

**УПРАВЛІННЯ МОЛОДІ ТА СПОРТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОДА
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ГО «АСОЦІАЦІЯ ПОЛІТОЛОГІВ ТА МІЖНАРОДНИКІВ УЖНУ»**

**УКРАЇНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА:
ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА**

МАТЕРІАЛИ

**V Науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн
Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми
забезпечення прав національних меншин»**

**м. Ужгород,
25 вересень 2020 року**

**УЖГОРОД
ТОВ "РІК-У"
2020**

«Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин». Матеріали V Науково-практичної конференції (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород. 2020.– 320 с.

ОРГКОМІТЕТ

Остапець Ю. – доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – голова оргкомітету;

Савченко І. – начальник відділу молодіжної політики та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації – співголова оргкомітету;

Гиря В. – кандидат історичних наук, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Бертолон О. – ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету» – співголова оргкомітету;

Грицан М-Г. – голова студентської ради факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Попович В. – голова профкому студентів факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Варга О. – голова студентського наукового товариства факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Відповідальний за випуск:

Вегеш М. – доктор історичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Гиря В. – кандидат історичних наук, доцент, заступник декана факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

До наукового збірника увійшли матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин», яка проходила на факультеті суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Науковці порушили актуальні питання політичної науки, історії, соціології, культурології, педагогіки, психології та релігієзнавства.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Друкується за рішенням
Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
протокол №1 від 27 серпня 2020 року

ЗМІСТ

Актуальні проблеми політичної науки і державної служби	6
Остапець Ю., Ключкович А. Між мейнстрімом і популізмом: особливості розвитку партійної системи Словацької Республіки у контексті парламентських електоральних циклів	6
Біль В. Політико-економічні основи децентралізації влади в Україні	18
Головченко В. Вплив регіональних чинників на діяльність політичних партій в Україні	23
Дьєндеші Л. Феномен політичних чуток: характеристика та теоретичні засади вивчення	29
Доцяк І. Транскордонне співробітництво в контексті децентралізації влади в Україні	34
Рішко Л. Теоретико-методологічні засади дослідження явища політичної культури	38
Ситник О. Політичні засади українського націоналізму періоду 1920-1930-х років	50
Манчуленко Г. Роль Швейцарської конфедерації у сприянні процесу децентралізації влади в Україні	57
Миндреску Ю. Антикорупційний дискурс політичних партій в Україні	59
Палінчак М., Лешанич М. Особливості дослідження рівня інституціалізації політичних партій (на прикладі партійної системи в Україні)	62
Буркало В. Олігархічна модель і професійна етика державних службовців	69
Палінчак М., Комарницький В. Концептуалізація місцевого самоврядування крізь призму громадських і державницьких теорій	78
Комарницький В. Партійна складова стратегічних викликів реформи децентралізації в сучасній Україні	80
Павлей О. Вплив парламентських електоральних циклів 2014-2019 років на розвиток партійної системи України	84
Мілян П., Гиря В. Адміністративна реформа і місцеве самоврядування в Україні	103
Червеняк К. Етнізація політики під час виборчих кампаній в Україні	107
Горват М. Місце правозахисного руху ромських неурядових організацій Закарпаття у процесі включення ромів до громадянського суспільства України	111
Сілантьєва-Пап К. Медіаграмотність та критичне мислення як відповідь на виклики гібридним загрозам	115
Продан Ю. Громадська діяльність Товариства імені Олександра Духновича у минулому та сьогодні	117
Палагусинець Р. Інтелектуальний капітал дипломатичної служби: теоретико-методологічні засади формування	121
Oskolkov Petr. Politicized Ethnicity: Concept and Its Aspects	124

Міжнародна політика	126
Петрінко В. Інститут парламентаризму в Польщі: ретроспектива становлення та сучасний етап	126
Палінчак М., Гжещук В. Основи реалізації державної освітньої політики Республіки Польща	133
Кухта В. Регіон Тропічної Африки в міжнародному політичному процесі ХХІ століття	138
Буркуш В. Вплив брексіту на процеси європейської інтеграції	140
Копинець Ю. Тенденції розвитку партійних систем Європейського Союзу у контексті парламентських електоральних циклів 2017 року	144
Іванцик М. Роль та місце Північноатлантичного альянсу (НАТО) в системі колективної безпеки країн Центрально-Східної Європи	155
Бобинець М. Діяльність русинських громадських організацій у країнах Європи та Америки: досвід для України	157
Кічера Н. Словацько-українське співробітництво у сферах захисту прав національних меншин	164
Кожем'як В. Україна – Словаччина: особливості стратегічного партнерства	168
Барчій І. Розвиток політичних відносин між Україною та Румунією після зміни влади в Україні	178
Габрин П. Особливості політичної участі та представництва ромів у законодавчій владі Словацької Республіки в контексті парламентських виборів 2020 року	181
Мушинка О. Особливості політичного представництва ромів за результатами виборів до Європейського парламенту (2019) та Національної Ради Словацької Республіки (2020)	184
Тодоров І. Подвійне громадянство в Україні в контексті міжнародної національної безпеки	189
Беззубко Ю., Беззубко Л. Міжнародна технічна допомога відновленню Донецької області	193
Шипович Ю. Особливості становлення та організаційного структурування Світового конгресу русинів	196
Бертолон О. Перспективи врегулювання українсько-угорського дипломатичного конфлікту під час президентства Володимира Зеленського	200
Зан М. Особливості етноідентифікації та громадсько-політичної репрезентації русинів у Словацькій Республіці та Україні (за результатами експертного опитування)	205
Мондяк В. Відносини України з ЄС через партнерство з сусідніми країнами	209
Гиря В. Міжнародний тероризм: аспекти його виникнення та становлення	212
Асланов С. Особливості теорії та практики етнополітичної стабільності	215

Історичні постаті	222
Осуховський О. Погляди В. Липинського на українську державність	222
Буркало В. Політико-філософське прозріння та ілюзії Миколи Бердяєва	225
Буркало В. Політика і святість як служіння в поглядах Макса Вебера	233
Церква. Держава. Політика	245
Марчук В., Королько А. УГКЦ як церковно-релігійна інституція незалежної України	245
Концур-Карабінович Н. Страдницький шлях УГКЦ у другій половині 1940-х – 1980-х рр.	254
Марчук В., Марчук Н. УГКЦ в системі державно-церковних відносин	275
Палінчак М. Особливості конфесійної ситуації на Закарпатті	288
Палінчак М., Пупена В. Державно-церковні відносини в Словаччині	302
Педагогіка і психологія	305
Ісаєвич С. Психологічна культура як основа професійного становлення фахівця	305
Кухта М., Роман Д. Чинники соціалізації сучасних студентів	308
Маляр Л. Ідея всебічного гармонійного розвитку особистості дитини дошкільного віку у творчому доробку Софії Русової	312
Чейпеш І., Лемко Л., Яворська К. Розвиток комунікативної компетентності студентів – майбутніх фахівців освітньої сфери	317

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ І ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Ю. Остапець, А. Ключкович

МІЖ МЕЙНСТРИМОМ І ПОПУЛІЗМОМ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛІВ 2016-2020 РР.

Після перемоги в 2019 році на президентських виборах і виборах в Європарламент блоку політичних партій «Прогресивна Словаччина» і «Разом» експерти та аналітики заговорили про суттєве зростання рейтингу ліберальних сил в словацькому політикумі. Про це свідчили і дані соціологічних досліджень. Але дива не сталося. У Словаччині, як і в інших країнах Європейського Союзу до цього за результатами парламентських виборів 2020 р. можна було спостерігати тріумф все того ж популізму, але тільки зі словацькою специфікою.

Зміна партійного ландшафту в країнах Європейського Союзу: головні причини та характеристика нових акторів.

Результати парламентських виборів в країнах Європейського Союзу протягом останнього десятиліття свідчать про еволюцію їх партійно-політичного ландшафту в напрямку інституціалізації антисистемної політики, носіями якої є, як правило, популістські партії.

Логіку цих фундаментальних змін можна описати таким чином. У перші повоєнні десятиліття партійний простір країн Західної Європи був структурований мейнстримними партіями: консерваторами, лібералами, християнськими демократами, соціал-демократами та іншими. Мейнстрим (основна течія) – домінуючий напрям в якійсь галузі (наука, культура, політика) для певного відрізка часу.

Мейнстримні (традиційні, класичні) партії виникли як масові та кадрові партії. Кадрові партії, як носії консервативної і ліберальної ідеології, представляли інтереси привілейованих верств суспільства, не мали масового членства і орієнтувалися виключно на електоральний результат. Поява масових партій, яка була обумовлена розширенням виборчого права, стала головним політичним трендом ХІХ – першої половини ХХ століття [9, с. 110].

Згідно з С. Ліпсетом і С. Рокканом ці партії відображали інтереси соціальних груп, які знаходяться між собою в структурних конфліктах, які виникли внаслідок чотирьох типів розмежувань: центр – периферія, держава – церква, місто – село, власники – наймані працівники [4].

У процесі суспільно-політичної еволюції стираються відмінності між кадровими та масовими партіями, оскільки кадрові партії створюють організаційні структури, а масові – перестають бути такими через скорочення кількості членів партій. А також між партіями поступово стираються ідеологічні відмінності, що призводить до появи всеохоплюючих партій.

Типологічними ознаками таких партій є наступні: а) схожість партійних програм; б) зміцнення позицій професійних політиків; в) зменшення ролі рядових членів партії; г) електоральна стратегія, спрямована на залучення максимально широких верств населення [10, с. 337–340].

З кінця 1970-х рр. партійний ландшафт західноєвропейських держав поповнює нова партійна «сім'я» – практично у всіх європейських країнах виникають партії «зелених». Це була перша хвиля виникнення партій постматеріальних цінностей (партій «нової політики»). Тривалий час «зелені» залишалися єдиним помітним інституційним наслідком проникнення постматеріальних цінностей в політичну сферу. Концепція постматеріальних цінностей була запропонована в рамках теорії «тихої революції» Р. Інглхарта. Вчений вважав, що при переході до постмодерну відбувається «зсув від матеріальних цінностей з акцентом на економічній і фізичній безпеці, до цінностей постматеріальних, з акцентом на проблемах індивідуального самовираження і якості життя» [3]. Конфлікт «матеріальних і постматеріальних цінностей» стимулював виникнення нових партій і політичних рухів (т.з. рухів «однієї проблеми») [6, с.21].

А з кінця 1990-х рр. з'являється ще одна успішна партійна «сім'я» під загальною назвою «нові праві» / радикальні праві популісти. Їх вихід на авансцену західноєвропейської політики, підкреслює Г. Вайнштейн, призводить до якісної зміни політичного простору, зумовленого виникненням нової лінії партійного протистояння: між системним мейнстримом і антисистемним популізмом. За підрахунками Г. Вайнштейна в ХХІ ст. з'явилося 69 нових популістських партій, які активно беруть участь у політичному житті європейських країн, що свідчить про суттєве оновлення їх політичного ландшафту [1, с. 17].

Виникнення правих популістських політичних партій було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Одна з найбільш глибоких ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, виникає з питання міграційної політики [12, с. 185].

Розглядаючи появу й електоральний успіх антисистемних партій, слід зазначити про складність самого феномену антисистемності в сучасних суспільствах. Оскільки мейнстримні партії, прагнучи отримати електоральну підтримку, використовують риторику популістських партій, а популістські партії, отримавши депутатські мандати, зменшують свій «радикальний запал», і починають працювати у форматі мейнстриму. Таким чином відбувається їх зближення з низки важливих політичних питань, які хвилюють європейські суспільства (міграційна політика, мультикультуралізм, зміст євроінтеграції та інші).

Популістські партії та рухи набирають силу в країнах з дуже різними соціально-економічними параметрами розвитку та соціокультурними контекстами. У 2014–2019 рр. спостерігався підйом ліво- і правопопулістської

хвилі в країнах Європейського Союзу. Перевага в тій чи іншій країні «нових лівих» або «нових правих» багато в чому залежить від політичної історії відповідних країн [12, с. 192].

Ідеологічні й інституційно-організаційні особливості партій «нової політики», як вважає Є. Спаський, привели до появи нових типологічних розробок. Однією з них є теорія мережевих політичних партій, згідно з якою партії, переходячи в онлайн простір, починають трансформуватися організаційно і проводити свою політику, враховуючи особливості інформаційної мережі [9, с. 111].

Х. Маргіттс перша запропонувала доповнити типологію політичних партій (кадрові, масові, всеохоплюючі, картельні) новим типом – кіберпартії. Основну відмінність цього нового типу партій від попередніх вона бачить у відмові від звичайного формального членства і переходіна прями зв'язки з виборцями [15]. Л. Сморгунов виділяє наступні ознаки кіберпартій: а) прями зв'язки з виборцями; б) відсутність членства; в) мережеві канали комунікації; г) партії як організації (не інститути) функціонують на межі між державою і суспільством; д) високий рівень персоніфікації політики [9, с. 30]. Така характеристика властива тим традиційним партіям, які починають активно використовувати Інтернет у своїй діяльності. Наприклад, «За кращу Угорщину» («Йоббік»), «Партія свободи» в Нідерландах, створена Г. Вілдерсом, «Рух Палікотта» (Польща), «Рух п'яти зірок» (Італія), «Звичайні люди і незалежні особистості» (Словаччина) та інші.

Отже, крім того, що популістські партії не мають чітких ідеологічних установок, використовуючи в своїх месиджах максими різних ідеологічних доктрин, виходячи з практичної потреби, так вони ще й відмовляються і від створення організаційних структур і партійного членства, звертаючись до виборців за допомогою засобів масової комунікації та соціальних мереж.

Таким чином, практично повсюдно в ході виборів останніх років у країнах Європейського Союзу слабшають позиції системного партійно-політичного істеблішменту і відповідно посилюється роль тих партій, які прийнято характеризувати як популістські. Нині для їх позначення входить в обіг новий і більш вдалий термін – *challengerparties* («партії, які кидають виклик»). Причини цього дуже різні і в кожному конкретному випадку мають свою країнову специфіку. Разом з тим, їх спільним знаменником є зростаюче невдоволення мас моделлю вироблення політичних рішень, яка, за визначенням деяких політологів, дає «можливість громадянам змінювати тільки уряд, але не політику» [2].

Тому є підстави очікувати певної ерозії центристської політики основних системних партій і відповідного посилення радикальних, популістських тенденцій в європейській політиці. Тривале домінування центристської політики значною мірою вихлощило сутнісні відмінності між головними системними партіями європейського мейнстріму. На цьому тлі певна частина виборців сприймає активізацію радикалізму і популізму як ознаку появи у них реальних політичних альтернатив.

Альтернативні (антисистемні, «нової хвилі», популістські) партії характеризуються такими основними рисами. По-перше, вони протиставляють

себе традиційним і вважають себе єдиними силами, здатними захистити інтереси всього народу. По-друге, «антисистемні партії» беруть участь в політиці, використовуючи агресивний стиль опозиційної боротьби. По-третє, ідеологічною основою подібних партій виступає «харизматичний популізм». По-четверте, притаманність їх месиджамантиміграційних, євроскептичних, антиглобалістських настроїв. По-п'яте, вони мають низький рівень інституціоналізації.

Зміна структурного ядра партійної системи Словаччини за результатами парламентських виборів 2016 року: «розмивання мейнстріму популізмом».

Лідер партії «Звичайні люди і незалежні особистості» І. Матович (слов. OĽaNO), яка перемогла на парламентських виборах 2020 р. у Словаччині назвав їх «третьою революцією»: перша покінчила з епохою комунізму, друга з мечіаризмом (час стагнації і відродження авторитаризму за прем'єрства В. Мечіара), а третя – з ерою «фіцизму» (перебування при владі партії Р. Фіцо «Напряма – СД»).

Звідси і в розвитку партійної системи Словацької Республіки простежуються кілька періодів, які характеризуються своєрідною акторною структурою і конфігурацією партійної системи. Практично для кожного періоду розвитку партійної системи Словаччини характерна нестандартна конфліктна лінія, яка і визначала особливості її розвитку і функціонування.

Для початкового періоду (1990–1992 рр.) вона відображала боротьбу зі старим комуністичним режимом («комуністи – демократи»). У 1992–2002 рр. спостерігається формування і боротьба двох антагоністичних таборів в умовах формування авторитарного режиму В. Мечіаром: Рух за демократичну Словаччину і «антимечіарівська» Словацька демократична коаліція, яку утворили в 1997 р. п'ять партій: три правоцентристські (ХДР, Демократичний Союз, Демократична партія), Соціал-демократичну партію Словаччини і Партію зелених [8, с. 58–67].

Парламентські вибори 2002 р. ознаменували початок нового періоду в розвитку партійної системи Словаччини. Політична взаємодія між партіями на основі ставлення до режиму Мечіара поступово відійшла в минуле, і починаючи з 2002 р., в партійній системі Словаччини конкурують право- і лівоцентристські партії, але при цьому виникають і нові конфліктні лінії («єврооптимізм – євроскептицизм», «словаки – угорці» та інші). А вже з 2006 р. найвпливовішою партією стає «Напряма – Соціальна демократія» (слов. Smer – SD) на чолі з Р. Фіцо. Структурне ядро партійної системи утворили три політичні сили – партія «Напряма – СД», Словацький демократичний і християнський союз (СДХС), Християнсько-демократичний рух (ХДР), які ідеологічно представляли лівий і правий центр, мали значний досвід як урядової, так і опозиційної діяльності, і приймали участь в реалізації влади. Так тривало до 2016 р., коли за результатами парламентських виборів кардинально змінився акторний склад і конфігурація партійної системи. Як підкреслює Д. Малова в контексті парламентських виборів 2016 р. загострився конфлікт між т.зв. «мейнстрімними» партіями і новими партіями «антиістеблішменту» [18, р. 5].

Участь у виборах до Національної ради Словацької Республіки 5 березня 2016 р. брали 23 політичні партії (і 12 з них – нові політичні сили), а виборчий бар'єр (5%) подолали 8 партій. За результатами виборів 2016 р. Г. Месежніков робить висновок про «деконструкцію» партійної системи Словацької Республіки, оскільки депутатські мандати отримали партії, які не мають чіткого ідеологічного профілю, досвіду державного управління, а їх виборчі гасла характеризуються популізмом [19]. У той же час політичні партії, які становили основу партійної системи СДХС з результатом 0,26 %, ХДР з 4, 94% не змогли подолати виборчий бар'єр. При цьому електоральний показник партії «Напря́м – СД» зменшився в порівнянні з 2012 р. на 16% голосів виборців, що означало втрату 34 депутатських мандатів.

Ослаблення впливу традиційних партій звільняє електоральний простір для «нових» політичних сил без досвіду політичної діяльності й обґрунтованих програмно-ідеологічних позицій. До парламенту пройшли відразу три нові партії: «Ми сім'я – Борис Коллар», «Мережа», «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина». Успіх неофашистів і антисистемних партій, роздроблений парламент, невиразний формат коаліції – ось так в загальних рисах можна охарактеризувати результати парламентських виборів в Словацькій Республіці. Результати виборів до Національної ради Словацької Республіки подані в Таблиці 1 (м – кількість депутатських мандатів).

Таблиця 1

**Результати виборів до Національної ради Словацької Республіки
2010–2020 рр. [20].**

Партії/блоки	2010 р.		2012 р.		2016 р.		2020 р.	
	%	м	%	м	%	м	%	М
Smer – SD («Напря́м – Соціальна демократія»)	34,8	62	44,4	83	28,3	49	18,3	38
SDKÚ – DS (Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія)	15,4	28	6,1	11	0,3	-	-	-
SaS («Свобода і солідарність»)	12,1	22	5,9	11	12,1	21	6,2	13
KDH (Християнсько-демократичний рух)	8,5	15	8,8	16	4,9	-	4,7	-
MOST – HÍD («Міст»)	8,1	14	6,9	13	6,5	11	2,1	-
SNS (Словацька національна партія)	5,1	9	4,55	-	8,6	15	3,2	-
OĽaNO («Звичайні люди і незалежні особистості»)	-	-	8,6	16	11,0	19	25,0	53
Kotlebovci – ĽSNS («Котлебовці»)	1,3	-	1,6	-	8,0	14	7,97	17

Народна партія – Наша Словаччина»)									
Smerodina («Ми – сім'я»)	-	-	-	-	6,6	11	8,2	17	
SIET («Мережа»)	-	-	-	-	5,6	10	-	-	
Zaľudí («За людей»)	-	-	-	-	-	-	5,8	12	

Таким чином, у порівнянні з 2010 р. словацька партійна система оновилася на 75%, оскільки 6 партій з 8 в парламенті (2016 р.) не мали досвіду парламентської діяльності. Така різка зміна акторного складу партійної системи свідчить про високий рівень електоральної волатильності, і, відповідно, про низький рівень інституціалізації партійної системи.

Серед 8 політичних партій, які отримали депутатські мандати 6 партій дотримуються правої риторики (правоцентристські та праві партії), крім партії «Напряма – СД» і угорської партії «Міст». Серед 15 партій, які не подолали виборчий бар'єр, але донедавна були впливовими політичними структурами, можна виокремити наступні: партії угорської національної меншини в Словаччині (Угорський християнсько-демократичний альянс, Партія угорської коаліції), Християнсько-демократичний рух (партія мала депутатські мандати у всіх парламентах виборах, починаючи з 1992 р.), Словацький демократичний і християнський союз – Демократична партія (в попередньому парламенті мала 11 мандатів), Комуністична партія Словаччини, Партія прямої демократії.

Несподіванкою виборів стала перемога ультраправої партії «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина». Партія активно використовує у своїй роботі політичні кампанії антиромського, антиіммігрантського та антимусульманського характеру, апелюючи при цьому до захисту словацької національної ідентичності та захисту традиційних християнських цінностей. Ця антисистемна, неофашистська партія ратувала за вихід Словаччини з євроатлантичних структур.

За результатами виборів Р. Фіцо (лідер партії «Напряма – СД») була утворена коаліція, до якої увійшли: Партія «Напряма – СД», Словацька національна партія, партії «Міст – Гід» та «Мережа» (всього 79 депутатів). Слід зазначити, що створення коаліції – це не тільки наявність певної кількості депутатських мандатів, необхідних для її формування, а й нові вектори політики, нові домовленості та перспективи. Створення такого формату коаліції вказує на наступні нові особливості словацького політикуму: а) відбулося історичне примирення словацьких націоналістів (СНП) і партії угорської меншини «Міст»; б) слабкість опозиції і нездатність створити інший формат коаліції; в) участь в коаліції партій «Міст», «Мережа», лідери яких під час виборчої кампанії позиціювали себе як альтернатива уряду Р. Фіцо [21].

Отже, за результатами виборів до Національної ради Словацької Республіки істотно змінився формат партійної системи (з 6 до 8 політичних партій): партійна система залишилася без домінуючої партії, якою до цього була партія «Напряма – СД», і на цьому тлі набрала обрисів двоблокової партійної системи. Ідеологічний профіль партій-переможниць такий: «Напряма –

СД» (лівоцентристська популістська партія), «Мережа», «Ми сім'я – Борис Коллар», «Звичайні люди і незалежні особистості» (правоцентристські популістські партії), Словацька національна партія (права популістська партія), партія «Свобода і солідарність», «Міст» (праві партії), «Котлеба – Народна партія Наша Словаччина» (ультраправа популістська партія).

Парламентські вибори 2020 р.: триумф популізму чи «перезавантаження» партійно-політичної системи Словацької Республіки.

Участь у парламентських виборах взяли понад 66% виборців, що є своєрідним електоральним рекордом за останні 15 років. За результатами виборів парламентське представництво отримали шість політичних сил, які разом здобули 71,5% голосів виборців. Частка т.зв. «втрачених голосів» склала 28,5% і стала найвищою в електоральній історії Словаччини (до цього найвищий показник був в 1992 р. – 23,8%)[20].

Перше місце з результатом 25,0% отримала популістська партія «Звичайні люди і незалежні особистості» (OĽaNO). Політична платформа партії є ідеологічно аморфною, поєднуючи консервативні, ліберальні позиції та антисистемні гасла. Головний виборчий месидж лідера OĽaNO. Матовіча «Ми маємо захоплену держава». Таким чином, свою кампанію OĽaNO побудувала на гаслах боротьби з мафією і корупцією, при цьому вміло використовуючи тему убитого журналіста (Я. Куціака) та його дівчини, і заявляючи, що правляча партія – це банда злочинців і злодіїв. Чинний прем'єр-міністр Словаччини П. Пеллегріні з приводу перемоги І. Матовича сказав: «У нього хороший маркетинг, але він лише допомагає прийти до влади, його недостатньо для управління країною». Проблема державного управління – це головна проблема популістських партій, які обіцяють змінити все, але прийшовши до влади не знають, як це зробити. Час покаже – чи зможе І. Матович трансформуватися з опозиціонера в державного діяча.

Партія влади «Напряма – СД», яка керувала державою з 2006 р. (з нетривалою перервою з 2010 по 2012 р.), отримала друге місце з показником в 18,3%. Вона має низький коаліційний потенціал, оскільки всі її партнери по коаліції 2016-2020рр. не подолали виборчий бар'єр. Проблеми в партії «Напряма – СД» почалися після відставки Р.Фіцо з поста прем'єр-міністра в 2018 р. і поглибилися в 2019 р., коли на президентських виборах перемогла його конкурентка З. Чапутова. Потім партія Р. Фіцо програла вибори в Європарламент у 2019 р.

Електоральний потенціал партії «Напряма – СД» ослаб і в результаті останніх регіональних (2017 р.) і комунальних (2018 р.) виборів, але разом з тим дозволив стримати хвилю кардинального політичного оновлення і антисистемного популізму на місцевому рівні. Регіональні вибори 2017 р. продемонстрували подальше ослаблення домінуючих позицій партії «Напряма – СД», яка в порівнянні з минулими виборами 2013 р., значно послабила своє представництво, як на рівні керівників країв (2 жупана), так і на рівні депутатів представницьких органів вищих територіальних одиниць (88 мандатів). Результати виборів 2017 р. продемонстрували і загальну кризу довіри до партійних політиків, оскільки з 416 депутатських мандатів найбільшу кількість

(161) завоювали саме незалежні кандидати [20]. Також на комунальних виборах у 2018 р. партія «Напря́м – СД» отримала менше крісел мерів і старост – 592 (20,4%), тоді як в 2014 р. – 847 (29,1%). До місцевих представництв від партії «Напря́м – СД» були обрані 3692 (17,9%) депутати, тоді як в 2014 р. – 5123 (24,7%). Лідируючи серед політичних партій, «Напря́м – СД» поступився за кількістю мандатів незалежним кандидатам, які отримали в 2018 р. 7301 (35,4%) депутатське місце і 1232 (42,4%) посади мерів і старост [20]. У проєкції майбутнього розвитку партії «Напря́м – СД» питання полягає в тому, чи повторить вона долю колись могутньої партії «Рух за демократичну Словаччину» (В. Мечіар), про яку нині ніхто не згадує, чи зможе трансформуватися в неокласичну соціал-демократичну партію, якої не вистачає в сучасній Словаччині.

Третє місце зайняв ще один популістський проєкт, заснований бізнесменом Б. Колларом – партія «Ми – сім'я», за яку віддали голоси 8,24% словаків. Політична сила не має чіткого ідеологічного ядра (суміш лівої риторики, євроскептицизму, соціального і національного консерватизму), орієнтується на популярні тренди громадської думки і нестандартні підходи до розв'язання актуальних проблем.

Ультраправа партія «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» з 7,97% (17 мандатів) посіла четверте місце. Партія М. Котлеби, по суті, повторила досягнутий чотири роки тому результат, але при цьому зберегла потенціал зростання, оскільки за неї голосує значний відсоток молоді. Ідеологічний профіль партії залишається незмінним – суміш ультранационалізму, популізму, євроскептицизму і антиглобалізму.

П'ята позиція у праволібертаріанської, євроскептичної партії «Свобода і Солідарність» на чолі Р. Суліком, яка виступає за «нову» політику і спирається на інноваційні маркетингові технології та активну комунікацію в соціальних мережах.

До парламенту вдалося пройти ще одному новому політичному суб'єкту – партії экс-президента А. Кіски «За людей», яка позиціонується як проєвропейська, правоцентристська політична сила, поєднуючи ліберальні та консервативні гасла і методи діяльності.

З огляду на успіх на президентських і виборах до Європарламенту, багато надій покладали ліберально мислячі громадяни на пропрезидентську коаліцію партій «Прогресивна Словаччина» – «Разом». Але коаліція, якій пророкували більш як 10% на виборах 2020 р., отримала тільки 6,97% голосів виборців, тим самим не подолавши 7% бар'єр, встановлений законом для блоків політичних партій. Партії «Прогресивна Словаччина» і «Разом» займають ліберальну нішу в ідеологічному спектрі, підтримуючи також екологічні пріоритети розвитку країни [17]. Партії коаліції об'єднали величезний експертний потенціал та стали політичним «дахом» для молодих освічених людей, яким тепер потрібно шукати інший канал для парламентського представництва своїх інтересів.

Вперше за історію незалежної Словаччини в новому парламенті не буде етнічно орієнтованої партії, яка представляє інтереси угорської громади, що становить 10% населення країни. Участь партії «Міст» у суперечливій коаліції

2016 р. з «Напрямом – СД» і СНП не залишилися без «уваги» її прихильників і негативно позначилося на загальному результаті партії (2,1%). Нова партія «Угорська спільнота», з якою «Міст» безуспішно вела перемовини про співпрацю перед виборами, не отримала представництво в парламенті, незважаючи на досить високий результат (3,9%). Поряд з угорськими партіями, не змогла подолати бар'єр і Словацька національна партія (3,16%), лідер якої А. Данко був головою парламенту. Протягом урядової діяльності партія відійшла від радикальних, націоналістичних позицій, тим самим втративши і частину протестного електорату.

Вдруге поспіль на парламентських виборах не зміг отримати потрібної кількості голосів виборців колись впливовий Християнсько-демократичний рух (4,65%), який з 1990 по 2016 р. постійно здобував депутатські мандати, що також сигналізує про кризу програмних партій.

Створення коаліції в складі політичних партій «Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність», «За людей» несе в собі потенційні ризики для тривалості і результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою; по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, оскільки «Звичайні люди і незалежні особистості» та «Ми – сім'я» – партії популістські, а «Свобода і солідарність», «За людей» – ідеологічно профільовані партії.

Отже, результати парламентських виборів 2020 р. показали, що партійна система Словаччини у континуумі між мейнстрімом і популізмом ще ближче наблизилась до популізму. Популістські сили, які здобували представництво в словацькому парламенті за результатами виборів 2010–2020 рр., подані в Таблиці 2.

Таблиця 2

Популістські політичні сили, які представлені в парламенті Словацької Республіки за результатами виборів 2010–2020 рр.

Партії/блоки	Рік утворення	Тип популізму (за ліво-правою шкалою)	Вибори (к-ть мандатів)				Участь в урядовій коаліції
			2010р.	2012р.	2016р.	2020р.	
Smer-SD	1999	лівоцентрист. популізм	62	83	49	38	2006-2010, 2012-2016 ¹ , 2016-2020
SNS	1990	правий популізм	9	-	15	-	1992-1994 ² , 1994-1998, 2006-2010, 2016-2020
OĽaNO ³	2011	правоцентрист. популізм	-	16	19	53	2020-
Kotlebovci – ĽSNS	2010	ультраправий популізм	-	-	14	17	-
Smerodina	2015	правоцентрист. популізм	-	-	11	17	2020-

Всього мандатів			71	99	118	125	
-----------------	--	--	----	----	-----	-----	--

Примітки:

1. Однопартійний уряд Smer-SD.
2. У 1992 р. СНП неофіційно підтримувала уряд меншості В. Мечіара.
3. На виборах 2020 р. назва партії – OĽANO-NOVA-KÚ-ZMENA ZDOLA

Як показують дані кількість мандатів, які отримують популістські партії постійно збільшується, і у 2020 р. таких було 125 депутатів з 150. У таблиці 2 популізм нами класифікований у двополярному вимірі: «ліві – праві», «мейнстрим – популізм»[7]. У 2020 р. лише дві популістські партії отримали разом 91 депутатський мандат, що становить 60 % від загальної кількості.

Якщо прорахувати співвідношення політичних сил у контексті «мейнстрим – популізм» за результатами парламентських виборів 2010–2020 рр. (див. табл. 3), то можна побачити, що таке співвідношення на користь популістських сил, і у 2020 р. воно є найбільшим – 84 % мандатів належить популістам, а 16% мейнстримним партіям.

Таблиця 3

Співвідношення політичних сил «мейнстрим – популізм» в Національній раді Словацької Республіки за результатами парламентських виборів 2010–2020 рр.

	Парламентські вибори			
	2010 р.	2012 р.	2016 р.	2020 р.
Політичні сили популістського напрямку	Smer – SD (62), СНП (9)	Smer – SD (83), OĽANO (16)	Smer – SD (49), OĽANO (19), SNS (15), ĽSNS (14), Smerodina (11)	Smer – SD (38), OĽANO (53), ĽSNS (17), Smerodina (17)
Мейнстримні непопулістські Партії /	SDKÚ – DS (28), SaS (22), KDĤ (15), Most (14)	SDKÚ – DS (11), SaS (11), KDĤ (16), Most (13)	SaS (21), Most (11), SIEĤ (10)	SaS (13), ZaĤudí (12)
Співвідношення (мандати)	71:79	99:51	118:42	125:25

Отже, результати нашого дослідження показують, що в партійній системі Словаччини за результатами парламентських електоральних 2016–2020 рр. переважають популістські партії різного гатунку. З-поміж основних причин підйому популізму в Словаччині варто виокремити:

- 1) денационалізацію політики та збільшення значення глобальних управлінських структур на рівні Європи і світу. З одного боку, це породжує політичний песимізм і абсентеїзм, а з іншого, створює ґрунт для діяльності популістських партій, які в своїх месиджах використовують антиглобалістські, антиіммігрантські та євроскептичні гасла;

- 2) медіалізація політики, яка сприяє зменшенню ролі партійного апарату та посилює безпосередній зв'язок партійних лідерів з виборцями, і таким чином сприяє персоналізації політики. В нашому випадку ми можемо констатувати доволі високий ступінь персоніфікації словацьких партій, що з одного боку, посилює їх електоральну ідентифікацію з популярними лідерами (Р. Фіцо, М. Котлеба, Б. Коллар), але з іншого – послаблює інституційну та ідеологічну основу їх діяльності, створює загрози для існування партій без власного «обличчя», ускладнює інституціоналізацію партійної системи загалом.
- 3) низький рівень інституціалізації політичних партій і партійної системи в цілому. В такому слабо інституціолізованому партійному середовищі партійні системи самі продукують популізм, створюють можливості для появи популістських партій. Успішну інституціалізацію партійної системи пов'язують з виконанням наступних умов: а) наявністю стабільних правил і характеру партійної боротьби. Це значить, що конфігурація партійної системи не змінюватиметься з кожними виборами, на виборах не з'являтимуться нові партії, непередбачуваність результатів виборів буде низькою; б) партії глибоко укорінені в суспільстві, що дозволяє їм структурувати преференції виборців. Унаслідок цього відносні ідеологічні позиції партій, як правило, послідовні; в) основні політичні сили вважають партії легітимними; г) партійні організації мають незалежний статус та ціннісні самі по собі, і не залежать від лідерів. Цього, на жаль, не спостерігається в Словаччині. Індекс волатильності, як показник, рівня інституціалізації партійної системи, за результатами виборів 2020 р. є досить високим, і становить 33, 95. Такий показник вказує на низький рівень інституціалізації партійної системи та її нестабільність. Для порівняння в Україні за результатами парламентських виборів 2019 р. він становив 69.
- 4) Зростання популізму в передвиборчих кампаніях партій. Необґрунтовані обіцянки, демагогічні гасла задля поширення популярності – складова риторики словацької політичної еліти. Соціальний популізм, національний популізм – це електорально сприйнятливі теми, які беруть на вістря виборчих кампаній як опозиційні, так і владні партії, ще починаючи з «Руху за демократичну Словаччину» В. Мечіара. Від владного чи опозиційного статусу партії залежить тільки інтенсивність використання популістичних гасел. Безумовно, що в таких умовах політичне відчуження і недовіра громадян тільки зростатиме.

Ще більш деструктивним є поєднання популістичних гасел і протесту проти всіх, що демонструють політичні суб'єкти «Ми сім'я – Борис Коллар», «ЗЛіНО» і «Котлеба – НП НС». Використовуючи протестний потенціал незадоволення мейнстрімними партіями, ці політичні сили разом здобули чверть голосів на виборах 2016 р. Стратегія партій базувалася на необмеженій критиці владного істеблішменту без пропозиції конкретної обґрунтованої альтернативи для вирішення економічних і соціальних проблем. Водночас до антидемократичної риторики вдавалася тільки одна представлена в парламенті партія «Котлеба – НП НШ».

Отже, останні парламентські вибори в Словаччині зафіксували ряд складних тенденцій партійно-політичного розвитку, частина з яких прослідковувалася вже в рамках кількох електоральних циклів, а частина – проявилася тільки в 2016 р. З-поміж основних деструктивних тенденцій у розвитку сучасної партійної системи Словаччини слід виокремити наступні: розпад її «структурного ядра», яке тривалий час визначало основне русло політичного процесу і було основою стабільності, прогнозованості розвитку партійної системи; подальша плюралізація парламентського представництва партій, нестійкість партійної системи і різке оновлення її складу в 2016 р. та 2020 р., що не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи; асиметрія партійної системи в проекції двомірної шкали «ліві – праві» та надмірна фрагментованість правого спектру, що ускладнює формування коаліцій; посилення електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістичної, антисистемної спрямованості; зростання популярності та представництво в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

1. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики. *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. Том 62 (№ 5). С. 17–28.
2. Грибовский В. Правый популизм: особенности политического феномена. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2019. № 1. С. 61–64.
3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис. Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6–32.
4. Липсет С., Роккан С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем*. 2004. № 4. С. 204–235.
5. Логінов Я. Словаччина після виборів: успіх неофашистів і коаліційна безвихідь. *Дзеркало тижня*. 2016. № 9 (11 березня – 18 березня).
6. Мартьянов Д. Сравнительный анализ постматериалистических партий (на примере «зелёных» и пиратов). *Вестник Пермского университета. Политология*. 2013. № 2. С. 20–32.
7. Осколков П. Правый популизм в Европейском Союзе. М.: Ин-т. Европы РАН, 2019. 164 с.
8. Остапеч Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія. Ужгород, 2014. 256 с.
9. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии. *Полития*. 2008. № 2. С. 103–111.
10. Сморгунув Л. Современная сравнительная политология. СПб: Питер, 2012. 448 с.
11. Сморгунув Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования*. 2014. № 4. С. 21–37.
12. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Том 11. № 3. С. 185–198.
13. Etermann M. The Austrian Election Showed Populists Get Another Path to Power. *New Statesman*, 25.10.2017.
14. Beyme K. Right-Wing Extremism in Post-War Europe. *West European Politics*, 1988, vol. 11, no. 2, pp. 1–18.
15. Margetts H. *Cyber Parties. Handbook of Party Politics* (ed. by R. Katz & W. Crotty). Newbury Park, London, New Delhi: Sage, 2006.
16. Dudinská I., Čirner, M. Vývoj stranickéj politickej scény na Slovensku v rokoch 1989 až 2016. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: збірник статей і тез / За заг. ред. А. Романюка*. Львів: Простір-М, 2017. с. 308–326.
17. Gyárfášová O. Slovenské voľby 2020: potvrdenie „stabilnej instability“ (6. března 2020). URL: https://cz.boell.org/cs/Slovak_elections_2020/
18. Malová D. Transformation experiences in Slovakia: governing uncertainty. Berlin: FES, 2017. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/13081.pdf/>
19. Mesežnikov G. Slovenské voľby 2016: šok preslovenskú demokraciu, 2016. URL: <http://cz.boell.org/cs/2016/03/22/slovenske-volby-2016-sok-pre-slovensku-demokraciu/>
20. Štatistický úrad SR. Voľby a referendá. URL: <https://slovak.statistics.sk/>

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Розвиток України по шляху демократизації вимагає децентралізації влади, яка полягає в утвердженні демократичного управління, передачі владних повноважень територіальним органам, забезпеченні широкої участі громадян в управлінні справами держави й суспільства в цілому. Проблема децентралізації на сьогодні є досить актуальною та широко обговорюється в наукових колах, експертами та громадськістю.

Дослідження політико-економічних засад децентралізації влади в контексті адміністративної реформи є актуальним з огляду на особливості сучасного розвитку політичних інститутів та суспільних відносин у цілому. Визнаючи, що основне призначення влади – задоволення публічних (суспільних і колективних) потреб людей через створювані владою органи, установи, підприємства й організації, а головним критерієм ефективності діяльності влади є якість задоволення публічних потреб населення, можна констатувати, що існуюча в Україні система влади залишається в цілому неефективною, внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою і відірваною від людей, внаслідок чого вона є гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ.

Сутність реформи децентралізації в Україні полягає у наступному:

- створення виконавчих органів місцевого самоврядування на всіх рівнях: громади, райони, області;
- закріплення принципу субсидіарності під час розподілу повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів;
- отримання органами місцевого самоврядування різних рівнів повноважень, які найбільш ефективно виконуватимуться саме на цьому рівні, водночас для виконання цих повноважень отримання необхідних фінансових,
- матеріальних та інших ресурсів під власну відповідальність

Децентралізація влади спрямована на розв'язання політико-правових та економічних проблем місцевого самоврядування найперше за рахунок розширення повноважень та фінансових можливостей територіальних громад і їхніх представницьких органів із перетворенням місцевого самоврядування на фінансово спроможний, ефективний та відповідальний інститут публічної влади [1].

Основними завданнями, що вирішує реформа є:

- 1) створення ефективної і збалансованої системи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, які мають необхідні повноваження, достатньо ресурсів і є відповідальними перед суспільством і державою;

- 2) визначення оптимальної для України системи адміністративно-територіального устрою;
- 3) розподіл повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на місцях за принципом субсидіарності;
- 4) розподіл повноважень між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на основах децентралізації влади;
- 5) створення необхідних матеріальних, фінансових (фінансова децентралізація) та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;
- б) забезпечення прогнозного фінансування регіонального розвитку.

Перевагами децентралізації є: спрощення системи і процедури прийняття рішення, прозорість і відкритість їх реалізації, порівняно швидке виявлення помилок, скорочення часу для надходження інформації з рівня виконавця на рівень прийняття рішення і навпаки; підвищення відповідальності за здійснені заходи і прийняті рішення, наближеність до споживача суспільних благ тощо. Але є й недоліки: загроза монолітності політики держави у відповідних сферах; ускладнення координації, та узгодження цілей; ризики прийняття рішень посадовцями неналежної кваліфікації [2].

Метою політичної децентралізації, є надати громадянам або їх обраним представникам більше впливу у розробці та реалізації законів.

Економічна децентралізація означає перенесення відповідальності за здійснення функцій від держави до приватних підприємств та недержавних організацій (через приватизацію та делегування).

Фінансова – чітке закріплення відповідних джерел надходжень або трансфертів з державного бюджету за місцевими бюджетами для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

Територіально-просторова децентралізація належить до регіонального і місцевого планування з урахуванням географічних показників і застосовується у визначенні та формулюванні цільових програм деконцентрації промислових і житлових комплексів у великих містах шляхом сприяння появи регіональних і локальних полюсів розвитку.

Адміністративна децентралізація передбачає розширення компетенції місцевих адміністрацій органів влади, що діють у межах компетенції самостійно, хоча й призначаються центральним урядом. Вони не є повністю залежними й отримують часткову фінансову і структурну автономію.

Слід констатувати, що нині в Україні відбуваються докорінні зміни у функціонуванні місцевих бюджетів. В основі їх функціонування є розроблення ефективної бюджетної політики регіонів. Децентралізація місцевих бюджетів змінює:

- функції органів місцевого самоврядування;
- процес розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між усіма ланками бюджетної системи;
- розподіл повноважень органів влади;

- нормативно-законодавче коло і сприяє проведенню ефективних бюджетних реформ.

Суспільні блага і послуги в країні фінансуються за рахунок податкових надходжень. Сучасний етап економічної децентралізації в Україні було розпочато у 2015 р. коли було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України. Місцева влада отримала право самостійно формувати місцеві бюджети (незалежно від термінів прийняття державного бюджету). Було розширено перелік податків, що формують доходну частину місцевих бюджетів, за рахунок 100% плати за надання адмінпослуг та державного мита та частки інших податків [3].

Місцеві бюджети також отримали нові види субвенцій, базову (реверсну) медичну та освітню субвенції. Місцеві бюджети мають бути самостійними, фінансово незалежними, мати збалансований бюджет, а також на законодавчому рівні чітко визначені розмежування функцій і повноважень між державними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Треба чітко визначити, що спроможні територіальні громади є основою їх соціально-економічного розвитку та забезпечення громадян суспільними благами.

Кабінетом Міністрів України пропонується 5 основних етапів проведення децентралізації. Найперше – визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади (створити трьохрівневу систему адміністративно-територіального устрою в Україні).

Другий етап полягає в необхідності розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів. Планується найбільш важливі для людей повноваження передати на найближчий до них рівень влади.

Третім є розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади: передати основні повноваження місцевих держадміністрацій органам місцевого самоврядування, виконавчій владі залишити тільки право контролю.

Четверим кроком є визначення, скільки ресурсів треба на кожному рівні. Потрібно повністю оновити бюджетну систему. Усі місцеві бюджети отримають прямі стосунки з державним. Отже, кошти до місцевої громади надходитимуть стабільно, стане можливим прогнозування видатків. Місцеві податки стають основою місцевого бюджету.

Завершальним етапом є план зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою. Запровадиться не лише відповідальність місцевого самоврядування за успішність своєї праці перед виборцями, але й перед державою – за законність [4].

В Україні найбільш суттєвою постає проблема регіональних диспропорцій. Значні диспропорції в дохідній базі регіонів-донорів та збиткових регіонів за існуючої системи міжбюджетних відносин стримують регіональний розвиток. Відбувається вплив фінансових ресурсів з промислових регіонів до центру із подальшим перерозподілом між регіонами України. Окрім стимулів, втрачається здатність до самовідновлення виробничих потужностей промислови хрєгіонів та зацікавленість і

відповідальність збиткових регіонів, які перебувають у стані очікування на трансфертну допомогу. Саме тому розширення адміністративних можливостей органів місцевого самоврядування у сфері пошуку джерел наповнення бюджетів сприятиме вирівнюванню регіональних невідповідностей.

Децентралізація є основною вимогою для країн-кандидатів на вступ до ЄС. Це відображено у принципах децентралізації, які покладені в основу функціонування системи державного управління країн спільноти і держав-кандидатів на вступ (побудови громадянського суспільства, ефективності, прозорості, відкритості і підзвітності, гнучкості та субсидіарності). Дотримання цих принципів є обов'язковим, на них ґрунтуються всі галузеві політики, які розробляються і впроваджуються на теренах Європейського Союзу [5].

Аналіз процесу децентралізації дозволяє визначити, що поряд із такими складовими як функціональна та фіскальна, важливого значення набуває інституційна складова. Інституціалізація закріплює суспільні відносини у вигляді законів, соціальних норм або форм діяльності [6]. Високий рівень інституціалізації забезпечує належне виконання відповідним інститутом, зокрема органом місцевої влади, своїх функцій, реалізацію ефективної політики, й навпаки інституційна неспроможність продукує суперечливу й неефективну політику.

Отже, інституційне забезпечення процесу децентралізації – це наявність засад, які дали б можливість органам влади на місцях формувати економічну політику в межах визначених повноважень (щодо надання змішаних суспільних благ), реалізовувати стратегічні плани, виконання політики та здійснювати оцінку її ефективності.

Найбільш актуальними напрямками посилення інституційного забезпечення децентралізації визначається законодавче оформлення прав та обов'язків органів місцевої влади, у тому числі шляхом визначення конституційних основ місцевого самоврядування, міжбюджетним розподілом означених повноважень, закріплених Бюджетним кодексом України. Але не менш важливим є інший аспект інституційного забезпечення – неформальний рівень, який утворюють поширені уявлення щодо способів поведінки у конкретних умовах. Існує низка соціально-психологічних, ментальних, культурних особливостей, які дозволяють або не дозволяють впроваджувати децентралізацію. На сьогоднішній день є проблема відсутності зацікавленості органів місцевої влади в активізації економічної діяльності, безініціативність у вирішенні питань соціально-економічного розвитку громади, низький кадровий потенціал. Тому окремим етапом є використання пропагандистських методів, спрямованих на роз'яснення необхідності здійснюваних реформ.

Необхідна підтримка формується за допомогою засобів масової інформації, створення освітніх програм навчальними закладами, за якими готують фахівців у сфері державного управління та самоврядування, створення суспільних організацій, які б основною метою мали допомогу населенню у розвитку різних форм самоорганізації та громадської активності у здійсненні контролю над якістю надання суспільних послуг державними органами та органами самоврядування.

Отже, децентралізація – це процес передачі частини функцій та повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування, тобто це процес розширення та зміцнення прав і повноважень територіальних громад з одночасним посиленням контролю і нагляду за вирішенням місцевих проблем.

Децентралізувати владу можна, лише провівши адміністративну реформу. Між поняттями «адміністративна реформа» та «децентралізація влади» існує чіткий взаємозв'язок: щоб подолати кризу неефективної влади її треба децентралізувати, а децентралізація системи публічної влади здійснюється лише в ході адміністративної реформи.

Для забезпечення умов, які підвищать до необхідного рівня здатність органів місцевого самоврядування ефективно розпорядитися наданими повноваженнями, слід здійснити адміністративну реформу, і насамперед створити спроможний базовий рівень місцевого самоврядування – рівень громад.

Концепція реформування має ґрунтуватися на громадівському принципі побудови базового рівня, який можна реалізувати двома шляхами. Перший полягає в укрупненні громад до рівня їх спроможності через етапи добровільного, добровільно-примусового та примусового об'єднання. Другий шлях полягає в розукрупненні районів до оптимально обчисленого рівня для виконання делегованих повноважень і формування громад навколо центрів економічного розвитку.

У ході трансформаційних реформ в Україні потрібно враховувати наступні аспекти та основні вимоги:

- реформи є важливою тенденцією розвитку держави;
- необхідно розробити саму політику реформ, яка б скоординувала дії всіх гілок влади;
- формування відносного консенсусу між владою й суспільством, законодавчою і виконавчою владою, між центральними та регіональними органами влади з низки важливих питань – необхідна умова ефективності реформ;
- створення сприятливого середовища для реалізації реформи шляхом роз'яснення її суті громадянам, мобілізація населення на їх підтримку;
- послідовність і комплексність реформ;
- перехід від одновимірності до багатовимірності в організації влади, що передбачає: поєднання управління по вертикалі та по горизонталі; відхід від емпіризму до утвердження наукових підходів здійснення реформ; оптимальне поєднання радикальних і поміркованих методів здійснення реформи.

1. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцевесамоврядування: поняття, суть та форми (види). *Право України* [Текст]. 2010. № 1. С. 21-25

2. Іріна Бусигіна Сучасне й майбутнє «Європи регіонів» (проблеми європейського регіоналізму) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/23-zmist.htm>

3. Крайник О.П. Децентралізація управління фінансовими ресурсами регіону. *Ефективність державного управління* : зб. наук. праць. Вип. 21. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. С. 373—378.

3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 / Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
4. Лелеченко А.П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://avtoreferat.net/content/view/1978/9>
5. Енциклопедія державного управління у 8-ми томах: Том 1 Теорія державного управління [Електронний ресурс] / [наук. редкол.: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін.]. К.: НАДУ, 2011. С. 258. Режим доступу: <http://derzhava.in.ua:8081/ndi/encyclopedia/default.aspx>

В. Головченко

ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Основою демократичної і стабільної політичної системи є сильні, конкурентоспроможні партії, здатні впливати на формування всіх інститутів політичної влади (державних, регіональних та місцевих). У демократичних країнах політичні партії належать до інститутів, що здатні зв'язувати суспільство і державу, дають змогу агрегувати та відстоювати інтереси територіальних спільнот [1]. Наявність політичних партій в політичній системі є важливим чинником у балансі інтересів у системах центральної і регіональної влади.

В умовах пошуку механізмів, норм та інститутів, здатних пом'якшити конфлікти і нівелювати протиріччя, які виникають у відносинах між центральною владою і регіонами, надзвичайно важливо досліджувати закономірності активізації регіональних процесів, оцінювати ступінь їх характер впливу на діяльність політичних партій. В Україні дослідження, які торкаються проблеми впливу регіональних чинників на побудову держави, діяльність партій, виникнення політичних конфліктів розкривалися в працях Я. Веременич, Г. Макарова, А. Колодій, О. Кукарцева, Р. Павленко Р, Ю. Сокири, Т. Татаренко та ін.

Актуальність даної проблематики особливо зростає в умовах часто нав'язаного протиставлення регіонів України, появі різного роду сепаратистських рухів, що покликані підірвати територіальну цілісність держави. В умовах трансформації політичної системи України, яка знаходиться в пошуку збалансованої моделі державного управління та на фоні світової тенденції до децентралізації особливо зростає науковий інтерес до феномену регіоналізму. Проблема регіоналізму є надзвичайно актуальною для України, передусім з огляду на існування об'єктивних розбіжностей між різними регіонами країни, зокрема економічних, історико-культурних, геополітичних. Не можна залишити поза увагою той факт, що складне історичне минуле України сприяло появі глибокого регіонального розколу по лінії «схід-захід», що найяскравіше виражається в різних типах політичних культур. Особливої гостроти проблема регіоналізму набула в період «помаранчевої» революції, коли за пост глави держави боролися представники двох різних ідейно-політичних систем. Незважаючи на важливий регіональний фактор в

політичному процесі України, часто він стає предметом політичних маніпуляцій та спекуляцій, сприяє появі нав'язаних стереотипів та міфів, які згодом активно використовуються у виборчих кампаніях [8].

Категорія «регіон» одна з найскладніших у сучасній політологічній думці. Як підкреслює більшість дослідників, у сучасних суспільних науках регіон є достатньо розмитим поняттям. Нараховується близько ста тлумачень цієї категорії, що зумовлює різноманітність напрямів і методологічних концепцій у сучасних регіональних дослідженнях, унаслідок чого виникають різні погляди як щодо розмірів регіону, критеріїв його розмежування, так і тих функцій, які він виконує.

В понятті «регіон» переважає системний, комплексний, поліаспектний погляд на це явище, а сам термін «регіон» є поліфункціональним і багатозначним: у соціально-економічній географії, регіональній економіці, теорії державного управління, у політології. Вивчення регіонального фактора залежить від обраних критеріїв. «Регіон» – поняття типологічне, а регіони виділяються на території відповідно до визначених цілей і завдань [3, с. 13]. Регіон є вагомим учасником політичного процесу і впливає на процес прийняття рішень у державі, сприяє представництву регіональних інтересів через різні інституції, а також виступає самостійним чинником політичного тиску в межах соціополітичного поділу на територіальній основі [5].

При цьому ключовими ознаками поняття «регіон» є:

- по-перше, певна територія, яка географічно виокремлюється зі складу загальної території країни;
- по-друге, населення, яке проживає на цій території і має певні спільні особливі характеристики щодо решти населення цієї країни;
- по-третє, самоідентифікація або самоусвідомлення наявності в цієї групи людей певних особливостей, які відрізняють їх від загалу [5].

Останнім часом в наукових колах особливої популярності набуває термін регіоналізм. Е. Томпсон трактує регіоналізм як спосіб, за допомогою якого окремі політичні партії та інші організації сприяють ідеї специфічності (виокремленості) регіону, тобто, регіоналізм є одночасно і ідеологією, і стратегією, яка виокремлюється з метою забезпечення переваг для регіону [7].

Регіоналізм передбачає тенденцію до протиставлення ролі держави та регіону: держава прагне до моноцентризму, підконтрольності, однаковості; метою ж регіонів у межах національної держави є формування політичної, економічної та соціально-політичної структури управління.

Велике значення має участь у національній політиці регіональних партій. Вони мають різне походження, географію, політичну вагу, соціальну базу, однак загальними факторами появи таких партій є історичні обставини, виражений особливий регіональний, розвинена, патріотично налаштована і здатна до відтворення регіональна еліта, зрештою, зовнішні фактори. За допомогою цих партій регіон намагається забезпечити гарантоване лобіювання своїх інтересів у національному парламенті.

Згідно з чинним законодавством створення в Україні партій за регіональною ознакою заборонено. Однак чимало партій, які мають

національний статус, по суті, є партіями регіональними. А структуризація партійної системи відбувається багато в чому за географічним принципом. Адже кожна територіальна спільнота, у певний спосіб позиційована у системі координат електорального простору, як у регіональному, так і в соціокультурному вимірі. Існують партії, які прагнуть використати територіальні громади у боротьбі за певні інтереси [6].

У сучасних територіально неоднорідних державах, до яких належить й Україна, політичні партії спроможні виступати демократичним інститутом зв'язку між територіальними громадами і державою. Електоральна карта України дозволяє прослідкувати регіональні відмінності в політичних вподобаннях українців, що накладаються на існуючий регіональний розлом. Слід також відзначити, що починаючи від 1991 року ці регіональні відмінності залишаються відносно стабільними і незмінними. Під час всіх президентських і парламентських виборів, починаючи від 1991 і аж по 2014 рік, західні регіони України стабільно голосують за національно орієнтованих кандидатів у президенти та політичні партії, в той час як східні регіони віддають свої переваги проросійським та прокомуністичним політичним лідерам та партіям. В основу такої регіональної диференціації лягли економічні, етнічні, релігійні та культурні чинники [7].

Основними інститутами, які дозволяють дослідити вплив регіонального чинника на політичний процес та функціонування політичних партій є діяльність регіональної політичної еліти, регіональні конфлікти та регіональна політична культура.

Найяскравіший регіональний чинник, що впливає на діяльність партій – це регіональна політична культура, яка являє собою спільні для представників даного регіону політичні цінності та норми, які залишаються стабільними протягом тривалого періоду часу. Основною причиною диференціації різних типів політичної культури є різний історичний досвід регіонів. Різні політичні культури в свою чергу сприяють формуванню різних електоральних культур, усталених політичних переваг виборців.

За системою політичних цінностей правобережна Україна тяжіє до західноєвропейської цивілізації з акцентом на інститути приватної власності, прав особистості, індивідуалізм.

Система цінностей лівобережної України демонструє східні колективістські начала й не виявляє високої зацікавленості до інтеграції у загальноєвропейське соціокультурне середовище. Західна Україна є прикладом готовності поступитися власною самостійністю задля збереження української національної держави. Водночас Схід і Південь виявляють регіоналізм самодостатності.

У сучасного українського суспільства відсутня консенсусна політична культура з узгодженим ставленням громадян всієї країни до певних політичних сил, які відстоюють відповідні ідеологічні цінності та політичний вектор розвитку держави. Натомість є підстави говорити про існування в нашій країні конфліктних політичних культур у регіональному вимірі.

Наявність регіональних субкультур простежується в Україні в чотирьох макрорегіонах: Центрі, Заході, Сході й Півдні. У межах цих регіонів соціальні групи й індивіди демонструють у своїй поведінці значну територіальну ідентичність [8].

Політичній культурі українського суспільства притаманне різне бачення майбутнього державного устрою України, що не може не накладати відбиток на відповідні програмні відмінності в основних партій України. Такі відмінності мають також регіональну зумовленість.

Серед усіх макрорегіонів вищий рівень підтримки унітаризму демонстрували жителі Заходу й Центру порівняно з населенням Сходу й Півдня. З 2000 року найвищий показник підтримки унітарного розвитку залишається за жителями Заходу, найнижчий рівень підтримки федералізму демонструють жителі Центру, а жителі Півдня – найвищий.

У сучасного українського суспільства існують конфліктні політичні культури у регіональному вимірі. В Україні належність до регіону чи нації є найважливішими критеріями ідентифікації. Позитивним є той факт, що в останнє десятиліття рівень локальної самоідентифікації помітно зменшився, а національної – навпаки, зріс.

Інституціоналізація регіонального руху призводить до формування на цій світоглядній основі громадських об'єднань, політичних партій. Необхідність представлення регіональних інтересів у системі влади зумовлює виникнення регіональних політичних партій. Їх функцією є артикуляція та агрегування регіональних політичних інтересів у вигляді програмних вимог, а також мобілізація громадян до політичної участі.

Це сприяє, з одного боку, інтеграції регіональної спільноти, з другого – поглибленню міжрегіональних суперечностей у масштабах держави. У процесі артикуляції та агрегування політичних інтересів відбувається формування ідеології політичного регіоналізму, що ставить задоволення потреб людини в залежність від реалізації спільних інтересів регіональної громади.

Водночас особливе методологічне і концептуальне значення в контексті оптимізації управління з огляду на регіональний фактор має теорія балансу політичних відносин між центром і регіонами, розроблена Р.Туровським. Ця теорія дає змогу пояснити механізми забезпечення територіальної цілісності держави. Влада розглядається дослідником як політична субстанція, розподіл якої створює баланс політичних відносин між центром і регіонами в державі. «Стабільна територіально-політична система характеризується певним балансом політичних відносин між своїми елементами й тим, що існує припустима амплітуда цього балансу, в межах якої система життєздатна» [9]. В Україні формується свій баланс відносин на рівні “центр – регіони”, який має складний характер. Як відзначає Р. Туровський, поруч із загальним співвідношенням політичних сил та інтересів у розрізі “центр – регіони” необхідно розглядати: а) міжрегіональний баланс і б) консолідацію центру.

Нерівномірне представництво регіонів у владі створює конфліктний потенціал, що може призвести до дезінтеграції держави. Відсутність консолідації на рівні центру здатна призводити до зміщення балансу на користь

регіонів, оскільки у такому випадку порушується політична суб'єктність центру. Тенденцією організації владних стосунків на вісі «центр – регіони» за сучасних умов є рух до децентралізації.

Позитивний вплив на розвиток партійної системи України справляє процес становлення української нації, який сприяє утворенню потужних центристських партій. Політичні партії України, які потрапляють до керма влади, у ідеологічному відношенні помітно «центруються», відмовляючись від маргінальних програмних установок.

Рівень національної самоідентифікації істотно зріс серед населення всіх регіонів, що є позитивною тенденцією у процесі становлення української нації. З почуттям національної приналежності безпосередньо пов'язане ставлення до України як своєї Батьківщини. Жителі Західного та Центрального макрорегіонів частіше за респондентів Сходу або Півдня сприймають Україну як свою Батьківщину. У цілому ставлення до України як до Батьківщини найбільше виражене серед мешканців Заходу, а найменше – Півдня. Центр за цим показником тяжіє до Заходу, а Схід – до Півдня [2].

Слід відмітити факт помітного зростання позитивного ставлення до України як до Батьківщини після «помаранчевої революції» незалежно від макрорегіону. Можна говорити про наявність загальної тенденції зміцнення спільної національно-державної ідентичності в цілому по всій Україні. Формування почуття єдиної національної приналежності є ще одним із вагомих чинників у розвитку потужних центристських партій в Україні.

Найбільш впливовими й політично активними в Україні є партії, які мають досить струнку організаційно-ідеологічну структуру, розгалужену мережу регіональних організацій, певну соціальну базу й важелі впливу на частину електорату, про що засвідчують результати виборів до Верховної Ради України й органів місцевого самоврядування. Таких партій в Україні не більше десяти. Ці політичні партії долають виборчий поріг і утворюють свої фракції у Верховній Раді України, утверджують свій політичний статус [9].

Політичні партії є обов'язковими атрибутами розвиненої демократії, а їх суспільний авторитет віддзеркалює зрілість демократії. Неприйняття більшістю населення України політичних партій як реальних інструментів втілення в державній політиці їх інтересів і потреб засвідчує нестійкість і поверхневий характер вітчизняної демократії.

Революція Гідності з її епіцентром – Майданом, стали переломним пунктом у новітній історії України. Ці події мали надзвичайно різний за своїми масштабами та наслідками характер – від остаточного здійснення Україною свого геополітичного вибору, початку практичної реалізації курсу на європейську інтеграцію через реформування усіх сфер суспільного життя до військової агресії з боку Росії, втрати частини економіки та території держави. Події 2013-2014 рр. мали значний вплив на політичну систему України.

Було відновлено дію Конституції України в редакції 2004 р. Відбулось оновлення усіх вищих владних інститутів держави. Розпочався процес реформування конституційних засад організації влади, який стосується різних її гілок та рівнів. Партійна система України, яка є важливим елементом

політичної системи в цілому, також зазнала суттєвих змін. Були усунуті від влади і фактично зійшли з політичної арени політичні партії (Партія регіонів, КПУ).

Відбулось істотне переформатування серед політичних сил, які представляли нову владу. Так, на старті кампанії з позачергових виборів до Верховної Ради 26 жовтня 2014 р. проєвропейська частина політичного спектра була представлена «старими» партіями («Батьківщина», «Свобода»), партіями, що були утворені внаслідок відокремлення від вже існуючих або злиття з ними («Народний фронт», «Блок Петра Порошенка»), а також партіями, утвореними безпосередньо під час Майдану («Правий сектор»). Відбулося активне переформатування партійного простору, створення нових партій, розколи і злиття існуючих [7].

Станом на кінець 2015 р. в Україні було зареєстровано 262 політичні партії, при цьому, у 2014 р. їх було зареєстровано 39, від початку 2015 р. – 27, які репрезентують практично увесь сучасний ідеологічний спектр.

До складу партійної системи України на нинішньому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у ВР або мають можливості впливу на політичний процес. У системі продовжують спів- існувати середні та малі партії. Система залишалася двополюсною. Один полюс представлений партіями парламентської коаліції (проєвропейської), інший (вага якого значно зменшилася) – «Опозиційним блоком». Основні лінії поділу в партійній системі проходять між провладною коаліцією і опозицією, насамперед на основі ставлення до конфлікту на Донбасі, до дій влади, спрямованих проти ФПГ, які підтримують опозицію.

На роль політичних партій суттєво впливає функціонування інституційного середовища. Створення сприятливих законодавчих умов для участі політичних партій України в системі державної влади, розвиток демократичних норм політичного життя й цивілізованих взаємин між органами влади сприятиме підвищенню реального статусу політичних партій.

Сучасний етап еволюції партійної системи характеризується значною динамікою змін у політичних партіях і партійній системі. Важливою особливістю розвитку партійної системи, функціонування партій в цей період стало зростання впливу громадянського суспільства на політичні партії, що реалізувався у формі безпосереднього створення нових політичних сил на основі його структур, впливу регіональних чинників, інкорпорацію його найбільш активних представників у виборчі списки провідних політичних партій та входження їх до владних інститутів.

Потреба у доступі регіональних спільнот до центрів прийняття державних рішень, які стосуються життя регіонів, ставить перед громадянським суспільством і державою завдання вироблення такої внутрішньої політики і легальних формалізованих механізмів політичної участі територій, безпосередньо формування та діяльність політичних партій на регіональному та загальнонаціональному рівні, які б узгоджувались як з інтересами держави, так й з інтересами самих регіонів і сприяли їхньому розвитку [7].

Держава повинна розробити систему інститутів і технологій, які сприяють зміцненню єдності, консолідації територій, зниженню різючих відмінностей у розвитку. У будь-якій сучасній державі управління не може бути ефективним без поєднання принципів централізації та децентралізації. Децентралізацію визначають як один з ключових принципів розвитку в державах західної демократії, основою їх регіональної політики. Прийнято вважати, що демократична держава не може обійтися без децентралізації публічної влади.

Із кризою національного суверенітету та з розвитком інтеграційних процесів постійно зростає роль регіонів в економічному та суспільно-політичному житті країни. У зв'язку з цим постає необхідність знаходження збалансованої та ефективної моделі державного управління, побудови політичних партій, щоб дозволила врахувати регіональні інтереси.

1. Верменич Я. В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації. *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 114 - 145.
2. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4. С. 3-32.
3. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади і соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. К.: Червона калина, 2002. 276 с.
4. Кукарцев О. В. Регіональна політика України: відносини «центр – регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів: нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2008. 20 с.
5. Партійна система України до і після майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити: Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» 16.09.2015 р. [Електронний документ] / Центр Розумкова. Київ, 2015. Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
6. Регіональний вимір політичного процесу в Україні: матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10.11.2012 р.) / укл. Романюк А. С., Сковчиляс Л. С., Шиманова О. В. Львів: Генеза, 2012. 132 с.
7. Сокира Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України [Електронний ресурс] / Ю. Сокира // Центр політичних досліджень (м. Львів) / – доступу: <http://postua.info/news.php?nid=3>
8. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України: монографія. Луганськ: СЛУ ім. В. Даля. 2005, 416 с.
9. Туровський Р. Ф. Основы и перспективы региональных политических исследований. *Полис*. 2001. №1. С. 138-156.

Л. Дьєндеші

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНИХ ЧУТОК: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ

Політична комунікація містить в собі різноманітні засоби, серед яких є неформальні джерела інформації. До них можна віднести плітки, чутки, анекдоти тощо. Саме ці джерела грають важливу роль у формуванні напрямку політичних настроїв, оскільки емоційно забарвлюють та спрощують характер політичних процесів. Важливе місце серед неформальних засобів політичної комунікації займають чутки, їх можна розуміти як певний феномен функціонування в масах будь-якої інформації через неофіційні канали.

Враховуючи важливість та багатоскладовість формування та поширення чуток, серед дослідників існує велика кількість наукових підходів до визначення чуток та їх вивчення.

Феномен поширення чуток відомий із давніх часів, коли використовувався для впливу на почуття та розум у військових цілях, в ідеологічній та політичній боротьбі.

Сутність чуток визначає дослідник Ю. Шерковін, який дає наступну дефініцію: чутки – це альтернативна форма поширення повідомлень, яка з'являється тоді, коли преса, радіо, телебачення, незважаючи на всю свою технічну забезпеченість і практично безмежні можливості, не задовольняють потреби конкретної групи людей, або навіть значної маси в певній інформації, тому «вгамовується ця спрага колективної творчості, тобто чутками» [10].

Чутки виникають та розповсюджуються в будь-якому суспільстві, іноді переростаючи в міфи. Чутки здатні викликати емоційність суспільства: паніку, нервовість, розгубленість, готовність до дії.

Інше визначення феномену чуток дає А. Оболонський, який визначає, що чутка – це різновид інформації, що поширюється винятково по неформальних каналах і спрямована на задоволення певної реальної інформаційної потреби, колективна спроба знайти відповідь на актуальне питання в умовах дефіциту інформації [7, с. 22].

Історики часто відводять чуткам як історичному джерелу важливе місце при дослідженні настроїв та світогляду народу. Загалом в світі, а саме в США та Німеччині, систематичне дослідження феномену чуток почалося лише після Першої світової війни. В Сполучених Штатах з'явилися спеціалізовані фірми, які займалися штучним поширенням чуток.

Зважаючи на психологічну складову феномену чуток, у більш широкому плану К. Юнг характеризує це явище як непрямий прояв колективного несвідомого, певних архетипних феноменів. Чутка – це відповідь на суспільне бажання, це спілкування юрби. В. Бехтерєв вважає, що юрба пов'язується в одне ціле головним чином настроєм [9, с. 95].

Комунікаційні аспекти функціонування чуток розглядає Т. Шибутані, визначаючи, що чутка – це циркулююча форма комунікації, за допомогою якої люди, перебуваючи в неоднозначній ситуації, поєднуються, створюючи розумну її інтерпретацію, спільно використовуючи при цьому свій інтелектуальний потенціал [8, с.21].

Важливою комунікативною складовою чуток є їх усність. Науковці зазначають, що чутки – прояв неписьмової комунікації, потрапляючи до друку, втрачають деякі свої якості. Ще одною особливістю чуток є їхня анонімність. Також чутки не можуть бути достовірними через постійну деформацію внаслідок постійного доповнення або спрощення інформації.

Важливою особливістю чуток є те, що вони постійно транслюються, тому відтворюються в певній формі лише один раз, потім доповнюється і передається далі.

Т. Капферер визначає чутку як процес виникнення й циркуляції в суспільстві інформації, яка або ще привселюдно не підтверджена офіційним джерелом, або вже спростована ним [10].

Варто чітко відокремлювати чутки від інших інформаційно-психологічних явищ за ступенем узагальненості, який саме у чуток є дуже високим, хоча у своєму функціонуванні чутка зберігає зв'язок з такими типами соціальних повідомлень як легенда, байка, плітка, дезінформація, анекдот, повір'я. В той же час чутка може бути сплутана або тотожна деяким з перерахованих видів повідомлень. Наприклад, плітка часто розглядається, як різновид чуток.

Чутки в функціональному плані можуть бути використані в різноманітних політичних технологіях. Л. Фараго відзначає роль чуток у зміцненні авторитету того, хто їх розповсюджує. Р. Ронін, розширюючи цільове поле чуток, зазначає, що при веденні активної політичної гри ретельно підібрані чутки запускаються для [6, с.95]: оптимального поширення влади; створення певної думки про подію, ситуацію або людину; підготовка аудиторії до дії; з'ясування ставлення людей до повідомлюваного; розпалення смуту, страху, невпевненості.

Також можна додати і такі функції чуток: спотворення реального; отримання інформації про суспільну думку; трансляція потрібного настрою, думок, поведження. Часто чутки містять інформацію, яка принципово замовчується засобами масової комунікації, тому потрібна інформація, коли стає доступною, легко передається. Тобто існує відповідність між зоною мовчання масової комунікації та зоною розповсюдження чуток. Чутки мають важливе значення для політики, бо це достовірне джерело інформації про суспільну думку. Також слугують каталізатором соціально-політичних настроїв і подій. Оперування чутками – дієвий інструмент політичного впливу.

Таким чином, можна зробити висновки, що серед неформальних засобів комунікації важливе місце займають чутки як феномен функціонування масової інформації. Чутки в процесі політичної комунікації мають великий вплив та грають значну роль у політичному процесі, а ефективність чуток визначається через певні особливі риси: Відсутність надійного джерела інформації; відсутність надійної інформаційної основи у вигляді фактів; думки виступають у формі емоційних суджень, оцінок, очікувань ретрансляторів чуток. Ці риси разом зі стихійним характером розповсюдження чуток, забезпечують ефективне використання цього комунікативного феномену в політичній боротьбі в різноманітних формах маніпулювання суспільною свідомістю та думкою.

Чутки – це невід'ємний елемент в структурі неформальної комунікації будь-якого суспільства. Вони являють собою недостатньо перевірені відомості невідомого походження, які передаються в процесі міжособистісного спілкування. Існує кілька підстав, відповідно до яких здійснюється їх класифікація: за змістом (екологічні, економічні, політичні); часове спрямування (чутки про минуле та про майбутнє); типу походження та ставлення до реальності (фантастичні або раціональні).

За рівнем циркуляції в суспільстві чутки поділяються на: Локальні, тобто поширені всередині невеликої соціальної групи, якою може бути населення села або містечка колектив підприємства або навчального закладу, глядачі кінотеатру або стадіону, пасажери поїзда або теплохода; регіональні, які циркулюють у зв'язку з цінностями і цілями населення певного географічного регіону. Відзначено факт обмеження поширення чуток регіональними рамками за принципом релігійності, етнічного розселення, заняття певними промислами, загальної небезпеки; національні і міжнаціональні чутки циркулюють в національних рамках, втративши будь-які міжнаціональні риси [3, с.112]. За результатами впливу на свідомість і поведінку людей чутки поділяються на: чутки, які хвилюють суспільну думку, але не виходять за рамки явно вираженої асоціальної поведінки; чутки, що викликають антигромадську поведінку певної частини населення, руйнують соціальні зв'язки між людьми та перетворюються в масове безладдя [4, с.17].

В науковій літературі існують дві основні типології чуток. Перша класифікація чуток базується на ступені їх вірогідності. Також цю типологію можна назвати інформаційною. Вона полягає у тому, що завжди недостовірні інформація, яка є основою чуток, приводить до побудови класифікації за ступенем вірогідності інформації.

Це абсолютно недостовірні чутки; просто недостовірні; достовірні та близькі до достовірності [7, с. 139].

Друга класифікація ставить у центр саме емоційне забарвлення чуток. Відповідно до емоційної типології виділяють три основних види чуток: чутка-«бажання»; чутка-«лякало»; агресивна чутка [7, с.139].

Чутка бажання містить сильне емоційне прагнення, що відбиває актуальні потреби та очікування аудиторії, в якій і поширюються подібні чутки. Цей різновид чуток активно використовується для маніпуляції психологією мас.

Зразком ефективного застосування чуток-«бажань» стала підготовка до захоплення Варшави у вересні 1939 року, коли з початком воєнних дій порушилася регулярність виходу друкованих видань та радіопередач. Дефіцит інформації та загальний інтерес створили ідеальний ґрунт для чуток, і німецьким вивідачам залишалось тільки додати їм потрібну спрямованість [6, с.97].

Чутка-«лякало» виражає розповсюдження в суспільстві страху і тривоги. Такі чутки часто виникають у періоди соціальної напруги або гострого конфлікту. Дана чутка несе і викликає яскраві негативні емоційні настрої, які можуть починатися просто песимістичними думками і закінчуватися явно панічною поведінкою.

Основна функція агресивних чуток – це не лише залякування і провокація агресивних дій, перш за все агресивна чутка ґрунтується на розповсюджених суспільстві негативних забобонах щодо інших соціальних груп, що і спричиняє негативне відношення до них. Агресивні чутки не просто викликають негативні настрої, що відбивають небажані очікування маси, а конкретно спрямовані на стимулювання агресивного емоційного стану і поведінкової відповіді, агресивної дії. Чутки такого роду виникають в ситуаціях гострих протиріч,

пов'язаних із соціальними, міжетнічними, міжнаціональними конфліктами. Прикладом може стати твердження про те, що переважна більшість злочинів в нашій країні відбуваються представниками циганської національності.

Безглузді чутки не входять у наведені класифікації, а скоріше є змістовним чинником кожного виду чуток. Безглузді чутки можуть бути і бажаними, і страшними і навіть агресивними, однак головне в них – очевидна безглуздість описуваної події. Чутки такого роду частіш за все з'являються випадково, як результат плутанини, що властива будь-якій повсякденній свідомості.

А. Дмитриев визначав, що в залежності від статі та віку індивідів чутки мають різні характеристики. Так, чоловіки більше, ніж жінки, схильні робити, поширювати і приймати такий вид чуток, як політичні, а жінки – чутки пов'язані із зростанням цін. Молодь постійно обмінюється відомостями про знаменитих спортсменів та зірок; люди похилого віку – про розмірі пенсій, нові ліки, долі навколишніх [2, с.9].

Дослідник Є. Куліков поділяє чутки на дві групи: стихійно виниклі та штучно створені. Перші являють собою результат колективної народної творчості на злободенних і актуальних для людей темах. Історія їх існування нараховує тисячі років. Другі – виникли не так давно, є продуктом, насамперед, інформаційних воєн і пропаганди. Їх творці спеціально підготовлені співробітники, які враховують ряд чинників, перш ніж поширювати чутку. Вони намагаються вирішити деякі завдання за допомогою впровадження чуток у середовищі аудиторії їх комунікативного впливу: таким чином вони впливають на поведінку людей, їх емоції, цінності. В даних обставинах їх діяльність сполучена з рядом труднощів, тому що чутки як засіб пропаганди, маніпуляції свідомістю, психологічного впливу використовувалися, а як засіб непрямою реклами та PR впливу незначно дослідженні [5].

Таким чином, в науковій літературі існує декілька підходів до класифікації чуток. Перша класифікація базується на ступені вірогідності чутки: абсолютно недостовірні; просто недостовірні; достовірні; близькі до дійсності.

Друга класифікація за основу розподілу визначає емоційне забарвлення чуток: чутка-«бажання», чутка-«лякало», агресивна чутка.

Також чутки поділяються за змістом на політичні, економічні, екологічні. Відповідно до часового спрямування на чутки, що стосуються минулого, та що пророкують майбутні події. Розрізняються чутки і за типом походження на спонтанні та навмисні [1, с. 83].

Важливим є поділ чуток за рівнем циркуляції, відповідно до якого чутки поділяються на локальні, регіональні, національні і міжнаціональні. За результатами впливу на свідомість і поведінку людей існують чутки, які хвилюють суспільну думку, але не виходять за рамки явно вираженої асоціальної поведінки, та чутки, що викликають антигромадську поведінку певної частини населення, руйнують соціальні зв'язки між людьми і перетворюються в масові безладдя.

Підсумовуючи розділ варто зазначити, що дослідники визначають чутки, як специфічний вид міжособистісної комунікації, у процесі якої сюжет, який частково відображає реальні або вигадані події, стає надбанням великої аудиторії.

Визначено, що чутки виникають і поширюються будь-якому суспільстві, але в суспільстві, де існує незначне розповсюдження інформації, вони стають обов'язковим елементом життя суспільства. Дослідники визначають чутки відповідно до політологічних, соціологічних, психологічних аспектів. Також існують дослідження чуток як історичного джерела настрою і світогляду.

Системне вивчення чуток відбулося після Першої світової війни, коли були досліджені особливості чуток, визначена їх класифікація, механізми їх створення та поширення для політичної боротьби та застосування в PR.

Таким чином можна зробити висновок, що чутки є актуальною в певний момент інформацією, прихованою ЗМІ, що виникає в ситуації невизначеності, і є однократно відтвореною розповсюдженою неформальним шляхом. Чутки становлять значний інтерес для політологів і виборчих технологів через те, що дозволяють передавати різну за змістом інформацію, оскільки в політиці, в якій конкуренти беруть під свій контроль майже всі засоби масової інформації, для політтехнологів чутки залишаються одним з основних способів передачі повідомлень цільовій аудиторії.

1. Андранов В. «Слухи» как социальный феномен. Социологические исследования. 1993. №1. С. 82–88.
2. Дмитриев А. Слухи как объект социологического исследования. Социологические исследования. 1995. №1. С. 5–11.
3. Зелинский С. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание. М.: Скифия, 2007. 325 с.
4. Караяни А. Слухи как средство информационно-психологического противодействия. Психологический журнал. 2003. №6. С. 12–19.
5. Куликов Е. Использование слухов в PR деятельности. URL: <http://www.4p.ru/main/theory/2041/>
6. Назаретян А. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии. СПб: Питер, 2003. 192 с.
7. Ольшанский Д. Основы политической психологии. Екатеринбург: Деловая книга, 2005. 532 с.
8. Ситников А. Слухи и их влияние на электоральное поведение. Философские науки. 2007. №7. С. 15–25.
9. Сперанская А. Молва, слух и сплетня в современном общественном сознании. Проблемы исторического языкознания и ментальности. 1999. №3. С. 94–99.
10. Шерковин Ю. Слухи как социальное явление и как орудие психологической войны. URL: http://cirazvedka.ru/Rumours_as_social_feature.html/

І. Доцяк

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Транскордонне співробітництво виступає важливим чинником прискорення процесів європейської інтеграції України. Його розвиток сприяє глибинним трансформаціям соціально-політичної системи, формуванню демократичної моделі організації суспільства. В цьому плані важливого значення набуває проблема децентралізації влади в Україні. Надання широких

повноважень місцевим органам влади і створення оптимальних умов для розвитку територій є однією із визначальних умов демократизації політичної системи України. Децентралізація влади виступає базовим механізмом запобігання авторитарним тенденціям в суспільстві. Теперішня модель організації місцевого самоврядування в Україні побудована на жорсткій централізації. Виборні органи виконують представницькі функції, а вся повнота виконавчої влади зосереджена в руках місцевих державних адміністрацій. Причому їх керівники несуть відповідальність не перед населенням територіальних громад а перед центральними органами влади. Така система не забезпечує ні ефективності роботи місцевої влади, ні захисту інтересів громадян, які проживають на цих територіях. Реформування системи організації місцевого самоврядування в Україні є важливою умовою подолання економічної та соціально-політичної кризи. На нашу думку, адміністративно-територіальна реформа повинна базуватись на двох складових: використанні досвіду проведення таких реформ в європейських країнах та врахування українських історичних, культурних та ментальних особливостей організації життєдіяльності місцевих громад. Значний потенціал тут може реалізувати транскордонне співробітництво, спрямоване на подолання негативних проявів розмежування територій на периферії національних держав та їх соціально-економічних і політичних наслідків. Таке співробітництво базується на стійких економічних та особистісних зв'язках, має історичні корені та етнокультурні основи.

В сучасному науковому дискурсі розглядають декілька рівнів транскордонного співробітництва: міжнародний, державний, регіональний та місцевий. Всі вони характеризуються різним характером інституційної взаємодії та окресленими завданнями [1, с. 135]. Проте децентралізація влади виступає стрижневою основою такого співробітництва та його ефективності. В першу чергу необхідно врахувати досвід таких процесів у країнах європейського Союзу.

Для процесу децентралізації у країнах Центральної та Східної Європи характерне поступове створення системи державної підтримки та фінансування надання соціальних послуг, незалежно який сектор надає ці послуги; запровадження ринкових засад на рівні споживання громад. Утворення дієвих самодостатніх місцевих органів влади надало місцевій еліті можливість діяти відносно незалежно від директив центрального уряду. Дрібні підприємці, місцеві посадові особи та директори місцевих державних підприємств отримали шанс на незалежну діяльність. Створились умови для появи місцевих політичних лідерів, їх ініціативам надали порівняну свободу у формуванні основ життєдіяльності відповідних спільнот. Сутністю системної зміни на місцевому рівні стало право розподіляти бюджетні кошти відповідно до преференцій та потреб, які визначалися на місцевому рівні. При цьому перелік завдань, за виконання яких несуть відповідальність місцеві органи управління, зазнав суттєвого розширення. Прямо чи опосередковано, це уможливило досягнення успіху на місцевому рівні за трьома напрямками: державні інвестиції; зростання малого бізнесу; розвиток громадянського суспільства на

місцевому рівні. Це, у свою чергу, зумовило виразне поліпшення умов життя для членів територіальних утворень.

Створення збалансованої ефективною і дієвою системи органів влади, спроможною зблизити уряд і громадян, сприяти якнайкращому задоволенню їх потреб – одна з першочергових проблем, що стоїть на порядку денному децентралізації влади в Україні. Її результатом повинно стати впровадження альтернативних систем надання якісних послуг населенню. Складність реформаційних перетворень неминуче зумовила і виникнення певних помилок та прорахунків. Помилки під час розробки програм децентралізації та здійснення відповідних реформ мали наслідком послаблення координації і конфлікту центральних і місцевих органів влади, проявів дестабілізації, диспропорцій у соціально-економічному розвитку територій, ускладнення реалізації державних програм та ін. Тому в сучасний період в багатьох країнах спостерігається чергування тенденцій децентралізації і централізації. Рациональне поєднання та ефективне співвідношення таких процесів потребує дотримання таких принципів: компліментарності – неперервність у структурі влади, рівномірний розподіл її функцій; департаменталізації – поєднання функціональних (галузевих) і територіальних функцій, консолідація яких забезпечує єдину політику з обслуговування населення; демократизму – широка участь населення у прийнятті рішень; розробка програм, що базуються на механізмах залучення населення до поточних справ держави, виділення сфер повноважень громадських об'єднань; субсидіарності – перерозподіл повноважень: на вищому рівні вони здійснюються за умови неможливості їх виконання на нижчому рівні [2, с.124].

За своєю суттю процес децентралізації є достатньо складним та багатоплановим і передбачає послідовне проходження окремих форм та етапів

В Україні поширеною є думка про запозичення польської моделі місцевого самоврядування. Насправді це не зовсім так. Польща проводила свою головну реформу у 1989–1990 роках через ухвалення законодавства, що передбачало передачу повноважень та ресурсів від органів виконавчої влади органам гмінного самоврядування. При цьому територіальна основа для такої передачі вже існувала — це були гміни, утворені ще в 1973 році, за часів комуністичного режиму. Отже, польська реформа місцевого самоврядування 1990 року не передбачала зміни територіальної основи. Україна, як і Польща в 1990 році прийняла свій закон про місцеве та регіональне самоврядування. Проте, на відміну від Польщі, в Україні не було необхідної територіальної основи для спроможного місцевого самоврядування на базовому рівні, передусім — сільрад. Надто дрібні сільські ради не були спроможними реалізовувати всі повноваження, що покладалися на них законом. Саме ця неспроможність призвела до того, що з роками все більше повноважень знову передавались на вищі рівні управління, і реальне місцеве самоврядування розвивалось лише на рівні міст обласного значення.

Демократичні реформи, спрямовані на децентралізацію влади у Центральній та Східній Європі мають як позитивні, так і негативні наслідки. Успішно розроблені програми реформ призвели до позитивних наслідків:

демократизації суспільства шляхом залучення громадян до ухвалення рішень, активізації політичного процесу, покращення якості надання державних послуг, раціонального використання бюджетних коштів, сприяння місцевому і регіональному розвитку, підвищення довіри населення до органів влади.

Дуже важливим аспектом реформ децентралізації виступає стійкість та послідовність в політичному та ідеологічному виборі. За всіх суспільних перипетій, ринкові відносини і ліберальна демократія є світоглядною основою успішних реформ.

Регіони транскордонного співробітництва вже за своїм розташування у прикордонній зоні мають пріоритетні умови для ефективного соціально-економічного розвитку. Вони повинні стати основою для утворення спроможних об'єднаних територіальних громад.

Цілком очевидно, що відповідальна та спроможна громада – це не просто певний загальний мешканців, що проживають у поселенні – селі, селищі або місті. Її появі сприяє відчуття довіри, єдності, солідарності, поваги, взаєморозуміння серед її членів, а також її ідентичності, у даному випадку, насамперед, локальної. Осмислюючи природу територіально-просторових ідентичностей – від глобальної до локальної в різних системах координат, слід зауважити, що в працях низки дослідників наголос незмінно робиться на визнанні тією чи іншою територіальною спільнотою таких спільних цінностей, які не тільки визнаються «своїми», але й здатні становити тривку основу для консолідації. У свою чергу, консолідація виступає вагомим передумовою для організації політичного життя на демократичних засадах, політичної участі громадян та їх впливу на прийняття суспільно значущих рішень. Відповідно ієрархія територіальних ідентичностей, де нижчі рівні співіснують з вищими, виступає тим каркасом, на якому будується культура субсидіарної демократії [3, с.74].

Розвиток транскордонного співробітництва має на меті формування стійкої європейської ідентичності у населення цих регіонів. Позитивно сформована ідентичність це своєрідні ліки від соціальної апатії, розпачу та лінії, які ще так притаманні значній частині українського соціуму, особливо з радянською ментальністю. Реалізація політики ідентичності її основними суб'єктами, передовсім органами місцевого самоврядування, освітянами та працівниками соціальної сфери, місцевими культурними діячами та релігійними служителями, меценатами та благодійниками, дозволяє досягнути низки ефектів – соціальних, культурних, суспільних і навіть економічних. Важливе значення набуває формування ідентичності на основі етнографічних характеристик громад. Так на території Галичини відбувається відродження традиційної культури на основі відновлення самотності етнографічних груп, що населяють регіон. Якщо в умовах радянської системи бути гуцулом, лемком чи бойком було дещо некомфортно і навіть соромно, то сучасних умовах така ідентифікація стає визначальною. Локальна ідентичність на основі приналежності до певної етнографічної групи відіграє важливе значення в системі соціальних відносин. виникає велика кількість культурно-освітніх об'єднань, що виходять навіть за межі регіону. Індивідуальна тотожність стосовно певної етнографічної групи стає важливим чинником при голосуванні

на виборах чи визначення меж об'єднаної територіальної громади. Саме локальна ідентичність формує той соціальний капітал, який може стати основою успішного розвитку новостворених територіальних громад. Проте необхідно виважено та обережно підходити до формування меж об'єднаних громад, для того щоб не реанімувати минулі незгоди чи конфлікти. Система та процедура об'єднання немає викликати аналогії із створенням колгоспів у радянський період. Тому однією із основних проблем децентралізації влади в Україні є широка інформаційна кампанія, поширення європейського досвіду створення спроможних територіальних громад з метою формування позитивної суспільної думки, врахування ментальних, культурних особливостей та історичних традицій розвитку територій.

Таким чином, децентралізація влади в Україні виступає однією із основних умов та шляхів європейської інтеграції. Вона покликана утвердити демократичні принципи функціонування органів влади та забезпечити незворотність суспільних змін. Реформа місцевого самоврядування є складним та тривалим процесом, ефективність якої зумовлюється цілим рядом чинників. Важливою є адаптація відповідного європейського досвіду до соціально-економічних, культурно-ментальних та історичних особливостей українських територій. Транскордонне співробітництво виступає дієвим механізмом створення політико-економічних та соціокультурних умов для реформування місцевого самоврядування. Важливе значення в прискоренні цих процесів може відіграти утвердження локальної ідентичності на рівні територіальних громад як базової основи загальноєвропейської самоідентифікації. Європейський досвід та етнокультурна самобутність об'єднані політичною волею є основними складовими елементами поступу України на шляху децентралізації влади та незворотності демократичного розвитку.

1. Чепеленко А. Транскордонне співробітництво в процесі європейської інтеграції України. *Наукові записки* [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Політичні науки. 2010. Вип. 4. С. 134-143. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoap_2010_4_14.
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети / монографія за ред. Варналія З. С. К., 2007. 230 с.
3. Панченко Т. В. Регіональна і локальна ідентичності як складові культури субсидіарної демократії. *Науковий часопис* [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, Київ. 2010. Вип. 4. С. 72-77.

Л. Рішко

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В сучасній політичній науці існує безліч підходів до визначення поняття політичної культури. Кожен дослідник окреслює певні окремі компоненти та рівні цього суспільного феномену, характеризуючи його з огляду на сферу

впливу. Значні розбіжності в описі даного явища пояснюються недостатнім вивченням і складністю його функціонування в суспільній системі.

Вперше термін «політична культура» було введено в науковий обіг німецьким філософом І. Гердером. Концептуальне уявлення про політичну культуру і систематизований опис поняття склався тільки в 50-60 рр. ХХ ст. Політична культура це передусім такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб'єктів. Він включає різні компоненти: культуру ставлення суб'єктів до здійснення політичної влади; культуру електорального процесу; культуру формування політичних і громадсько-політичних інституцій; культуру політичної поведінки; культуру політичної свідомості й спілкування тощо. Це означає, що вона поширюється на всю сферу політичного життя суспільства [3, с. 58].

Разом з тим, політична культура включає в себе не всю політичну свідомість і політичну поведінку, а лише те уставлене, типове, що характерне для політичного життя суспільства, для політичної свідомості і поведінки основної маси населення, те, що стало звичкою, стало типовим і характерним для даної спільноти.

Отже, політична культура – це система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів, зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу. Вона складається історично, є відносно стійкою, втілює у собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людей певної країни до політичної системи і окремих елементів.

Перша спроба сформулювати концепцію політичної культури була зроблена в статті відомого американського політолога Г. Алмонда «Порівняльні політичні системи». Подальшу розробку ця теорія отримала в книзі Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура». Важливим етапом у формуванні та утвердженні політичної культури стала поява книги «Політична культура і політичний розвиток», в якій була розроблена спроба визначення і порівняння політичної культури 13-ти країн [1, с. 15].

Політична культура належить до числа феноменів, які вже досить тривалий час перебувають у центрі уваги філософів, істориків, політологів та інших суспільствознавців. Вона виступає важливим чинником у системі політичного прогресу. Фактори, які значною мірою впливають на свідомість і розширюють кругозір суспільства, в політичному відношенні, відіграють значну роль у формуванні нового світогляду, що забезпечує розвиток держави, утворює суспільство з новими цінностями, які визначають майбутнє, контролюють його. Політична культура є власністю всього суспільства, країни, регіону, класу або партії [15, с. 50].

Існує декілька основних шляхів формування політичної культури. Одним із найважливіших є політична, ідеологічна, виховна й організаційна діяльність громадських організацій. Це є основою політичної свідомості громадян, їхнього мислення, поведінки. Саме діяльність політичних партій формує відношення у

громадян до партій і партійних систем, уявлення про місце партій в політичній системі суспільства, про відносини між партією і державою [9, с. 51].

Активна участь церкви у повсякденному житті і вироблення нею основних моделей політичного мислення і поведінки громадян також є одним із шляхів формування політичної культури суспільства. На політичну культуру багатьох західних країн глибоко вплинула протестантська церква. Вона наполягала на прагненні людей до життя, орієнтованого як на особисте переконання, так і на релігійну переконаність. Протестантські церкви по суті були мініатюрними політичними системами з власними лідерами, комітетами, конфліктами та шляхами вирішення їх.

Також, одним із найбільш ефективних способів формування політичної культури постає інформаційно-комунікаційна діяльність засобів масової інформації. ЗМІ формують основні політико-культурні цінності громадян, стереотипи політичної поведінки. Вони спроможні впливати на велику кількість людей у найкоротші терміни, дозволяють не тільки у вербальній, але й у візуальній формі впроваджувати у політичну свідомість певні ідеї. В країнах із ринковою економікою одним із шляхів формування політичної культури є вплив бізнесу на політику.

Запропоновано декілька типологій політичної культури. Політолог Вільям Стюарт вважає, що всю політичну поведінку можна пояснити через участь у одній або декількох із восьми типів політичних культур: олігархії, анархізму, торійському корпоративізмі, фашизмі, класичному лібералізмі, радикальному лібералізмі, демократичному соціалізмі та ленінському соціалізмі. Суспільства, які ілюструють кожен з цих культур, існували історично.

Найвідомішою в сучасній політології є типологія політичної культури здійснена Г. Алмондом і С. Вербою, шляхом порівняльного аналізу політичної культури 5-х країн (США, Великобританії, Італії, ФРН та Мексики). У класичній роботі «Громадянська культура» автори виокремили три «чистих» типи політичної культури: парафіяльна, підданська та активістська [1, с. 30].

Парафіяльна культура характеризується індивідуальним або негативним ставленням членів суспільства до політичної влади взагалі, відсутністю інтересу до політики, та, внаслідок цього, небажанням брати в ній особисту участь. У цій культурі індивіди усвідомлюють себе в якості членів малої соціальної спільності (парафії), але не членами держави.

Підданська політична культура (або підпорядкування) характеризується сильною прихильністю до існуючих у країні політичних інститутів і режиму влади, що поєднується з низькою індивідуальною активністю населення, пасивним ставленням більшості до проблем політичного життя, поклоніння верховним політичним лідерам. Особа, вихована в середовищі такого типу культури, усвідомлює особливий авторитет уряду, виробляючи відносно до нього або позитивні, або негативні емоції. Але та ж особа не висловлює готовності брати участь у політичній діяльності. Характерною ознакою підданського типу політичної культури є її здатність бути важливим чинником дійової та швидкої мобілізації народних мас на здійснення соціально

необхідних або, як потім може виявитися, надуманих перетворень. Головним виразником перетворень, а потім і головним суддею того, що сталося, стає не людська особистість – безпосередній учасник подій, а історія, яка пізніше дає оцінку зробленому. За таких обставин привести у рух велику масу людей можна лише за дуже високого рівня дисципліни, порядку й організованості у функціонуванні владних структур. А для цього необхідна надзвичайно жорстка, постійно зростаюча централізація управління з максимальним звуженням кола суб'єктів, зо приймають політичні рішення.

Активістський тип політичної культури формує особу, що орієнтується на активну роль у функціонуванні політичної системи. В даному типі політичної культури основним суб'єктом політичної дії в суспільстві стає людина, а визначальним критерієм оцінки ефективності політичної системи – здатність особистості ініціювати активні політичні дії. Визначальною рисою активістської політичної культури є значне поширення уявлень про автономне існування інтересів особистості та інтересів держави. Такий підхід базується на ідеї, що поєднання суспільного й особистого можливе не через самозречення й абсолютизацію одного та ігнорування іншого, а через формування уявлень про існуючу ієрархію інтересів, що саме і виводить діяльність суб'єкта на рівень реалізації соціальних потреб.

Дану типологію політичної культури Г. Алмонда та С. Верби також прийнято називати історичною.

Якщо політика ставить питання про те хто, що, де, коли і як, тоді політична культура – це велика частина відповіді. Якщо політика – це мистецтво, то політична культура допомагає визначити межі цього мистецтва, бо культура визначає, що є допустимим для даного суспільства. Політична культура відповідає на запитання, хто вирішує, хто має владу в групі, організації, установі або іншій соціальній установі.

У кожному суспільстві політична культура виконує три найосновніші функції:

- Вона є засобом організації і показником ступеня розвитку політичного життя суспільства;
- Вона є фактором формування масової політичної свідомості та засобом політичної соціалізації людини;
- Вивчення політичної культури дає можливість передбачити динаміку політичного життя того чи іншого суспільства [9, с. 103].

Хоча політична система і політична культура складають самостійні підсистеми в політичному світі, тим не менше, провести між ними лінію чіткого розмежування досить важко. Вони взаємно впливають один на одного, і взаємопереплітаються, не можуть існувати один без одного. Наприклад, ліберально-демократична система характеризується існуванням в суспільстві різних соціальних груп, релігійних, професійних, молодіжних та інших асоціацій, клубів, відстоюють свої інтереси у взаємних конфліктах, зіткненнях, співпраці. Таке положення отримало назву «соціальний плюралізм». У політичній сфері плюралізм виявляється у наявності різних партій та інститутів,

існування різних політико-ідейних установок та орієнтацій, ідеологій, течій, напрямків.

Одним із найважливіших чинників існування політичної культури є легітимність даної існуючої політичної системи та діючого в кожний даний період політичного режиму.

Виділяють три періоди найбільшого інтересу до політичної культури: 20-30-ті роки ХХ ст., коли провідною стала тема досягнення соціальної стабільності; 60-ті роки, що поставили на порядок денний реформу політичної системи відповідно до соціальної перебудови; кінець 80-х – початок 90-х років – розпад СРСР і трансформаційні процеси у Східній і Центральній Європі [12, с. 26].

У 80-х роках концепція політичної культури була взята на озброєння такими відомим американськими соціологами і політологами, як Р. Маркріс, В. Нойман, Д. Марвік та ін. Заслуга прибічників політичного-культурного підходу полягала в тому, що вони зробили спробу поставити в центр політологічних досліджень людину з її турботами, емоціями, стереотипами, інтересами і міфами. Введення біхевіористичних методів у політичну науку відкрила можливості для дослідження більш широкого спектру суспільних відносин і зв'язків з державою.

Г. Алмонд та С. Верба висловили думку, що політична культура обмежується сферою свідомості та є сукупністю психічних станів індивіда, які виявляються на трьох рівнях: когнітивному (пізнання), афективному (емоції) та оцінюючому (судження). Тобто, засновники концепції політичної культури зводять її до сукупності сталих політичних поглядів, уявлень, переконань, почуттів.

Є. Вятр та Д. Пол переконані, що разом із «зразками» політичної свідомості до політичної культури обов'язково мають бути включені і «зразки» політичної поведінки. Вони вважають, що далеко не все в нашій діяльності контролюється та фіксується свідомістю, що дає можливість стверджувати, що не всі моделі поведінки індивідів та груп можна пояснити моделями їхньої свідомості [6, с. 11].

В історії, на думку вчених, переважають не чисті, а змішані типи політичної культури: патріархально-підданська, піддансько-активістська та патріархально-активістська.

До основних властивостей громадянської політичної культури, що обумовлюють її специфіку, можна віднести: функціонування правової держави та громадянського суспільства; громадянський консенсус; громадянську інтеграцію в міжнародному і внутрішньополітичному плані; посередницькі функції між загальнолюдськими цінностями, політичним мисленням і політичною свідомістю та поведінкою громадян.

У процесі подолання тоталітаризму і становлення правової держави, винятково важливим є формування громадянської культури, яка, з одного боку, є необхідною ланкою між класовими, груповими і загальнолюдськими цінностями, а з другого – об'єднуючою основою у діяльності політичних партій, суспільних організацій, що часто стоять на різних, а іноді діаметрально

протилежних позиціях. Характерна прикмета демократизації політичного життя – зростання громадянської свідомості людей, встановлення громадянської гідності і прав особистості в повному обсязі. Категорія громадянськості в різноманітних своїх виявах (свідомість, культура, життєва позиція, інтереси, пріоритети, цінності та ін.) – багатогранне поняття, в якому віддзеркалюються ключові проблеми створення повноцінного громадянського суспільства, забезпечення громадянського миру і громадянської політичної консолідації.

Функціональний підхід до вивчення політичної культури використав польський політолог Є. Вятр у своїй праці «Соціологія політичних стосунків». Дана методологія ґрунтується на тому, що політична культура, як компонент політичної системи, визначає якість політичного режиму і відповідно сама зазнає його впливу. Відповідного до цього підходу вирізняють три основні типи політичної культури: тоталітарний, авторитарний та демократичний.

Тоталітарна політична культура характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості та політичної поведінки членів суспільства, бо в тоталітарних системах має право на існування тільки одна ідеологія, яка повинна визнаватися всіма. Тоталітарній культурі притаманні культ вождизму, міфологізація свідомості, активно-підданське ставлення до влади. Тоталітарна влада вимагає від членів свого суспільства не тільки повного визнання, але і постійної підтримки. Аполітичність розцінюється як прояв нелояльності до влади. Діє принцип «Хто не з нами, той проти нас». Політична активність в умовах тоталітаризму має частіше примусовий характер, основним чинником в цих діях виступає страх.

Авторитарний тип політичної культури навпаки характеризується в першу чергу аполітичністю. Будь-яка активність членів даного суспільства оминає сферу політики, домінує пасивно-підданське відношення до влади. Діє принцип «Хто не проти, той за нас».

Головною особливістю демократичної політичної культури є плюралізм, який передбачає політичну (забезпечує монополію будь-якої соціальної спільності, організації чи особи на владу), економічну (існування різних форм власності, насамперед приватної, різних форм господарювання, вільного підприємництва) та ідеологічну (будь-яка ідеологія не може займати монопольне становище) багатоманітність; активність громадян, їх включення у політичну систему; визначення громадянських прав і свобод, плюралізму соціальних і політичних інтересів, а також функціонування принципу контролю громадян за діяльністю держави; народний суверенітет і представництво інтересів усіх суспільних груп у системі влади через політичні партії. Чергування партій і посадових осіб при владі вважається цілком нормальним і навіть необхідним явищем. Політична конкуренція є однією з основних ознак демократичної політичної культури. За своїм характером демократична політична культура є культурою громадянського суспільства та правової держави [9, с. 62].

У межах демократичної політичної культури виокремлюють два види: консервативно-ліберальний та ліберально-демократичний. Консервативно-ліберальна політична культура визнає головними цінностями громадянські

права і свободи, традиції, з жорсткими саморегулюючими елементами в усіх сферах життя, у тому числі і у сфері політичної культури, з мінімумом втручання держави, але часто заперечує радикально-реформаторські зміни (особливо там, де при владі консервативні сили). У ліберально-демократичній культурі визнання буржуазно-демократичних цінностей і взірців супроводжується більшою лібералізацією та очікуванням соціальних реформ (скандинавські держави, де впливовими є соціал-демократичні партії).

Перехідні типи політичної культури притаманні суспільствам, які знаходяться в процесі трансформації – цілеспрямованого переходу від однієї якості до іншої. Перехідний характер мають посткомуністичні суспільства, що трансформуються з тоталітарних в демократичні. В політичній культурі посткомуністичних суспільств зберігається ще багато тоталітарних нашарувань, але набирають сили і нові демократичні напрямки. Політична культура посткомуністичних країн має гетерогенну структуру.

Структурний підхід до розгляду політичної культури був зумовлений виникненням поняття домінуючої культури. Американські політологи, які знаходилися під впливом праць Алмонда, Пауелла і Верби, звернули увагу на те, що в політичній культурі будь-якого суспільства є утворення, які властиві окремим соціально-класовим, етнонаціональним, релігійно-конфесійним, статево-віковим або територіальним групам. Їх взаємовідносини в різних суспільствах не однакові. У одних суспільствах вони взаємодіють більш-менш гармонійно, а в інших – перебувають в стані конфронтації. За рахунок таких взаємовідносин було виокремлено гетерогенний та гомогенний тип політичної культури. Гомогенний тип характеризується тим, що специфічні утворення, які складають політичну культуру суспільства, незважаючи на різницю в поглядах на владу, ставлення до еліти, мають спільне базове підґрунтя. Такі утворення отримали назву політичних субкультур, а базове підґрунтя – домінуючою культурою.

Домінуюча культура – це комплекс політико-культурних елементів, які притаманні більшості соціальних груп даного суспільства. Політико-культурні утворення, що не мають спільного поля з домінуючою культурою, визначаються як контркультури. Домінуюча культура виконує інтегративну функцію щодо політичної системи. Політичні структури, які не додержуються принципів домінуючої культури, розглядаються як антисистемні. Саме наявність домінуючої культури надає суспільству гомогенний характер.

Гетерогенний тип політичної культури характеризується відсутністю домінуючої культури. Немаючи спільного підґрунтя, політичні культури різних соціальних груп протистоять одна одній. Гетерогенна політична культура детермінує політичні, соціальні, етнічні та інші конфлікти. Породжує дестабілізацію в суспільстві та дезінтеграцію політичної системи [14, с. 56].

Комунікативний підхід до типології політичної культури охарактеризований в праці англійського політичного мислителя Карла Поппера «Відкрите суспільство та його вороги». Завдяки йому вирізняють закриту і відкриту політичну культуру. Закрита політична культура – це замкнутий, зорієнтований тільки на власні політичні цінності, зразки та норми, тип. Для

нього характерний традиціоналізм політичної свідомості та поведінки. Вони не спроможні до обміну цінностями з іншими політико-культурними системами. Притаманна для патріархальних та тоталітарних суспільств.

Відкрита політична система характеризується спроможністю до комунікації. Відкриті культури порівняно легко вбирають в себе досвід інших культур, здатні до новації та модернізації. Відкритий характер мають культури демократичних суспільств, що сприяє їх еволюції та розвитку.

Отже, політична культура характеризує рівень засвоєння людиною і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм; ступінь використання досягнень політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ. З політичною системою взаємодіють різноманітні сфери громадського життя, усі вони в тому чи іншому ступені беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу. Діяльність держави по визначенню моделей політичної поведінки, формуванню і закріпленню національних, політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів, визначає відповідно і найважливіші параметри політичної культури.

Політична культура характеризує рівень засвоєння людиною і суспільством політичних ідей, поглядів, концепцій, програм; ступінь використання досягнень політичної думки; зрілість і компетентність в оцінках політичних явищ. З політичною системою взаємодіють різноманітні сфери громадського життя, усі вони в тому чи іншому ступені беруть участь у формуванні політичної культури, визначають основні напрямки цього процесу. Діяльність держави по визначенню моделей політичної поведінки, формуванню і закріпленню національних політичних символів за допомогою прийняття законодавчих актів визначає відповідно і найважливіші параметри політичної культури. Коли держава приймає на себе ідеологічні функції, вона безпосередньо активно включається в процес формування політичної культури. Саме державі належить не просто значна, а визначальна роль у формуванні національної політичної культури. Дуже активно цю роль виконувала держава в колишніх соціалістичних країнах. Буває і так, що держава протягом багатьох десятиліть може обмежуватися функцією «нічного сторожа», як, наприклад, у США, Проте й у цих умовах національна політична культура була у величезному ступені дитиною своєї держави.

Заслуга прихильників політично-культурного підходу полягає в тому, що вони зробили спробу поставити в центр політологічних досліджень людину з її турботами, емоціями, стереотипами, інтересами, поглядами. Введення біхевіористичних методів у політологічну науку відкрила можливості для дослідження більш широкого спектру суспільних відносин і їх зв'язків з державою. Характер і стан політичної культури істотно впливають на стан політичної системи, на особливості політичного режиму, на політичну поведінку людей та їх громадсько-політичних організацій. Тому важливо розглядати політичну культуру не лише як показник чи індикатор рівня демократії в суспільства, а і як чинник процесу її становлення, адже демократія

належить до явищ, що найбільшою мірою репрезентують політичну культуру [38].

Дослідники визнають існування в кожній суспільно-політичній системі особливої політичної культур, яка визначає політичну поведінку людей, надаючи їй той або інший напрям. Механічне запозичення ефективних у певних умовах соціально-політичних стратегій не завжди дає позитивні результати, оскільки на формування політичної культури впливають чимало чинників: історичні передумови, рівень загальної культури народу, соціально-економічний розвиток, ідеологія тощо.

З одного боку, бездіяльність звичайної людини допомагає забезпечити правлячій еліті владу тієї мірою, що необхідна для ефективного вирішення проблем. З другого боку, роль громадянина як активного й впливового фактору, що забезпечує відповідальність еліт, підтримується завдяки його прихильності нормам активного громадянства і його переконаності, що він може бути впливовим політичним актором.

Громадянин у країні із громадянською політичною культурою є потенційно активним. Він не виступає як постійний учасник політичного процесу, мало активний у політичних групах, але при цьому має резерв потенційної впливовості. Тобто він вважає, що коли буде потреба, він може мобілізувати своє соціальне оточення в політичних цілях.

Науковці розглядали політичну культуру системно, разом з політичною участю громадян та суспільно-політичними процесами які відбуваються в суспільстві. Вплив політичної культури вивчався і в рамках формування парламентаризму, як основний чинник функціонування політичного режиму, влади, лідера.

Сформований концепт громадянської культури, як найвищого рівня взаємодії політичної культури та участі громадян, передбачає формування особи, яка вважає політичну участь осмисленою та доцільною. При цьому не є важливим саме політична участь громадян в політиці, основною є можливість в будь-яку хвилину втрутитися в існуючий лад в разі потреби.

Необхідно підкреслити, що політична культура, як історичний феномен має досить архетипний характер. Відповідно, зміна типу політичної культури є складним процесом, що відбувається протягом значного часового проміжку.

Високий рівень політичної культури формує наступні ознаки демократичного управління:

1. Представництво суспільства в належний спосіб через парламент та інші представницькі органи;
2. Вирішення конфліктів шляхом прийняття компромісних рішень;
3. Учасники законотворчого процесу приймають до уваги думки всіх локальних груп;
4. Передбачає накопичення знань про політичні процеси та вміння протистояти неправомірним проявам влади [13, с. 10].

Дані критерії є надзвичайно диференційованими і формуються на менталітетному підґрунті. До основних можна віднести ідеологічну базу суспільства, рівень розвитку плюралізму, характер та якість нормативно-

правових актів, основні прийнятні моделі політичної поведінки, наповненість політичних програм, професіоналізм політичних функціонерів.

Важливе значення в політичній культурі містять цінності, а зокрема цінність порядку. Прийняття певних цінностей в демократичних розвинутих країнах сприяють збереженню політичної стабільності та сталому розвитку. Порядок та стабільність порушуються коли не дотримуються права громадян. У демократичному суспільстві громадяни дбають про свої права, вони їх знають і вміють захищати.

Особливість політичної культури полягає в тому, що вона нерозривно пов'язана з людською суб'єктивністю і являє собою своєрідний «суб'єктивний об'єкт». У вузькому розумінні, вона становить не політику або політичний процес у їх реальному втілення, а комплекс уявлень тієї чи іншої національної або соціально-етнічної спільноти про світ політики, держави і влади, закони і правила, їх функціонування. Політична культура включає в себе ті елементи і феномени суспільної свідомості, а в більш широкому значенні, духовної культури тієї чи іншої країни, які пов'язані з суспільно-політичними інститутами і процесами, впливають на форми, функціонування і розвиток політичних інститутів, надають значимість і напрямок політичного процесу в цілому, та політичної поведінки мас.

У структурі політичної культури можна виділити декілька основних елементів:

- пізнавальний – політичні знання, політична освіченість, політична свідомість, способи політичного мислення;
- морально-оцінюючий – політичні почуття, традиції, цінності, ідеали;
- поведінковий – політичні установки, типи, форми, стилі, зразки суспільно-політичної діяльності, політична поведінка;
- ціннісні відносини – загальнокультурні орієнтації, ставлення до влади, політичних явищ [1, с. 22].

Ці елементи були обумовлені соціально-економічними, національно-культурними, соціально-історичними та іншими факторами. Характеризуються відносною стійкістю і постійністю.

Пізнавальний елемент передбачає знання і розуміння громадянами політичних інтересів (колективних, особистих, державних), Конституції і законів, програмних положень основних політичних партій, та інших суспільно-політичних сил, що склалися в країні. У політичні знання входять знання сутності та структури основних державних, партійних та громадських організацій, основних політичних норм і процедур; форм і способів участі громадян у політичному житті в управлінні суспільством і державою.

Невід'ємною частиною політичної культури є елементи політичної свідомості, які панують в тому чи іншому суспільстві. До них відносять укорінені уявлення про різні аспекти політичного життя, про політичну систему і її постійні інститути. Стійкі політичні уявлення складають частину політичної культури, здатні відігравати досить суттєву роль в соціальній практиці [21, с. 408].

Основним елементом політичної культури можна вважати політичний світогляд, що становить окрему частину загального світобачення людини, окремої групи або іншої соціальної спільності. Великий вплив на формування політичних орієнтацій, симпатій і антипатій людей надають пануючій системі в суспільстві світоглядних позицій і ціннісно-нормативних установок, фундаментальні погляди на людину, суспільство та світ в цілому.

Морально оціночний елемент політичної культури включає в себе цінності, ідеали та переконання. Політична культура історично проявлялась, насамперед, у розумінні та пошуку людиною ідеалу. Найбільш яскраве відображення ідеал знайшов у політичному менталітеті, під яким розуміється і національний спосіб бачити світ, та діяти при певних обставинах. Найбільш стійкими є традиції в політичній культурі. Тут відображаються ті елементи попереднього досвіду, які активно відповідають інтересам цілям суспільства. Політичні традиції – це спосіб передачі зразків політичної свідомості та поведінки, що сформувалися під впливом соціальних факторів.

Поведінковий елемент передбачає свідому участь громадян в обговоренні проектів державних та партійних документів, у виборах суб'єктів державної влади; в роботі різних державних і суспільно-політичних органів. Суттєвим аспектом поведінкового елемента є типові для суспільства або групи політичні установки. Політичні установки – це відношення суб'єкта до політичних явищ, вона сприяє реалізації уявлень і цінностей.

У структурі ціннісних відносин політичної культури виділяють загальнокультурні орієнтації, ставлення до влади, політичних явищ. Значення світоглядних орієнтацій полягає в тому, на скільки вибір політичних позицій людини залежить від випробовуваних їм переваг до індивідуальних або колективних цінностей [3, с. 20].

Поєднуючи ціннісні норми та раціональні чинник людських дій, політична культура виступає не тільки як набір елементів, що дозволяють людині приймати певні політичні рішення, вона може виявлятися в різних формах. Політична культура має три основні діяльнісні форми: духовну, що включає політичні традиції, досвід, цінності, орієнтації, переконання, установки; предметну, яка включає зразки формування та діяльності політичних інститутів; функціональну, яка передбачає вид діяльності політичних інститутів.

Російський науковець О. Демідов зазначає, що політика залежить від широкого кола детермінант, які мають неполітичне походження та впливають на політичне життя. Саме завдяки цим цінностям формуються: структура політичної діяльності, її зміст; політичні пріоритети населення; характер політичної аргументації; програма політичної діяльності [38].

Отже, політична культура виступає як інтегральна характеристика суспільства поєднуючи в собі ціннісні установки, правила, традиції, норми, погляди та переконання, що проявляються в політичній діяльності громадян, їх електоральній поведінці, відношенні до влади та політичних інститутів. Концепт політичної культури вміщує в собі причинно-наслідкові зв'язки культурних традицій суспільства та політичної діяльності. Політична культура

визнана вагомим чинником побудови демократичного режиму, який впливає на всі сфери функціонування політичних інститутів. Найвищою мірою розвитку політичної культури вчені визначають формування громадянської культури, яка характеризує собою той рівень розвитку суспільства, який є найкращим підґрунтям для функціонування демократії. Яскравим прикладом такого суспільства є США, де існування громадянського суспільства передбачає безперервний діалог влади та населення. До основних елементів політичної культури відносять ціннісний, поведінковий, пізнавальний та морально-оцінюючий. Дані елементи виступають основою політичної культури будь-якого суспільства і стають підставою для формування політичної влади.

1. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура. М.: Думка, 1997. 600 с.
2. Ануфрієв О. М. Етнорегіональне буття у етносів, як умова співіснування народів в поліетнічному середовищі. К.: Знання, 1999. 75 с.
3. Баталов Е. Я. Политическая культура: понятие и феномен. М., 1990. Ч. 2. 300 с.
5. Баталов Е. Я. Политическая культура американского общества. М., 1997. 252 с.
6. Батлов Е. Я. Русская идея и американская мечта. М., 2001. 69 с.
1. 6. Бебик В. М. Наша політична культура. *Політологічні читання*. 1992. №1. С. 11-37.
7. Беловецька Л. Е. Американські цінності культурного різноманіття як ключ до досягнення гармонії суспільства. *Духовні особистості: методологія і практика*. Випуск 2 (83). С. 18-21.
8. Буцєвицький В. С. Проблеми політичної культури в Україні в процесі державотворення. *Нова політика*. 1999. №1. С. 15-51.
9. Владикова Ю. Культура и политическая культура. Философия и политика в современном мире. М.: Наука, 1989. 256с.
10. Вятр С. Політична культура в Середній Європі. №9. URL :<http://www.ji.lviv.ua/n9texts/wiatr.htm>. (06.10.2019.)
11. Гаджиев К. С. Американская нация: национальное самосознание и культура. М., 1990. 239 с.
12. Гаджиев К. С. Политическая культура: концептуальный аспект. *Полис*. 1991. С. 26-128.
13. Гаджиев К. С. Политическое сознание или политическая культура. *Кентавр*. 1991. №12. С. 32-41.
14. Гаєвський Б. Філософія політики. К., 1993. 230с.
15. Головаха Е. И., Панина М. В., Пахомов Ю. Н. Политическая культура населения Украины: результат социологических исследований. К.: Наукова думка, 1993. 136 с.
16. Гринстайн Ф. Личность и политика. *Социально-политическая наука*. 1991. №19. С. 37-39.
17. Демократія в Польщі під загрозою. *Факти*. Дата оновлення : 15.11.2017. URL: <https://fakty.ictv.ua/ua/svit/svitovi-novyny/20171115-demokratiya-v-polshhi-pid-zagrozoju-yevroparlament-gotovuj-vvesty-sanktsiy/> (29.10.2019).
18. Етапи морально-етичного виховання в етичних школах. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2009/etapy-moralno-etchnoho-vyhovannya-v-amerykanskiy-shkoli/> (20.10.2019)
19. Завгородня І. Відносини України і Польщі: монополії на правду бути не може. Дата оновлення: 17.11.2017. URL:<http://www.dw.com/uk/a-41409517> (27.10.2019).
20. Загроза чи порятунок: як ставляться до українських трудових мігрантів в Чехії. Дата оновлення: 21.10.2017 URL: <http://svitua.com.ua/news/201708/4766-zagroza-poryatunok-stavlyatsya-ukrayinskyh-trudovyh> (01.10.2019)
21. Кваша О. П. Політична культура в контексті регіональної політики: Збірник наукових праць. К., 2009. С. 408-416.
22. Кирилова О. Українська культурологія у східно-західних контекстах. Критика: Часопис. Дата оновлення: 09.2011. URL: <http://m.krytyka.com.ua/articles/ukrayinska-kulturolohiya-u-skhidno-zakhidnykh-kontekstakh> (04.10.2019)
23. Кіцила Л. Зовнішньополітичні аспекти реалізації курсу Чеської Республіки на інтеграцію до Європейського Союзу: дисертація... канд. політ. наук. Спеціальність 23.00.04. Львів, 2004. 190 с.
24. Кіш Є. Політичні цінності громадянського суспільства Угорщини. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 4-5 (72-73). С. 362-375.
25. Корсак Р. Українсько-чеське міждержавне співробітництво в 1991-2005 рр. Ужгород: Гражда, 2007. 208 с.
26. Країни ЦСЄ в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2012. URL: <http://history.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites>. (20.10.2019).
27. Країни ЦСЄ та Європейський Союз. Бібліотека економіста. URL :<http://library.if.ua/book/105/7350.html> (05.11.2019)

28. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз. К.: Вища школа, 1998. С. 107-205.
29. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. Ужгород: Ліра, 2002. 248 с.
30. Лушников О. Е. Країни світу. Короткий політико-економічний довідник / ред. О. Е. Лушников, Зернов Б. П. Москва: Думка, 1982. 356 с.
31. Марадик Н. Особливості процесу переходу до демократії в Чеській Республіці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія, Соціологія, Філософія*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. Випуск 13. С. 125-128.
32. Маслов Ю. Країни ЦСЄ як субрегіональна геополітична спільність та орієнтир політичної інтеграції України в європейський простір. *Грані*. № 10 (114). Дата оновлення: 10.2014. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/download/725/736>. (21.10.2019.)
33. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: Історична ретроспектива і сучасніреалії. К.: Стило, 1998. 278с.
34. Нагорний В. Сутність проблеми політичної культури України. К., 2006. С. 80-86.
35. Паламаренко М. Республіканська та Демократична партії в політичній системі США: сучасний стан та перспективи розвитку. *Українська ідея національного розвитку: реалії та перспективи розвитку*. Випуск 17, 2006. С. 94-99.
36. Паславський І. Вибори в США: позиціонування та прорахунки ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. Випуск 16. С. 191-199.
37. Пірен М. І. Етнополітика. К., 1997. 408 с.
38. Поліщук І. Політична культура: категоріальне осмислення. Освіта регіону, політологія, психологія, комунікації. 2012, №4. URL :<http://social-science.com.ua/article/901> (05.11.2019).

О. Ситник

ПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ ПЕРІОДУ 1920-1930-Х РОКІВ

Формулюючи поняття націоналізму, Г. Кон визначив його як стан свідомості (a state of mind), або – ідею, що наповнює людський мозок і серце новими думками та новими почуттями й спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності. Відповідно, нація – це не просто група, яку тримає разом і животворить спільна свідомість, а ще й група, яка прагне набути самовираження в тому, що вважає за найвищу форму організованої діяльності – в незалежній, суверенній державі. Г. Кон також зробив висновок, що існують два типи націоналізму: політичний, раціональний і культурний, «містичний». Переважання одного з них над іншим залежить від рівня суспільно-політичного розвитку певної спільноти, що формує націю [1, с. 629-632]. Розвиваючи концепцію Г. Кона, Д. Гатчінсон зауважив, що культурні націоналісти розглядають державу як щось випадкове, оскільки суть нації – це особлива цивілізація, що є наслідком її унікальної історії, культури та географічного становища. На відміну від політичного націоналіста, котрий у своїй основі раціоналіст, культурний націоналіст – як, наприклад, Гердер – утверджував космологію, у відповідності з якою людство, як і природа, є наслідком дії творчих сил, що надають всьому індивідуальних ознак. Нації в основі своїй і втілюють цей дух; як і родини, вони є природними цінностями [2, с. 654, 6559]. Український націоналізм як політичне явище пройшов довгий і неоднозначний шлях розвитку від багатой української культури, літератури, мови – до концепцій «інтегрального» та «чинного» націоналізму.

Серед чільних ідеологів українського націоналізму насамперед слід виділити: Д. Донцова, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, О. Чемеринського, Д. Андрієвського, О. Бойдуника, С. Ленкавського, В. Мартинця та ін. А його провідною метою була – політична боротьба за українську самостійну державу.

Наприкінці 1920-х років з'явилася потреба ідеологічного й організаційного злиття низки розрізнених націоналістичних організацій в одну. Для реалізації ідеологічної підготовки творення такої єдиної організації Проводом українських націоналістів (ПУН) було засновано часопис «Розбудова нації». Саме він, як легальне видання, за кордоном мав відігравати роль зв'язуючої ланки між Проводом українських націоналістів та націоналістичними організаціями, що були розсіяні на теренах Європи, Північної та Південної Америки, окупованих українських землях, а також тими, що не визначилися зі своєю політичною позицією, згуртувавши їх навколо ідеї українського націоналізму. На сторінках цього свого офіційного видання ПУН публікував заяви, комунікати, інформаційні звіти референтур, постанови, й одночасно накреслювалися напрямки діяльності для всіх інших друкованих націоналістичних видань, що виходили в різних країнах світу. В. Мартинець називав «Розбудову нації» своєрідною ідеологічно-програмною лабораторією, де обговорювалася ціла низка проблем суспільно-політичного характеру [3, с. 153-155]. Серед інших в часописі «Розбудова нації» було надруковано працю С. Ленкавського «Фільософічні підстави «Націоналізму» Донцова» [4, с. 154].

У праці «Націоналізм» засадничими підставами націоналізму Д. Донцов визначив: зміцнення волі нації до життя, до влади, до експансії; прагнення до боротьби та «свідомість її конечности, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу» [5, с. 165]. Д. Донцов особливо наголошував на значенні вольового чинника національної ідеї – чинника, без котрого не тільки неможливе динамічне функціонування нації, але й діяльне розгортання національної ідеї як національної ідеології як чинної системи національно-світоглядної орієнтації [6, с. 18].

Аналізуючи ідеологію в цілому, й ідеологію націоналізму в даній праці Д. Донцова, С. Ленкавський означив останню як світогляд, що приймає нематеріальний чинник – волю – за основу буття, як етика, вважає за добро те, що зміцнює силу нації, як історичний світогляд [7, с. 232]. Філософсько-ідеалістична основа ідеології ОУН та визнання визначального впливу Д. Донцова на формування ідеології українського націоналізму (без його абсолютизації) – це була та площина дискусії, попри котру не міг пройти осторонь С. Ленкавський, як співтворець ідеологічних основ ОУН [4, с. 158]. С. Ленкавський у нотатках до праці Д. Донцова «Націоналізм» стверджував: «Кожна нова ідеологія має лише тоді силу заволодіти психікою певного покоління, коли впливає органічно з його найглибших психічних потреб і схоплює його не скристалізовані бажання... нова ідеологія має не лиш усталити незрушимо догми, але довести до кінця той хаотичний психічний процес, який знаменує прихід нової людини й з якого ця ідеологія сама постала» [8, с. 504]. Таким чином, саме націоналісти, керуючись кращими духовними традиціями

української нації, можуть сформувати вартісну й повноцінну національну ідеологію. Тобто саме таку ідеологію, котра б відповідала ідеалам, інтересам і прагненням всієї нації.

С. Ленкавський також звернув увагу на спроби більшовицьких ідеологів домогтися національного вихолощення неросійських народів й перетворення їх на різномовне й безнаціональне соціалістичне суспільство. При цьому, замість національного та релігійного світогляду народів нав'язувалися односторонні матеріалістично-марксистські теорії. Їх власні національно-історичні традиції були приречені на знищення [9, с. 111]. Л. Ребет звернув увагу на те, що в основі ідеології українського націоналізму лежать високі цінності та ідея нації. Остання мала б відмежувати українців від інтернаціонально-марксистських течій і підкреслити свою понадпартійну, загальнонаціональну настанову [10, с. 525].

Розвиваючи ідеологію «чинного» націоналізму, закладену у праці «Націоналізм», Д. Донцов стверджував необхідність відродження волюнтаризму в Україні, заперечення раціоналізму тощо. Волюнтаризм Д. Донцов тісно пов'язував із питанням провідної верстви. У своїй роботі «За який провід» він писав: «Відкидаючи власну ідею національну, відкидаючи як засіб збройну боротьбу за неї – цей сорт політиків відкидає потребу створення окремої, сильної духом і характером батави людей-провідників, які б ту ідею здійснити намагалися... Велика частина провідної інтелігенції української між першою і другою війнами та перед тим – це був зовсім інший тип психічний, який нічого не мав спільного з великими тінями нашого славного минулого, що формували історію княжих і козацьких часів». Тому Донцов бачив необхідність створення «нової касты, нового лицарства Запорізького» [11, с. 273, 274]. На думку Д. Донцова репрезентувати націю має саме аристократія, або – каста, верства «луччих людей», яка б поповнювалася б представниками всіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з іншого боку – ретельною «чисткою» охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистоту, свою форму й силу [12, с. 7]. Солідаризуючись з автором «Бунту мас» [13, с. 15-139], котрий протиставляв безтурботній юрбі, аморфній масі людей кращих представників нації – добірних, активних, шляхетних і здатних на зусилля [13, с. 49-52], Д. Донцов був свідомий того, що чи не основна причина всіх бід і страждань українців полягає в переважанні серед них маси – натовпу, пересічних людей, позбавлених індивідуальності та в замалій кількості тих, хто суворий і вимогливий щодо себе самого й бере на себе працю та обов'язок. Тобто слабкість провідної верстви була спільною бідою й Іспанії [13, с. 140-195], й України.

У працях Ю. Вассіяна «Рефлексії» (1927) та «Ідеологічні основи українського націоналізму» (1929) спостерігається вплив «Націоналізму» Д. Донцова. Зокрема, в них відчувається не лише донцовський дух, емоційне напруж, але переосмислення та поглиблення окремих положень «Націоналізму». Ю. Вассіян акцентує на основних засадах націоналізму: чинній волі – як факторі, що спонукає націю до руху шляхом поступу; чинному ідеалізму – ідеї як творчій силі, чин в розумінні реального втілення цієї ідеї

тощо. Надавши «підставам» Д. Донцова певної конкретики, Ю. Вассиян фактично запозичує у нього термін «чинний» (в розумінні дієвий, спроможний до активних перетворень) для підсилення більш прагматичного характеру ідеології ОУН у порівнянні з донцовським «теоретизуваннями» у другій частині «Націоналізму» під назвою «Чинний націоналізм». Це, у свою чергу, на думку М. Мандрик, дає підстави вважати хибним твердження про те, щоб прив'язувати терміни «чин» і «чинний» до того чи іншого відгалуження націоналізму, оскільки вони рівною мірою стосуються обох. Одною з важливих рис націоналізму, котру вводить Ю. Вассиян, стає інтегралізм – інтегрована діяльність одиниць (особистостей) задля досягнення поставленої мети та вироблення системи цінностей. До речі, термін «інтегральний» тоді ж використовував Д. Донцов, називаючи націоналізм інтегральною ідеєю. У «Програмі праці ідеологічної референтури» (1930) окремим розділом було докладно окреслено умовний стрижень та структурні елементи ідеології націоналізму, де і відобразилися «доповнення» Ю. Вассияна, зокрема щодо інтегральності руху, принципу «моральної своєзаконності» на противагу донцовській «аморальності», а також розуміння ідеології ОУН як своєрідної історіософської інтерпретації українського минулого [14, с. 237, 238].

Серед низки націоналістичних ідеологічних концепцій найближчими до «чинного» націоналізму можна вважати націократичну доктрину М. Сціборського та націосоціальну теорію Я. Стецька. В основу своєї концепції націократії М. Сціборський поклав рівновагу між приватною власністю та державним контролем. При цьому, такі поняття, як демократія, диктатура, приватна ініціатива, приватна власність, державна власність, республіка, монархія – все це в нього лише набір інструментів, котрі відкидаються чи застосовуються в залежності від ситуації. А головним регулятором Сціборський визначає націоналізм [15, с. 9]. Поняття націоналізму окреслюється М. Сціборським як любов до власної батьківщини й патріотичне відчуття, доведені до самопосягати й культу жертвенного фанатизму. Джерелами його формування є національний інстинкт, національний дух і національна свідомість [16, с. 54]. Розвиток націоналізму в Україні Сціборський пояснював тим, що український народницький, демократичний, соціалістичний і ліберальний суспільно-політичні рухи та їх ідеології (з їх такими вадами, як провінціалізм і нездатність піднятися над локально-хуторянськими інтересами в ім'я загальнонаціонального ідеалу; звичка задовольнятися мінімумом, не бажаючи максимуму; несприйняття власного національно-суверенного ідеалу в ім'я занесених із Заходу та поверхово засвоєних ідеалів «міжнародного братерства» як кінцевої мети розвитку всього людства; крайній раціоналізм, що гальмує розвиток емоцій провідників і мас; шукання альтруїстичних, всесвітніх «універсальних правд» тощо) ставили свої інтереси вище за інтереси нації. Натомість націоналістичне розуміння нації (на відміну від ідеологій демократів, соціалістів і комуністів) ґрунтується на спуритуально-волюнтаристичному світогляді, тобто такому, за якого головними підставами й рушіями життя нації вважається її дух (ідеї) й воля до творчості та боротьби [16, с. 66, 67]. Власне саме поняття націократії М. Сціборський розглядав, як «режим панування цілої

нації у власній державі [16, с. 105]. Аналіз же «Націократії» дає підстави зробити висновок: ідеологія українського націоналізму дає вичерпні відповіді на актуальні завдання в ділянці державотворення, вона позбавлена ідеї тоталітаризму, а свої економічні, політичні, правові моделі конструює на основі принципу національної солідарності та пріоритету національних інтересів [17, с. 105, 106]. Слід зауважити, що ідея націократії була покладена в основу державного устрою в конституційному проекті під назвою «Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави», що був підготовлений М. Сціборським протягом 1939-1940 років [18, с. 8].

Необхідно підкреслити, що одним із центральних аспектів розвитку ідеології українського націоналізму було поняття нації. Один із провідних теоретиків націоналізму В. Старосольський наголошував на тому, що національні рухи звичайно відбуваються в супроводі ідеології, яка не тільки прагне означити їх практичні цілі, але також теоретично визначити суть національного руху, ствердити, що вони збігаються з завданнями національного руху загалом. У своїй концепції національно-державного будівництва Старосольський розглядав націю як політичну спільноту, яка виступає метою та основною рушійною силою державотворчих змагань [19, с. 702]. Тут також необхідно згадати позицію визначного фахівця в галузі етнічної належності та націоналізму Е. Д. Сміта, який розглядав націю як єдине джерело політичної влади. При цьому, він, аналогічно як і М. Фріден, схилився до думки, що націоналізм – доволі часто не окрема ідеологія, а звичайне наповнення більшістю панівних ідеологій, як от лібералізм, соціалізм чи консерватизм. Ідея державності може бути всюдисущою, але вона здатна відбивати тільки суміжне розуміння багатьох ідеологій, «десь на межі значень». Націоналізм тільки короткочасно набуває першорядного значення – під час державотворчих криз, зовнішньої небезпеки, завоювання й оборони території або під час суттєвого внутрішнього панування ворожої етнічної чи культурної групи [20, с. 28-29]. Згідно твердження Г. Касьянова, вплив ідеологій позначається на формуванні підходів до вивчення націй і націоналізму, тим більше, що націоналізм у багатьох випадках оцінюється й аналізується саме як ідеологія, а його ідеологічний підтекст завжди присутній навіть тоді, коли йдеться про його вияви у психіці особистості [21, с. 335].

Я. Дашкевич вважав, що націоналізм є основною державотворчою силою в історії. Відтак, при реалізації ідей комунізму та демократії, вони обов'язково клали в своє ядро національну, докладніше націоналістичну ідею. Після проголошення незалежності України, формально держави української нації, завдання полягало в тому, щоб пригноблену націю перетворити в державну націю. Це зроблено не було. А лише державна українська нація здатна відкрити українському народові та іншим народам, які заселяють Україну, шлях до демократії такого типу, яким користується більшість європейських держав, у яких панують державні нації – французька, німецька, шведська тощо. Натомість провладні ідеологи намагалися витворити ідею української титульної нації, тобто, щоб під українською назвою продовжувалось неукраїнське панування далі. Україна занепадала внаслідок того, що задля захисту ідей власного

націоналізму не було знищено дощенту реліктів російської комуністичної тоталітарної системи та навмисно не було опрацьовано схеми переходу від однієї суспільно-політичної системи до іншої [22, с. 16, 19, 20].

Поряд із працями «Націоналізм» Д. Донцова та «Націократія» М. Сціборського, «Призначення України» Ю. Липи склало триєдиний символ, що сформував українське Вірую. Проте на відміну від Д. Донцова та інших українських ідеологів правої спрямованості, концепція Ю. Липи була антиелітаристичною. Вона будувалася на понятті раси, її здатності до самоорганізації, самозахисту, самопоширення [23, с. 117, 120]. При цьому, особливими рисами раси-нації Ю. Липа вважав духовну спорідненість, почуття колективізму й згуртованості, почуття власного месіанізму тощо [24, с. 122-126, 175]. Ю. Липа висуває гасло орієнтації на націю: на власну «расу» в його трактуванні. Перша світова війна остаточно розвіяла міф про мирне співіснування соціально забезпечених і розвинутих народів Європи без задоволення всіх національних потреб. Ніяка ситість і вигода, ніякий прогрес не замінять народові містичної ірраціональної спраги переживання глибоких національних сутностей та істин [25, с. 10]. Відтак провідна роль відводилася духу нації. З огляду на його самодостатність визначалася сутність нації та її повноцінність.

Трагедія українських патріотів Західної України й тих, що з різних причин перебували в еміграції, полягала, насамперед, у тому, що позбавлені власної державності, вони витрачали свої зусилля, а іноді й життя, на користь чужим і ворожим режимам. Однак, були приклади самовідданого служіння українській національній ідеї. Так, представники маловідомої, але унікальної за своїм державотворчим змістом, ідеології січового стрілецтва, що була відроджена вже на початку 1920-х років активно протидіяли активізації ідеології територіального сепаратизму та поширенню русофільства, полонофільства й мадяронства.

Як відзначив М. Вегеш, одним із епіцентрів боротьби за українську самостійну державу, вже починаючи з другої половини 1930-х років, стає Закарпаття. Зокрема цей край потрапляє в центр уваги Проводу ОУН [26, с. 20, 21]. Унікально, але саме Закарпаття, чи не найбільш денаціоналізований, століттями асимільований чужинцями український терен, став справжньою ареною боротьби за українську державність.

У 1937 році Євген Коновалець пропонує сформувати окремий штаб для Закарпаття. А восени 1938 року Орест Чемеринський видав книгу «Плятформа Закарпаття», яка стала свого роду програмою ОУН для будівничих Карпатської України. Її автор вважав, що визволення Закарпаття можливе тільки за умови досягнення незалежності всієї України [27, с. 36].

Загалом слід підсумувати, що політичні засади українського націоналізму періоду 1920–1930-х років були представлені низкою напрямків і концепцій. Серед них чільне місце належить ідеям Д. Донцова, котрі в своїй основі містили концептуальний стрижень української націоналістичної ідеології. Він зміг не лише аналітично осмислити головні проблеми української нації, але, що головне, – накреслити шлях їх подолання, насамперед – завдяки своїй

ідеологічній доктрині, котра ґрунтувалась саме на тому головному чиннику – духу традиціоналізму – котрий здатний відродити духовність і творчі потуги нації, забезпечити їй цілісність і стабільний розвиток.

1. Кон Г. (2000). Західний і східний націоналізм. *Націоналізм: антологія*; упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип. С. 629–633.
2. Гатчінсон Д. (2000). Культурний і політичний націоналізм (О. Проценко, В. Лісовий, Упор.). *Націоналізм: антологія*. К.: Смолоскип, 2000. С. 654–663.
3. Мандрик М. В. (2004). *Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920-1930 рр.)*: (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Переяслав-Хмельницький. 222 с.
4. Сич О. (2005). Внесок Степана Ленкавського у формуванні та розвитку ідеології ОУН. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат». С. 152–161.
5. Донцов Д. (2006). Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ», 236 с.
6. Кісь Р. (1998). Національна ідея. *Українська національна ідея. Бюлетень Всеукраїнського Наукового та Професійного Товариства імені Миколи Міхновського*. № 4. К.: Українська видавнича спілка. С. 17–29.
7. Ленкавський С. (2006). Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова. *Донцов Д. Націоналізм*. Вінниця: ДП «ДКФ». С. 228–232.
8. Ленкавський С. (2002). *Український націоналізм* [Твори]; за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. Т. 1. 600 с.
9. Ленкавський С. (1991). Фальшування історії України в інтересах неподільної Росії. *Причинки до суспільного мислення. Ч. 2: Большевизм і визвольна боротьба*. Toronto. С. 111–122.
10. Ребет Л. (1974). ОУН на ЗУЗ у половині 1930-их років. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 525–536.
11. Алетіяно Є. (1974). Слово як криця. *Визвольний шлях*. Кн. 3-4. С. 259–276.
12. Донцов Д. (1991). *Дух нашої давнини*. Дрогобич: Видавництво «Відродження». 341 с.
13. Див: Ортега-і-Гасет Х. (1994). *Вибрані твори*: пер. з ісп. (В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко). К.: Основи, 420 с.
14. Мандрик М. (2006). *Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу*. К.: Вид-во ім. О. Теліги, 392 с.
15. Мороз В. (2007). У пошуках українського Піночета? *Сціборський М. Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». С. 4–14.
16. Сціборський М. (2007). *Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». 112 с.
17. Рог В. (2007). Микола Сціборський: чин і творчість. *Сціборський М. Націократія*. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика». С. 102–106.
18. Миронець Н. (ред.). (2002). Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. К.: Вид-во імені Олени Теліги. Т. 7: Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН). 208 с.
19. Згурська В. Л. (2005). Проблема націоналізації держави у концепції політичного права Володимира Старосольського. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 29. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. С. 702–705.
20. Сміт Е. Д. (2004). *Націоналізм: теорія, ідеологія, історія*: пер. з англ. (Р. Фещенко). К.: «К. І. С.». 170 с.
21. Касьянов Г. В. (1999). *Теорії нації та націоналізму*: монографія. К.: Либідь. 352 с.
22. Дашкевич Я. (1994). Комунізм, демократія, націоналізм: український варіант. *Універсум*. № 11–12. С. 15–20.
23. Харахаш Б. (1995). Липа Ю. Призначення України. *Огляд: реф. зб.* Вип. 2. (Ф. М. Кирилук, Ред.). К.: Академпрес. С. 117–125.
24. Липа Ю. (1953). *Призначення України*. [2-е незмінне вид]. Нью-Йорк: «Говерля». 308 с.
25. Баган О. Ю. (1994). *Липа: людина і мислитель*. К.: Видання Конгресу Українських Націоналістів. 40 с.
26. Вегеш М. (1994). Організація українських націоналістів і Карпатська Україна (1938-1939 рр.). *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету УжДУ*. Ужгород. С. 20–25.
27. Вегеш М. (1993). До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України. *Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)*. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА, 16-17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. Стрий: ТОВ «УВІС». С. 36–39.

РОЛЬ ШВЕЙЦАРСЬКОЇ КОНФЕДЕРАЦІЇ У СПРИЯННІ ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Початок реформи децентралізації влади в Україні у 2014 р. ознаменувався розширенням міжнародної підтримки розвитку інституту місцевого самоврядування. Хоча увага до останнього була стабільною протягом останніх п'ятнадцяти років, зокрема у контексті функціонування спеціальних програм Ради Європи (в рамках Планів дій Ради Європи для України), проекту Програми розвитку ООН і ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», однак інституціоналізація довгоочікуваного процесу децентралізації вплинула на кількісне зростання таких проектів. Вагомою серед останніх є надана фінансова допомога реформі окремими європейськими державами, Канадою та США.

Швейцарська конфедерація фінансує два проекти, що стосуються децентралізації влади в Україні. Першим є DESPRO «Підтримка децентралізації в дії» (4 фази відбувались з 2007 до 2020 рр.), що впроваджується Швейцарським центром ресурсів та консультацій з питань розвитку, а другий – «Електронне врядування заради підзвітності влади та участі громади» (EGAP) (2015-2019 рр.), який виконувався Фондами «Східна Європа» та «InnoyaBridge» у цільових регіонах (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Одеська області). Загальна сума наданої допомоги становить 9,3 млн. та 4,3 млн. швейцарських франків відповідно [6].

Програма DESPRO реалізовується у багатьох напрямках. Проект включає як комунальний аспект (водопостачання та водовідведення, управління побутовими відходами), так і політичний – комунікаційна підтримка реформи місцевого самоврядування, навчання представників місцевого самоврядування та сприяння політичній участі жінок-лідерів на локальному рівні.

Програма DESPRO протягом 2014-2015 рр. відіграла значну роль у популяризації реформи децентралізації [4], а також в уточненні принципової різниці між останньою та федералізацією [3]. Оскільки це було одним з елементів гібридної війни між Російською Федерацією та Україною і проявлялось в ототожненні децентралізації та федералізації проросійськими політиками, то можна стверджувати про вагомий внесок Швейцарської Конфедерації у боротьбу з дезінформацією.

В контексті виборчого процесу швейцарсько-український проект передбачає сприяння та мотивування участі жінок у місцевому самоврядуванні. З цією метою першочергово було проведено два дослідження щодо залучення жінок-лідерів до процесу децентралізації у 2017 р., а протягом двох наступних років організовано три тренінги [7].

Якщо політичний компонент проекту DESPRO спрямований на довгострокову перспективу та полягав у підготовці компетентних і ініціативних представників місцевого самоврядування, то «Електронне врядування заради підзвітності влади та участі громади» (EGAP) був сконцентрований на

створення реальних інструментів взаємодії органів влади та громадян. Серед останніх: електронна послуга з призначення житлової субсидії [8], Єдина система місцевих петицій [2], громадські петиції до Кабінету Міністрів України [5], а також проект «Громадський бюджет» [1].

Реалізація цих інструментів впливає на покращення політичної участі громадян України. У контексті процесу децентралізації влади особливо важливою є функціонування «Громадського бюджету». Однак, варто зауважити, що його популярність є значно меншою, ніж подібного проекту «Бюджету участі», який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку. До причин подібного явища можна віднести реалізацію «Громадського бюджету» в цільових регіонах реалізації проекту «Електронне врядування заради підзвітності влади та участі громади» та декількох інших, адже можливість розширення дії проекту пов'язана з бажанням органів влади заключити відповідний договір. Наразі серед областей, в яких є можливість громадянам зареєструвати власну ініціативу: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька та Чернігівська [1].

Таким чином, Швейцарська Конфедерація відіграє важливу роль в процесі децентралізації влади в Україні, надаючи фінансову, експертну, інформаційно-комунікативну та інші види допомоги для реалізації реформи. Враховуючи особливості політичного дискурсу децентралізації влади у 2014-2015 рр. та наявність зовнішнього впливу у вигляді закликів проросійських політиків до федералізації, є підстави стверджувати про значну роль популяризації реформи проектом DESPRO у гібридній війні.

1. Громадський бюджет. URL: <https://initiativ.e-dem.in.ua/> (дата звернення: 6.03.2020)
2. Єдина система місцевих петицій. URL: <https://e-dem.in.ua/> (дата звернення: 6.03.2020)
3. Інфографічний відеофільм «Про децентралізацію та федералізацію». URL: <https://despro.org.ua/news/detail.php?ID=1361> (дата звернення: 6.03.2020)
4. Інфографічний відеофільми «Час робити великі зміни: про реформу, яку бояться і без якої ніяк!». URL: <https://despro.org.ua/news/detail.php?ID=1334> (дата звернення: 6.03.2020)
5. Кабінет Міністрів України: Електронні петиції. URL: <https://petition.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 6.03.2020)
6. Карта донорів децентралізації. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/projects> (дата звернення: 6.03.2020)
7. Підтримка жінок-лідерок місцевого самоврядування. URL: <https://despro.org.ua/library/publication/one-pager-despro-zhinky-liderky-2sides.pdf> (дата звернення: 6.03.2020)
8. Призначення житлової субсидії. URL: <https://subsidii.mlsp.gov.ua/> (дата звернення: 6.03.2020)

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Корупція сьогодні становить проблему, розв'язання якої для багатьох країн є надзвичайно актуальним питанням. Це повною мірою відноситься і до України, високий рівень корумпованості у якій визнано керівництвом держави, найвпливовішими суб'єктами політичного життя, міжнародними інституціями та незалежними антикорупційними організаціями. В Україні основними причинами виникнення та існування корупції в першу чергу є суспільний менталітет, який сприяє пошуку корупційних шляхів заради вирішення особистих питань та проблем, а також система функціонування державних органів та органів місцевого самоврядування, яка створює певний пріоритет у вирішенні особистих питань та проблем по відношенню до їх врегулювання у законний спосіб. Корупція також загрожує національній безпеці України, уповільнює економічний розвиток держави, що не сприяє надходженню іноземних інвестицій, а також нівелює довіру населення до державних органів та органів місцевого самоврядування. Крім того, масштаби корупційних проявів негативно позначаються на міжнародному іміджі України [3].

Ключовими здобутками у сфері інституційного забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні стало створення спеціалізованих антикорупційних органів по боротьбі з корупцією, а саме, НАЗК, САП, НАБУ, НПУ, АРМА, а також ДБР має найближчим часом відіграти важливу роль у цьому процесі. Питання корупції постійно досліджується громадськими організаціями, також на питанні протидії корупції в Україні зосереджено увагу міжнародних організацій, в українських ЗМІ публікуються повідомлення про можливі корупційні правопорушення, що в цілому підвищує громадську обізнаність в розумінні самого визначення «корупція», шляхи її уникнення та запобігання [4, с. 22–25].

У будь-якій країні світу конституційно-правова модель складу уряду та порядку його формування і практика її реалізації багато в чому зумовлює функціонування в першу чергу виконавчої гілки влади. Склад уряду не є простим зібрання найвищих посадових осіб держави де кожен член уряду діє на свій розсуд, а є найвищим колегіальним органом, який розробляє загальну стратегію дій виконавчої влади в цілому, а з другої сторони, уряд несе колективну відповідальність за загальний стан соціального, економічного розвитку держави, дотримання прав та свобод людини і громадянина [7].

Перманентна боротьба з корупцією в нашій державі продовжує залишатися в центрі суспільної уваги, адже сучасні масштаби та системність цього явища несуть в собі значну загрозу вже не тільки економічній стабільності країни – проблема корупції переходить в площину національної безпеки. В офіційних документах, звітах авторитетних міжнародних організацій та основних міжнародних партнерів України вже багато років поспіль відзначається особливе поширення корупційних проявів у сфері державних закупівель, енергетичному секторі, розподілі землі та інших природних

ресурсів, а також у сфері контролюючої діяльності органів державної влади стосовно підприємців, під час судового розгляду спорів та діяльності правоохоронних органів, під час державного адміністрування та контролю за сплатою податків і митного оформлення товарів [2].

Літо 2019-го стало політично насиченим для України. Потрапити до Верховної Ради хотіли 22 політичні партії. В статті проаналізовано передвиборні програми топ-5 політичних сил, як партії обіцяли боротися з корупцією [1]. Судячи з програми, боротьба з корупцією не цікавить партію «Батьківщина» (або там вважають, що все йде вірним шляхом): не було жодної обіцянки на цю тему. «Опозиційна платформа – За життя» обмежилася скромною обіцянкою посилити кримінальну відповідальність за вчинення корупційних злочинів посадовими особами. Порівняно небагато обіцянок у найбільш рейтинговою партії «Слуга народу»: повернути відповідальність чиновників за незаконне збагачення, забезпечити незалежність антикорупційних органів, ввести систему грошової винагороди для громадян, які виявили факт корупції, запровадити обов'язкову конфіскацію майна корупціонерів. Окремо обіцяють ввести жорсткі покарання за корупцію і розкрадання в Міністерстві оборони та Збройних силах. «Слуги народу» також мають на меті позбавити СБУ, ГПУ і Нацполіцію невластивих їм функцій «ущемлення» бізнесу [1; 5].

Самі стурбовані корупцією під час виборів в Україні були партії Святослава Вакарчука та Петра Порошенка. Партія «Голос» у своїй програмі обіцяє запуснути в дію вироки Антикорупційного суду по топ-корупціонерам і забезпечити незалежність цього суду, посилити повноваження Національного Антикорупційного бюро з проведення розслідувань, перезавантажити Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру і Національне агентство з запобігання корупції. Як і «Слуга народу», партія Вакарчука обіцяє повернути кримінальну відповідальність за незаконне збагачення чиновників [2]. У «Голосі» обіцяють позбавити СБУ повноважень розслідувати економічні злочини і ліквідувати антикорупційні підрозділи в цій структурі. Серед кроків – руйнування олігархії шляхом обмеження монополій, відділення влади від бізнесу, ефективної роботи Антимонопольного комітету. Крім того, партія обіцяє прозорість і публічність органів влади, спрощення дозвільних процедур, гідну оплату праці чиновників і невідворотність покарання за корупцію. «Європейська солідарність» обіцяє безкомпромісну боротьбу з корупцією. Вони вимагали зміцнення функціонального та нормотворчого потенціалу державних органів у сфері запобігання і боротьби з корупцією. Посилення парламентського нагляду за процесом реформування і зміцнення спроможності з ретельного аналізу та вдосконалення стратегічної нормативно-правової бази [4; 5].

Для всіх політичних сил корупція позиціонується як головний противник, подолання якого є фактично питанням виживання. Формування державної антикорупційної політики та подальша її реалізація повинна здійснюватися у тісній співпраці з міжнародними партнерами, залученням широкого кола експертів з антикорупційних питань та з урахуванням думки бізнес-спільноти

та громадськості, що дозволить забезпечити: ефективне виконання спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції своїх функцій в інтересах суспільства; охоплення заходами з протидії корупції усіх важливих сфер суспільного життя та укорінення в суспільстві несприйняття корупційних шляхів вирішення проблем. Для забезпечення більшої ефективності нової Антикорупційної стратегії та Державної програми з її реалізації доцільно запровадити обов'язкове проведення [7].

Відмінною особливістю здорового громадянського суспільства є наявність моральних цінностей і моральних критеріїв, які дозволяють не просто забезпечувати функціонування соціальних інститутів, а й визначати пріоритети та індикатори розвитку. Цей стан дає можливість критично осмислити об'єктивно сформовану соціально-політичну практику, намітити шляхи та способи її корекції та оптимізації. На мою думку, пильна увага, яка приділяється в українському суспільстві корупції і заходам протидії їй, може якраз служити індикатором зрілості нашого народу і держави, які знайшли в собі мужність звернутися до однієї з найболючіших для будь-якої спільноти проблем. Корупція супроводжує держави чи не з моменту їх зародження, і ще жодній державі не вдалося повністю зжити це явище. Тому та наполегливість, з якою уряд України звертається до цієї теми, свідчить зовсім не про те, що корупційна активність в країні різко зросла, а про те, що суспільство і держава знаходяться на стадії осмислення проблеми корупції, близькі до розуміння тої шкоди, яку вона дійсно завдає країні, і намагаються розібратися з тим, як цю шкоду мінімізувати.

1. Борьба с коррупцией: что обещают политические партии на выборах-2019. URL: <https://ru.slovovidilo.ua/2019/07/04/infografika/politika/borba-korrupciej-cto-obeshhayut-politicheskie-partii-vyboгах-2019> (дата звернення: 21.02.2020)
2. Выборы-2019: что нужно знать о партиях, их лидерах и шансах пройти в Верховную Раду. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/vybory-2019-cto-nuzhno-znat-o-partijah-ih-lider-353851/> (дата звернення 21.02.2020)
3. Гаман П. І. Антикорупційна державна політика: проблеми та перспективи розвитку. Державне управління: удосконалення та розвиток, 2018. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/3.pdf (дата звернення: 21.02.2020)
4. Половинкіна Р. Ю. Етапізація та періодизація антикорупційного законодавства в Україні. 2019. Серія: Право, № 3 (65). С. 22–25.
5. Программы «Слуги народа» и «Голоса»: с чем идут на выборы новички парламентской гонки URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/programmy-slugi-naroda-i-golosa-s-chem-idut-na-vybory-novichki-parlamentskoj-gonkit> (дата звернення 21.02.2020)
6. Протидія корупції у 2020: перемоги поки не очікувати. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/popov/5e04639c8577b/> (дата звернення 21.02.2020)
7. Стратегія розвитку національного агентства з питань запобігання корупції на 2017 – 2020 роки та плани з її реалізації. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2-Strategiya-rozvytku.pdf/> (дата звернення 21.02.2020)

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ)

Проблема виміру рівня інституціалізації політичних партій є актуальною для вітчизняної політичної науки. Це зумовлено, по-перше, тим, що теорії, вибудовані для аналізу політичних партій і партійних систем у розвинутих демократіях, часто є недієздатними для вивчення вітчизняної партійної системи. І, по-друге, інколи вітчизняні науковці вказують на відсутність в Україні інституціалізованих політичних партій. При цьому партії вони називають «субститутами», «квазіпартіями», «агентами дедемократизації», «політичними проектами» тощо. А деякі з них ідуть ще далі, заперечуючи загалом існування партійної системи.

На нашу думку такі категоричні висновки робити зарано, оскільки в Україні прийняті усі важливі закони, які унормовують партійне життя. В Україні відбуваються легітимні вибори за участю партій, політичні партії відіграють важливу роль в структуруванні місцевої влади і т.д.

Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України проаналізований у працях Т. Бевз, Г. Зеленько, М. Кармазіної, В. Лебедюка, А. Мелешевича, П. Молочка, Ю. Остапця [4], О. Рибій та інших. Окрім досліджень А. Мелешевича [3], В. Лебедюка [2] наукові розвідки вітчизняних фахівців мають теоретичний характер. А це також актуалізує наше дослідження.

При конструюванні індексу інституціалізації відразу виникає питання критеріїв цього процесу. Слід зазначити, що у науковій літературі згоди з приводу переліку ознак інституціалізації політичних партій і партійних систем не існує. Одна з причин різне трактування сутності процесу. А оскільки зовнішнє середовище завжди буде створювати виклики на які потрібне реагування політичних партій, то удосконалення нормативної бази, зміна типів партій буде характерною ознакою такого процесу на постійній основі. Наприклад, нині є низка проблем з виникненням і функціонуванням так званих кіберпартій / мережевих партій.

Для побудови моделі індексу інституціалізації політичних партій, ми будемо виходити з наступного. По-перше, неоднозначності трактування терміну «інституціалізація». Розглядаючи інституціалізацію як процес, і як результат цього процесу приходимо до висновку, що у кожній його точці з часовим виміром (t), ми можемо говорити і про визначений ступінь інституціалізації партій.

По-друге, конструювання індексів інституціалізації політичних партій і партійних систем пов'язано з ідеєю С. Гантінгтона, який інституціалізацію пов'язував з набуттям організацією значущості та стійкості. На основі його критеріїв і вибудовуються нині індекси інституціалізації політичних партій і партійних систем. Характеризуючи застосування узагальнюючих критеріїв

інституціоналізації С. Гантінгтона [7], М. Завадська, робить висновок про їх занадто узагальнюючий характер і про необхідність налаштування емпіричного інструментарію під визначений предмет дослідження [1, с. 60]. Крім налаштованості на предмет дослідження, інструментарій, на нашу думку, також має враховувати особливості суспільно-політичного розвитку тієї чи іншої країни.

Одними з перших таку емпіричну дослідницьку модель створили С. Майнверінг та Т. Скаллі на основі дослідження дванадцяти латиноамериканських країн. Вони виокремили чотири критерії інституціоналізації політичних партій і партійних систем: 1) регулярність і стабільність партійної конкуренції. Цей критерій передбачає регулярність вільних, конкурентних виборів за участю політичних партій; 2) укоріненість політичних партій у суспільстві; 3) наскільки громадяни та основні політичні актори сприймають вибори і партії як легітимний спосіб рекрутування влади (цей критерій відображає рівень легітимності); 4) рівень організації партії. Мається на увазі, що партії мають достатню і незалежну ресурсну базу і вагому підтримку на місцях [9, р. 14].

Базуючись на вказаних критеріях, автори створили власну класифікаційну схему інституціоналізації політичних партій і партійних систем: інституціоналізовані партійні системи; партійні системи, які зароджуються та перехідні партійні системи. Для перехідних систем характерна нестійкість партійної конкуренції.

Вперше запропонували розмежовувати поняття «інституціоналізація політичних партій» та «інституціоналізація партійних систем» В. Рендол та Л. Свазанд у дослідженні «Партійна інституціоналізація в нових демократіях». Виокремивши чотири виміри інституціоналізації, вони вибудовують таку дослідницьку матрицю (див. Табл. 1)[10, р. 8–18].

Таблиця 1

Дослідницька матриця В. Рендола та Л. Свазенда

	Внутрішній вимір	Зовнішній вимір
Структурний вимір	Системність	автономія у прийнятті рішень
Ціннісний вимір	Цінність	Реіфікація

Під розроблену матрицю вони запропонували і систему емпіричних показників. Як показала дослідницька практика, їхні показники були складними і неоднозначними у використанні. Взявши за основу матрицю В. Рендола і Л. Свазенда та перебудувавши її, М. Баседо і А. Стро отримали такі критерії інституціоналізації політичних партій: рівень організації, внутрішня зв'язаність, автономія (незалежність від держави), укоріненість (Див. Табл. 2)[8, р. 5–28].

Таблиця 2

Дослідницька матриця М. Баседо та А. Стро

	Внутрішній вимір	Зовнішній вимір
Стабільність	рівень організації	Укоріненість
Цінність	зв'язаність	Автономія

Використовуючи запропоновані критерії вони розробили індекс інституціалізації політичних партій, який складався з чотирьох субіндексів: 1) укоріненість у суспільстві; 2) автономія; 3) рівень організації; 4) зв'язаність. Операціоналізація критеріїв М. Баседо і А. Стро подана в таблиці 3. Значення показників конвертуються в шкалу від 0 до 2, де 0 – низький рівень, а 2 – високий [8, р. 5–28].

Таблиця 3

Критерії інституціалізації М.Баседо і А.Стро

Критерій	Показник
Укоріненість у суспільстві	Вік партії Вік партії відносно початку багатопартійності Зміна в електоральних уподобаннях за два останні парламентські електоральні цикли
Автономія	Автономія у прийнятті рішень Число змін лідера партії Суспільне сприйняття
Рівень організації	Характеристика членства Регулярність партійних з'їздів Матеріальні і персональні ресурси Активність у міжвиборчий період
Зв'язаність, толерантність	Єдність партії

Такою є логіка створення емпіричної дослідницької моделі інституціалізації політичних партій. В українській політичній науці можна виокремити принаймні декілька спроб створити подібні матриці дослідження.

У 2019 р. фахівцями Міжнародного центру перспективних досліджень був зроблений рейтинг активності та ефективності українських політичних партій упродовж електорального циклу 2014–2019 рр. Його результати були оприлюднені на початку 2019 р. В основу складання даного рейтингу покладена оригінальна методика оцінки «Активності та ефективності політичних партій», яка враховує кращі міжнародні напрацювання у цій сфері з їх адаптацією до українських реалій. В основі рейтингу якість виконання партіями своїх основних функцій. Рейтинг складається з індексу електоральної активності, індексу електоральної ефективності, індексу інформаційної

активності та індексу програмно-проблемної активності [5, с. 2–4]. За результатами оцінювання до десятки лідерів увійшли такі партії ВО «Батьківщина», ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», ПП «Громадянський Рух «Народний контроль» [5]. Як ми бачимо, дані рейтингу напередодні парламентських виборів вказують на ефективність діяльності одних партій, а до Українського парламенту за результатами виборів потрапляють три зовсім нові партії.

Дослідницьку модель інституціалізації політичних партій створили у своїй науковій розвідці «Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні?» В. Лебедюк та А. Гоменюк [2]. Вони пропонують поділити українські партії на три таких кластери: протопартії, квазіпартії та власне політичні партії. В основу поділу ними покладені такі критерії: організаційна структура, внутрішньопартійна комунікація, ідеологія, рівень націоналізації, тривалість існування, програмні положення. Критерії вони кодують наступним чином: 0 – відсутність, 1 і більше – наявність ознаки. Наприклад, якщо партія мала підтримку виборців більш як у двох електоральних циклах присвоюється показник 1, якщо ні – 0.

Етапи інституціалізації політичних партій вони виокремлюють наступні: 1) протопартія, 2) участь партії у виборах і далі або перетворення у квазіпартію (партійний виборчий проект), або у класичну політичну партію.

Провівши кластерний аналіз, дослідники отримали такі результати: 8 партій (2%) належать за своєю організаційною структурою до політичних партій, 51 партія (15 %) – до квазіпартій і 281 партія – до протопартій. До кластеру політичних партій вони віднесли: ПЗУ, ДПУ, СПУ, КУН, НРУ, КПУ, Народну партію, Партію регіонів. До кластеру квазіпартій увійшли: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина» та інші. Дослідження ними проводилося станом на 01.03.2016 р., коли Мінюстом було зареєстровано 340 політичних партій. Загалом же за підрахунками вчених участь у виборах не менше двох разів брали 308 політичних партій [2].

Основні причини такого стану: а) партії не беруть постійно участі у виборах; б) вони не мають потужного організаційного представництва на місцях; в) партії мають недемократичну внутрішньопартійну комунікацію.

Тому, базуючись на дослідженнях зарубіжних науковців та враховуючи особливості партієгенезу в Україні, окреслимо основні параметри індексу інституціалізації, який розроблений нами для власного дослідження. Усі показники ми переведемо в числове значення від 0 до 2. Загальна сума і буде індексом націоналізації тієї чи іншої партії. Ми не ставимо перед собою ціль прорахувати цей показник для усіх політичних партій. Це непотрібно, оскільки більшість українських партій є непізнаваними і такими, які не приймають участі в політичному житті. Це «паперові» структури, котрі створені для аренди, продажі, але тільки не для захисту інтересів громадян.

Критерії інституціалізації українських політичних партій можна виокремити наступні. По-перше, в партійній системі України спостерігається високий рівень волатильності, відтак нам важко користуватись деякими загальноновизнаними індикаторами. Наприклад, тривалість участі в парламентських виборах. Якби взяти цей критерій до уваги, то 90 % партій потрібно вважати неінституціалізованими.

Але індексувати цей показник потрібно. І ми це зробимо наступним чином: 0 – партія не приймала участі у виборах до ВР України, 0,5 – приймала участь один раз, 1 – приймала участь 2 рази, 1,5 – приймала тричі, 2 – приймала участь більше трьох разів.

По-друге, важливим для нашого дослідження будуть результати участі у виборах до ВР України, Президента України, місцевих органів влади. Результати є загальнодоступними та надійними (сайт ЦВК). Для парламентських виборів важливим буде зміна рівня електоральної підтримки тієї чи іншої партії. Технічно присвоєння цифрового значення індикатору можна робити наступним чином. Для президентських виборів: 0 – неучасть кандидата від партії у виборах, 1 – участь кандидата від партії у виборах, 2 – участь кандидатів у другому турі виборів. Для парламентських виборів: 0 – не приймала участі у виборах, 2 – отримала 450 депутатських мандатів. Інші результати розраховуються пропорційно. Для місцевих виборів: 0 – не приймала участі у виборах, 2 – результат партії, яка отримала найбільшу кількість мандатів до обласної, районних та міських рад. Інші результати розраховуються пропорційно.

По-третє, задіяними для нашого дослідження будуть низка індексів, які розраховуються на основі електоральної статистики. Перш за все йдеться про індекс націоналізації та територіального покриття. Вони будуть використані для аналізу територіальної структури політичної партії. Розрахунок індексу територіального покриття буде індексовано наступним чином: 0 – не висувала кандидатів у мажоритарних округах, 2 – висунуто 225 кандидатів. Інші показники розраховуються пропорційно.

Для аналізу партійного покриття за загальнонаціональним партійним списком розраховується через індекс націоналізації: величини індексу від 0 до 0,4 присвоюється показник 0,5 (це показник «регіональної партії», яка має вплив в окремих регіонах України); величина індексу від 0,4 до 0,6 присвоюється показник 1; величина індексу від 0,6 до 0,75 присвоюється показник 1,5 (це показники загальнонаціональних регіоналізованих партій); величина індексу від 0,8 до 1 присвоюється показник 2 (це результат загальнонаціональних партій).

По-четверте, необхідно враховувати вік партії. Оскільки чим триваліший вік, тим більш укорінена партія у суспільстві. Показник 2 – більше 25 років. Інше розраховується пропорційно.

По-п'яте, важливим є врахування того, яким чином утворена політична партія. Йдеться про те, що якщо партія утворюється на основі громадянських ініціатив, з громадських організацій – 2, адміністративним шляхом – 1, партія як персональний проект – 0.

По-шосте, інформаційна активність, ідеологічна робота партії. В даному випадку зробимо таким чином: 0 – відсутність сайту, 2 – добре працюючий сайт з високим рівнем наповненості та оновленості, 1 – тимчасово працюючі сайти.

По-сьоме, фінансування партії: 0 – відсутність фінансування, 2 – державне фінансування.

По-восьме, важливим критерієм оцінки партійної інституціалізації є рівень деперсоналізації партії та партійної конкуренції. Партії повинні бути значимими самі по собі, а не упізнаваними через прізвище лідера. Як відмічає у своєму дослідженні О. Рибій жодна назва блоку на парламентських виборах 1998 р. не містила прізвищ своїх голів, у 2002 р. – 25 % блоків використовували прізвища партійних очільників (з блоків з 12), у 2006 р. – 47 % (8 блоків із 17), у 2007 р. – 30 % (3 блоки з 10)[6, с. 105]. Таким чином, персоніфікована партія – 0, електорально-прагматична – 1, ідеологічна – 2.

Важливим для розуміння рівня інституціалізації є і якісні показники. Ми пропонуємо використати такі: а) рівень підтримки партій у суспільстві; б) ступінь стабільності і відповідності міжнародним зразкам базових законодавчих правил, які обумовлюють функціонування політичних партій і партійної системи в цілому; в) рівень партійної ідентифікації, (так званий соціально-психологічний зв'язок між виборцями і партіями); г) ступінь матеріалізації партії у суспільній свідомості. Вказані показники описані нами в попередніх розділах і засвідчують низький рівень підтримки партій, низький рівень партійної ідентифікації та нестабільність нормативно-правової бази функціонування партій в Україні. Констатація цього вже вказує на те, що рівень інституціалізації політичних партій в Україні буде невисоким.

При чому якісні показники можна використовувати присвоюючи їм певне значення лише у кроснаціональних дослідженнях, де вони будуть різними. Для українських партій вони будуть однаковими і можуть бути лише соціокультурними параметрами, які визначають особливості процесу інституціалізації.

Отже, нами для розрахунку індексу інституціалізації партії задіяні 12 показників, а найвищий індекс може бути 24 бали (див. Табл. 4). Вказані параметри дозволяють нам зробити висновок наскільки партії, як писав С. Гантінгтон, зміцніли, набули значущості й стійкості [7].

Таблиця 4

Критерії інституціалізації політичних партій

№	Критерії інституціалізації	Показники інституціалізації
1	Участь партій у парламентських виборах	0 – не приймала участі; 0,5 – приймала 1 раз; 1 – приймала участь 2 рази; 1,5 – приймала участь тричі; 2 – приймала участь більше трьох разів
2	Результати участі партій у президентських виборах	0 – не приймала участі; 1 – приймала участь; 2 – приймала участь у 2 турі
3	Результати участі і в парламентських виборах	0 – не приймала участі; 1 – отримала депутатські мандати без участі в

		коаліції / не заявила про перехід в опозицію; 1,5 – участь в коаліції або заява про перехід в опозицію 2 – отримала перемогу на виборах і отримала моно більшість;
4	Результати участі у місцевих виборах	0 – не приймала участі; 2 – найбільша кількість мандатів у обласній та районних радах, місцевих радах у столицях областей; Інші результати розраховуються пропорційно.
5	Індекс територіального покриття	0 – не висувала кандидатів у мажоритарних округах; 2 – висунуто 225 кандидатів у мажоритарних округах; Інші результати розраховуються пропорційно
6	Індекс націоналізації	0,5 – величина індексу від 0 до 0,4; 1 – величина індексу від 0,4 до 0,6; 1,5 – величина індексу від 0,6 до 0,8; 2 – величина індексу від 0,8 до 1.
7	Вік партії	2 – більше 25 років; Інші показники розраховуються пропорційно
8	Інформаційна спроможність	0 – відсутність сайту; 1 – непостійно діючий сайт; 2 – постійно діючий сайт
9	Фінансування партії	0 – відсутність державного фінансування; 2 – наявність державного фінансування
10	Наявність структурних осередків	2 – наявність осередків у двох третіх областей та районів України; 1,5 – наявність обласних осередків; 1 – наявність осередків у частині областей України; 0 – відсутність осередків
11	Деперсоналізація партії	0 – персоніфікована партія (у назві прізвище лідера); 1 – електорально-прагматична партія; 2 – програмно-ідеологічна партія
12	Спосіб утворення партії	2 – громадянська ініціатива, на основі громадських організацій; 1 – адміністративним шляхом; 0 – персональні «партійні проекти»

На основі нашої матриці ми для прикладу обрахували індекс інституціалізації 9 партій: ВО «Батьківщина» – 17,51; ПП «Європейська Солідарність» – 16,2; ВО «Свобода» – 14,31; ПП «Слуга народу» – 13,43; ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 12,36; ПП «Опозиційний блок» – 12,32; ПП «Громадянська платформа» – 11,84; ПП «Голос» – 9,58; ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 9,02.

Отже, наша дослідницька модель виміру рівня інституціалізації вітчизняних політичних партій включає 12 критеріїв інституціалізації: 1) участь партій у парламентських виборах; 2) результати участі партій у президентських виборах; 3) результати участі і в парламентських виборах; 4) результати участі у місцевих виборах; 5) індекс територіального покриття; 6) індекс націоналізації; 7) вік партії; 8) інформаційна спроможність; 9) фінансування

партії; 10) наявність структурних осередків; 11) деперсоналізація партії; 12) спосіб утворення партії.

У зв'язку з високим рівнем волатильності (зміна акторного складу партійної системи) розроблена дослідницька модель може бути використана виключно в рамках великого електорального циклу, який включає президентські, парламентські та місцеві вибори.

За результатами нашого обрахунку найвищий індекс інституціалізації мають такі партії: ВО «Батьківщина»; «Європейська Солідарність»; «Свобода»; «Слуга народу»; «Опозиційна платформа – За життя» – 12,36.

1. Завадская М. Проблема измерения политической институционализации: современное состояние исследований. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-izmereniya-politicheskoy-institutsionalizatsii-sovremennoe-sostoyanie-issledovaniy/viewer>
2. Лебедюк В., Гоменюк А. Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/6263/1/1.pdf>
3. Мелешевич А. Проблеми інституціалізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р.* К.: ПІЕНД, 2012. С. 46–64.
4. Остапеч Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія «StudiaRegionalistica» / № 9; НДІ політич-ноірегіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний універси-тет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
5. Топ 20. Рейтинг активності та ефективності політичних партій України. К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2019. 42 с.
6. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціалізації партійної системи та політичних партій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України.* 2012. № 3 (59). С.98–108.
7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.
8. Basedau M., Stroha A. Measuring party institutionalization in developing countries: A new research instrument applied to 28 African political parties. *GIGA research programme: Legitimacy and efficiency of political systems.* Hamburg, 2008. N. 68. P. 5–28.
9. Mainwaring S., R. Scully Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995. 578 p.
10. Randall V., Svasand L. Party institutionalization in new democracies. *Party Politics.* 2002. Vol.8. № 1. P. 12–24.

В. Буркало

ОЛІГАРХІЧНА МОДЕЛЬ І ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Сприятливий потенціал України за майже 30 років так і не перетворився в суспільний поступ і звернення. Чи не найбільш бідна країна Європи з сировинною економікою, депопуляцією, політичними протистояннями, корупцією, війною – невтішний наслідок незавершеної трансформації. Попри інституційні зміни і ліберальну риторичку вибудовано олігархічну модель [5]. Президенти, партії змінюються, а домінуючий вплив олігархів на систему управління залишається, унаочнюючи, що інституційна демократія без інституційної етики неможлива. Потребує прояснення характер взаємодії олігархічної моралі та професійної етики державних службовців.

Олігархічна мораль є закономірним продуктом світогляду олігархії. Домінуюча матриця світогляду олігархів обумовлює їх сутнісну природу,

визначаючи характер олігархічної моралі щодо професійної етики в системі державної служби. Олігархічна мораль насамперед деформує моральну свідомість соціуму, а відтак групову мораль держслужбовців. Сила деструктивного морального впливу вузької групи на соціум вказує на духовно-моральну інфантильність решти груп, незрілість соціального етичного інтелекту, відповідно слабо розвинуті навички тонкощів розрізень в етичній сфері, брак етичних компетенцій, міжгрупової та внутрішньо групової рефлексії щодо Блага, відсутність моральних авторитетів або їх значущості в свідомості громадян, наявність в них подібних олігархічних схильностей, що і робить їх вразливими до нищого інфікування. Спотворення цінностей, переконань, норм, настанов, відносин, взаємодії, комунікації унеможливорює дієвість професійної етики державних службовців. Етична інфраструктура (етичні кодекси, етичні комісії, приписи, очікування) перестає бути інституційним чинником ефективності держслужби.

Концепт Л. Кольберга, з його 3 рівнями морального розвитку і 2 стадіями на кожному з них (всього 6) [14], дозволяє проаналізувати проблему олігархії в етичному вимірі її еволюції. Динаміка становлення олігархічної моралі в її номенклатурному комсомольському, господарському (В. Пінчук) виразах є падінням з першої (загалом 5-ої) стадії постконвенційного (3а) рівня соціалістичної моралі, декларативно орієнтованої на всезагальне благо, на першу стадію доконвенційного (1а) рівня, коли підкоряються правилам для уникнення покарання. Як для них, так і для підприємницького (І. Коломойський) й кримінального (близького до Р. Ахметова, О. Онищенка) бізнесу внутрішнім стримувачем девіантної поведінки на початковому етапі появи олігархії є страх покарання. Наявність значного капіталу і спрямування його частини на корумпування влади страх послаблює. Смак великих грошей посилюється. Налагодження потрібних владних зв'язків, а потім і вибудовування «своїї» влади щонайменше на регіональному рівні для зміцнення своїх позицій й отримання особистої вигоди – умова приросту капіталу. Зміщення від страху до інфантильної жадоби багатств й контролю стає непереборною і є переходом до наступної стадії цього ж рівня. Саме для 2-ої стадії доконвенційного рівня притаманний наївний інструментальний гедонізм, коли правилам підкоряються заради отримання винагороди чи особистих вигод. Власне на індивідуальному рівні це є дитяча стадія морального розвитку суб'єкта. Отже, олігарх власне вже як олігарх в моральному відношенні радше за все починає, відповідно до ідей Кольберга, з перебування на найнижчому доконвенційному рівні морального розвитку, заснованому на покараннях і винагородах. Перехід до першої (3-ої) стадії наступного конвенційного рівня – з орієнтацією на підтримку хороших відносин і схвалення з боку інших людей, коли підпорядковуються правилам задля уникнення осуду і неприязні з боку інших – для олігархів є стратегією їх виживання і мімікрії. Власний егоїзм вони приховують, маніпулятивно огортаючи його псевдосупільними потребами. Навіть здійснюючи часткові суспільно корисні дії (організація опору путінізму Коломойським, підтримка власними коштами армії Порошенком, закупівля швидких Ахметовим,

благодійність Пінчука, щедрість московській церкві Ю. Бойком, В. Рабіновичем), такі дії сприймаються радше як тактичні засоби примноження своїх статків, позицій, впливу. Вони розуміють, що таке суспільне добро і зло, проте не хочуть бути невдахами («білими воронами») в олігархічній гонці. Тому свідомо обирають рішення, які приносять їм вигоду (приватизація Р. Ахметовим і В. Пінчуком Криворіжсталі, виведення капіталу з Приватбанку І. Коломойським, монополізація в газовій сфері Д. Фірташа) і неприйнятні чи шкідливі (харківські угоди В. Януковича) для соціуму. Звідси всіляке уникнення відкритості, дискредитація і обмеження, особливо щодо доступу до всезагальних ЗМІ тих, хто розвінчує їх обман і брехню й пропонує альтернативи, замовчування позитивного досвіду соціальних практик, зокрема соціал-демократії (Швеції, Данії, ФРН) з більш гармонійним поєднанням свободи і рівності.

Подальше утвердження олігархічної моралі спрямоване на підтримку олігархічної влади і законодавства з дотриманням олігархічних компромісів, як от гарантії для Ахметова після Помаранчевої революції чи олігархічна підтримка на посаду президента П. Порошенка в 2014 р. Умовно це можна позначити як досягнення другої (4-ої) стадії конвенційного рівня з одним суттєвим застереженням, що це олігархічна конвенційна моральна конформність для забезпечення свого капіталу і ресурсів (медійних, партійних, регіональних) від сваволі легітимної олігархічної влади. Свою мораль в якості універсальної вони накидають всьому суспільству, формуючи тотальний простір корупції, як за режиму В. Януковича. То ж їх корпоративна мораль руйнує суспільну довіру, бо нав'язана ними для обрання громадянами влада є корумпованою, без відчуття служіння своєму українському народу чи ба більше – служіння Богу. Навіть війна – прямий продукт олігархії і загроза для існування самої держави, не спроможна зупинити атавізм жадібного інстинкту, як за президенства П. Порошенка. Й перемир'я між олігархами є тимчасовими, до наступного, часто пов'язаного з виборами, загострення і зміни лідера-фаворита. Хто позбувся фаворитизму, намагається пристосуватись поступками своєї частки, тільки щоб уникнути пресингу оновленої олігархічної влади. Коли переможець, або ті, хто його підтримали в скрутну годину, осліплені своїми перевагами і перспективою швидких преференцій порушують хиткий статус-кво, то виникає чергове загострення (Ю. Тимошенко – П. Порошенко за часів В. Ющенка; О. Онищенко, І. Коломойський – П. Порошенко) аж до ув'язнень і війни (Ю. Тимошенко – В. Янукович, П. Порошенко – В. Янукович). Олігархічна боротьба приводить або до авторитаризму, як це є в путінській Росії чи за В. Януковича, або до повалення олігархії, невдалі спроби якої ми спостерігаємо в Україні (2 Майдани і 3-ій електоральний з перемогою В. Зеленського).

Піднятися на наступний постконвенційний рівень морального розвитку олігархічній свідомості неможливо навіть в її олігархічній оболонці, бо це суперечить її природі і означає втрату нею власної сутності – використання влади як засобу збагачення і контролю за суспільством. На цьому рівні (5 стадія) є чітке усвідомлення між моєю власною поведінкою як громадянина і

станом соціуму, і якщо я порушую закони, то й будь-хто може їх порушувати. А це руйнує соціум, бо приховуючи свої демократично визначені прибутки, ми обмежуємо студентів, пенсіонерів, а фінанси розбалансовуються. Досягнення суспільством цієї стадії моралі, коли діє суспільний договір, заснований на моральних принципах гуманізму з гарантованими індивідуальними правами і демократично прийнятими законами, дотримання яких заради всезагального добробуту є наріжними засадами соціуму (1-а (5-а) стадія постконвенційного рівня) унеможлиблює всесилля олігархів і їх контроль за свідомістю громадян, концентрацію влади і ресурсів з водночас великою корупцією, бідністю й переслідуванням, залякуванням, вбивством своїх критиків і опонентів. Такий рівень моральної зрілості передбачає відповідну зрілість основних суспільних груп. І перемога політичної сили, яка декларує прагнення подолати олігархію, ще не гарантує таке подолання. Тільки коли основна маса перебуває на «дорослому» конвенційному рівні (4-та стадія – розуміють, що таке добро і зло, і свідомо обирають добро, прагнучи особистої чесності), а критична маса з них – на постконвенційному (5 стадія), коли дії (законодавчі норми, урядові рішення, партійна поведінка) реалізують свідомий зв'язок між громадянином і соціумом, тільки тоді можна говорити про перехід до суспільства, заснованого на власне моральних принципах. В такому соціумі обов'язково присутні і ті, кого Л. Кольберг відносить до найвищої стадії (6-ої) морального розвитку і гіпотетично 7-ої [14, с. 41] (Ісус, Будда, Франциск Асиський, Махатма Ганді, М. Л. Кінг), де мораль орієнтована на закони совісті з дотриманням універсальних принципів. В Україні такі були (Т. Шевченко, А. Шептицький, В. Стус, Л. Гузар, Л. Лук'яненко, М. Попович) і є (Ліна Костенко, М. Джемільов, О. Сенцов, моральні авторитети з групи 1 Грудня). Якщо їх облагороджуюче випромінювання знаходить відгук і підтримку значної частини соціуму, то олігархічна омана розсіюється, ілюзії зникають. Якщо чутливими є тільки пасіонарії, то виникає розрив між активною меншістю, що вимагає й пропонує зміни в інтересах всіх і нерозумінням, інертністю, неготовністю, а то й спротивом більшості трансформаційним зусиллям. Рівнева градація моральної свідомості за Б. Братусем також дозволяє віднести олігарха як соціальний тип до найнижчого егоцентричного рівня в його ціннісній фазі. Тобто це ідейно переконані егоцентристи, які абсолютно нечутливі до психологічних, моральних, соціальних, економічних, політичних страждань мільйонів громадян від їх олігархічних агресивно підступних зловживань. Є тільки прагнення «до власної зручності, вигоди, престижу», визнання власної самоцінності і споживацьке відношення до іншого [2]. Як засіб олігархічного самозбереження рух до наступного рівня – корпоративної групоцентричної олігархічної моралі можливий за умови тиску громади, але повага, співчуття, прощення, любов розповсюджується лише на коло родичів та друзів олігархів, і аж ніскільки не на конкурентів. Ситуативно їх моральна свідомість може підніматись навіть до просоціального (гуманістичного), власне вже моральнісного, а не тільки морального рівня з визнанням самоцінності інших, громадянських прав і свобод, але тільки допоки це не загрожує їх олігархічному всевладдю. Зарозуміле: «... для чого збирати колгосп», як реакція

Коломойського на пропозицію Президента В. Зеленського зібрати всіх олігархів і обговорити спільні правила гри, є красномовним щодо верховенства права, рівності всіх перед законом і самоцінності іншого. Іконостас і своя каплиця у Януковича, томос і зізнання в своїх релігійних почуттях Порошенка, як і публічна демонстративність свого православ'я В. Новинським чи прихильність іудаїзму Рабиновича мали б засвідчувати про ціннісно-світоглядне піднесення до есхатологічного (духовного) рівня, на якому за кожним визнається не тільки гуманістична, розумна, загальнолюдська, а й особлива сакральна, божественна цінність [2]. Як зазначає Б. Братусь, в кожній людині, якщо не стійко, чи як ціннісне переконання, то хоча б ситуативно поєднуються всі чотири рівні. Водночас можна говорити про «душевний профіль» з типовими устремліннями й мотивами, що кристалізуються в індивідуальні цінності. В такому випадку стверджувати про переважання в душах олігархів гуманістичного чи есхатологічного рівнів було б явним перебільшенням. Ні громадянської, ні сакральної рівності за всіма людьми де-факто вони не визнають, ба більше, всіляко цьому опираються. І це не співзвучно релігійній настанові на любов до ближнього чи заклику Ісуса: «хто найбільший між вами, нехай буде, як менший, а начальник як службовець», «А Я серед вас, як службовець» [1, Лк 22:26, 27], коли масштаб свідомості визначається масштабом любові [8, 114]. Проведений аналіз дозволяє зрозуміти те спільне, що проглядає в природі олігархії в її етичному вимірі. Олігарх – це соціальний тип з надміру розвиненим его. Низькочастотна енергетика його не врівноважена з майже не відчутними високочастотними етичними вимогами їх совісті. Тому енергія низької егоїстичної частоти циркулює в замкнутому колі раціоналізованих експансіоністських бажань его. Воно постійно натикається на зовнішні обмеження собі подібних або відмову громадянського суспільства приймати егоїзм їх правил гри. Чим повніше відчутні громадянами їх власна людська й сакральна гідність й свобода, тим обмеженими є можливості олігархів. Убезпечити себе від перспективи власного зникнення сприянням зростанню етосу соціуму для олігархів є вироком. За набуття олігархами етичної зрілості вони втрачають свою сутність, а за набуття етичної зрілості громадою – своє існування. Не можуть піднімати совість нації ті, хто в собі її приспав чи поховав під товстим шаром ілюзій его і хто не відчуває свою єдність з громадою. В їх світогляді переважає настанова на домінування, переваги, конкуренцію, боротьбу, з супутнім консюмеризмом з його тиранічною владою символічного статусного споживацтва, практиками, сигнальною системою, комунікативним колом, способом життя. Стрімкий злет парвеню до статусних і владних олігархічних вершин в масовій свідомості сприймається амбівалентно, як соціальне зло і як індивідуальний успіх, а в колі амбітних – як зразок для наслідування. Їх цінності здаються samozрозумілі, очевидні і самодостатні, спосіб життя – омріяне прийдешнє. Такий стан масової свідомості чинить зовнішній тиск на моральну свідомість державних службовців. За затяжної аномії трансформаційного суспільства, завищених домагань, економічної нестабільності, соціальної поляризації витримувати такий тиск психологічно вкрай важко. Етична сфера стає вразливою, зазнаючи

вже внутрішнього психологічного тиску від порівняння себе з референтними статусними групами чи прикладами більш «успішних». Раціоналізація цього тиску відбувається з одного боку, у вимогах відповідної оплати праці, яка у деяких категорій службовців перевищує мінімальну у десятки, а то і сотні разів, фруструючи соціум і посилюючи недовіру до чиновників, а відтак політичну нестабільність; з другого – деформує мотиви і цінності професійної служби, яка розглядається як засіб набуття соціального капіталу в якості ресурсів, заснованих «на родинних відносинах та відносинах у соціальній групі» [3, с. 66], зв'язках, знайомствах, визнанні, зобов'язаннях, очікуваннях, інформаційних каналах [6] і неформальних цінностях та нормах [12], з їх конвертацією у фінансовий і фізичний капітал, по можливості, без формальних порушень. За оцінками (2005 р.), 30% сподівались на корисні зв'язки для можливого в майбутньому бізнесу [11, с. 222]. В крайніх, але корупційно частих випадках, етична сфера бюрократа не витримує зовнішнього і внутрішнього тиску стандартів життя. Відбувається зсув у свідомості з раціоналізацією виправдання переступу етичних чи правових норм як непереборних вимог життєвих обставин чи як прийнята соціальна практика повсякденності.

Більш витонченим є вплив олігархічної моралі на корпоративну мораль чиновників через формування у них етосу особистої відданості, відчуття безпорадного виконавця волі і забаганок господаря, як це можна було спостерігати за президенства Л. Кучми [10, с. 11-12] та В. Януковича. Професійна етика службовців тоді контролюється неформальними очікуваннями, незадоволення яких підриває кар'єру, а виконання – руйнує совість чи навіть наражає на порушення чинних правових норм. Внутрішні психологічні та етичні конфлікти особистості службовця тоді частішають. За стрімких цивілізаційних змін, з існуванням принципово протилежних цінностей і дивергентних способів життя, такі внутрішні конфлікти є очікуваними, та не завжди усвідомлюваними, з можливістю невротизації. Брутальний деструктивний вплив професійна етика зазнає за прощтовхування олігархами на державні посади своєї обслуги, відкрите лобювання ними корупційних схем, за медійного, адміністративного, судового тиску на чесних, патріотичних, політично незаангажованих фахівців в системі держуправління. Зберігаючи власну гідність, їм доводиться покидати держслужбу, послаблюючи функціональність управління та її спрямованість на задоволення потреб громадян. Перед демократично орієнтованими службовцями проблема моральних виборів особливо гостро постає за авторитарного стилю управління. Власне в Україні олігархи як соціально-політичне явище постали за автократизму президента Л. Кучми в маніпулятивній формі фінансово-промислових груп. Завдяки їх підтримці Л. Кучма єдиний з обраних вдруге (1999-2004). Це призупинило розгортання соціал-демократичної тенденції розвитку – як це спостерігалось в Польщі за президенства А. Квасневського (1995-2005) – і зміцнило вплив олігархії на прийняття управлінських рішень. Викриття їх корупційного характеру коштувало життя журналісту Г. Гонгадзе (1969-2000). Як і подібна доля міністрів внутрішніх справ (Ю. Кравченка, усунутого після касетного скандалу) та транспорту і зв'язку (Г. Кирпи) в

процесі зміни влади 2004-2005 р., вони є свідченням бруталного (грубого, жорстокого), цинічного характеру етичних відносин на олімпі владної верхівки зі знеціненням людського життя в політичний біфуркаційний період. Ціннісно-раціональні уявлення і спонтанність дій політичних акторів в цей період хаотизують не тільки зовнішні політичні, але й внутрішні етичні процеси в соціумі, ієрархії чиновників зокрема. Стихійність, спонтанність, випадковість, драматичність, катастрофічність посилюють політичну, психологічну, етичну нестабільність в їх констеляції, водночас пришвидшуючи структурний розпад староготосу, закладаючи потенціал нової світоглядної та етичної макроструктури. Олігархія в Л. Кучмі, як і В. Януковичу вбачала гаранта своїх привілеїв, схилиючи Л. Кучму [9] втретє переобратися в обхід конституційним обмеженням, подібно до диктаторів О. Лукашенка, В. Путіна чи пострадянських азійських очільників. Така антидемократична практика викликала протест громадянського суспільства у формі помаранчевого Майдану і Євромайдану, піддавши деструкції стабільність авторитарного професійного етосу службовців, успадкованого з СРСР і модифікованого олігархією під власні корпоративні інтереси. Формування під впливом громадянського суспільства професійної етики демократичного типу ставить якісно інші вимоги перед управлінцями. НАБУ, НАЗК, САП, ДБР, антикорупційний суд, участь громадських активістів у відборі кандидатів на посади в цих органах покликані створити зовнішні організаційно-інституційні умови утвердження демократичної чистоти професійної етики в системі державної служби. Поява цих інститутів – наслідок посилення демократичної зрілості громадянського суспільства і тиску української громади та західних демократій на можновладців. Закладається нова якість етичної інфраструктури. У суспільства є потужний запит на політичну волю подолання корупції, зокрема інституційної олігархічної корупції. Разом з делегітимізацією корупційного законодавства, унормуванням правил при конфліктах інтересів, наявністю координуючих органів, механізмів звітності та нагляду, професійної соціалізації, кодексами поведінки та певними умовами підтримки державної служби закладаються інфраструктурні передумови для змін самосвідомості службовців. Та декларативне сприйняття професійно-етичних принципів (служіння народу України, забезпечення прозорості та контролю, підвищення індивідуальної відповідальності та особистий приклад, нетерпимість щодо конфлікту інтересів), кодексів, тримання руки на Біблії не гарантує їх повсякчасне дотримання. Навіть їх формальне дотримання без світоглядної інтеріоризації і досягнутої чиновником (чиновник – чинить нове благо) свідомої переконаності в їх імперативності щодо власної поведінки послаблює дієвість вчиненого, бо зовнішня поведінка не опромінена внутрішнім смисловим благом в собі. Наявність такої осмисленості і променистості торує шлях до постання вишколу корпоративного духу [4, с. 29] благородності служіння само організованої професійної групи. Механізми суспільного нагляду, службових викриттів, навіть зовнішнього репутаційного контролю власною професійною спільнотою в такому випадку стають допоміжними коригуючи ми запобіжниками внутрішньої духовної саморегуляції службовця як

індивідуальності, неповторно значимої в єдиному житті соціуму. Для такого становлення спонтанності і випадковості змін недостатньо. Потрібні свідомі зусилля не тільки фахівців з професійної етики державного управління, а й тих спільнот, які відповідальні за етосферу соціуму, стан його совісті – філософів, митців, духовенства, етиків, психологів, політологів, культурологів, соціологів, педагогів, істориків, журналістів, правників.

Політична воля очільників держави, їх партійних однодумців є ціннісним орієнтиром для всього ієрархічного ланцюжка службовців. Задекларовані етичні пріоритети майданних президентів В. Ющенко та П. Порошенка на фоні сварок і корупційних скандалів (демарш О. Зінченка щодо неетичної поведінки Секретаря РНБО П. Порошенка за президенства В. Ющенко; справа секретаря РНБО О. Гладковського за президенства П. Порошенка) так і не втілились в нову етичну якість функціонування як їх політичних сил, так і державної служби. Загравання з олігархами не могло усунути впливовість олігархічної моралі на групову свідомість службовців. Індокси рівня корупції і рівня життя в громадській свідомості були серед причин їх поразки. Воля президента В. Зеленського долати корупцію дисонує з його заявою про свого Генпрокурора, що не сприяє незалежності гілок влади, заважає подоланню у груповій свідомості чиновників авторитарної настанови на особисту відданість керівникові та політичну заангажованість. Брак кроків з демонополізації, деолігархації, сподівання на олігархічну підтримку держави уможлиблює їх прямий (депутатські групи, урядники) й опосередкований (ЗМІ) вплив на корпоративну етичну атмосферу службовців.

Регенерація олігархії, її вірусологічна стійкість щодо суспільних щеплень обумовлена світоглядною матрицею, що є в її основі. Дана матриця є крайнім елітарним проявом дуальної свідомості. Вона визначається їх індивідуальними і колективним его, що домінує в зовнішній свідомості. Его продукує ілюзії, за які воно ховається від самосвідомості (Адама в християнстві [12, с. 8]) і призводить до олігархічних ігор та епічних драм. Втягуючись в них, суспільство підживлює цим своїх соціальних паразитів, пролонгує їх існування замість мирного, самосвідомого, добровільного, але твердого відмежування від олігархії, її аморальних цінностей і тих політичних сил, що їх виражають. Налагодження внутрішнього зв'язку з етосферою в собі («Божеє Царство всередині вас» [Лк 17:21]) і є тим орієнтиром, осягнення якого дозволяє перебудувати власний світ Я у відповідності з філософією Єдиного Життя у Єдиному Бутті Єдиного. Зосередженість самосвідомості на его або на Святому Я-Христа (свідомості внутрішнього Христа) обумовлює відповідний тип свідомості (дуальна чи христосвідомість) з відповідним домінуванням Розуму Христа (Логоса), який все бачить єдиним чи ума его (антихриста), який ілюзорно бачить через плотський ум все роз'єднаним. Роз'єднання з Богом (Єдиним) – основна ілюзія, всі інші – похідні.

Прозріння суспільства відбувається поступово. Та вже достатньо чітко спостерігаємо: 1) циклічність – посилення деструктивного впливу олігархів на суспільство та групову мораль чиновників, що викликає масові протести (два Майдани й третій електоральний) і коливання в бік розбудови інституційно-

організаційної та мотиваційно-особистісної етичної інфраструктури для приборкання та усунення олігархії як такої; 2) тенденції: а) появи і кількісного зростання етичної опозиції всередині правлячої політичної сили (від О. Зінченка в «Нашій Україні» до М. Томенка, Є. Фірсова, С. Лещенка, М. Наєма, С. Заліщук в «Солідарності» П. Порошенка); б) зростання кількості громадських організацій, в діяльності яких етичні вимоги підкріплюються законодавчими напрацюваннями на впровадження стандартів етичної поведінки в публічній сфері; в) громадську активність моральних авторитетів; г) утвердження в громадській думці важливості становлення демократичного етосу в царині публічного управління; г) поширення практики громадського етичного контролю за діяльністю управлінців різного рівня; д) ротація, люстрація, відбір кандидатів на посади під наглядом громадськості сприяє внутрішньому проростанню з глибин психіки переконання в доцільності, корисності, благодетності і вигідності чесності як стратегії життя; ж) обрання на адмінпосади тих, хто всупереч конформізму і можливості зиску за попередньої влади твердо відстоював принципи доброчесності (Є. Фірсов, С. Лещенко, М. Наєм) стає наочним прикладом для трансформації ціннісної структури урядників вищих рангів; з) складаються передумови для морального дозрівання управлінської спільноти і активу громади з перспективою виходу на глибинні етичні пласти свого Я, що в християнстві є сходженням на скалу Христа (набуття христосвідомості), а у К. Юнга – активізацією принципу індивідуального Христа як символу архетипу самості [13, с. 60-105].

Висновки: 1) потрібні предметні світоглядні суспільні дискусії, спрямовані на критичне осмислення самооцінки себе як людської істоти зі своїм богопотенціалом кожного; 2) викриття в масовій свідомості егоїзму олігархії і демістифікація уявлень про їх незамінність і всесильність; 3) розкриття ілюзій, що спрямовуються їх его і закономірних руйнівних наслідків для всіх; 4) розвінчання олігархічної інтелектуальної обслуги і допомога їй перестати бути такою; 5) усвідомлення закономірної сутності природного балансу духовного і матеріального і пріоритетності їх взаємозв'язаного розвитку для індивіда й соціуму; 6) досягнення своєї спроможності бути чинником духовного самоперетворення, а відтак, онтологічно-аксіологічної трансформації соціуму; 7) формування духовно стійкого й соціально активного ядра, здатного досягнути і реалізувати цінність служіння як норми самоактуалізованого буття в Єдиному; 8) підтримка альтруїстично налаштованих критичною масою громадян і набуття власних навичок компетентної громадської участі і служіння.

1. Біблія (в пер. Івана Огієнка). <http://www.biblesociety.org.uk/1962>.
2. Братусь Б. Начала христианской психологии. М.: Наука, 1995. 236с. Режим доступу: http://www.xpspb.ru/libr/___Sborn/nachala-hristianskoj-psihologii-1995.html
3. Бурдые П. Формы капитала. *Экономическая социология*. Т. 3. № 5. 2002. С. 60-74.
4. Василевська Т. Е. Особистісні виміри професійної етики державного службовця. Автореферат дис... доктора наук з державного управління. К., 2010. 38 с.
5. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2008. Вип. 3. С. 103—117 (Політичні науки).
6. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. Режим доступу: <https://psycho.ru/library/3930>

7. Майклс К. Свобода от иллюзий эго / Пер. с англ. Ходас И. К.: Издательство «Книги Кима Майклса на русском языке», 2019. 239 с.
9. Постулаты Единой Жизни / Иерархия Мысли. Книги Единой Жизни. Чернівці, 2000. С.111-138.
10. Рішення Конституційного Суду України ... (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року, № 22-рп/2003. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-03>
10. Розвиток людського ресурсу адміністративної реформи в Україні: стан і перспективи / М. І. Мельник (керівник авторського колективу), Ю. В. Бакаєв, Т. Є. Василевська та ін. К.: Нора-прінт, 2002. 160 с.
11. Рудакевич М. І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Монографія. Тернопіль.: Вид-во АСТОН, 2007. 428 с. <https://www.karger.com/Article/Pdf/408395>
12. Фукуяма Ф. Соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2008. № 53. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
13. Юнг К. Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. К. Котюк; науковий редактор українського видання О. Фешовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2016. 432 с.
14. Kohlberg L, Levine C, Hewer A. Moralstages: acurrentformulationandaresponsetocritics. Karger, 1983. Режим доступу: <https://www.karger.com/Article/Pdf/408395>

М. Палінчак, В. Комарницький

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРОМАДІВСЬКИХ ТА ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ТЕОРІЙ

Історичний розвиток самоврядних структур від часів Античності передбачав існування різних форм реалізації місцевого самоврядування. Такий розвиток можна охарактеризувати, радше як трансформацію, аніж виключно як еволюцію чи модернізацію, адже процеси ці відбувалися вкрай не лінійно, суперечливо й не послідовно. Однак, виходячи із принципу еволюційності, важливим етапом в окресленій сфері став період Великої французької буржуазної та інших європейських революцій, з яким пов'язують процес категоризації та теоретичного осмислення концепту «місьцеве самоврядування». Його протиставляли принципам тогочасного середньовічного абсолютизму і пов'язували з прогресивними ідеями представницької влади, виборчого права, унормування перших проявів так званого «громадського сектору».

Концептуалізація місцевого самоврядування відбувалася із різними акцентами: на громаді, державі, інституційній спроможності, господарській діяльності тощо – вони й зумовили перші теорії місцевого самоврядування. Так, теорія вільної громади, що виникла наприкінці XVIII – початку XIX ст. на основі положень французького та бельгійського права, ґрунтується на визнанні природного права громади на самостійне вирішення власних проблем й ухвалення управлінських рішень. Відповідно у трактуванні своєї сутності органи місцевого самоврядування вже не були органами державної влади, а виступили виборними органами із представників громади, обраних тією ж громадою.

Апологетами громадівської теорії, яка фрагментарно об'єднала установки концепції вільної громади та господарську теорію, були О. фон Гірке, Р. Моль, О. Ресслер, А. де Токвіль, Г. Туре, В. Шеффнер та ін. На їхнє переконання, громади за своєю природою є самостійними і такими, що виникли до появи держави, а відтак, не могли бути нею створеними. Прибічником громадівської

теорії місцевого самоврядування був і український учений М. Драгоманов, який сформулював концепцію федерації вільних громад, а у праці «Історична Польща і великоруська демократія» обґрунтував ряд важливих принципів локальної демократії: врахування національних особливостей кожної країни; самоуправління общин і областей у побудованій «знизу догори» політично вільній державі; свобода всіх «живих складових частин народу», взаємозалежність політичної свободи і місцевого самоврядування [2].

Ураховуючи, що самоврядування не може бути обмежене виключно господарськими справами громади, а ряд внутрішніх і зовнішніх обставин все ж зумовлює, а часом і робить необхідним втручання держави, у політичній теорії виник державницький підхід, авторами якого стали німецькі вчені Р. Гнейст, Г. Еллінек, Л. фон Штейн та ін. Теорія вбачала у місцевому самоврядуванні одну з форм організації державної влади на місцях, де локальні питання можуть бути вирішені за участі місцевого населення. У такому трактуванні міститься певне осмислення процесу формування виконавчої владної вертикалі, обґрунтування централізації влади та посилення державного управління на місцевому рівні.

Державницька теорія часто виходила із аргументації розподілу компетенцій місцевих органів влади на делеговані та власні. Так, німецький юрист Г. Еллінек виокремлював у громад власні права та державні функції. У першому випадку община могла утворювати свої управлінські органи, приймати нових членів, розпоряджатися майном, у другому – реалізовувати державні функції як одиниця, яку держава включила до своєї адміністративної організації. Він указував, що «громади мають, подібно до держави, територію, населення і самостійну владу. Але відрізняються від держави тим, що цій владі ніколи не належить первинна, не делегована державою абсолютна влада (*imperium*). Усяка влада, що належить громаді, є влада похідна, у тому числі і права владарювання, що даровані їй як індивідуальні права. Власне право владарювання громади ніколи не є первинне право. Її територія є в той же час державна територія, а члени громади – піддані держави, влада її підпорядкована владі держави... Вони нерідко виникали незалежно від держави, переживали зміну держав, і в цьому сенсі правильне твердження, що громада старша за державу. Але правами влади наділяє їх саме держава» [3, с. 614].

Підтримував Г. Еллінека австрійський учений Л. фон Штейн, який у рамках державницької теорії розвивав юридичний її напрямок. Він виокремив два види функцій органів місцевого самоврядування: природні (вільні) функції, що виходять із самостійності суб'єктів самоврядування, та службові, або державні, тобто ті, що впливають з органічних стосунків з державою органів місцевого самоврядування [4, с. 515]. Дослідник наголошував, що, на відміну від центрального державного керівництва, локальне самоуправління здійснюється місцевими жителями, які безпосередньо зацікавлені в результатах цього управління, чого не можна сказати про державних чиновників, які не залежать від місцевого населення, не підконтрольні йому і не завжди проявляють ініціативу та самостійність у вирішенні тамтешніх питань.

Поняття ж «місцеве самоврядування» у науковий обіг ввів у ХІХ ст. німецький ученим Р. Гнейст, який використав його для позначення такого управління на місцях, за якого територіальні громади, що історично склалися, були наділені правом самостійно вирішувати місцеві справи. Йшлося про поняття «selfgovernment», тобто місцеве управління, яке держава делегувала общинним союзам і яке діє у галузі юстиції, адміністрації та податків за законами держави [1, с. 41]. Серед думок, висловлених Гнейстом, є й така, що зводить місцеве самоуправління як частину державного до його здійснення почесними членами громади (скажімо, старійшинами) на безоплатній основі. Це вважалося певним запобіжником у питанні втручання уряду у діяльність чиновника. Хиба і вразливість такого підходу полягає, на нашу думку, у тому, що безоплатна управлінська діяльність із високим ступенем відповідальності не зможе конкурувати із приватними справами, які є джерелом прибутку і життя представника громади.

Загалом же протиріччя «громадівців» і «державців» ґрунтувалося на протиставленні природного права громад на самоуправління, яке ототожнювалося із природним станом індивіда, та пріоритетом державної влади, частина якої може бути делегована громадам виключно за доброї волі держави. На ґрунті цих протиріч політична наука намагається знайти компроміс між прихильниками двох крайніх точок зору щодо природи місцевих органів влади. Один із варіантів вирішення такої задачі – розробка дуалістичної теорії місцевого самоврядування, концептуальною основою якої є прояв зустрічних ініціатив: з боку населення, яке доручає органам місцевого самоврядування виконання ряду функцій, важливих для даної місцевої громади, і з боку держави, яка доручає місцевим органам влади вирішення питань, котрі важливі не лише для конкретного муніципального колективу, але і для держави в цілому.

1. Гнейст Р. Правовое государство и административные суды Германии. СПб.: Тип. В. Безобразова и Ко. 1896. 379 с.
2. Драгоманов М. Собрание политических сочинений. Т. 1. Историческая Польша и великорусская демократия (1881-1882 гг.); Опыт украинской политико-социальной программы (1884 г.). Paris: Societenouvelledelibrarieete'dition, 1905. URL: <http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0044759>.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб.: «Юридический центр «Пресс», 2004. 752 с.
4. Штейн Л. Учение об управлении и право управления со сравнением литературы и законодательства Франции, Англии и Германии. СПб.: Типография В. В. Працъ, 1987. 594 с.

В. Комарницький

ПАРТІЙНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЧНИХ ВИКЛИКІВ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Децентралізація, якій у політико-інституціональному вимірі в Україні приділяється достатньо велика увага з боку держави, у класичній інтерпретації розуміється як процес, за допомогою якого діяльність певного суб'єкта або організації делегується від центрального рівня із авторитетними інституціями

на нижчі рівні, зокрема, це стосується функцій планування та ухвалення рішень. У директивних документах Програми розвитку ООН децентралізацію визначають як один із ключових елементів належного управління (Good Governance) поряд із сприянням розвитку спроможності населення, зростанням можливостей людей брати участь в ухваленні економічних, соціальних і політичних рішень, посиленням прозорості, підзвітності та відповідальності уряду тощо [6].

Конкретизуючи децентралізаційні механізми, звернімося до своєрідних угод, які передбачають:

- делегування, тобто передачу повноважень центром іншим урядовим рівням у державі, яка по суті залишається унітарною і в якій центр зберігає за собою право відкликати делеговані повноваження або обмежити їхнє використання;

- безпосередню передачу повноважень, зокрема, законодавчої та виконавчої, а іноді й судової влади на інші рівні управління таким чином, щоб вони мали суттєву автономію, але без повної передачі формального контролю з боку центру;

- регіональну автономію із наданням одній або кільком територіальним одиницям значного обсягу автономії влади, відмінного від інших регіонів;

- федералізацію, тобто розподіл на центральному рівні управлінських повноважень між регіонами таким чином, що кожен із них отримує остаточну автономію у своїх сферах відповідальності [8, с. 5].

Розбалансованість обсягів делегованих повноважень завжди тягне за собою як ризики політичної дестабілізації, так і кризи суспільних відносин. Ще один можливий наслідок – це делегування вже існуючих ризиків і криз у політичній системі на нижчі рівні врядування. Світова практика напрацювала певні кейси, котрі дозволяють реалізувати механізми децентралізації, серед яких конституційні або законодавчі реформи, розширення повноважень законодавчих органів, створення дієвих громад, заохочення груп захисту інтересів, сприяння розвитку громадянського суспільства, розвиток інституту політичних партій.

Умови децентралізації у контексті функціонування політичних партій, у першу чергу, торкнулися саме питання їхньої ролі у діяльності органів місцевого самоврядування. Якщо раніше місцеві представницькі інституції не надто цікавили партії, більшість яких навіть не мали активних осередків у регіонах, то зараз за наявності широкого кола повноважень партійні структури включилися в місцеві виборчі кампанії. Йдеться про кілька етапів виборів в об'єднаних територіальних громадах та ранню підготовку до місцевих виборів 2020 р. [4, с. 126]. Науковці Лейденського університету у своєму дослідженні обґрунтовують тезу, що централізація діяльності уряду і націоналізація партійної системи взаємопов'язані. На думку нідерландських учених, партійні системи централізовані настільки ж, наскільки держава централізує владу. В умовах же децентралізації місцеві організації політичних партій отримують можливості співставні з повноваженнями регіональних урядів (органів місцевого самоврядування) [7, с. 2–3].

Вплив на регіональні організації політичних партій мав не стільки визначений курс на децентралізацію влади, як поступова зміна нормативно-інституціональних умов формування об'єднаних територіальних громад, функціонування партій, організації виборчого процесу тощо. На практиці йдеться про ухвалення і подальші зміни у Виборчому кодексі України, Законах України «Про політичні партії в Україні», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні» та ін.

Як відомо, за допомогою муніципальних виборів регулюються питання періодичної зміни та формування органів місцевого самоврядування, і вони виступають універсальним демократичним способом реорганізації системи місцевої влади. Основне ж призначення місцевих виборів – це обрання представників усього населення певної територіальної одиниці, через яких можуть вирішуватися основні питання місцевого життя [1, с. 290]. Серед ряду інституціональних змін і новацій на особливу увагу заслуговує ухвалений у грудні 2019 р. Виборчий кодекс України. Саме цей документ на законодавчому рівні актуалізував персоніфікацію регіональних організацій політичних партій, які кандидуватимуть своїх резидентів до відкритих списків на виборах депутатів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, міських (міста з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб) рад (ст. 192.2) [2]. Також документ й надалі фіксує у законодавчому полі багатопартійність та політичний плюралізм як основоположні засади виборчого процесу.

Наступний етап після формування відповідних представницьких органів місцевого самоврядування є запуск діяльності рад. Діюче законодавство, а саме – Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», визначає, що з моменту визнання повноважень депутатів ради нового скликання рада обирає тимчасову президію з числа депутатів ради в кількості не більше п'яти осіб – представників партій (блоків), які набрали найбільшу кількість голосів на виборах [5]. Цей приклад, як і процедура відкликання сільського, селищного, міського голови, є свідченням утвердження визначальної ролі організацій політичних партій у формуванні дієвих місцевих органів влади.

З початком розробки стратегії децентралізаційної реформи в Україні та впровадження її етапів змінилася як роль партійних осередків, так і напрямки їхньої активності. Раніше територіальні організації політичних партій були інструментом досягнення загальних цілей партійного керівництва та лобістських груп (потрапляння до парламенту, перемога кандидата, висунутого партією), а в умовах самоврядності новостворених об'єднаних територіальних громад партійні осередки самі напрацьовують механізми та ресурси для конкурування на місцевому рівні. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, реформа децентралізації загалом позитивно вплинула на політичні партії в Україні, стимулюючи великі партійні проєкти до розвитку власної регіональної мережі, що позбавляє їх такого традиційного для українських партій недоліку, як майже абсолютна «столичність» [3, с. 29].

Виявлені тенденції, на наш погляд, підкреслюють необхідність впровадження стратегії організаційного розвитку політичних партій в Україні. Її складовими мають стати такі кроки, як:

– утвердження практики постійно діючих партійних осередків, що дозволить напрацювати ефективні алгоритми діяльності в електоральний період і сформувати фаховий кадровий апарат партії на місцях;

– підвищення рівня політичної компетентності як партійних функціонерів, так і симпатиків партії через розробку і впровадження системних заходів ідеологічного спрямування, вивчення особливостей регіону, співпрацю з органами місцевого самоврядування, державної влади, громадським активом, адміністрування виборчого процесу тощо;

– формування спроможних партійних осередків, здатних оперативно трансформуватися зі структурної складової партії у дієву команду в складі представницького органу місцевої влади;

– професіоналізація членів виборчих штабів партій, що оптимізує електоральний процес й мінімізує ризики фальсифікацій та дискредитації інституту виборів як такого;

– реалізація принципу політичної відповідальності, починаючи з низового рівня народного представництва. В умовах невеликих громад простіше забезпечити виконання функцій контролю, нагляду, комунікації тощо.

На рівні локальної політики партії узагальнено беруть на себе такі функції, як: участь у підборі й висуванні кандидатів, формування основних напрямків місцевого політичного курсу та розвитку громади загалом, контроль за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування. Децентралізаційний чинник лише поглибив ці функції завдяки безпосередній участі політичних партій у постелекторальному процесі.

Ще один чинник, який набуває реального втілення в умовах децентралізаційної реформи, – це розширення джерел оновлення влади. Утвердження партійних преференцій у формуванні влади на різних рівнях дозволить партії як політичному інституту стати своєрідним постачальником кадрів для ротації політичної еліти.

Отже, реформа децентралізації стала одночасно і викликом для інституту політичних партій в Україні, і каталізатором нового етапу розвитку вітчизняних партійних організацій. До того ж, відцентрування влади можна вважати певним випробуванням для партійних організацій, позаяк було невідомо, чи відповідають сучасним системним викликам їхні потенціал, функціональна спроможність і можливості, зокрема, на місцевому рівні. Підкріплена нормативними аргументами, зокрема, у вигляді положень Виборчого кодексу, українська партійна система здобуватиме новий досвід в умовах форсованих політичних процесів із нестійким вектором. Провідною платформою для цього стає рівень місцевого самоврядування, де регіональна організація політичної партії набуває статусу вагомого актора, по-перше, електоральної кампанії, а по-друге, формування представницьких органів влади. Оптимізувати діяльність партійних осередків дозволить впровадження стратегії організаційного розвитку політичних партій.

1. Агафонова Г. Порівняльний аналіз механізму формування органів місцевого самоврядування в Україні та Польщі. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. № 24. С. 290.
2. Виборчий кодекс України. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

3. Жаліло Я., Романова В., Шевченко О. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2019. С. 29.
4. Комарницький В. Вітчизняні політичні партії в умовах децентралізації: можливості та функціональна спроможність. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції науковців, викладачів та аспірантів «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація»*. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля., 2019. С. 126.
5. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 року (зі змінами). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
6. Decentralization: a sampling of definitions. *Working paper prepared in connection with the Joint UNDP – Government of Germany evaluation of the UNDP role in decentralization and local governance*. October 1999. URL: http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF.
7. Harbers I. Decentralization as a Condition of Party System Nationalization. *Leiden University*. 2008. P. 2–3.
8. Saunders Ch. Constitutional Design: Options for Decentralizing Power. *Policy Paper*. 2018. № 2. P. 5.

О. Павлей

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛІВ 2014 – 2019 РОКІВ НА РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Парламентські вибори 2014 і 2019 років істотно змінили акторну структуру і конфігурацію партійної системи України. Зміни були настільки кардинальними, що в експертному середовищі заговорили про «другу» українську партійну систему, оскільки за результатами виборів 2014 року у Верховну Раду України пройшли п'ять нових партій з шести, які подолали виборчий бар'єр, а в 2019 році – чотири з п'яти. Причини таких змін дослідники трактують по-різному. Одні оцінюють партії як інститути, які неефективно виконують свої функції, а партійну систему розглядають як слабо інституціалізовану. Інші вважають, що партії виявилися в «інституційній пастці», яка «облаштована» гібридним політичним режимом, а звідси і недовіра до них з боку суспільства. Треті називають їх оформленими патронажно-клієнтарними мережами. Але незважаючи на такі песимістичні оціночні судження, політичні партії продовжують займати важливе місце в політичній системі, залишаючись частиною державного механізму реалізації владних відносин у суспільстві.

Теоретична модель нашого дослідження побудована на основі праць політологів, в яких аналізується вплив електоральних процесів на партійні системи та їх конфігурацію, а саме: В. Гельман, Г. Голосов, М. Дюверже, А. Кинєв, А. Романюк, Дж. Сарторі, Р. Таагапера, Р. Туровський, М. Уоллерстайн, Ю. Шведа та інші. Електоральна стратегія політичних партій, на нашу думку, обумовлюється соціокультурним та інституційним середовищем, в якому вони знаходяться. Для кожної політичної системи такий вплив має свої особливості, що продиктовані своєрідністю історичного розвитку, соціально-демографічною структурою, неповторністю демократичного транзиту (для перехідних суспільств) тощо.

Найбільш важливими чинниками, що впливають на виборчий процес і функціонування партійної системи України, є такі: а) нестандартність політичного транзиту і формування гібридного політичного режиму; б)

соціально-політичне розмежування по осі «Схід – Захід», що з 2002 року структурує підтримку політичних партій на виборах; в) змішана виборча система; г) форма державного правління, яка змінювалася в 2004, 2010 і 2014 роках; д) соціальні потрясіння: протестна акція «Україна баз Кучми» (2001–2002 роки), «помаранчева революція» (2004–2005 роки), Євромайдан (2013–2014 роки); ж) криза політичної еліти і її нездатність ефективно управляти суспільством.

Під конфігурацією партійної системи слід розуміти відносини між політичними партіями, які подолали виборчий бар'єр і отримали можливість брати участь у формуванні уряду, у прийнятті управлінських рішень, а також партій, що не стали парламентськими, але отримали підтримку виборців (не менше 1%), мають вплив на партійну конкуренцію і регіональні владні структури, що і визначає в кінцевому результаті тип партійної системи: двопартійна, багатопартійна, система з домінуючою партією тощо.

Мета дослідження – охарактеризувати вплив парламентських електоральних циклів 2014 – 2019 років на розвиток партійної системи України. **Розв'язання даної мети обумовлює постановку таких завдань:** 1) описати вплив соціальних та інституційних чинників на партійну систему України; 2) охарактеризувати зміну акторного складу і конфігурації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року; 3) виявити та описати тенденції та перспективи розвитку партійної системи України у контексті парламентських виборів 2019 року. **Об'єкт дослідження** – партійна система України. **Предмет дослідження** – вплив парламентських електоральних циклів 2014 – 2019 років на зміну акторного складу, конфігурації партійної системи України та перспективи подальшого розвитку вітчизняної багатопартійності.

Ступінь наукового вивчення проблеми. Серед українських вчених, які досліджували теорію і практику функціонування партійних систем, необхідно відзначити А. Колодій, М. Кармазіну, Ю. Остапця, Н. Ротар, А. Романюка, Ю. Шведа, Г. Шморгуна, В. Яблонського та інших. Окремо можна виділити праці тих вчених, в яких відображено реальну картину змін суспільного життя. Вони приділяють увагу сутності держави перехідного типу, взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників цього процесу. Приміром, це питання висвітлюють у своїх роботах В. Журавський, Ю. Мацієвського, М. Міщенко, П. Молочко, М. Рябчук, Ю. Якименко, В. Фесенко та інші.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження визначається підходом, який спирається на принципи об'єктивності та цілісності, а також комплекс загально-філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Зокрема, в роботі застосовано: порівняльний метод, який дозволив здійснити порівняння конфігурації партійної системи в 2014 та 2019 роках, створити певні прогнози для сучасного політичного простору України; історичний метод, який допоміг висвітлити особливості розвитку партійної системи України за минулі два електоральні цикли, умови та чинники формування вітчизняного політико-електорального

середовища; системний метод, за допомогою якого вдалося розглянути партійну систему України в якості цілісної системи, зміни в якій не з'являються нізвідки та зумовлені взаємодією з певними політичними умовами чи обставинами; аналітико-прогностичний метод, на основі якого дисертантом зроблені певні висновки та узагальнення, теоретичні та практичні рекомендації. Крім теоретичних методів були використані наступні емпіричні індекси, за допомогою яких вдалося більш глибоко дослідити стан партійної системи та наслідки парламентських виборів, а саме: індекс націоналізації політичних партій, що пройшли до парламенту та евклідова відстань; були наведені таблиці, що ілюструють кількість отриманих партіями голосів та місць в парламенті.

Протягом останніх двадцяти восьми років політична система України (як і суспільство загалом) знаходиться в процесі трансформації від радянського тоталітаризму до європейської демократії. Процес цей є непростим і далеко не однозначним, а подекуди навіть суперечливим та болісним. Пов'язаний він і з успіхами та невдачами, злетами та падіннями. Такий самий непростий шлях становлення проходить і партійна система України з моменту здобуття незалежності. Розглянемо ж основні трансформації цього періоду, які, без жодних сумнівів, мали вплив на всю подальшу партійну систему України та виборчі процеси, що відбуваються в країні під час електорального оновлення складу представницьких органів влади.

Досліджуючи чинники та механізми формування партійної системи України, ми розглядаємо специфіку їх впливу у відповідному соціально-економічному, суспільно-політичному та соціокультурному контексті, який змінювався. У зарубіжних країнах особливої ваги в сучасну епоху набуває питання інституціоналізації політичних партій як одного з основних суб'єктів політичної системи будь-якої демократичної країни. Йдеться про порядок їх створення і регулювання внутрішньої структури і політичної діяльності. Тривалий час ця тема була поза межами правового регулювання держави. Політичні партії розглядалися державною владою як приватні організації, подібні різного роду клубам і товариствам; ситуація змінилася лише тоді, коли партії були визнані складовою частиною політичної системи. Спочатку відповідне закріплення визначалося доктриною, а згодом і конституційним правом. Серед чинників інституційного характеру варто звернути увагу на засади створення та діяльності політичних партій в Україні, а саме на Конституцію України та спеціальні закони, прийняті в якості доповнення та конкретизації положень Конституції. У 1997 році був прийнятий закон «Про вибори народних депутатів України», що запроваджував змішану виборчу систему[12].

Піднімаючи тему чинників впливу на партійну систему соціального характеру, перш за все зазначимо, наскільки важливим для розвитку партійної системи є стан та схильність самого суспільства до трансформацій. Розбіжності між різними соціальними групами на підставі їх місця в соціальній структурі суспільства, відмінності їх статусних характеристик та ідентичностей є основою для утворення суспільних поділів, пізніше на основі представництва

яких будуть формуватися майбутні політичні партії[27]. Соціально-економічний поділ на протязі всієї еволюції суспільства незалежної України відігравав важливу і подекуди навіть вирішальну роль для політичної системи: відсутність конкретних успіхів у процесі розбудови вітчизняної економіки лише поглиблювала прірву у рівні матеріальної забезпеченості різних класів громадян, що призвело до зростання актуальності соціально-економічного поділу в період 2010 – 2011 років напередодні парламентських виборів. Схожа ситуація спостерігалась також у 2014 – 2016 роках через значне падіння рівня життя громадян, спричиненого, зокрема, російською агресією проти України і відповідними економічними втратами, непопулярними діями влади, продиктованих, у тому числі, умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій, а також втратами економіки через високий рівень корупції. У сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади, перебігом реалізації реформ, нерівномірним розподілом суспільних благ та корупцією, яка, на думку громадян, є однією з найбільших проблем країни[23].

Неможливо не згадати про соціокультурний поділ: відмінності між соціокультурними та ідейно-політичними орієнтаціями жителів різних регіонів України мають об'єктивний, історично зумовлений характер[6]. Протягом років незалежності вони виявляли себе на політичному рівні через регіональні відмінності в поглядах громадян щодо різних політичних сил і тем, з приводу яких спостерігалися найбільші розбіжності, а саме: питання статусу російської мови; оцінки та пояснення історичного минулого, окремих подій та історичних персоналій; ставлення до зовнішньополітичного курсу України і шляхів його реалізації.

Виборче законодавство вважається найбільш загальним і дієвим чинником впливу на партійну систему. Найбільш принципові зміни в системі виборів до Верховної Ради відбулися в 1997 році при запровадженні змішаної системи, у 2003 році при введенні пропорційної системи, та у 2011 році за повернення змішаної системи[4]. Крім того, не менших трансформацій зазнала форма правління України, відредагувати яку старався чи не кожен президент: Конституцію України було ухвалено у 1996 році, вона наділяла президента широкими повноваженнями; у 2004 році до неї внесли зміни, форма правління в Україні стала парламентсько-президентською. У 2010 році, після приходу до влади В. Януковича, Конституційний Суд відновив дію Конституції в редакції 1996 року. У лютому 2014 року, після перемоги Революції Гідності, парламент ухвалив рішення про повернення до Конституції 2004 року. У 2015 році президент України П. Порошенко визначав форму правління в Україні як парламентсько-президентську і називав її оптимальною.

В усталених демократіях громадяни все ще майже одностайні у переконанні, що партії – необхідний інструмент демократичної системи. Тому щоб краще зрозуміти особливості трансформації партійних систем, варто розглянути еволюцію основної складової одиниці будь-якої партійної системи – політичної партії. У ХІХ столітті в умовах відсутності всезагального виборчого права партії мали чітко виражену кадрову форму, а питання про залучення мас

до політики не стояло, оскільки вони не мали жодного політичного впливу. Відтак по мірі ліквідації виборчих обмежень та політизації мас виникають масові політичні партії, які представляють інтереси нижчих верств суспільства[19]. У цьому контексті очевидним, на наш погляд, є висновок про те, що розвиток інституту політичних партій пов'язаний насамперед зі зміною сутнісних ознак суспільства: формування того чи іншого еволюційного типу партії відповідає домінуючій на даний момент системі суспільно-політичних відносин. Процес переходу передових індустріальних суспільств на постіндустріальну стадію розвитку спровокував кризу традиційних політичних партій, причому як кадрових, так і масових. В основі цієї кризи лежить характерне для постіндустріальних суспільств критичне ставлення та, як наслідок, небажання людей вступати до забюрократизованих та контрольованих елітою партій. Треба звернути увагу також на те, що на тлі зміни ціннісних пріоритетів у постіндустріальному суспільстві (зрушення від матеріальних до постматеріальних цінностей), традиційні політичні партії не змогли адекватним чином відреагувати та ідеологічно задовольнити запити, пов'язані з «новими питаннями» постматеріального характеру, які надходили від нових соціальних груп постматеріалістів.

Отож, починаючи з 50–60-х років у партійній еволюції відбувся вихід на політичну арену нових партій як інституціональних представників носіїв постматеріальних цінностей. Наслідком стало розширення цільової аудиторії партій, їхня переорієнтація з якоїсь одної соціальної групи чи класу на роботу з абсолютно усім загалом суспільства з метою збільшення числа своїх прихильників, її мережевий характер організації[21]. Таким чином партія нового покоління зможе ефективно та результативно відповідати на виклики сьогодення, а саме – виробляти рішення та виконувати їх, підтримуючи контакт всередині мережі та з електоратом, редагуючи свої наміри відповідно до реакції публіки. Серед українських партій, про які буде йти мова в подальших розділах, мережевій структурі віддали перевагу партії «Слуга народу» та «Голос», що в певній мірі посприяло отриманню ними відповідних високих результатів на парламентських виборах 2019 року.

Значну роль у нашому дослідженні будуть відігравати також емпіричні методи вивчення партійної системи на основі формул та алгоритмів, розроблених різними науковцями для більш наглядного пояснення трансформацій, що відбуваються в країнах. Індекси поряд із теоретичними напрацюваннями використовуються для з'ясування впливу виборчих систем на процеси, що відбуваються в державі, а також дозволяють здійснити оцінку ефективності виборчих систем. Одних лише теоретичних даних та висновків, на жаль, недостатньо, тому для оцінки динаміки формування партійної системи, крім якісних характеристик, необхідно використовувати також кількісні показники, які відображають рівень замученості кожної партії чи іншого елементу політичної системи в функціонування останньої[9]. Застосування індексів агрегації, ефективної кількості партій, пропорційності, диспропорційності, фракціоналізації та мінливості електоральних вподобань буде проілюстровано на прикладі еволюції партійної системи України.

Важливим для оцінки перспектив стабільності коаліційних урядів (а уряд України зазвичай формується якраз на основі коаліції) та вивчення рівню концентрації партійної системи є індекс агрегації за Л. Маєром. Для вирахування цього показника достатньо кількості партій, що отримали представництво в парламенті, та число місць для делегованих представників найбільшої урядової партії. Д. Рає характеризує стан партійної системи за допомогою числових даних кількості партій, які брали участь у виборах, кількості голосів, які отримала найбільша партія та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями. На основі отриманих результатів ми можемо вивести рівень фракційності партійної системи.

Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії є значущими для виборця. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій», яка завжди менша, ніж загальна кількість партій, які беруть участь у виборчих перегонках. Вперше «індекс ефективного числа партій» був запропонований в 1979 році М. Лааско та Р. Таагаперою. Індекс обчислюється визначенням рівня підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Існують два підходи до визначення розміру такої підтримки: а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій); б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій).

Для дослідження рівню впливу виборчої системи на партійну використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Ці розрахунки застосовуються лише для дослідження систем на пропорційній основі. Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті. Рівень диспропорційності виборчої системи обчислюється за М. Галлахером між часткою голосів, які отримали партії-учасниці виборів, та часткою місць у представницькому органі[13].

При дослідженні партійних систем, що зазнають помітних змін в ході електорального оновлення, розраховується мінливість всередині партійної системи. Таку неусталеність серед існуючих партій можна розрахувати, досліджуючи зміну у підтримці виборцями партій, що беруть участь у двох та більше електоральних циклах підряд. Для проведення розрахунків варто вилучити всі партії, що не брали участь в обох виборах, і підсумовувати різницю у голосах, отриману партіями від одних виборів до інших. Для виміру цих процесів М. Педерсен запропонував індекс волатильності партійних систем.

Також на увагу заслуговує пояснення сутності націоналізації партійної системи та політичних партій. Націоналізація – один з основних показників розвитку партійної системи: до прикладу, у зарубіжній політології високий рівень націоналізації зазвичай трактується як ознака зрілості партійної системи[24]. При досягненні певного рівня націоналізації електоральний простір стає однорідним, що говорить про формування загальнонаціональної

партійної системи, здатної представляти інтереси центру та периферії в рівній мірі. В основу індексу націоналізації партії ліг коефіцієнт Джині: даний індекс, запропонований М. Джонсом і С. Мейнуорінгом, має безліч переваг, адже він дозволяє порівнювати між собою партії в тому числі і різних держав, а його недоліки пов'язані лише з питанням коректності самого коефіцієнта Джині[1].

Виходячи зі сказаного, ми можемо констатувати наступні тези: по-перше, на розвиток та еволюцію будь-якої партійної системи впливають соціокультурні, економічні та інституційні чинники; по-друге, трансформація інституту політичних партій безпосередньо зумовлена загальними тенденціями у розвитку суспільства. Зміна сутнісних ознак системи соціально-економічних та суспільно-політичних відносин неодмінно змушує політичні партії адаптуватись до нових умов, що призводить до виникнення нових інституційно-організаційних форм партій та переосмислення ролі ідеологічної компоненти партійної діяльності. Помітною тенденцією стало формування нового типу організації політичних партій, що, проставляючи себе партіям «старої політики», стали інституційними виразниками інтересів носіїв постматеріальних цінностей. В умовах динамічного розвитку в сучасних суспільствах інформаційно-комунікативних технологій цей новий тип отримав назву мережевих партій. По-третє, виходячи з необхідності в глибинному аналізі електоральних змін 2014 та 2019 років, ми плануємо залучити емпіричні виміри, розроблені та перевірені видатними дослідниками політологічної науки.

А тепер перейдемо власне до аналізу самих виборів до Верховної Ради України 2014 року. Парламентські вибори 2014 року були позачерговими і відбулися одразу після президентських виборів, на яких в першому турі переміг П. Порошенко, отримавши 54.7% голосів виборців.

З президентських та парламентських виборів 2014 року в Україні помітні тенденції до зміни структури електорального простору та особливостей партійної конкуренції; позачергові вибори до Верховної Ради України 2014 року кардинально змінили формат партійної системи та її основних акторів[15]. За результатами виборів до українського парламенту пройшли 4 нові політичні партії: «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», «Опозиційний блок», «Об'єднання Самопоміч» та «Радикальна партія Олега Ляшка». Результати виборів подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати парламентських виборів 2014 року[17]:

Назва партії	Відсоток, %	Місця за БО	Місця за ОО	PNS
«Народний фронт»	22.14	64	18	0.75
«Блок П. Порошенка»	21.82	63	69	0.89
«Самопоміч»	10.97	32	1	0.81
«Опозиційний Блок»	9.43	27	2	0.42
«Радикальна партія»	7.44	22	–	0.81
«Батьківщина»	5.68	17	2	0.85
«Свобода»	4.71	–	6	0.75

Домінуючий вплив на виборчу кампанію мав Євромайдан (протестні акції в Україні з листопаду 2013 до лютого 2014 року) і президентські вибори, які радикально змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. Головними суб'єктами виборчого процесу стали наступні типи партій: по-перше, партії, утворені за результатами Євромайдану: «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Правий сектор», «Об'єднання Самопоміч»; по-друге, спадкоємець «Партії регіонів» – «Опозиційний блок», який утворили шість маловідомих партій. По-третє, у виборах брали участь такі відомі виборцю партійні бренди, як «Батьківщина», «Свобода», «Партія зелених України», «Громадянська позиція» та інші. По-четверте, як завжди, у виборах брали участь маловідомі партійні структури з метою власної електоральної реклами напередодні місцевих виборів 2015 року. За підсумками виборів до українського парламенту в цілому пройшли п'ять політичних партій: «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», «Опозиційний блок», «Об'єднання Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка». З попереднього складу Верховної Ради прохідний бар'єр пододала лише «Батьківщина»[14].

Попри об'єктивні зовнішні фактори у вигляді радикальної зміни владних еліт, результати таких партій, як «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка» і «Самопоміч» все ще можна вважати несподіванкою. «Народний фронт», стартувавши з четвертої позиції, вийшов на лідерську позицію з 22% підтримки. Натомість, «Блок Петра Порошенка» протягом кампанії втратив майже половину свого стартового рейтингу і фінішував другим. «Самопоміч» змогла вийти з непрохідної позиції на третє місце, отримавши 10.97% голосів виборців.

Загалом до складу партійної системи України на цьому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у Верховній Раді або мають можливості впливу на політичний процес. У системі продовжують співіснувати середні та малі партії. Водночас, протягом цих років у системі відбувалися значні зміни. У 2014 та 2015 роках система залишалась двополюсною. Один полюс був представлений партіями парламентської коаліції: «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Батьківщина», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Самопоміч»), а інший (вага якого значно зменшилася) – «Опозиційним блоком». Рівень представництва крайніх правих політичних сил у Парламенті знизився, «традиційні» ліві партії не були представлені зовсім.

Результат виборів значною мірою був зумовлений прагненням суспільства до якнайшвидшої стабілізації влади. Таким чином, президентські вибори 2014 року зафіксували нову розстановку політичних сил у країні; зокрема, орієнтація на європейську інтеграцію стала поширеним явищем у партійно-політичному середовищі: всі кандидати, що зуміли посісти найвищі позиції за результатами виборів, представляли проєвропейську частину політичного спектра. Не отримали істотного результату кандидати від праворадикальних сил. Втратила підтримку колишня «партія влади»: жоден з кандидатів, пов'язаних з попереднім режимом, не мав шансів на перемогу[5].

Найбільш значимою стала лінія розмежування партійної системи, що відповідає соціокультурному суспільному поділу (питання геополітичного

вибору, відносин з Росією, мовне питання). Розмежування стосовно соціально-економічних питань виражене значно менше. Однак, попри свою асиметричність, соціально-економічне розмежування також є дуже важливим з огляду актуальності для змісту державної політики після виборів[10].

Крім парламентських виборів 2014 року, чималий вплив на розвиток партійної системи України мали місцеві вибори, що пройшли в жовті 2015 року. Розглянемо результати місцевих виборів в контексті того, наскільки регіональне голосування виявилось успішним для партій, що роком раніше здобули певні електоральні перемоги на виборах до Верховної Ради.

Згідно з результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, «Блок Петра Порошенка» підтримали 19.4% виборців, «Батьківщину» – 12%, «Опозиційний блок» – 11.5%, «Українське об'єднання патріотів»(УКРОП) – 7.3%, «Свободу» – 6.7%, «Радикальну партію Олега Ляшка» – 6,7%, «Самопоміч» – 6,3%, «Відродження» – 5.4%, «Наш край» – 4.8%, «Аграрну партію України» – 3.2% виборців[17].

Складна соціально-економічна ситуація та відсутність результатів реформ призвели до того, що збільшити свої електоральні здобутки у жовтні 2015 року у порівнянні із парламентськими виборами 2014 року змогли лише ті політичні сили, які гостро критикували дії центральної влади[8]. Найбільша провладна партія «Блок Петра Порошенка», незважаючи на поглинання організаційних активів УДАРу та «Народного фронту», лише наблизилась до результату, отриманого на парламентських виборах (22%).

Критика влади дозволила досягти певного електорального росту, УКРОПу та «Батьківщина». Особливо цікавим є результат останньої тому, що ця політична партія на момент місцевих виборів входила до провладної коаліції. «Опозиційний блок» також покращив свій результат, піднявши його з 9% до 12% підтримки, хоча у боротьбу за колишнє електоральне поле «Партії регіонів» на регіональних виборах включилися нові політичні проекти – «Відродження» та «Наш край», які отримали результат в межах прохідних 5%. «Радикальна партія Олега Ляшка» не змогла покращити свої здобутки у порівнянні з минулим роком: радикали залишилися на показниках 2014 року.

Особливої уваги також заслуговує той факт, що на цих виборах в окремих областях регіональні еліти продемонстрували принципову самостійність, виставивши на виборчі перегони свої локальні політичні проекти. На відміну від 2010 року, коли платформою для проходження до обласних рад була тоді провладна «Партія регіонів», у 2015 році місцеві еліти в багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії «Блок Петра Порошенка». Зокрема, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала партія «Єдиний центр». Партія «Довіряй ділам» пана Труханова зайняла перше місце в Одесі та показала третій результат в області. На Хмельниччині на виборах до обласної ради переможцем стала партія «За конкретні справи». У Черкаській області друге місце зайняла партія «Черкашани», а на виборах Черкаської міської ради перемогла «Партія вільних демократів» під керівництвом С. Одарича. У Чернівцях на виборах до міськради перемогла партія «Рідне місто». Ми можемо бачити, що у відповідних регіонах електорат

надав перевагу знайомим обличчям, а не загальнонаціональним політичним партіям, які набули популярності після Революції Гідності, що свідчить про слабку довіру областей до «трендів» центральної України.

Підсумовуючи все сказане, ми можемо впевнено стверджувати, що у 2014–2015 роках партійна система України зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму, розвивалась на основі багатопартійності та прагнення до демократичних змін, під гаслом яких відбувались більшість реформ та оновлень. Основні лінії поділу в партійній системі проходили між провладною коаліцією і опозицією, насамперед, на основі ставлення до конфлікту на Донбасі, до боротьби з корупцією, до процесів люстрації та декомунізації. Несистемні партії після заборони діяльності комуністичної партії зникли з політичної арени, представники старої влади втратили значну частину підтримки, а найбільший успіх на виборах мали партії, що обіцяли якнайшвидше налагодити економічну ситуацію та вирішити проблеми внутрішньої та зовнішньої політичної невизначеності.

Кожні вибори – це діагноз стану демократичних процедур в країні, тому особливо важливо звернути увагу на основні тенденції та зміни, які чекають партійну систему після приходу до влади нових політичних сил. Парламентські вибори 2019 року стали дуже цікавим об'єктом дослідження через свою винятковість та унікальність у низці характерних ознак, а також у повному оновленні складу владних еліт, що у певних колах навіть отримало назву «електоральної революції».

Парламентські вибори 2019 року відбулись позачергово. Причиною цього розпуск Верховної Ради України указом новообраного Президента України В. Зеленського одразу ж після інавгурації – у ній так і не була сформована парламентська більшість. Вибори відбулися за законом, прийнятим ще у листопаді 2011 року, а це означає, що суттєвих змін у порівнянні з виборами 2014 року не відбулося: залишалась така сама змішана виборча система з 5% виборчим бар'єром, далі існувала заборона політичним партій брати участь у виборах.

Варто пам'ятати, що парламентські вибори 2019 року відбулися відразу після виборів президентських, а це означає, що виборча кампанія кандидатів у президенти не могла не вплинути і на результат виборів парламенту України. Голосування на президентських виборах можна описати як «електоральний протест» проти старих політичних еліт та власне минулого президента П. Порошенка, наслідком чого стало обрання нового, не пов'язаного з жодним попереднім режимом кандидата; тоді як на парламентських виборах українські громадяни вже звертали увагу на політичні ідеї кандидатів та партій, їх програми та особливості геополітичного вибору[13].

Електоральний цикл 2019 року показав цікаві тенденції партійної системи України: по-перше, президентські вибори черговий раз доказали, що в Україні може перемагати опозиційний до влади кандидат, а результати виборів є непередбачуваними, що є однією із ознак демократичності розвитку суспільства. По-друге, низький рівень довіри до П. Порошенка підкреслює прорахунки президентської адміністрації у формуванні засад внутрішньої

політики. Задекларовані ним обіцянки були не виконані, а навпаки – відбулося підвищення вартості комунальних послуг, падіння рівня добробуту населення, продовження війни на сході України, корупція у вищих рівнях влади не зникала, а «процвітала» далі. По-четверте, президентські вибори мали визначальний вплив на парламентську виборчу кампанію, окресливши формат її проведення та напрямки політичної конкуренції. Більшість кандидатів на пост президента були членами політичних партій, або були висунуті політичними партіями. Тому їх участь у виборах – це можливість випробувати рейтинг власних партійних брендів у президентській кампанії. Результати парламентських виборів 2019 року подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати парламентських виборів 2019 року[17]:

Назва партії	Відсоток, %	Місця за БО	Місця за ОО	PNS
«Слуга народу»	43.16	124	130	0.89
«Опозиційна платформа»	13.05	37	6	0.55
«Батьківщина»	8.18	24	2	0.77
«Європейська солідарність»	8.1	23	2	0.73
«Голос»	5.82	17	3	0.58
«Опозиційний Блок»	3.03	–	6	0.56
«Самопоміч»	0.62	–	1	0.57
«Свобода»	2.15	–	1	0.55

Безумовно, головною сенсацією позачергових парламентських виборів 2019 року стала абсолютна перемога партії «Слуга народу», що представила інтереси нового Президента України В. Зеленського. Перемога цієї політичної сили в голосуванні за партійними списками стала досить очікуваною, як і результат вище 40%. Однак повною несподіванкою для всіх стала абсолютна перемога партії В. Зеленського по одномандатних округах. За «мажоритарною» партія «Слуга народу» отримала 130 депутатських мандатів з 199, що навіть більше, ніж за партійними списками, де вони отримали 124 місця у парламенті. У підсумку партія пана Зеленського має однопартійну більшість у новій Верховній Раді, отримавши сумарно 254 депутатських мандати. Такого успіху на парламентських виборах в Україні ще не мала жодна партія за часів незалежності.

Відповідна масова підтримка партії «Слуга народу» та її кандидатів в одномандатних округах, стала, по суті, ще одним голосуванням за В. Зеленського, але тепер уже в якості Президента України. Таким чином, електоральна революція Зеленського продовжилася і на парламентських виборах[26]. Абсолютна перемога партії «Слуга народу» в одномандатних округах призвела до того, що переважна більшість депутатів-мажоритарників Верховної Ради минулого восьмого скликання, а саме 163 з 199, втратили свої мандати. Також локальною, але вельми показовою несподіванкою став відносно чималий результат партії А. Шарія.

За результатами парламентських виборів 2019 року нам уже відомо, що абсолютним переможцем позачергових парламентських виборів 2019 року стала партія «Слуга народу». Політична сила Президента В. Зеленського виграла перше місце в голосуванні за партійними списками з рекордним результатом у 43.16% голосів, завдяки чому отримала більше половини депутатських мандатів за партійними списками (120 місць) і по одномандатних округах (134 місць). Ставка нового Президента України на позачергові вибори до Верховної Ради повністю себе виправдала.

Партія «Слуга народу» виграла вибори в абсолютній більшості регіонів країни, за винятком Донецької, Луганської та Львівської областей. Найактивніше партію В. Зеленського підтримали поряд з його батьківщиною – в Дніпропетровській області, де рівень голосів досягнув 56.7%. Також більше половини виборців проголосували за партію «Слуга народу» в Полтавській, Миколаївській, Кіровоградській, Черкаській, Сумській та Чернівецькій областях. Найнижчий рівень підтримки партії пана Зеленського був зафіксований у Львівській області, де партія отримала менше чверті голосів (22.03%), але навіть там «Слуга народу» посіла друге місце, обійшовши партію П. Порошенка.

Переможцями парламентських виборів можна також вважати партії, які подолали п'ятивідсотковий бар'єр і отримали право сформувати свої фракції в новому складі парламенту.

На почесне друге місце вийшла «Опозиційна платформа – За життя», що отримала 13.05% голосів за партійними списками (тобто 37 депутатських мандатів), і ще 6 депутатських мандатів по одномандатних округах. Проте партія Ю. Бойка, В. Медведчука та С. Львовчкіна отримала менше, ніж розраховувала, програвши партії В. Зеленського у більшості російськомовних регіонів, крім Донецької та Луганської областей. Пряма підтримка цієї партії з боку проросійських сил також зіграла їй не на руку в силу недовіри до таких «кадрів» з боку українського електорату.

На третє місце вийшла партія «Батьківщина» з результатом у 8.18% за партійними списками (24 депутатських мандата як наслідок). Партії Ю. Тимошенко вдалося на фініші обійти принципового суперника – партію експрезидента П. Порошенка. Ще два депутатські місця «Батьківщина» виграла в одномандатних округах. У порівнянні з 2014 роком партії Тимошенко вдалося навіть покращити свій результат: тоді вона отримала всього 5.68%. Найвищі результати по регіонам, тобто більше 14% від загальної кількості голосів, «Батьківщина» отримала в Івано-Франківській і Чернігівській областях[26]. Основна маса прихильників партії пані Тимошенко зосереджена в західноукраїнських і центральноукраїнських областях.

П. Порошенко слідом за президентськими виборами програв і вибори до Верховної Ради. Його партія посіла лише четверте місце з результатом у 8.1% за партійними списками, таким чином отримавши 23 депутатських мандати за партійними списками і ще 2 – по одномандатних округах. Але неможливо не помітити величезних спад підтримки у порівнянні з парламентськими виборами 2014 року, коли «Блок Петра Порошенка» отримав

майже чверть голосів, 63 депутатських мандати за партійними списками і 64 – по одномандатних округах. Найвищий рівень підтримки партії «Європейська солідарність» був зафіксований у Львівській області – 19.87%, але навіть там партія П. Порошенка зайняла тільки третє місце за партійними списками. Основна маса прихильників «Європейської солідарності» зосереджена в трьох областях Галичини і в Києві. Найнижчий рівень її підтримки – в російськомовних регіонах і на Закарпатті.

П'ятим переможцем парламентських виборів 2019 року стала партія «Голос», яка набрала за партійними списками 5.82% голосів, отримала 17 депутатських мандатів за партійними списками і 3 – по одномандатних округах. Партії С. Вакарчука також вдалося виграти вибори за партійними списками у Львівській області (з результатом у 23.09%); в цьому ж регіоні були виграні вибори і в трьох одномандатних округах. Основна маса прихильників партії «Голос» так само, як і у партії «Європейська солідарність», зосереджена у трьох областях Галичини і в Києві.

Решта партій не подолали п'ятивідсотковий виборчий бар'єр. Однак крім вищеназваних п'яти переможців, ще 6 партій, а саме «Радикальна партія Олега Ляшка», «Сила і честь», «Опозиційний блок», «Українська стратегія Гройсмана», «Партія Шарія» і «Свобода» отримали понад 2% голосів за партійними списками, проте уже не можуть розраховувати на державне фінансування в силу його відміни для непарламентських партій. В цілому, навряд чи представники і прихильники цих партій задоволені результатом виборів[18]. «Радикальна партія» отримала майже в два рази менше голосів, ніж на парламентських виборах 2014 року – тоді її результат склав 7.44%. Партія «Сила і честь» отримала майже у два рази менше голосів, ніж її лідер на президентських виборах 2019 року. «Опозиційний блок» змінив свого фронтмена, але результат також виявився нижче, ніж на президентських виборах. Слабкою втіхою може служити виграш «Опозиційним блоком» шести депутатських місць по одномандатних округах. Партії В. Гройсмана, швидше за все, не вистачило часу на передвиборну кампанію. Прикрої поразки зазнав блок націоналістів на партійній платформі «Свободи», за яких у 2014 році проголосували 4.7% виборців, а зараз – лише 2.15%. Але найнеприємніше – об'єднані націоналісти поступилися віртуальній «Партії Шарія».

Неочікувано низькими стали результати партій «Громадянська позиція» на чолі з А. Гриценком – 1.04% в порівнянні з 6.91% в першому турі президентських виборів цього ж року; і партії «Самопоміч» на чолі з мером Львова А. Садовим – 0.62 % в порівнянні з 10.97% на парламентських виборах 2014 року[17].

Взагалі слід зазначити, що на нинішніх виборах до Верховної Ради програли більшість переможців парламентських виборів минулого електорального циклу. Але головне фіаско спіткало основного переможця парламентських виборів 2014 року за партійними списками – партію «Народний фронт». Партія А. Яценюка через вкрай низькі рейтинги взагалі відмовилася від участі в нинішніх виборах до Верховної Ради. Програли і більшість її кандидатів у статусі самовисуванців в одномандатних округах[26].

Сумна електоральна історія «Народного фронту» і «Самопоміч» можна вважати вкрай повчальною для нових партій, що стали переможцями парламентських виборів зараз: мало виграти вибори, адже так може статися і в силу сприятливих політичних обставин – набагато складніше втримати симпатії і довіру виборців.

Результати парламентських виборів докорінно змінили склад партійної системи та її конфігурацію до невпізнанності. До парламенту з попереднього скликання Верховної Ради знов потрапила тільки «Батьківщина». Очевидним є успіх на виборах нового типу партійної організації – мережевої партії, представниками якої стали «фаворити» виборів – партія «Слуга народу» та партія-новачок «Голос». Мережевість даних політичних осередків надала їм можливість залучити до свого електорату більшу кількість молоді та тих, хто втратив довіру до старих еліт й не був готовий голосувати ні за кого з представників минулої влади, а сучасні методи підтримки контакту з громадянами (сторінки в меседжерах та соціальних мережах, відео-звіти, інтерактивні голосування та опитування) додали партіям позитивного іміджу як «більш прогресивних та відповідних загальноєвропейському стандарту».

Не обійшлося і без рекордів. По-перше, рекордним став результат партії-переможниці по загальнодержавному округу. Партія «Слуга народу» отримала 43.16%. Попередній рекорд належав «Партії регіонів», яка отримала 34.37% голосів на парламентських виборах 2007 року. По-друге, вперше одна партія виграла вибори в абсолютній більшості одномандатних округів: партія «Слуга народу» отримала 134 депутатських мандата в одномандатних округах. До цього найкращий показник належав «Партії регіонів», яка в 2012 році виграла в 113 мажоритарних округах. Особливістю позачергових парламентських виборів у 2019 році стала рекордно низька явка виборців – 49.84% від загального числа зареєстрованих виборців, хоча цей неприємний факт правильніше було б назвати анти рекордом[22].

Виходить, що у наступний парламент проходять 324 абсолютно нових депутатів. Саме так більша частина старої політичної еліти опинилася за бортом електоральних симпатій. Тож у наступні п'ять років вони не матимуть прямого впливу на будь-яку з гілок влади, хоча ще донедавна обіймали ключові позиції у державі[7]. Якими можуть наслідки абсолютної перемоги партії В. Зеленського на парламентських виборах? Головним політичним наслідком стане практично повний контроль Президента Зеленського над новим парламентом і новим урядом.

Найзначніші та неоднозначні наслідки може мати сам факт однопартійної більшості партії «Слуга народу». В цілому депутатам партії В. Зеленського не обов'язково створювати коаліцію з будь-ким, але це може призвести до зловживань отриманою владою, ігнорування думки інших політичних сил і втрати плюралізму суспільно-політичних інтересів. Таким чином, виникає чималий ризик монополізації влади в руках однієї політичної сили, що загрожує проявами авторитарності, може призвести до внутрішніх протиріч та конкуренції різних угруповань всередині правлячої партії. Тому з точки зору стандартів демократії кращим постає коаліційний тип організації

законодавчої та виконавчої гілок влади[11]. Оптимальним партнером для коаліції зі «Слугою народу» була і є партія «Голос», про що не раз казав і сам президент. Якщо партія В. Зеленського має намір провести конституційні зміни, то є сенс залучити до складу нової коаліції і «Батьківщину». У всякому разі, Ю. Тимошенко та її однопартійці демонструють готовність до конструктивної взаємодії з новим Президентом України і його партією.

У ролі головних опонентів правлячої партії тепер виступатимуть фракції «Опозиційна платформа – За життя» і «Європейська солідарність» колишнього президента. Таким чином в парламенті виникне «широка опозиція», а завданням опозиціонерів стане максимальна поляризація парламентських дискусій і політичних процесів в країні. Але в силу відносної нечисленності вони не зможуть впливати ні на законодавчий процес, ні на прийняття ключових парламентських рішень[26].

На основі певних позитивних зрушень у сфері електоральної однорідності українського суспільства за результатами парламентських виборів 2014 та 2019 років ще рано, на жаль, формувати висновок про тенденції до підвищення рівня націоналізації партійної системи. Упродовж виборчої кампанії парламентських виборів 2019 року знов відроджується поділ по лінії «Схід – Захід», і хоча у більшості регіонів переміг один кандидат та відповідна йому партія, ми можемо чітко бачити, як успішно продовжують свою роботу регіональні партії та їх відповідні заклики[15].

Парламентські вибори 2019 року відбулись таким чином, що партія, отримавши перемогу, чи не вперше не акцентувала увагу електорату на проблемах «східного» чи «західного» вибору, векторів геополітичного розвитку, мовного чи патріотичного питань. Можливо, саме така стратегія допомогла їй отримати рівномірний результат по всій Україні. «Слуга народу» у власній передвиборній кампанії звертала більше уваги загальні проблеми, притаманні по всій території України: боротьба з корупцією, оновлення політичної еліти, припинення війни та схожі, актуальні для всієї країни, питання. Головною причиною голосування за «Слуга народу» стала криза довіри до старих політичних еліт.

Проте чи не є такий підхід популістським? Популізм стає характерною політичною доктриною для всіх кандидатів на президентську посаду. Потенційні «слуги народу» говорять те, що хоче почути народ, але апелювання до «простих, швидких рішень» суперечить об'єктивній тенденції до ускладнення змісту та підсилення динамічності сучасних політичних процесів, а відтак пов'язане з неможливістю вирішити всі проблеми тут і зараз[2]. Нова політична реальність потребує від теоретиків наукової рефлексії, а від громадян – вдумливого ставлення до політики.

Можна не сумніватися, що електоральний розлом в Україні був би той самий, що й у всі попередні роки (крім специфічного 2014-го), якщо б основне протиборство розгорнулося між проукраїнськими та проєвропейськими силами з одного боку та відверто проросійськими з іншого. Для П. Порошенка саме така «гра» була б єдиним шансом на перемогу, оскільки за всіма соціологічними опитуваннями він програвав другий тур будь-якому супернику,

крім Бойка-Вілчула-Медведчука чи іншого прокремлівського кандидата[20]. Але В. Зеленський своєю постмодерністською кампанією зруйнував цю традиційну модель.

Політична система у вигляді партій і суспільно-політичних рухів, депутатського корпусу всіх рівнів швидко адаптувалася до нової реальності і готується до нових компромісів у рамках сформованої корпоративної системи. Сучасні політичні партії використовують мережевий потенціал взаємодії, орієнтуючись на основні цілі своєї діяльності. Традиційні засоби масової інформації, тобто ЗМІ, характеризуються великою підконтрольністю і високими бар'єрами для їх використання в політиці, тому лише великі і ресурсно забезпечені партії можуть конкурувати один з одним на цьому майданчику. Інтернет в цьому плані має ряд переваг. Він кидає виклик обмеженим можливостям включення громадян у політику, створюючи доступ до інформації, обміну думками та організації взаємодії легшим та менш витратним шляхом. Інтернет вирівнює інформаційні, дискурсивні та організаційні можливості для політичних гравців і для звичайних громадян, примушуючи традиційні політичні сили пристосовуватися до нових умов[3]. Якщо партія є організацією, основна мета якої – здійснення політики за допомогою участі в виборах, отримання місць в парламентах і формування уряду, то використання мереж виявляється сьогодні для цього досить ефективним і дієвим.

В цілому сучасні партії стають професійними медіа-комунікаційними партіями, що володіють наступними основними ознаками: високий рівень комунікаційного менеджменту; орієнтація скоріше на окремі питання, ніж на узгоджені програми; усвідомлені здібності, відфільтровані стратегічним центром влади; зменшення ролі активного членства.

Також варто пам'ятати, що певна кількість нових політичних партій, що також отримали успіх на виборах, формувались на основі «ребрендингу» давно існуючих партій або розпаду відомих партійних структур, тому чимало з них не мали організаційної структури в регіонах України[13]. Навіть так вони змогли отримати підтримку виборців, бо інформацію про політичні сили виборці отримують переважно з телебачення та соціальних мереж, де партії були виставлені як нові, прогресивні та слабо пов'язані з будь-яким із старих політичних режимів історії незалежної України.

Отже, після парламентських виборів 2019 року ми можемо спостерігати тенденцію до глибинного оновлення акторного складу партійної системи, засвідчити появу нових впливових політичних сил, що нерідко є партіями мережевої організації. Низький рівень довіри до старих політичних партій має досить небезпечну тенденцію, адже новачки в складі парламенту, що не мають досвіду в політичній взаємодії, але впевнено отримали більшість, можуть не цілком правильно розпоряджатися довіреною їм владою. Аналізуючи причини такої ситуації, можна погодитись з тим, що такі інститути, як широка багатопартійність та демократична виборча система дозволяють докорінно оновлювати народних представників й, безумовно, забезпечують широкі важелі впливу для громадян на гравців політичної арени, але підхід

самого електорату до питання політичного вибору має бути вдумливим та серйозним. Нині у Верховній Раді України ми бачимо, що переважна більшість мандатів належить новим політичним силам з новими підходами до здійснення комунікації з населенням та досить «сучасними» ціннісно-геополітичними орієнтаціями, що вказує на процвітання тенденцій інформаційного суспільства в наявній конфігурації партійної системи України.

Підхід до аналізу електоральних оновлень та визначення їх наслідків, до прогнозування подальших перспектив та розробки діючих моделей партійної організації в Україні має бути комплексним, із задіянням економічних, правових, організаційних та ідеологічних особливостей. Треба давати відповіді на запити сучасної епохи і, використовуючи її можливості, робити такі кроки в партійному будівництві, які будуть ефективними саме сьогодні в умовах наявної конфігурації партійної системи України.

Отже, після завершення глибинного аналізу парламентських виборів 2014 та 2019 року пора підбити підсумки щодо впливу цих електоральних оновлень на конфігурацію партійної системи України. В ході наукової роботи нам вдалось виконати всі завдання, що були поставлені перед нею: в першому розділі ми розглянули вплив різноманітних чинників на розвиток партійної системи та політичної партії як її основної складової частинки. Політичні партії постійно залишаються у центрі уваги політологів, що аналізують проблеми їх функціонування та впливу на політичне життя держави; особливо це стосується суспільств, які перебувають у стані трансформації, де процес патогенезу повсякчас спостерігається і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

Говорячи про фактори, що впливають на розвиток і зміну партійної системи України, слід назвати, насамперед, поступову інституціоналізацію партійної системи, особливості соціокультурної та економічної ситуації в сучасній Україні. Кризовий стан, в якому перебуває Україна, значною мірою пояснюється також нестачею авторитетних політичних лідерів, що провокує деструктивні процеси в політичній системі країни. На фоні низької суспільної підтримки інституту політичної партії, яскраво виділяється зростаюча кількість зареєстрованих політичних партій, які не завжди здатні конкурувати у політичній боротьбі. Стан партійності в Україні потребує подальших реформ та розробки власних стратегій досягнення здорової багатопартійності, відмінних від західноєвропейських, що будуть діяти в умовах пострадянського простору.

Емпіричні дані нам чітко показали (зокрема, індекс націоналізації), що на нинішній час Україна поки що не має єдиних ціннісних орієнтирів для досягнення соціального консенсусу, тому поглиблення однорідності політичної культури залишається відкритим питанням[16]. Після вирахування індексу фракційностіми можемо спостерігати посилення впливу великих партій. Шляхом застосування індексу агрегації ми дослідили впливовість в парламенті найпопулярніших партій: таким був «Народний фронт» у 2014 році та «Слуга народу» після виборів 2019 року; в 2014 році індекс становив 2.4; результат достатньо низький, що вказує на нестабільність уряду та чималу кількість конкурентів. Проте в 2019 році індекс агрегації різко зріс до 11.3, а це означає,

що після останніх виборів парламент України став стабільнішим та більш урівноваженим. Використавши до наявних даних індекси ефективної кількості партій було виявлено, що знов свідчить про послаблення малих партій та панування «сильніших». Рівень диспропорційності партійної системи «вище середнього» зберігався у Україні як внаслідок виборів 2014 року, так і після виборчих перегонів 2019 року, й з часом він майже не змінився (в 2014 році він становив 12.3, тоді як в 2019 – 12.4). Тенденція високих значень індексу волатильних змін в Україні говорить динамічну партійну ротацію та приход нових політичних сил до влади.

В цілому, емпіричні заміри щодо конфігурації партійної системи України після виборів 2014 та 2019 років вказують нам на глибинне оновлення політичних сил та появу на парламентській арені великих впливових партій; а найцікавіше, що найбільшій підтримки громадян отримують переважно новачки. На сучасному етапі її розвитку спостерігаються як спроби консолідувати наявні партійно-політичні сили з метою створення дієздатної партійної системи, так і деструктивні процеси, властиві для перехідних суспільств. При цьому на сьогоднішній день негативні процеси у партійно-політичній сфері, на жаль, залишаються домінуючими, що створює загрозу для стабільності політичної системи. У зв'язку з цим проблема функціонування партійної системи на сучасному етапі потребує, з одного боку, уважного вивчення відповідних процесів на прикладі більш успішних країн, а з іншого — вимагає поглибленого вивчення характеру функціонування вітчизняних політичних партій і формування на основі багатопартійності стабільної партійної системи.

Період з 2014 року можна охарактеризувати як багатий надзвичайно інтенсивними змінами в партійному середовищі, що були зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. Найбільш значущими змінами, що відбулися на початку цього періоду, стало, з одного боку, усунення від влади та фактичне припинення діяльності «Партії регіонів» у старому вигляді, а з іншого – створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих партій або їх частин («Блок Петра Порошенка», «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус у результаті виборів.

Після електорального оновлення 2019 року ми можемо помітити сучасні тенденції зміни конфігурації партійної системи України: у попередньому розділі ми говорили про те, як партії реагують на можливості інформаційного суспільства, а саме – перехід до мережевої організації. Традиційні політичні партії сьогодні стоять перед викликом нових форм політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. Нові віртуальні партії в цьому відношенні мають певну перевагу, але поки вони захоплюють тільки деякі сегменти політики, орієнтуючись на «гарячі» проблеми. Мережева організація є більш конкурентоспроможною і відповідає потребам в політичній активності

громадян. Це – нове явище для сучасної політики, але нові партії стали помітною політичною силою останнім часом, про що свідчать результати виборів на національному та регіональному рівнях. Тому ми можемо стверджувати, що політичні партії поступово переходять до нових організаційних та функціональних ролей, які потребуватимуть подальшого вивчення.

Порівняльна характеристика парламентських виборів 2014 та 2019 років

Порівняльні критерії	Вибори 2014 року	Вибори 2019 року
Дата проведення	26 жовтня	21 липня
Виборча система	Змішана	Змішана
Кількість зареєстрованих партій	52	65
Кількість партій у бюлетені	29	22
Індекс агрегації	2.4	11.3
Індекс фракційності	0.87	0.77
Індекс волатильності	61	69
Індекс ефективного числа партій (е)	7.5	4.4
Індекс ефективного числа партій (п)	4.8	2.7
Індекс націоналізації	0.76	0.74
Індекс пропорційності	83.3	83.7
Індекс диспропорційності	12.3	12.4
Склад урядової коаліції	5 партій	Монобільшість
Кількість партій, які подолали бар'єр 5%	6 партій	5 партій
Кількість партій, які подолали бар'єр 2%	6 партій	7 партій
Найвищий результат у загальнонаціональному окрузі	43.16%	22.14%
Мандати, здобуті у мажоритарних округах	198 місць	199 місць

1. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. Випуск 1. Москва, 2015. С. 128–156.
2. Додонова В. Популізм і постправа як складові виборчого процесу в Україні. *Київські філософські студії*. Мат. конф. Київ, 2019. С. 355–361.
3. Єрмолаєв А., Ємець У., Єрмолаєв Д., Левцун А., Надтока Ю., Щербина В. Вибори в Україні: підсумки і ризики (колективні роздуми). Під загальною редакцією Єрмолаєва А. Київ, 2019, серпень. URL: <http://sg-sofia.com.ua/vibori-v-ukraїneitogi-i-riski-kollektivni-razmishleniya-avgust2019> (дата звернення 10.12.2019).
4. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (17 листопада 2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення 10.10.2019).
5. Кармазіна М. Регіональні політичні партії в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 1. Київ, 2018. С. 3–54.
6. Колодій А. Українські політичні партії перед викликами XXI століття. URL: <https://political-studies.com/?p=1837> (дата звернення: 21.12.19)

7. Кравець Р. Лузери парламентських виборів. URL:<https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/25/7221939/> (дата звернення: 19.12.19)
8. Леліч М. Повз Раду: чим займуться партії та їхні лідери, що не потрапили в новий парламент. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/mimo-rady-zaumutsya-partii-lidery-popavshie-1564863190.html> (дата звернення: 28.12.2019).
9. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2018. 291 с.
10. Молочко П. Інституціональні особливості функціонування та діяльності політичних партій в Україні. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Збірник наук. стат. Випуск 33. Чернівці, 2016. С. 292–301.
11. Молочко П. Кількісні індикатори розвитку партійної системи України. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 3-4 (83-84). Київ, 2016. С. 337–352.
12. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 288 с.
13. Остапець Ю., Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. Випуск 26. Львів, 2019. С. 159–170.
14. Остапець Ю. Изменение акторной структуры и конфигурации партийной системы Украины по итогам президентских и парламентских выборов 2019 года. *Вестник ТГУ*. Випуск 52. Томськ, 2019. С. 193–205.
15. Остапець Ю., Ільтьо Г. Регіональний вимір конфігурації партійної системи України. *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 17. Київ, 2019. С. 67–74.
16. Остапець Ю. Между Сциллой национализации и Харибдой регионализации: особенности развития партийной системы Украины. *Полития. Политический журнал*. Випуск 4 (95). Москва, 2019. С. 154–175.
17. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua> (дата звернення 10.12.2019).
18. Парламентські вибори 2019: рейтинги партій, електоральні настрої українців – загальнонаціональне опитування. URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2019-reytingi-partiy-elektoralni-nastroi-ukraintsiv> (дата звернення: 22.12.19)
19. Ротар Н. Динаміка політичного дискурсу партії «Блок Петра Порошенка» у моделюванні інтеграційних перспектив України: інституціональний та нормативно-правовий виміри. *Історико-політичні студії*. Випуск 2 (10). Чернівці, 2018. С. 96–113.
20. Рябчук М. Випробування виборами. URL: <https://zbruc.eu/node/91268> (дата звернення 10.10.2019).
21. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования*. Випуск 4. Санкт-Петербург, 2014. С. 21–37.
22. Сухарина А. Кто, де і як голосував на виборах до Ради. URL: <https://dif.org.ua/article/bitva-pokolin-khto-de-i-yak-golosuvav-na-viborakh-do-radi> (дата звернення: 14.12.19)
23. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
24. Туровський Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития. Политический журнал*. Випуск 1. Москва, 2016. С. 162–180.
25. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. *Національна безпека і оборона*. Випуск 4. Київ, 2018. 135 с.
26. Фесенко В. Щоденник парламентських виборів – 2019: фінал. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/> (дата звернення 20.12.2019).
27. Шведа Ю. Трансформація партійної системи в контексті трансформації політичної системи України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Збірник наук. пр. Випуск 19. Львів, 2007. С. 165–173.

П. Мілян, В.Гиря

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Взятий Україною курс на створення правової держави поставив вимогу кардинального реформування всіх сфер суспільно-державного життя. В теперішній час, коли Україна потрапила в складну політичну і економічну ситуацію постає багато нових, важливих питань, які слід вирішувати в найкоротші терміни. Потрібність удосконалення адміністративно-

територіального устрою будь-якої країни постає відразу після здобуття державою незалежності. Але доцільним вирішенням питання щодо можливих перетворень устрою держави може залишатися і після здобуття країною незалежності. Зрозумівши те, що відразу після здобуття незалежності, Україна не зможе ефективно і вдало провести адміністративно-територіальну реформу в зв'язку з тим, що в перші роки незалежності постало безліч питань, які потребували негайного вирішення. Але вже зараз є всі умови для докорінного реформування адміністративно-територіального устрою.

На жаль, складний політичний стан України в даний момент дещо гальмує реформування адміністративно-територіального устрою. Поспішати з втіленням певних змін не слід. Зміни повинні бути виважені і продумані з усіх позицій, а це можливе лише шляхом глибоких, обдуманих і ефективних дій по реформуванню адміністративно-територіального устрою. А для здійснення вдалого реформування треба перш за все зважити всі аспекти державних перетворень, знайти всі негативні явища і вдало їх знешкодити.

Сучасна система державного управління в нашій країні залишається недостатньо ефективною. Одна з основних причин цього полягає в тому, що державне управління безсистемно поєднує ті структури й елементи, які залишилися у спадок від радянського минулого, і ті що сформувалися протягом останніх років. Ця система суперечлива, громіздка, незручна для громадян, має низький коефіцієнт корисної дії. Як наслідок, вона гальмує соціально – економічний розвиток країни [1].

Необхідність створення нової, ефективнішої системи державного управління шляхом адміністративної реформи вже не лише визнана фахівцями, а й закріплена національними нормативно-правовими актами.

Зміст адміністративної реформи полягає в комплексній побудові системи державного управління в Україні та утворення необхідних інститутів державного управління, яких поки що немає в нашій країні [2].

Проект адміністративної реформи розраховано на відносно тривалий період реалізації. Він включає три основних етапи [7].

Перший (підготовчий) етап полягає в розробці та затвердженні Концепції адміністративної реформи (розроблена ще в 1998р) та Програми (досі не розроблена).

Другий етап – це запровадження організаційно-правових засад реформування ключових елементів системи державного управління.

Третій етап має бути присвячений формуванню нових інститутів, нових організаційних структур державного управління.

Протягом 2005р. Кабінет Міністрів та профільні комітети Верховної Ради України розглядали необхідність та можливість проведення адміністративно-територіальної реформи як однієї з складових загальної адміністративної реформи. У складі Кабінету Міністрів була запроваджена посада віце-прем'єра з питань адміністративно-територіальної реформи, створена робоча група, яка розробила проект Закону України «Про територіальний устрій України» з метою укрупнення невеликих територіальних громад та збільшення власних бюджетних ресурсів місцевого самоврядування [3].

Тогочасний уряд організував широке обговорення цього проекту, проте він не знайшов широкої підтримки в суспільстві. Наступні уряди призупинили роботу над законопроектом, який так і не було офіційно внесено на розгляд Верховної Ради.

Однією з можливих причин цього є те, що адміністративна реформа має проводитися поступово і позитивно сприйматися суспільством, тому бажано починати її практичне втілення не з такого делікатного питання, як реформування територіального устрою, а з удосконалення державних органів, часткової заміни їх державними установами, що не матимуть владних повноважень і будуть дещо схожими на британські чи на державні агенції в Російській Федерації, поліпшення внутрішньої організаційної структури державних органів [2], координація їх діяльності, покращення зворотного зв'язку, зниження рівня корупції, підвищення мотивації роботи державних службовців та їх кваліфікації.

Основним ресурсом адміністративної реформи мають бути висококваліфіковані кадри, забезпечення якими можливе шляхом розвитку державної служби [9].

У сфері місцевого самоврядування адміністративна реформа передбачає створення нового більш вдосконаленого адміністративно-територіального устрою, через недоліки старої системи, яка будується на засадах радянського поділу, що будувався для побудови бюрократичної системи [6].

Одним з основних недоліків сучасного устрою є те, що на обласному і районному рівні управління, де функціонують одночасно органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, через відсутність належної правової бази щодо розмежування повноважень цих органів виникає небезпека конкуренції їх компетенції [12].

Трансформація територіального устрою та системи місцевого самоврядування має спиратися на національний досвід, а також на світову, практику. При цьому процес перетворень доцільно здійснювати у три етапи з урахуванням: конституційних і законодавчих засад організації та функціонування держави; унітарної форми державного устрою, яка забезпечує збереження соборності України; сучасних тенденцій інтеграційних процесів з огляду на необхідність проведення політики об'єднання невеликих територіальних громад, укрупнення самоврядних адміністративно-територіальних одиниць, утворення агломерацій населених пунктів, економічного районування; подолання негативних тенденцій дезінтеграції територіальних громад; одночасного функціонування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на регіональному рівні управління; об'єктивної потреби у децентралізації державного управління, делегуванні та передачі функцій і повноважень щодо надання державних та громадських послуг.

Перший етап повинен включати законодавче, ресурсне (фінансово-економічне) і експериментальне забезпечення трансформації існуючої організації територіального устрою та системи місцевого самоврядування, становлення інституту служби в органах місцевого самоврядування [11].

З урахуванням перспективи на цьому етапі напрацьовується пакет законодавчих актів щодо реформування організації управління на регіональному і місцевому рівні, приводяться у відповідність із Конституцією України [5] чинні законодавчі акти, які визначають бюджетно-фінансову систему, економічні засади організації управління та територіального розвитку, пов'язані з проведенням політики економічного районування. Поряд з цим розробляються проекти та програми відповідних державно-правових експериментів, які впроваджуються на різних територіальних рівнях управління.

Другий етап охоплює трансформацію низової ланки системи адміністративно-територіального устрою України (село, селище та місто), формування комунальних об'єднань територіальних громад, розмежування сфери відповідальності щодо надання державних та громадських послуг місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на різних територіальних рівнях управління [12].

Третій етап повинен передбачати трансформацію територіального устрою України з метою оптимізації структури управління на регіональному рівні, наближення прийняття управлінських рішень до населення, запровадження нових фінансово-бюджетних механізмів, раціоналізації функцій місцевих державних адміністрацій [11].

Підбиваючи підсумки, слід зауважити про те, що Україна зараз знаходиться на межі докорінних змін, які слід проводити помірковано. В Україні є можливість на проведення адміністративно-територіальної реформи, але не слід цією можливістю нехтувати і зволікати. Зараз створені всі передумови для проведення реформи і втрата часу може мати згубні наслідки, а саме те що реформування адміністративно-територіального устрою може зазнати невдачі. А це в свою чергу приведе до значних втрат, особливо в фінансовому плані.

В результаті здійснення адміністративної реформи в Україні відповідно до Концепції [10] передбачається поступове формування раціонального механізму державного управління, який дозволить підвищити ефективність реалізації виконавчої влади, поглибити її взаємодію з місцевим самоврядуванням.

Проведення адміністративної реформи є етапом демократизації українського суспільства, приведення у відповідність існуючих суспільних відносин з закріпленими у Конституції нормами [4].

Проведення адміністративно-правової реформи є важливим чинником виходу із трансформаційної кризи українського суспільства і полягає у створенні сучасної, ефективної системи державного управління. А формування нової системи державного управління є інструменту подолання кризи в Україні.

1. Адміністративне право України: підручник / Авт. кол.: В. Галуцько, Н. Армаш, В. Басс та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Гурне Б. Державне управління / Пер. з франц. В. Шовкуна. К.: Основи, 1993. 165с.
3. Конституційне право України: Підручник / За ред. В. Ф. Погорілка. К.: Наукова думка, 1999. 735с.
4. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). Режим

- доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Проект_Закону_про_внесення_змін_до_Конституції_України_щодо_децентралізації_влади.
5. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996.
  6. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
  7. 5 необхідних кроків для проведення реформи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/5_steps
  8. Постанова ВРУ «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/656-19>.
  9. Ганущак Ю. І. Територіальна організація влади. Стан та напрями змін. К.: Легальний статус, 2012. 348 с.
  10. Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
  11. Бондаренко А.І. Вплив держави на формування місцевих бюджетів у країнах Європи / А.І. Бондаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tpdu/2010_4/doc/2/13.pdf
  12. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: Навч. посіб. К. : КНТ, 2010. 232 с.

К. Червеняк

ЕТНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПІД ЧАС ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Виборчі кампанії в Україні завжди проходили в умовах, коли кандидати не гребували використовувати будь-які можливі методи заради залучення електорату або проти своїх політичних опонентів. Часто на перший план передвиборчих дебатів виносилися найбільш «болючі» та резонансні в суспільстві теми і проблеми. Розділення електорату на «своїх» і «чужих», особливо під час президентських кампаній, відбувалося з позицій ідентичності, мови, регіону проживання, етнічної чи релігійної приналежності тощо. У цьому контексті необхідне чітке розуміння дуже поширеного в Україні явища – «етнізації політики».

Етнізація політики відбувається, коли певні політичні, квазіполітичні утворення і політики часто упереджено ідеологізують і політизують окремі факти минулої та сучасної проблемної міжетнічної взаємодії, гіперболізують відмінності у релігійних і мовних перевагах, традиціях та культурі громадян різної національності й території проживання, в їхньому ставленні до історичних постатей, міфів, пам'ятників, до версій та інтерпретацій фактів минулого і сучасного [3, с. 10–11]. Тобто з метою досягнення власних прагматичних цілей, вони використовують найпоширеніші стереотипні уявлення населення, що спричиняє натомість посилення регіоналізму та підвищення рівня нетерпимості ущемлених етнонаціональних спільнот. Розглянемо на конкретних прикладах як це втілюється в Україні.

Існування та діяльність етнополітичних угорських («КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України) і, до певного періоду, російських («Руський блок», «Руська Єдність», «Союз» та ін.) партій в Україні засвідчує політизацію етнічностей. Хоча у випадку, коли такі партії використовують етнонаціональний фактор власної етнічності для досягнення певних прагматичних цілей їхніх лідерів, а основним електоратом для них стає певна група з конкретною етнонаціональною ідентичністю, щодо якої

формується політична програма цієї партії, це є також прикладом етнізації політики [9, с. 67]. Адже ці партії формують свою програму не з огляду на головні потреби етнонаціональної спільноти, що вони представляють, а орієнтуючись на потреби їхніх лідерів або протекторів, якими вони підміняють потреби спільноти.

Проте найчастіше така етнізація спостерігається в процесі виборчих кампаній, коли за мету ставиться, звісно ж, прихід до влади. В Україні цієї мети, як правило, досягають через «нагнітання» наявних регіональних етнокультурних відмінностей. Події виборчих кампаній, починаючи з 2004 р., виявили проблему регіонального сепаратизму, яка насправді стала наслідком тенденції до «федералізації» виконавчої влади на місцях. Політичні еліти з метою власних прагматичних цілей провокували регіональне протистояння на засадах діаметрально протилежних міфологем історії [5, с. 149]. Український дослідник Ю. Остапець дуже влучно зауважив: «Культурно-мовно-етнічні відмінності між регіонами країни, які завжди були лише відмінностями і ніколи не переходили в розряд пріоритетних у свідомості простих людей, зусиллями КПУ, Партії регіонів, ПП «Наша Україна», регіональних олігархів, керівників держави, а також російської пропаганди перетворилися в основні лінії партійно-політичного розмежування, на яких, починаючи з 2004 р., базується партійна і електоральна політика в Україні» [6, с. 15]. Справді, як стверджує вітчизняний науковець І. Доцяк, ідея протиставлення регіонів, наявності радикальних політико-культурних відмінностей в їх ідентифікації використовувалася майже всіма політичними силами, які прагнули зберегти монополію на підтримку свого електорату в певних областях України [2, с. 197].

Така практика, крім мобілізації «потрібної» частини електорату, сприяла також накопиченню деструктивного потенціалу етнонаціонального фактора. У зв'язку з чим значно посилювалися регіоналізація електоральних симпатій, суспільні протиріччя довкола мовних, релігійних, етнокультурних цінностей, коли у політичному дискурсі цілеспрямовано акцентувалася тема «двох Україн» [3, с. 11], а також політизація етнічності, що зумовлює виникнення загроз етнополітичній стабільності держави. Адже, скажімо, в поліетнічних регіонах України (до таких ми відносимо АР Крим, Одеську, Чернівецьку та Закарпатську області) на перебіг виборчих кампаній істотно впливає позиція компактно розселених там національних меншин та їхніх лідерів. Найбільш активними у цьому сенсі є угорці Закарпатської, румуни Чернівецької області, болгари і молдовани Півдня Одеської області, росіяни та кримські татари в АР Крим.

Підтримку таких виборців на загальнонаціональних виборах забезпечує переважно співпраця політичних партій або кандидатів з лідерами етнонаціональної спільноти. Прикладів такої співпраці, яка привела до різних результатів, існує безліч. На виборах до ВР АРК у 2006 р. партія «Руський блок» об'єдналася зі загальноукраїнською Партією регіонів, що допомогло їм сформувати більшість у кримському парламенті [3, с. 229–230]. Напередодні президентських виборів 2010 р. румунська громада України задекларувала

співпрацю та підтримку кандидата у Президенти В. Януковича. Це посприяло його перемозі у Герцаївському районі Чернівецької області (район компактного проживання румунів – прим. авт.), попри загальну перевагу в області кандидата Ю. Тимошенко [3, с. 232–233]. Подібна ситуація спостерігалася і в Болградському районі Одеської області (район компактного проживання болгар – прим. авт.), де на парламентських виборах 2007 р., і на президентських виборах 2010 р. Партія регіонів та В. Янукович отримали значно більшу (в середньому на 10%) підтримку, ніж по області [3, с. 233]. На позачергових виборах до парламенту 2007 р. «КМКС» Партія угорців України підтримувала виборчий блок «Наша Україна – Народна Самооборона», який запропонував її керівникові М. Ковачу 99 місце у своєму списку, а Демократична партія угорців України (ДПУУ) підтримувала Соціалістичну партію, що віддала представнику ДПУУ М. Товту 11 місце у списку партії. Проте за результатами виборів ці місця в обох випадках не стали для кандидатів прохідними [4, с. 82].

Таке залучення електорату певних етнонаціональних спільнот вигідне для обох сторін, бо одна з них отримує голоси виборців, а інша висуває вимоги, які гіпотетично повинні бути виконані з приходом до влади першої. Хоча наголосимо: конфліктний момент тут закладений саме в гіпотетичності їх виконання. Адже зазвичай після приходу до влади подібні вимоги рідко задовольняються, що зумовлює невдоволення та подальшу політизацію меншини [9, с. 67–68]. Тут у приклад можна привести угорську громаду Закарпаття. У 2004 р. угода про співпрацю між Товариством угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) і кандидатом у Президенти В. Ющенком містила пункт про задоволення вимоги угорської меншини щодо створення Притисянського району. Далі наводимо пряму цитату тодішнього голови ТУКЗ М. Ковача, яка якнайкраще проілюструє, що мається на увазі: «Ми (ТУКЗ – прим. авт.) зобов'язалися підтримати В. Ющенка під час президентської кампанії, а він у разі перемоги – підтримати питання закарпатських угорців, першим із яких було створення Притисянського району. ТУКЗ свої зобов'язання виконав, а що стосується В. Ющенка – то це український політик, а отже, дотримується слова лише в разі крайньої необхідності» [8]. Перед президентськими виборами у травні 2014 р. було підписано подібну до попередньої Спільну декларацію кандидата на пост Президента України П. Порошенка і Товариства угорської культури Закарпаття в особі В. Брензовича, де П. Порошенко зобов'язався, зокрема, забезпечити мовні права національних меншин на основі Європейської хартії регіональних мов та мов меншин і парламентське представництво угорців Закарпаття [7]. Про масштаб обіцяного парламентського представництва судити не можемо, хоча В. Брензович був обраний до Верховної Ради України за списками ПП «Блок Петра Порошенка». А от щодо «забезпечення мовних прав», то офіційний Будапешт і керівники угорських громадських організацій посилалися саме на цю угоду, коли наголошували на порушенні домовленостей з боку П. Порошенка у питанні підписання Президентом України спірного, на думку угорської сторони, нового Закону України «Про освіту». У приклад наводимо текст відкритого листа до Президента України П. Порошенка від керівників угорських громадських

організацій, у якому зокрема наголошується: «Ми, керівники громадських організацій угорців України, звертаємося до Вас, як до гаранта Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, а також як до нашого партнера за Спільною декларацією кандидата на пост Президента України Петра Порошенка і Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) підписаного 1 травня 2014 року в м. Ужгороді...»[1].

На основі наведеного вище, стверджуємо: подібне використання етнопонаціонального фактора у політичних іграх, тобто бездумна етнізація політики, крім перемоги у виборчій кампанії однієї зі сторін, неминуче провокувала політизацію етнічності, поглиблення регіонального розколу, особливо у поліетнічних регіонах, де наявні місця компактного приживання етнопонаціональних груп (угорців, румунів, росіян, болгар, молдован та ін.) і продовжуватиме їх провокувати, допоки буде використовуватися у рамках передвиборчої боротьби. Крім того, подібна політика перешкоджає консолідації української нації, а також несе в собі пряму загрозу політичній стабільності, суверенітету і територіальній цілісності цілої держави.

1. Відкритий лист до Президента України Петра Порошенка // КМКСЗ : офіційний сайт. Дата оновлення: 13.09.2017. URL: <https://kmkosz.com.ua/2017/09/13/vidkrytyj-lyst-do-prezydenta-ukrayiny-petra-poroshenka/> (дата звернення: 09.03.2020).
2. Доцяк І. Етнополітичні процеси на території Галичини в контексті глобалізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2017. Вип. 1. С. 190–198.
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія / М. Панчук та ін. Київ : Ін-т політичних і етнопонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
4. Зан М. Етнополітичні процеси в Закарпатті: історична ретроспектива та сучасний стан / Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття : монографія / під ред. А. Круглашова і М. Токаря. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 66–100.
5. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.
6. Остапеч Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Львів. 2016. 43 с.
7. Тужанський Д., Сидоренко С. Віктор Орбан відкрив карти: як наростатиме конфлікт України та Угорщини. *Європейська правда*. Дата оновлення: 27.11.2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/27/7074250/> (дата звернення: 09.03.2020).
8. Українсько-угорська безкомпромісність. *Закарпаття онлайн*. Дата оновлення: 21.01.2012. URL: https://zakarpattia.net.ua/News/91999-Ukrainsko-uhorska-bezkompromisnist?div_location=0.0.1.2.0.3 (дата звернення: 09.03.2020).
9. Червеняк К. Т. Причини виникнення та реалізації етнополітичних загроз у сучасній Україні. *Регіональні студії*. 2018. Вип. 14. С. 63–69.

МІСЦЕ ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ РОМСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТТЯ У ПРОЦЕСІ ВКЛЮЧЕННЯ РОМІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Питання правозахисту ромських громад є ключовим у діяльності багатьох неурядових організацій, які працюють з ромською етнічною меншиною як в Україні загалом, так і в Закарпатській області зокрема. Це пов'язано з тим, що ромська громада зазнає постійних проявів етнічної дискримінації, сегрегації та маргіналізації. Європейська «дорожня карта» інтеграції ромів на 2011–2020 роки визначає питання подолання зазначених проявів як першочергові [14]. У державній «Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року» забезпечення правозахисту ромів також є пріоритетним завданням [13].

Проблеми у сфері освіти, медицини, соціального захисту та працевлаштування, низький рівень правосвідомості ромів, відсутність доступу до юридичних послуг, були одними з головних причин, які активізували ромський громадський рух в Закарпатській області на початку 1990-х років. Регіональною специфікою проживання ромів на Закарпатті є наявність історично сформованих компактних місць поселень (таборів), які, як правило, розташовані на окраїнах населених пунктів. Ізольованість проживання ромів, у свою чергу, призводить до появи типових правових проблем, зокрема таких як масове самовільне будівництво та неврегульованість земельних питань, наявність сегрегованих шкіл та класів, відсутність у людей особистих ідентифікаційних документів та ін.

Зародження громадського правозахисного руху ромської етнічної меншини Закарпатської області припадає на початок 1990-х років, коли в Ужгороді були створені перші ромські громадські організації «Романі Яг» і «Рома». Зокрема, *Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі Яг»* (у статусі обласного) було створене в Ужгороді у 1993 році, головою обрано Аладара Адама [1, с. 57]. Основним і найбільш важливим напрямом діяльності товариства стала в першу чергу правозахисна діяльність. При товаристві був створений правозахисний центр. У його роботі активну участь брали районні філії по всій області, зокрема в Мукачеві, Берегові, Перечині, Сваляві. Активна правозахисна робота «Романі Яг» швидко стала відомою по всій Україні та за кордоном. Так, у 1997 році Європейський центр прав ромів (м. Будапешт) та члени організації видали книгу про випадки етнічної дискримінації та порушення прав ромів Закарпаття «*The misery of law*» («Убоге законодавство») [1, с. 59].

У 2003–2006 роках правозахисна діяльність товариства «Романі Яг» вийшла на всеукраїнський рівень. Був успішно реалізований масштабний проект «Захист прав ромів в Україні та забезпечення доступу до правосуддя», підтриманий кількома впливовими міжнародними інституціями. Правозахистом ромської етнічної меншини були охоплені Одеська, Харківська, Львівська,

Донецька, Чернігівська, Волинська, Полтавська, Херсонська та інші області України [7, с. 137–138]. Одним з результатів реалізації даного проекту став підсумковий звіт щодо стану дотримання прав ромів у державі [11].

Іншою ромською неурядовою організацією, яка стояла у витоків правозахисного руху щодо ромської етнічної меншини Закарпатської області є **Товариство циган Закарпаття «Рома»** (засноване у 1991 році, голова – Світлана Адам). Багаторічний голова Йосип Адам та члени товариства активно займалися наданням юридичних консультацій та правової допомоги малозабезпеченим громадянам, працевлаштуванням ромського населення, проведенням зустрічей та круглих столів на тему правозахисту ромів [12].

Товариство «Ром Сом» (створене у 1997 році, голова – Аладар Пап-старший), поміж іншим, займається питаннями захисту прав ромів, їх соціалізації та інтеграції в українське суспільство. Товариство активно допомагає ромам похилого віку, піклується про жертв Голокосту [6].

Товариство «Романі черхень» / «Ромська зірка» (створене у 2000 році, голова – Ружена Горват) останніми роками основним напрямком своєї роботи визначає правозахист ромів. Починаючи з 2014 року товариство координує діяльність Центру правової інформації та консультацій, який об'єднує ряд громадських організацій Ужгорода та Ужгородського району. Товариство активно займається наданням юридичних консультацій, допомогою в отриманні особистих ідентифікаційних документів, відстоюванні прав ромів у судах та правоохоронних органах, соціальним захистом населення та питанням працевлаштування. Впродовж 2018–2019 років товариство звертає посилену увагу на проблеми безпеки у ромських громадах Закарпатської області [9].

Товариство «Романо лунго трайо» / «Ромське довге життя» (створене у 2002 році, голова – Геннадій Чічак) надає допомогу соціально-правового характеру багатодітним та малозабезпеченим ромським родинам, дітям-інвалідам, сиротам, людям похилого віку. У 2014 році при товаристві був відкритий Центр правової інформації та консультації, який надавав безкоштовну правову допомогу ромам Ужгородського району [4].

Закарпатське обласне товариство «Романі чгіб» / «Ромська мова» (створене у 2003 році, голова – Борис Бучко) займається різними напрямками роботи, одним з яких є правозахисний. Свого часу Товариство організувало юридично-консультаційний Центр для захисту прав ромського населення Закарпаття, який спрямований на вирішення питань захисту конституційних прав ромської громади Закарпаття, представлення інтересів ромів у державних інституціях та судових органах, надання їм необхідних правових консультацій [5].

Громадська організація «Романо бахтало дром» (голова – Арсеній Богар), починаючи з 2015 року проводить активну правозахисну роботу у ромських громадах Виноградівського району через діяльність правозахисного центру (керівник – Давид Богар). Центр надає юридичні послуги громадянам, насамперед ромським жителям села Підвиноградова та селища Королева [2, с. 25–26].

Слід зауважити, що питаннями правозахисту ромів Закарпатської області також займаються всеукраїнські ромські об'єднання та фонди. **Міжнародний ромський жіночий фонд «Чіріклі»** (м. Київ, голова – Юлія Кондур) проводить громадську роботу у сфері правозахисту ромів України починаючи з 1997 року. Діяльність фонду «Чіріклі» включає місцеву, національну та міжнародну адвокацію, тренінги з прав людини для ромських громад і державних органів влади, моніторинг і вирішення ситуації ромських громад в Україні щодо їх доступу до охорони здоров'я, освіти, житла, зайнятості, громадського життя та прийняття рішень [3, с. 1]. В Закарпатській області фонд «Чіріклі» активно розвиває структуру соціально-медичних медіаторів – посередників між ромами та органами влади на місцях.

У 2015 році у Києві була створена **Коаліція ромських неурядових організацій України «Стратегія 2020»** (голова – Володимир Кондур), до складу якої з Закарпатської області увійшло Закарпатське обласне ромське об'єднання «Романі черхень» (Ромська зірка). Метою Коаліції є синхронізація зусиль для забезпечення громадського контролю за виконанням органами державної влади урядового Плану заходів до «ромської Стратегії» [10, с. 2]. Діяльність Коаліції у сфері правозахисту ромів Закарпатської області, зосереджена, зокрема, на проведенні щорічних моніторингових урядових та регіональних програм щодо ромської етнічної меншини краю, соціологічних досліджень [8], фіксації та реагуванні на резонансні прояви відкритої етнічної дискримінації та насилля по відношенню до ромів, проведенні круглих столів та зустрічей із представниками органів влади та правоохоронцями.

Таким чином, фундамент правозахисного руху ромської етнічної меншини Закарпатської області на початку 1990-х років заклали такі товариства як «Романі Яг» та «Рома». Подальший розвиток і створення нових товариств, які також активно займалися правозахисною роботою багато в чому залежав від підтримки міжнародних благодійних організацій та фондів, таких як, зокрема, Європейський центр прав ромів (м. Будапешт) та Міжнародний фонд «Відродження» (м. Київ).

Правозахисна діяльність багатьох ромських товариств Закарпатської області продовжує залишатись головним та важливим напрямом їх роботи. Однак сьогодні правозахисний громадський рух продовжує багато в чому залежати від наявності відповідних фінансових ресурсів у товариств. Залучення коштів відбувається, як правило, через реалізацію проектної діяльності, яку підтримують міжнародні структури та фонди.

Сьогодні серед найголовніших правових проблем у ромських громадах Закарпатської області можна виокремити такі: 1) низький рівень правової грамотності та правосвідомості ромського населення; 2) відсутність належного доступу до якісних освітніх та медичних послуг; 3) відсутність особистих ідентифікаційних документів; 4) узаконення самовільних будівництв та земельних ділянок; 5) високий рівень безробіття; 6) питання безпеки у громадах та ін.

Слід зауважити, що надання правової допомоги ромському населенню Закарпатської області зосереджене у великих містах, таких як Ужгород,

Перечин, Мукачево, Берегово та Виноградovo. Однак роми, які проживають у сільській місцевості та у віддалених від обласного центру районах, гостро потребують доступу до якісних правових послуг як із боку місцевих органів влади, так від неурядових організацій.

На наш погляд, задля забезпечення гарантії прав і свобод ромів на науково-експертному рівні є нагальна необхідність забезпечення комплексного моніторингу ситуації з доступом до правових послуг у кожному компактному ромському поселенні та створення ефективної моделі співпраці неурядових організацій, органів юстиції, місцевого самоврядування та правоохоронних структур Закарпатської області.

1. Адам А. Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення. *Ромологія: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 57–60.
2. Богар Д., Богар А., Богар Д. Бахтале роменца! Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. 96 с.
3. Бочева Г. Роми в Україні – Час для дій: Пріоритети та шляхи ефективної політики інтеграції. Аналітичний звіт. 46 с. Дата оновлення: 08.05.2019. URL: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf (дата звернення: 02.10.2019).
4. Віннічук А. На Закарпатті ромам допомагатиме новий Центр. *Портал «Правовий простір»*. Дата оновлення: 05.11.2014. URL: <http://legalspace.org/ua/napryamki/posilennya-romskikh-gromad/item/2719-na-zakarpatti-romam-dopomahatyme-novyi-tsentr> (дата звернення: 10.10.2019).
5. Закарпатське обласне товариство ромів «Романі чгіб» (Ромська мова) *Центр культур національних меншин Закарпаття*. Дата оновлення: 19.10.2016. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/zakarpatske-oblasne-tovarystvo-rom-2/> (дата звернення: 01.10.2019).
6. Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом». *Центр культур національних меншин Закарпаття*. Дата оновлення: 19.10.2016. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/культурне-товариство-циган-закарпат/> (дата звернення: 01.10.2019).
7. Навроцька Є. Робота правозахисних центрів по захисту прав ромів в Україні. *Ромологія: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 134–140.
8. Орлова О. Дотримання прав ромів в Україні: ситуація за останні 5 років. *Портал «Правовий простір»*. Дата оновлення: 27.03.2018. URL: <http://legalspace.org/ua/napryamki/posilennya-romskikh-gromad/item/10680-dotrymannia-prav-romiv-v-ukraini-shcho-zminylosia-za-ostanni-5-rokiv> (дата звернення: 03.10.2019).
9. Питання безпеки ромських громад обговорили під час круглого столу в Ужгороді (фото). *Час Закарпаття*. Дата оновлення: 12.06.2019. URL: <http://chas-z.com.ua/news/74036> (дата звернення 10.10.2019).
10. Права ромів України: проблеми, виклики, перспективи. За результатами соціологічного дослідження. К., 2018. 32 с.
11. Рух зупинено. Інертний Стан Дотримання Прав Ромів в Україні. Звіт Європейського Центру з захисту прав ромів. Звіт по країні. Серія № 16. Грудень 2006. 114 с.
12. Товариство циган Закарпаття «Рома». *Центр культур національних меншин Закарпаття*. Дата оновлення: 19.10.2016. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2016/10/19/товариство-циган-закарпаття-рома/> (дата звернення: 30.09.2019).
13. Указ Президента України «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року». *Законодавство України*. Дата оновлення: 13.04.2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013> (дата звернення: 30.09.2019).
14. Beyond Rhetoric: Roma Integration Roadmap for 2020 / Compiled by B. Rorke. Budapest: Createch Ltd, 2011. 148 p.

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ

«Щоб стати жертвою дезінформації, вам більше не потрібно жити при репресивному режимі. Фейк може проникнути в ваш будинок і в ваш смартфон, грати з вашим розумом і вносити плутанину в ваше уявлення про реальність. Для створення фейку вже не завжди потрібні безпринципні бійці невидимого фронту, а для його впровадження в масову свідомість – заплутані схеми. Фейкову новину може створити юнак, який нудьгує в барі, або терористи на полі бою.

«Медіаграмотність – це необхідне вміння для сучасної особистості», Для виживання нашої держави дуже важливо, щоб громадяни вміло критично мислити. Це сукупність знань, навичок та умінь, що дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати і створювати різноманітні повідомлення для різних типів медіа. Окрім того, медіаграмотність передбачає вміння розуміти й аналізувати, як медіа функціонують у суспільстві та який вплив вони мають [2].

Бути медіаграмотним означає бути спроможним знайти те, що ми шукаємо, вибрати те, що нам потрібно, й визначити, наскільки надійною є ця інформація. Бути медіаграмотним означає бути здатним оптимально використовувати відповідну інформацію, зберігаючи її розумно, й ділитися нею з іншими.

Також важливим у житті громадянина стало важливим критичне мислення. Власне, це перш за все, про прийняття рішень. А за один день ми приймаємо їх десятки і, навіть, сотні. Найкращий спосіб навчити критичному мисленню — це привчити задавати багато питань і самостійно шукати на них відповіді. Запитання стимулюють критичне мислення. Відповідаючи на запитання, учні аналізують й інтерпретують інформацію, аналізують ідеї, будують гіпотези, відстоюють свою точку зору. Запитання є засобом стимулювання різних видів мислення на різних рівнях складності.

Властивості критичного мислення

- усвідомленість
- самостійність
- рефлексивність (самоаналіз)
- цілеспрямованість
- обґрунтованість
- контрольованість
- самоорганізованість [4]

Критичне мислення допомагає людині формувати свій унікальний погляд на явища та процеси і, керуючись логікою, вибудовувати систему аргументації для доведення власних думок. Крім того, вміння аналізувати інформацію зменшує шанси на інтелектуальну капітуляцію та вірогідність стати на бік конвеєрного мислення. Видатний французький філософ і математик Рене

Декарт взагалі вважав, що лише принцип "сумнівайся в усьому" (що по суті і є формулою критичного мислення) може допомогти пізнати світ. [1]

Сьогодні на ютубі є навіть посібники із покроковими інструкціями, як створити глибинний фейк на комп'ютері. І невдовзі, можливо, їх можна буде створювати на смартфонах. Це поєднання базової людської «крижкості» з мережевими інструментами може перетворити глибинні фейки на зброю: ми люди, й ми природно реагуємо на аудіо та відео. Це той механізм, який може підірвати наше з вами відчуття реальності. Хоча ми віримо, що глибинні фейки — це правда, вони нею не є. Нас притягує непристойне, провокативне. Ми схильні вірити й ділитися інформацією, яка є негативною й незвичною.

Так як же пересічному громадянину розібратися, чи новина є фейковою чи правдивою. Є ряд порад, завдяки яким можна це визначити:

1. Звертайте увагу на джерело, в якому Ви читаете новини. Прочитайте, що саме воно публікує і яка його місія.
2. Читайте весь матеріал. Дуже часто заголовки не відповідають змісту самої статті. Власне заголовки можуть носити назви про вокативного характеру задля підняття рейтингу публікації.
3. Продивіться, чи джерела, на які посилається автор статті є реальними.
4. Дізнайтеся, хто автор публікації і зробіть висновки, чи можна довіряти даній інформації.

«Факти треба вміти шукати, перевіряти їхню достовірність – і при цьому не забувати, що працюємо ми, журналісти, для людей. Варто не боятись іти до людей і спілкуватися з ними, цікавитися, що їх цікавить, про що вони хотіли би знати. Натомість, чимало журналістів сидять в інтернеті і звідти беруть новини, бо вони вважають, що лише інтернет є єдиним джерелом новин. А це абсолютно не так».

Проблемами захисту інформаційного простору спільно мають займатись відповідні державні інституції та громадськість. Так, інтереси України боронить неурядове об'єднання український «Кіберальянс» (UCA). Його створили неурядова організація «Кіберхунта» разом з трьома іншими командами: Falcons Fame, Trinity, RUH. Українські фахівці з електронних комунікацій і медіа називають себе «хактивісти». На сьогодні в активі «хактивістів» – злами переписок ватажків угруповань «ЛНР» і «ДНР» з їхніми російськими кураторами, видалення з сайтів Росії та «ЛДНР» брехливих повідомлень на адресу України (замість неї «хактивісти» публікують відео-звернення) і боротьба з фейками.

Але власний імунітет до фейків та інформаційної брехні повинен мати і кожен споживач інформації, а медіа-грамотність за умов гібридної війни – ключовий метод протидії брехні, фейкам, чужій пропаганді, стверджують «хактивісти».

Людина, яка володіє критичним мисленням:

- легко знаходить потрібну й важливу інформацію, може її перевірити;
- уважно вивчає усі можливості;
- прискіпливо оцінює кожен варіант й робить власний вибір[3].

Отже, підсумовуючи вищезгадане, можна зробити висновки щодо того, для чого все ж таки потрібна медіаграмотність та критичне мислення і чому це корисне знання:

1. Усвідомлення сили впливу засобів масової інформації
2. Набуття звички перевіряти факти
3. Недовіра чуткам і фейкам
4. Здатність аналізувати і приймати власні рішення
5. Життя без інформаційного стресу, в якому є купа непотрібної, а часто і шкідливої інформації.

1. Критичне мислення: чому воно важливе і як його сформувати. URL: <http://ukr.radio/news.html?newsID=90088>(дата звернення 25.02.2020)
2. «Медіаграмотність – це необхідне вміння для сучасної особистості», - Лілія Гриневиц. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/mediagramotnist-ce-neobhidne-vminnya-dlya-suchasnoyi-osobystosti-liliya-grunevych>(дата звернення 20.02.2020)
3. Що таке критичне мислення і для чого воно потрібне? URL: <https://www.criticalthinking.expert/shho-take-krytychne-myslennya/shho-take-kritichne-mislennya/>(дата звернення 25.02.2020)
4. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові принципи та прийоми. URL: <https://eba.com.ua/article/yak-aktyvizuvaty-krytychne-myslennya-suchasnyj-pidhid-bazovi-pryntsypy-ta-pryjomy/>(дата звернення 20.02.2020)

Ю. Продан

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА У МИНУЛОМУ ТА СЬОГОДЕННІ

20-30 роки ХХ ст. у нашому краї відзначені проявом активного розвитку освітньо-культурного життя, виникненням та активною діяльністю багатьох громадських організацій. Вже на 1926 рік доішня урядова статистика зареєструвала 158 громадських об'єднань різноманітних напрямків діяльності. Цей факт був чітко відзначений у другому томі «Нарисів історії Закарпаття»: «... з усіх країн Центральної Європи Чехословаччина виділялась як країна з досить розвинутими інститутами громадянського суспільства, з традиціями гуманізму, віротерпимості та плюралізму, що в умовах Підкарпатської Русі було одним з сприятливих факторів для розвитку і функціонування громадських організацій» [2, с.413].

22 березня 1923 року на Руському Народному Конгресі в Мукачеві 163 учасників зібрання заснували русофільське «Русское культурно-просветительское общество имени Александра Духновича», яке очолив архідиякон Угочанський Євменій Сабов – відомий у краї просвітитель, публіцист і письменник. Структуру організації склали секції: «науково-літературна, театральна, музикальна і хорова, бібліотечна, російських жінок, Народних домів, санітарно-гігієнічна та бібліотечна» [2, с.422].

За активного сприяння товариства імені О. Духновича в краї було відкрито ряд пам'ятників визначним національним діячам: Євгену Фенцику в Ужгороді (1926); Олександрові Духновичу в Севлюші (1925), Ужгороді (1929), Хусті (1931), Пряшеві (1933); Олександрові Митраку в Мукачеві (1931);

Олекесандру Пушкіну в Чинадійові (1937).«Серед видань товариства Духновича помітне місце займають «Русській Календар» (тираж – біля 10 000 екз.), «Карпаторускій голос», «Карпаткийсвет», «Карпатский край» та інші. Чимало книжок було видано в серії «Народна бібліотека», які призначались для потреб простого населення» [1, с.423].

Щороку товариство імені О. Духновича проводило «Днирусскойкультуры», під час яких відбувались і загальні збори товариства, а в різних населених пунктах проводились святкування ювілеїв Олександра Духновича, Адольфа Добрянського, Олександра Митрака, Івана Сільвая. Про розмах роботи товариства можуть розповісти наступні цифри: станом на 1 січня 1932 року в його структурах працювали 302 читальні, 277 бібліотек, 167 театральних гуртків, 52 хори та 36 оркестрів.

У принципі вся діяльність товариства імені О. Духновича в розвитку культурного та освітнього рівня русинів була направлена в проросійському напрямку на протигагу українофільській «Просвіті». В обох громадських організаціях був відчутний значний вплив емігрантів, який завадив процесу формування власної русинської самоідентифікації, а наслідки цієї негативної ролі еміграції відчутні й зараз.

Після смерті Євменія Сабова (3 листопада 1934 року) товариство імені О.Духновича почало втрачати авторитет серед русинської інтелігенції, а на останньому «Дню русскойкультуры» в Мукачеві 12 вересня 1938 року прийняло участь лише близько 200 осіб. Так, фактично завершилася діяльність відомого в Європі та світі товариства імені О.Духновича в перший період його історії.

1939–1991 роки хочемо охарактеризувати написом на пам'ятному знаку в моєму рідному місті Виноградів: «Пам'ятаймо про жертви цього багатонаціонального та різноконфесійного міста. Їх пограбували, змусили покинути Севлюш, депортували, відправили на знищення, вони полягли. Винні за Другу світову війну та прислужники авторитарного прийдешнього режиму зробили жертвами близько половини населення міста. ...за минуле треба покаятися, аби мати майбутнє!» (Атгіла Йожеф).

Демократичні кроки по створенню незалежної держави України з її вектором у бік Європу стали поштовхом для відновлення русинського просвітницького руху. 12 квітня 1994 року в м. Мукачеві відбулася установча конференція по відродженню обласного товариства імені О. Духновича. Головою товариства був обраний заслужений вчитель України Михайло Алмашій. Вже 4 травня було проведено конференцію з відзначення 230-річчя від дня народження нашого земляка, видатного російського вченого й педагога Петра Лодія.

У подальшій роботі на засіданні правління товариства імені О. Духновича 22 жовтня 1994 року були затверджені наступні секції: організаційно-масової роботи, наукова, культури, мовознавча, літературна, фольклору та обрядовості, історичної пам'яті, видавнича та спортивна. Обраних керівників секцій зобов'язано розробити відповідні плани робіт на наступний період. А на загальних зборах 11 березня 1995 року була затверджена перспективна Програма діяльності товариства імені О. Духновича. Згідно Програми в практику

роботи організації ввійшло обов'язкове щорічне відзначення Днів пам'яті Будителя 30 березня та дня його народження 24 квітня.

У грудні 1994 року при товаристві імені О. Духновича розпочав свою роботу русинський академічний хор «Стара співанка», який об'єднав любителів хорового співу з великим досвідом. До честі учасників хору «Стара співанка», за 20 років своєї діяльності колектив дав більше 100 концертів на сценах міст і сіл нашої області. В практику діяльності товариства запроваджено девіз: «*Іти в народ. Говорити з народом*». Власне тому хор «Стара співанка», виконавці русинських автентичних пісень Мирослава Копинець, сестри Ганна та Магдалина Келик, Василь Січ, Марія Білак, майстер художнього слова Юрій Мельник, поет Михайло Чухран та інші завжди виступали в населених пунктах області від товариства ім. О. Духновича під час проведення Днів сіл.

26 жовтня 1996 року на засіданні правління товариства ім. О. Духновича вперше розглянуто питання «Про етапи кодифікації русинської мови». Мовознавчою секцією, в яку входили Михайло Алмашій, Анна Мегела та інші. Проводилася багаторічна і кропітка роботи, яка не припиняється й по сьогодні. Але результатом є те, що на розширеному засіданні правління товариства імені О. Духновича 19 липня 2014 року презентовані, затверджені й рекомендовані для щоденного використання «пишучим по русинськи людям»[3]. Цього року для широкого доступу та загального користування викладено у всесвітню мережу Інтернет оновлену версію «Граматики русинської мови» Анни Мегели [4].

Варто зауважити, що досить плідна робота проводилася товариством імені О. Духновича з відзначення ювілейних дат видатних краян: Юрія Венеліна-Гуци, Василя Кукольника, Адольфа Добрянського, Андрія Карабелеша, Михайла Лучкая, Євменія Сабова, Василя Поповича, Андрія Поповича, Андрея Бачинського, Едмунда Егана, Федора Потушняка, Івана Орлая, Івана Зейкана, Олександра Грабаря, Петра Сови, Петра Лінтура, Григорія Жатковича, Павла Цібере, Олександра Павловича та інших. Як правило, ці відзначення проводились у формі лекцій, науково-практичних конференцій, круглих столів. Під час таких заходів відкривалися меморіальні дошки: Євменію Сабову у м. Виноградів (2009 рік); Михайлу Лучкаю у с. Великі Лучки (2009 рік); Андрію Поповичу у с. Велика Копаня (2011 рік); Василю Поповичу в с. Великі Ком'яти (2011 рік). Всі ці заходи регулярно висвітлювалися у місцевій періодичній пресі. Паралельно самвидавом видавалися матеріали конференцій, які розповсюджувалися між краєзнавцями та вчителями історії рідного краю.

Листом від 2 січня 2003 року за №12 товариство імені О. Духновича звернулося до голови Закарпатської обласної державної адміністрації Івана Різака щодо підтримки ініціативи по будівництву пам'ятника Олександрі Духновичу в м. Мукачеві [1]. Відповідне звернення було підготовлене та доведено до громадськості з указанням банківських реквізитів. Голова товариства Михайло Алмашій взяв участь у розширеній колегії по освіті (голова колегії Юрій Герцог) з клопотанням щодо підтримки педагогами області будівництва пам'ятника. За результатами колегії в районні відділи освіти було направлено лист управління освіти і науки з проханням до освітян

підтримати ініціативу. Товариство імені О. Духновича спромоглося зібрати близько 250 тисяч гривень для спорудження пам'ятника. Побачивши розмах, бажання й цілеспрямованість громадськості, Мукачівська міська рада зупинила збір коштів, профінансувавши залишок коштів на будівництво пам'ятника.

За підтримки американського мецената Стівена Чепи під керівництвом Василя Сарканича з 2004 року в області було започатковано діяльність недільних русинських шкіл. Товариство імені О. Духновича активно включилося в цю роботу. Йдеться про підбір вчителів, підготовку навчальної програми, щоквартальні семінари-навчання з вчителями, відкриті уроки, обмін досвідом, випуск та роздачу самовидавничих журналів «Наша сторінка» на допомогу русинським школам, проведення краєзнавчих екскурсій учням, регулярні конкурси художнього читання русинських поетів, дитячі співочі конкурси «Русинська зорничка». Ці традиції у якійсь мірі мають продовження. Зараз на теренах області незалежно від громадських організацій виступають молодіжні гурти з русинською тематикою. Це «Рокаш», «Вандор», «Чаламада», «Остра тернина», а в соціальних мережах створюються молодіжні групи різнопланового русинського спрямування. Зокрема, можна виділити «Кавілюєме й фіглюєме», «Креденц сміху» та ін.

16 листопада 2013 року на звітно-виборчій конференції товариства імені О. Духновича головою було обрано мене. Відтак товариство продовжує роботу в попередньому руслі. Нами, зокрема, була підготовлена та подана електронна петиція до Президента України №22/013464-епп про визнання на державному рівні національності «русин», але, на превеликий жаль, отримано підтримку тільки 104 осіб.

Після затвердження русинської граматики назріло питання: де і як доводити до громади русинський правопис. Тому разом з Михайлом Чухраном у березні 2016 року в Головному територіальному управлінні юстиції ми зареєстрували культурно-белетристичний журнал Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства імені О. Духновича «Отцюзна». На засіданні правління товариства 2 квітня 2016 року було затверджено «Положення» про це видання, редактора, коректора, координатора. Розподілені обов'язки та завдання з розповсюдження серед жителів області. Перші два номери 2016 року видавалися повністю за рахунок спонсора Володимира Драгуна й роздавалися серед активістів. У 2017 та 2018 роках, шляхом підписки, поштою, журнал отримували близько 500 осіб. На превеликий жаль, журнал проіснував тільки до 2019 року, оскільки з перебоями з доставкою працівниками пошти були постійні проблеми, які ми не в змозі були вирішити. Для загального доступу в Інтернет-мережі регулярно після виходу журналу викладався кожен номер. Наразі всі номери журналу є доступними в електронному форматі на сайті RUE «Русинський портал».

На зміну журналу «Отцюзна», товариство імені О. Духновича започаткувало видання «Алманах уднешньої русинської літератури» (2019 рік). У виданні подані вибрані твори 17-ти авторів та їх короткі біографії. Тут яскраво видно зв'язок поколінь, адже вік авторів – від 19 до 85 років. Зараз ми

продовжуємо роботу над «Алманахом днешньої русинської літератури» за 2020 рік. Уже можна впевнено сказати, що в ньому буде більше 25-ти авторів.

На завершення відзначимо, Петро Лінтур та Петро Сова, духновичівці першого, чехословацького, періоду громадської діяльності товариства, які були у владних структурах Закарпатської України, мали мрію зробити Академію русиністиків будинку Олександра Духновича в м.Ужгороді. Однак цього не сталося. Ми, сьогоднішні послідовники Будителя, маємо мрію відкрити у краї русинський дослідницький центр, який міг би повноцінно працювати над збереженням та розвитком русинської національної культури, спадщини наших предків.

1. Алмашій М. Історія общества им. А. Духновича в датах, фактах и иллюстрациях. Ужгород: Карпатська вежа, 2016. 279 с.
2. Ліхтей І. М., Керецман В. Ю., Керецман Н. П. Діяльність громадських організацій. *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945)*/ Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород : Закарпаття, 1995. С. 413–429.
3. Презентовано нашу граматику. *Подкарпатський русин*. 2014. №61 (серпень).
4. Шипович Ю. Маємо иши одну русинську граматику. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинів*. Дата оновлення 02.02.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/yanuar20/nova-gramatyka-anny-megely.html>(дата звернення: 09.03.2020).

Р. Палагусинець

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

Поняття інтелектуального капіталу у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть набуло доволі широкого дослідження. Питання вивчення сутності та особливостей інтелектуального капіталу залишається актуальним і в умовах сучасності. Більшість науковців у своїх опрацюваннях спираються на сектор економіки і розглядають інтелектуальний капітал як сукупність активів. Проте, сама сутність досліджуваного поняття значно ширша і включає в себе не лише економічні характеристики. Тому, існує необхідність у вивченні «інтелектуального капіталу» через призму організації державної влади та його місця у загальнодержавних процесах. Зокрема, важливим аспектом є дослідження засад формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби, оскільки даний аспект виступає ключовим при здійсненні практичного завдання - якісного управління державою у сфері зовнішньої політики.

Засновником поняття «інтелектуальний капітал» вважають канадсько-американського економіста ХХ століття - Джона Кеннет Гелбрейта. Першим дослідником даного поняття, який здійснив вагомий вклад у науку, є американський економіст і публіцист Томас Стюарт. Його, опублікована у 1997 році, книга під назвою «Інтелектуальний капітал. Нове джерело багатства корпорації» стала своєрідним базисом для подальших досліджень. В подальшому, теоретичні основи інтелектуального капіталу досліджували такі вчені, як: М. Армстронг, Д. Белл, І. Роос та інші. Дослідниками методологічних

засад інтелектуального капіталу є: В. Геєць, О. Грішнова, В. Куценко, Е. Лібанова та інші.

Для даної роботи своєрідним підґрунтям виступили роботи А.С. Гончаренка, І.М. Зеліска, Г.Ю. Пономаренка, Н.О. Кравчука, В.В. Небрата, І.І. Бажала, Л.І. Курила, С.Я. Кіся.

Теоретичний аспект інтелектуального капіталу досліджений у статті Курила Л.І., «Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект». Дана стаття містить всебічний огляд питання трансформації наукових досліджень у інтелектуальний капітал та визначила фактори формування складових елементів інтелектуального капіталу.

Кісь С.Я. у своїй дисертації під назвою «Наукові основи інтелектуалізації підприємств» розглянув теоретико-методологічні основи інтелектуалізації; передумови та очікувані наслідки інтелектуалізації підприємств; технології, інструменти та моделі інтелектуалізації діяльності підприємств. [6]

Сутність, зміст, поняття інтелектуального капіталу та сучасні проблеми введень даного терміну в національне та міжнародне законодавство розглянув А. С. Гончаренко у статті «Сутність та зміст поняття «інтелектуальний капітал»». Більш того, дослідник порівняв різні підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал», визначив основні відмінності між ними та сформулював загальне визначення. Також, А. С. Гончаренко виокремив та обґрунтував необхідність для України реформування економіки та розробки політики стимулювання економічного розвитку, визначив місце й роль інтелектуального капіталу в умовах проведення такого реформування.[1]

У свою чергу, в монографії "Управління інтелектуальним капіталом підприємств" автори І.М. Зеліско та Г.Ю. Пономаренко розглянули історичну сторону формування людського капіталу як складової частини інтелектуального, розглянули особливості та засоби формування інтелектуального капіталу загалом. І.М. Зеліско та Г.Ю. Пономаренко, провівши дослідження, окреслили пріоритети розвитку інтелектуального капіталу в умовах економічного розвитку. Також, у монографії зазначено узагальнений зарубіжний досвід розвитку знань з питання управління інтелектуальним капіталом та визначені перспективи і можливості їх запозичення та використання в Україні.[5]

Детально про особливості формування саме споживчого капіталу як складового елементу інтелектуального капіталу розповів дослідник Н.О. Кравчук у своїй публікації під назвою "Споживчий капітал як елемент інтелектуального капіталу: сутність та структура". У даній роботі з'ясовано суть поняття споживчого капіталу у контексті складового елементу інтелектуального капіталу. Н.О. Кравчук побудував структуру споживчого капіталу та її елементи, навів статистичні дані збільшення частки ділової репутації у формуванні інтелектуального капіталу за останні п'ятнадцять років. Також, у роботі проаналізовано чинники, що впливають на формування споживчого капіталу, визначено технології формування репутації як її структурного елементу.[7]

Для держави є характерним створення системи державних органів з метою належного врегулювання правовідносин у різних сферах життя та діяльності суспільства. Сукупність всіх державних органів утворює механізм держави. Такий порядок організації державної влади вказує на високий рівень значення діяльності державних органів. Характерною ознакою для системи державних органів є розподіл сфер дій та повноважень між її структурними одиницями. На кожен державний орган окремо покладений перелік повноважень та обов'язків, що дозволяє здійснювати всебічне регулювання правовідносин у певній сфері суспільних відносин та встановити контроль за дотриманням такого правопорядку.

Відповідно до ч.1 ст.1 Закону України «Про державну службу», державна служба - це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави [3]. Державні і національні служби, відповідно до положень чинного законодавства, відносяться до органів виконавчої влади України.

Одним із найважливіших напрямів державної діяльності є зовнішньополітичні відносини. В Україні, відповідно до національного законодавства, діяльність, пов'язану із реалізацією зовнішньої політики, захистом національних інтересів у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном здійснює дипломатична служба [4].

На дипломатичну службу України покладено ряд функцій та завдань. Зокрема, таких як реалізація зовнішньополітичного курсу, сприяння утвердженню міжнародного авторитету та забезпечення дипломатичними засобами і методами захисту суверенітету, міжнародної безпеки, територіальної цілісності та непорушності кордонів України, її політичних, торговельно-економічних, культурних, гуманітарних та інших інтересів [4]. Задля належного професійного виконання таких важливих завдань, дипломатичний службовець повинний володіти глибокими комплексними знаннями, адже рівень його освіченості визначає якість здійснення зовнішньополітичної діяльності.

До осіб, які мають намір вступити на дипломатичну службу, національний законодавець встановив низку вимог, що, у свою чергу, закріплені у ст. 13 Закону України "Про дипломатичну службу". Спеціальні вимоги, визначені у ч. 3 вищезгаданої норми, передбачають необхідність у наявності в кандидата вищої освіти із ступенем не нижче магістра, володіння відповідним рівнем професійної компетентності та володіння іноземними мовами. Вищезазначений підхід до формування кадрового резерву дипломатичної служби України визначає гостру необхідність високого рівня професійних та інтелектуальних навичок державних службовців у сфері здійснення зовнішньополітичної діяльності. Сукупність всіх теоретичних знань та висновків, отриманих внаслідок здійснення практичної діяльності, ідеї та інші знання відображають інтелектуальні здібності людини. Таку сукупність інтелектуальних ресурсів визначають поняттям «інтелектуальний капітал».

Як зазначає про вагу формування якісного інтелектуального капіталу, зокрема у сфері економіки, Курило Л.І.: «в сучасній економіці інтелектуальний

капітал виходить на передній план, оскільки він один із основних факторів, що визначають конкурентоздатність економічних систем сьогодення, а в результаті багатство і економічну силу нації» [8]. Якщо інтелектуальний капітал є важливим для формування однієї сфери державного функціонування, можна стверджувати й про його вагу для інших сфер. Поняття та сутність інтелектуального капіталу досліджувало чимало вчених, адже даний термін почав набувати все більшої актуальності, що пов'язана з необхідністю створення ефективної соціально-політичної стратегії стимулювання розвитку держави, однак залишається відкритим для подальших досліджень.

1. Гончаренко А. С. Сутність та зміст поняття «інтелектуальний капітал» [Електронний ресурс] / А. С. Гончаренко, І. В. Журавльова. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/32198/Siukf_19_58.pdf?sequence=1.
2. Закон України Про державну службу // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43.
3. Закон України Про дипломатичну службу // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 26, ст.219.
4. Зеліско Інна Михайлівна, Пономаренко Галина Юріївна Управління інтелектуальним капіталом підприємств [текст]: монографія / І.М. Зеліско, Г.Ю. Пономаренко – : Київ, 2015. – 280 с.
5. Кісь С. Я. Наукові основи інтелектуалізації діяльності підприємств : дис. докт. ек. наук : 08.00.04. / Кісь С. Я. – Івано-Франківськ, 2016. – 494 с.
6. Кравчук Н. О. Споживчий капітал як елемент інтелектуального капіталу:сутність та структура [Електронний ресурс] / Н. О. Кравчук // Ефективна економіка. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2199>.
7. Курило Л. І. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Л. І. Курило // Академія муніципального управління. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/9_17570.doc.htm.

Petr Oskolkov

POLITICIZED ETHNICITY: CONCEPT AND ITS ASPECTS

It is exactly the politicization of ethnicity that makes it one of objects relevant for political science. It may be defined as endowing ethnicity with political functions. Another term comes close: ethnopolitical mobilization, i.e. stimulating public interest by means of ethnic identification. Milton Esman argues that, as a result of ethnopolitical mobilization, an ethnic group becomes a collective subject that has opportunities for political actions [1, p. 24]. In other words, whenever an ethnic group claims its political subjectivity, one deals with ethnicity politicization and ethnopolitical mobilization. The first concept is less inclusive: any mobilized ethnicity is politicized, but no every politicized ethnicity is mobilized.

Ethnicity politicization may occur in both discursive and non-discursive forms [3, p. 4]. However, these two are interrelated: if ethnicity is politicized in discourse, sooner or later the same phenomenon should occur in administrative and institutional aspects, and vice versa. Most commonly, ethnicity is politicized as a reaction to social upheavals that require action from ethnic groups, or to repressive policies of “nationalizing state” (Rogers Brubaker’s term). It may be a result of a “deep-seated grievances” (regarding political control or power sharing) combined with political opportunities (access to political power, political instability, influential allies) and resources (a formed identity, active political elite, access to money and the media) [2, p. 18]. Political instrumentalists also see ethnic politicization as a result of elites’

manipulative actions; however, reactive actions and political manipulations usually go hand in hand.

Ethnopolitical mobilization does not always mean conflict. If ethnicity acquires political functions, usually, the ultimate goal of this process is raising a group's status. In such situations, much depends both on a group's own strategy and on reactive measures of the state. Quite often, an ethnic conflict may be avoided if a state grants the respective group more autonomy or guarantees its political representation. Obviously, once politicized, ethnicity won't lose its political features in the nearest future; however, a potential conflict may be de-escalated. If we speak of an ethnopolitical mobilization, the mirror term, ethnopolitical de-mobilization, also has a right to exist. No social mobilization may be long-lasting because it is impossible to constantly keep a group mobilized.

It is important to not to fall in a wide-spread trap of linking ethnicity politicization with the so-called "color revolutions". 1) This "umbrella" term is absolutely irrelevant because in all cases social upheavals were caused by different reasons unique for each country, 2) in a situation of social unrest, ethnicity becomes politicized in a natural way, because no group desires to be deprived of any resources in a new social order. 3) If social unrest is caused by the overall discontent with the political or economic system, this unrest is naturally shared by minority groups, even if they do not assume themselves "politicized". 4) Even if we agree to use this controversial "umbrella" concept, all "color revolutions" have occurred in recent times; ethnicity politicization, on the contrary, was present in the world from the very moment of a group perceiving itself as an ethnic unit.

Ethnicization of politics is a process that usually accompanies ethnicity politicization but is not identical to it. This may be defined as endowing politics with ethnic elements. Politics ethnicization is usually manifested in a state support of dominating ethnicity, in the usage of ethnic symbols and archetypes in political communication. Quite often politics ethnicization is one of the tools invoked in nation-building strategies.

Not only politics, but all other spheres of social life may become ethnicized. If employing "ethnic optics", we may frame every social aspect "ethnically"; however, any of such "ethnicizations" eventually leads to the ethnicization of politics, induces party programs with ethnic agenda and may also provoke the rise in xenophobic and nationalist rhetoric. However, this could be a subject for another research.

1. Esman M. *Ethnic Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1994. 304 p.
2. Nasong'o W. Explaining Ethnic Conflicts: Theoretical and Conceptual Perspectives. *The Roots of Ethnic Conflict in Africa: From Grievance to Violence*. London: Palgrave Macmillan, 2015. P. 11-20.
3. Weber A., Hiers W., Flesken A. *Politicized Ethnicity: A Comparative Perspective*. London: Palgrave Macmillan, 2016. 187 p.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

В. Петрінко

ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ПОЛЬЩІ: РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Польща – одна з країн Центрально-Східної Європи, котра поряд з іншими державами цього регіону (Чехією, Словаччиною, Угорщиною) з кінця 1980-их років стала на шлях трансформації від країни-соцтабору до країни розвинутої правової держави, реальної демократії та ринково-економічних відносин. «Демократія, ринок, Європа» – стало головним гаслом радикальних перетворень не тільки в Польщі, але й всього цього багатонаціонального та полікультурного європейського регіону. Однак досвід, що був набутий за останні десятиріччя трансформації польського суспільства, доводить велику, а інколи й вирішальну, роль традицій у процесі формування політико-державних інститутів та виробленні й впровадженні політичних рішень.

Соціалістична система, що проіснувала з 40-их до кінця 80-их рр. ХХ ст. в Центрально-Східній Європі, загалом, та в Польщі, зокрема, при всіх своїх недоліках відзначалася стабільністю та передбачуваністю. Трансформація ж до демократії, та й сама вона, передбачає, як писав польський вчений А. Пшеворський, – «занурення в невідоме» [3], що в політичній сфері проявляється як постійна боротьба між політичними партіями, парламентськими фракціями, групами інтересів, політичними елітами та громадських інститутів за свої інтереси й цінності.

Політичне представництво й політична боротьба в сучасних демократіях інституціоналізовані та одночасно персоніфіковані, оскільки представницькі й інші інститути, а не маси призначають на посаду. Для захисту своїх інтересів індивіди в демократичних політичних системах уповноважують на цей захист певних осіб наділених мандатом представництва у вищій законодавчий орган держави. Парламенти та політичні партії є найважливішими інститутами демократії, за допомогою яких політичний процес у суспільстві раціоналізується, що дає змогу управляти й контролювати політичний простір.

Термін «парламент» відомий з періоду феодалізму та походить від французького слова – *parler* (говорити) [4, с. 116], тобто *Parlament* – місце де говорять, обговорюють (говорільня). Як зазначив український вчений Володимир Шаповал «парламенти є загальнонаціональними колегіальними представницькими органами державної влади, які повністю або частково обираються народом (виборчим корпусом) і, на відміну від інших загальнонаціональних колегіальних представницьких органів – так званих установчих зборів (конституційних конвентів, асамблей), – діють на постійній основі... Парламенти – це виборні і колегіальні органи держави, які функціонують в умовах демократичного правління і мають свої головні повноваження у сфері законотворчості»[5, с. 4; 6, с. 128].

У той же час «система взаємодії держави і суспільства, для якої характерними є визнання провідної або особливої і досить істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу»[6, с. 128] називають парламентаризмом, який властивий кожній демократичній державі. Це явище в політичному розвитку людства займає одне з основоположних місць і є історично обумовленим наслідком суспільно-політичної еволюції.

Сучасний парламентаризм у Польській Республіці сформувався не на пустому місці, а мав свою передісторію, що складалася ще в Середньовіччі. Вже в XIV – XV століттях регулярно скликалися спільні сейми представників вищих станів країни: магнатів, середньої шляхти, духовенства, частково представників міст. Функції сеймів того періоду були нечіткими й мали досить широкий спектр повноважень і включали в себе не тільки розв'язання проблем законодавства, але також і питання зовнішньої та внутрішньої політики польської держави.

Значну роль у вирішенні проблем місцевого самоврядування почали відігравати воєводські з'їзди шляхти – сеймики, історія котрих починається з кінця XIV ст. На межі XV – XVI століть польський парламент (сейм) формується як бікамеральний (двопалатний) орган. У сенаті засідали найбільші землевласники (магнати), діячі вищої адміністрації, а в посольській хаті – представники шляхти, що були обрані на місцевих сеймиках. Останні відіграли дуже суттєву роль у становленні політичного ладу Польщі того часу. Наприклад, за умовами Нешавських статутів (1454 р.) король не мав права вводити ніяких нових порядків і скликати без згоди сеймиків ополчення шляхти.

На початку XVI ст. в Польщі завершився процес становлення сейму в умовах шляхетської демократії, коли король Александр під тиском шляхти погодився на прийняття Радомської конституції, яка узаконила принцип *nihiłnovi* («нічого нового») й остаточно втратив право на прийняття законів без згоди сенату та посольської хати.

До середини XVII ст. рішення на сеймах приймалися більшістю голосів, однак згодом все частіше почав застосовуватися принцип одноголосності – *liberumveto*, що часто призводило до зриву роботи сеймів. Саме з XVII ст. розпочалася криза польського парламентаризму, що було обтяжено поетапними геополітичними трансформаціями, які в кінцевому рахунку призвели до зникнення загалом польської державності. Яскравим моментом цього кризового періоду політичної історії Польщі стало прийняття сеймом 3 травня 1791 р. першої конституції в Європі під назвою «Закон правління» (*Ustawa Rzadowa*) [1, с. 348]. Однак останній, третій, поділ Польщі між Австрією, Пруссією та Росією в 1795 р. перервав розвиток її політико-правової системи, зокрема парламентаризму та конституційності аж на 123 роки.

Новий період в історії польського парламентаризму пов'язаний із відновленням незалежності Польщі (Другої Речі Посполитої) в листопаді 1918 р. 26 січня 1919 р. відбулися вибори до Установчого Сейму. Цей день став не лише днем відродження парламентаризму в Польщі, але й відправним пунктом

багаторічного протистояння Сейму з начальником держави Юзефом Пілсудським. Новообраний парламент прийняв «Малу конституцію», за якою перебирав усю законодавчу владу собі, а начальник держави й уряд як органи виконавчої влади були підзвітні Сейму. Формально начальнику держави, якого обирав парламент, було залишено представницькі функції. Однак, по-суті, Ю. Пілсудський ставав президентом у парламентській республіці.

Прийняттям нової демократичної Конституції 17 березня 1921 р. в державі засновувались дві палати польського парламенту – Сейм і Сенат. На спільному засіданні ці палати обирали президента республіки. Вводила відповідальність уряду перед Сеймом. Конституція визнавала рівність громадян перед законом, декларувала основні демократичні закони, серед них і свободу совісті. Однак, все ж таки, в документі відзначалося, що римо-католицька церква посідає в державі головне місце серед рівноправних віросповідань. У Конституції 1921 р. були наявні статті про охорону праці, соціальну допомогу на випадок безробіття та хвороби, про охорону материнства, про національно-культурну автономії національних меншин. Як бачимо, дана конституція носила, до певної міри, елементи соціально спрямованого характеру, що робило її однією з найпрогресивніших тогочасних конституцій в Європі.

Спираючись на політико-правові положення Конституції 1921 р. в незалежній Польщі в листопаді 1922 р. відбулися вибори до Сейму, які характеризувалися атмосферою гострої політичної боротьби, терору та фальсифікацій. У парламенті опинилися найрізноманітніші політичні сили: християнські демократи й націонал-демократи (ендеки) (29%), центристські партії (серед них й одна з польських селянських партій ПСЛ – «Пяст» (24%)), Польська соціалістична партія в блоці з іншою селянською партією – ПСЛ – «Визволенє» отримала 21%, партії національних меншин, які склали в Польщі на той період біля однієї третини населення отримали 22%.

Першим президентом Польщі, міжвоєнного періоду, став убитий через кілька днів після обрання Габріель Нарутович. Однак, далека від стабільності молода польська держава, що «потонула» в міжпартійній боротьбі, а суспільство виживало в умовах злиденності, не змогла розвинути основи демократії. Як наслідок такого хаосу в 1926 р. у результаті державного перевороту в країні встановлюється так званий режим санацій (оздоровлення), який докорінно змінив становище всіх гілок влади та який призвів до встановлення авторитаризму Юзефа Пілсудського. По його смерті, 15 травня 1935 р., жорстку політику санацій було продовжено. Початок 1 вересня 1939 р. Другої світової війни на довгих шість років перервав непростий розвиток парламентаризму в Польщі.

Після війни цей розвиток продовжувався в кардинально нових політичних, правових, економічних і соціальних реаліях, що були зумовлені встановленням комуністичного режиму та певної політичної залежності від Радянського Союзу. Безперечно, слід відзначити, що режим комуністів у Польській Народній Республіці був набагато ліберальнішим порівняно з іншими країнами так званого соціалістичного табору. Особливість нової ситуації проявилася вже на виборах до Законодавчого сейму в 1947 р.

Результати цих виборів могли б розцінюватися як небачений тріумф комуністичної влади, якщо б не були фальсифіковані.

У лютому 1947 р. новообраний, прокомуністичний Сейм прийняв так звану Малу конституцію, яка визначила повноваження та функції органів влади. Традиційний поділ влади, що характерний для парламентської демократії, формально зберігся.

До 1948 р. правомірно говорити про певну своєрідність «польського шляху до соціалізму», про акцентування уваги на демократичних принципах і про відмову від ідеї диктатури пролетаріату. Але досить швидко від спроб набуття «власного шляху» Польщі довелося відмовитись. Нові, соціалістичні, принципи суспільного устрою були закріплені в Конституції Польської Народної Республіки 1952 р., згідно якої політичною основою країни були визнані місцеві ради та Сейм як вищий орган влади. Інститут президентства усувався та був замінений Державною радою, що підпорядковувалася Сейму. Загалом до кінця 1980-их років Польща була форпостом радянського впливу в Європі та соціалістичною державою, де система парламентаризму формально існувала, але в бутафорному вигляді, коли вибори до парламенту проходили, а вибору не було, коли обговорення питань відбувалися, а все вже було вирішено компартійною верхівкою.

Відродження справжнього парламентаризму в Польщі почалося з 1989 р., що було складовою частиною загальної лібералізації політичної системи й початку процесу демократизації всієї політичної сфери в країні. В цьому ж році відбулися перші багатопартійні парламентські вибори, які не були ще в повній мірі вільними та демократичними. Адже польські виборці, на той час, вирішували не питання – кому буде належати влада, а лише питання про те, хто буде репрезентувати дві політичні сили в парламенті: чи коаліцію комуністів і їх союзників (65% мандатів), чи антикомуністичну опозицію (35% мандатів).

Нормативно-правовою базою цього періоду (кінець 1980-их рр. – 1997 р.), процесу демократизації політичних структур Польщі, стали внесені впродовж квітня – грудня 1989 р. зміни до комуністичної Конституції 1952 р. Серед цих поправок, які стосуються розв'язання проблем парламентаризму в Польщі, можемо виділити такі:

- 1) поява демократичних норм і принципів організації суспільно-політичного життя – розвиток демократичної правової держави, принцип верховенства народу, політичний плюралізм;
- 2) руйнація єдності державної та однопартійної влади. У Польщі відбулася зміна організації управління державних органів влади. Нова модель державної влади базувалася на демократичних принципах розподілу функцій і повноважень за трьома напрямками: законодавчий, виконавчий, судовий;
- 3) введення другої законодавчої палати – Сенату;
- 4) підпорядкування Уряду Президенту та Парламенту;
- 5) президент володіє правом розпуску Парламенту (підконтрольність Сейму виконавчій гілці влади) [2, с. 68-69].

У жовтні 1992 р. була прийнята перехідна Мала Конституція, яка регулювала функції та визначила повноваження між гілками влади. В цьому

документі констатувалося, що законодавча влада належить Сейму і Сенату, а в системі органів державної влади закріплювалася сильна президентська влада, яка мала бути обмежена після ратифікації нової Конституції [2, с. 69], тобто Польща ставала президентсько-парламентською республікою, що було характерно для більшості постсоціалістичних країн 90-их років ХХ ст.

Протягом періоду з 1992 – 1996 рр. відбувалася підготовка й написання семи проектів нової конституції. У січні 1997 р. конституційна комісія схвалила остаточний проект конституції, який 2 квітня було прийнято Національними зборами кваліфікованою більшістю голосів депутатів обох палат. Затверджений Національними зборами проект нової, демократичної Конституції Польської Республіки було ратифіковано референдумом 25 травня 1997 р., чим завершився третій етап еволюції конституційного регулювання владних інститутів.

За новою конституцією Польща проголошувалася «демократичною правовою державою, яка реалізує принципи соціальної справедливості» [7]. Стосовно системи органів державної влади конституція зафіксувала такі основні положення:

- 1) обмеження президентських повноважень за рахунок посилення ролі уряду по відношенню до президента й Національних зборів (парламенту) та ліквідації президентських відомств;
- 2) остаточне закріплення двопалатного парламенту – Сейм і Сенат;
- 3) розширення повноважень Конституційного Суду [7].

Таким чином, у країні відбувся перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки. Це було обумовлено тим, що ще в ході роботи над новою конституцією були відкинуті крайні варіанти як класичного парламентаризму (парламентська республіка), так і сильної президентської влади (президентсько-парламентської республіки за прикладом Франції). Зокрема, відмову від останньої моделі, причіником якої виступав Лех Валенса, багато в чому було зумовлено особливостями його президентського правління (1990 – 1995 рр.). У підсумку найбільшої кількості причіників набула ідея раціонального парламентаризму, який спирається на сильний уряд. Позиції польського президента були послаблені: 1) через посилення позиції уряду у відносинах як з парламентом, так і з президентом; 2) через відмову від практики створення «президентських» міністерств; 3) через втрату президентом права скликання Ради міністрів і головування на ній; 4) через зниження чисельності парламентської більшості, необхідної для подолання президентського вето (з 2/3 до 3/5 чисельності парламенту).

За Конституцією 1997 р. в сучасній Польщі система державної влади реалізується на основі демократичного принципу її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 10 Конституції ПР).

Слід зазначити, що єдиної назви парламент Польщі не має, хоча в конституції і використовується кілька разів назва «Національні збори» як спільне засідання обох палат з 1989 р. Воно відбувається в таких випадках: а) складання присяги президентом; б) визнання стійкої нездатності президента

(хвороба) виконувати свої функції; в) висування обвинувачення президентові (імпічмент).

Для Польської Республіки характерною є дворівнева модель законодавчої влади, тому інститут польського парламентаризму передбачає існування двох палат у назвах, які фігурують у конституції, – нижня палата «Сейм» і верхня «Сенат» [7]. Специфікою польського парламентаризму є те, що Сейм і Сенат функціонують як два окремі державні органи зі своїми юрисдикціями.

За Конституцією 1997 р. до компетенції Сейму належить прийняття законів, державного бюджету та право участі у формуванні уряду, який підконтрольний Сейму. Складається кількісно польський Сейм із 460 депутатів, які обираються відповідно до принципу пропорційності. Його повноваження тривають чотири роки та можуть бути припинені президентом достроково у випадку, якщо Сейм не може сформувати Раду міністрів у встановлені конституцією терміни чи не представляє президенту проект закону про бюджет протягом чотирьох місяців після надходження проекту бюджету в парламент. Сейм може саморозпуститися у випадку прийняття відповідного рішення 2/3 голосів від конституційного складу. Розпуск Сейму тягне за собою одночасне припинення повноважень Сенату. Однак Сейм, за Основним законом, не може бути розпущений під час надзвичайного стану та протягом 90 днів після його закінчення (ст. 96 Конституції ПР) [7].

Зазначимо, що й розпуск і саморозпуск Сейму – це функції його ключової позиції в законотворчому процесі. Жоден інший орган державної влади не володіє правом прийняття нормативних актів, які мають силу закону. Саме Сейм є єдиним органом влади, котрий має право закликати уряд до політичної відповідальності.

Крім того, нова конституція дещо змінила взаємовідносини Сейму та Конституційного суду. Якщо раніше Сейм володів правом не визнавати рішення останнього, що стосується невідповідності того чи іншого законодавчого акту конституції, то зараз він позбавлений цієї можливості.

Загалом Сейм як законодавчий орган влади має таку компетенцію: 1) володіє пріоритетним правом законодавчої ініціативи, який приймає закони більшістю голосів у присутності не менш як половини загальної кількості депутатів (ст. 120 Конституції ПР); 2) на основі парламентської більшості затверджує склад і виносить вотум довіри уряду; 3) об'єднуючись із Сенатом у Національні збори, наділений правом представлення президента перед Державним трибуналом, що призводить до призупинення виконання президентом службових обов'язків у разі порушення ним Основного закону; 4) здійснювати політичний та юридичний контроль діяльності уряду через право висловлення вотуму недовіри уряду чи окремим міністрам; 5) приймає та контролює виконання державного бюджету разом із Сенатом; 6) призначає керівників центральних органів державної адміністрації; 7) іменем Республіки вирішувати питання про стан війни та підписання миру; 8) брати участь у формуванні Конституційного і Державного трибуналів; 9) протягом 48 годин затверджувати чи скасовувати розпорядження президента про введення воєнного або надзвичайного стану [7].

Верхня палата польського парламенту – Сенат, який функціонує з 1989 р., був задуманий первинно як певне тимчасове утворення для створення прецеденту змагальності в ході виборів 1989 р., коли Сейм створювався на основі домовленостей. Але після президентських і парламентських (1991 р.) виборів стало зрозуміло, що Сенат перетворюється в інтегральну частину нової політичної системи. Це знайшло своє відображення в Малій конституції, яка кваліфікувала Сейм і Сенат як основні законодавчі органи.

За новою конституцією кількість сенаторів складає 100 людей, які обираються на 4 роки за мажоритарною системою (ст. 97 Конституції ПР) [7]. Кожне воєводство обирає в Сенат двох своїх представників, крім Варшавського та Катовіцького воєводств, які мають право обирати трьох сенаторів.

Прояв законодавчої ініціативи й обговорення законопроектів, які вносяться Сеймом, становить головну функцію Сенату. Але головна роль у законотворчості відводиться Сейму, а дії ж Сенату практично зводяться до обговорення представлених Сеймом законопроектів, на що Сенату відводиться 30 днів, по закінченню яких закон або відхиляється, або приймається, або до нього вносяться поправки. Обговорення закону проводиться у відповідних комісіях Сенату, а потім на пленарному засіданні. Якщо Сенат не приймає рішення відносно закону у визначені строки, закон вважається прийнятим. Якщо ж до нього вносяться поправки чи закон відхиляється в цілому, він повертається на доопрацювання в Сейм. Поправки Сенату чи його рішення про відхилення проекту загалом є обов'язковими для Сейму. Це положення не розповсюджується лише на закон про бюджет. Оскільки з 1992 р. Сенат не має права відхилити бюджет у цілому, але може вносити до нього поправки.

Загалом відповідно до Конституції ПР, Сейм і Сенат складають усю повноту законодавчої влади в державі [7]. Взаємовідносини між нижньою і верхньою палатами будуються відповідно до симетричної моделі розподілу повноважень, але на практиці право законодавчої ініціативи Сенату є другорядним стосовно ініціативи Сейму, який має певний пріоритет у реалізації функції законотворення. Акти Сейму і Сенату приймаються більшістю голосів у присутності не менше половини кількісного складу відповідної палати.

Дієвість парламентаризму в Польщі проявляється також в основних формах парламентського контролю, а саме: а) в депутатських запитах та інтерпеляції як до голови, так і до членів Ради міністрів; б) діяльності слідчих комісій; в) винесенні вотуму довіри чи недовіри Раді міністрів і кожному міністрові зокрема; г) у заслуховуванні звіту про виконання бюджетного закону, а також ухваленні протягом 90 днів постанови про його затвердження чи не затвердження. Сейм приймає закон про бюджет держави на бюджетний рік [7].

Отже, у всій багатомісячній політичній історії Польщі можна виділити п'ять періодів формування парламентаризму: 1) середньовічний (кінець XIV – кінець XVIII ст.), який характеризується існуванням шляхетської демократії, принципу одноголосності, що в кінцевому рахунку призвело до занепаду та втрати польської державності; 2) буржуазно-демократичний (1918 – 1926 рр.), який характеризується відновленням незалежності країни, прийняттям

Конституції 1921 р., існуванням двопалатного парламенту, політичного хаосу та міжпартійної боротьби в державі; 3) буржуазно-авторитарний (1926 – 1939 рр.), який характеризується обмеженням демократії, політикою санацій, встановленням фактичної диктатури Ю. Пілсудського та другою втратою незалежності Польщі; 4) комуністичний парламентаризм (1945 – 1989 рр.), який характеризується пануванням соціалістичних суспільних відносин, підпорядкуванню парламенту комуністичним догмам і принципам та певній залежності всієї політичної системи й політики Польщі від Москви; 5) ліберально-демократичний парламентаризм (1989 – нинішній час), який характеризується відродженням істинного (змагальність, виборність, плюралізм) парламентаризму, проведенням вільних президентських і парламентських виборів, прийняттям нової Конституції ПР в 1997 р., відновленням двопалатного парламенту.

Таким чином, можна констатувати, що становлення сучасного польського парламентаризму, який є одним із важливих компонентів загального процесу демократизації країни, відбувалося не на порожньому місці, а на історичних традиціях як функціонування парламентських структур попередніх епох, так і легітимності передачі влади та певному досвіді досягнення компромісу й злагоди в суспільстві.

1. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: навч. посібник, 5-е вид., перероб. і доп. Київ: Тов-во «Знання», КОО, 2004. 645 с.
2. Остапеч Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н., Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія. Серія «Studia Regionalistica», № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. 256 с.
3. Пшеворський А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / пер. с англ. / под ред. проф. Бажанова В. А. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 320 с.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
5. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. Київ: Вид-во «Основи», 1993. 142 с.
6. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник / 4-е стереотипне видання. Київ: АртЕк, 2001. 264 с.
7. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1997. N. 78. URL: <http://sejm.gov.pl/pravo/konst/polski/kon.1.htm>

М. Палінчак, В. Гжещук

ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Ефективна освітня політика держави покликана не тільки вирівнювати можливості здобуття належної освіти для дітей та молоді, але й створювати сприятливі умови для розвитку інтелектуальної обдарованості учасників навчального процесу загалом. Державна політика Польщі в освітній галузі, починаючи від 90-х рр. ХХ ст., зазнавала й зазнає якісних змін [1, с. 338]. У рамках реформування системи освіти ці трансформації переважно спрямовувались на 1) вдосконалення нормативно-правової бази;

2) децентралізацію управління системою освіти на основі розширення повноважень органів самоврядування та освітніх установ (як державних, так і приватних); 3) надання управлінню освітою державно-суспільного характеру; 4) оновлення змістової складової освіти.

У цьому зв'язку слід наголосити: у відповідь на посилення необхідності засвоєння нової інформації та оновлених знань окремі державні інституції не завжди реагують своєчасно. Це пояснюється потребою постійного моніторингу процесів функціонування освітньої системи, а відтак – узгодження основних параметрів зі стрижневими напрямками й тенденціями науково-технічного й соціального прогресу. При цьому влада прагне своєчасно реагувати на появу нових викликів, вибудовуючи для нові траєкторії розвитку системи освіти. Так, щороку – відповідно до ст. 60 «Закону про освіту» від 14 грудня 2016 року міністр національної освіти повинен окреслювати напрями реалізації державної освітньої політики на найближчий навчальний рік [4]. Так, міністр Даріуш Пйонтковскі в наказі від 3 липня 2019 року визначив такі пріоритети на 2019/2020 н. р.: 1) профілактика поганих звичок у школах та навчальних закладах; 2) виховання цінностей шляхом формування громадянських і патріотичних поглядів; 3) впровадження нової програмної основи для загальної освіти; 4) розвиток математичної компетентності учнів; 5) розвиток креативності, підприємливості та цифрової компетенції учнів, включаючи безпечне та цілеспрямоване використання інформаційно-комунікаційних технологій при впровадженні загальноосвітньої програми; 6) створення програмної пропозиції в професійній освіті [3]. Документ такого характеру не є обов'язковим правовим актом у прямому сенсі, але він містить важливі вказівки, що складають основу для дидактичного планування, розробки планів педагогічного нагляду, планів роботи та інших видів діяльності вчителів, зокрема керівників шкіл і установ у рамках їхньої управлінської функції.

Слід визнати, що механізми впливу держави на розвиток освітньої галузі й надалі залишаються вагомим. Так, координацію освітньої політики здійснює відповідний центральний орган виконавчої влади, за яким закріплена відповідальність за конкретну сферу освіти та виховання. Власне, деякі міністри можуть безпосередньо керувати державними школами та установами. Однак, реформи державного управління та системи освіти призвели до того, що централізовано реалізовується передусім освітня політика всієї країни. Натомість адміністрування школами, дитсадками та іншими навчальними закладами – децентралізоване. Повноваження в управлінні дитячими садами та початковими школами передані громадам. Управлінням загальноосвітніми, мистецькими та спеціальними школами займаються повіті згідно зі своїми статутними обов'язками. У свою чергу, школи регіонального та надрегіонального значення – сфера діяльності самоврядних воєводств. Загальний педагогічний нагляд здійснюють освітні куратори в 16 воєводствах.

В аспекті висвітлення основ реалізації державної освітньої політики РП особливої уваги заслуговує питання управління освітою на національному рівні. Головна роль у цій парадигмі відведена міністерству національної освіти. До його складу, окрім політичного кабінету міністра, входять 14 організаційних

підрозділів: 1) економічний департамент; 2) департамент структурних фондів; 3) департамент інформації та розвитку; 4) департамент загальної освіти; 5) департамент підручників, програм та інновацій; 6) юридичний департамент; 7) департамент стратегії, кваліфікації та професійної підготовки; 8) департамент міжнародного співробітництва; 9) департамент співпраці з органами місцевого самоврядування; 10) департамент виховання та інтегративної освіти; 11) адміністративне бюро; 12) бюро контролю; 13) організаційне бюро; 14) окрема служба з питань внутрішнього аудиту [6]. На підпис міністру подаються: 1) постанови, розпорядження та інші документи, що підлягають опублікуванню в офіційних вісниках «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», «Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej «Monitor Polski» та «Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej»; 2) листи, адресовані а) президенту РР, маршалку Сейму РП, маршалку Сенату РП, голові Ради міністрів, членам Ради Міністрів та іншим вищим конституційним державним органам РП, б) міністрам урядів інших держав, в) органам Європейського Союзу, г) керівним особам органів політичних партій, профспілок та асоціації загальнодержавного значення; 3) міжнародні угоди, міжвідомчі угоди та угоди про співпрацю міністерства з асоціаціями та іншими організаціями, у тому числі міжнародними; 4) листи, якими направляються проекти нормативних актів та інших документів на розгляд Ради Міністрів та комітетів Ради Міністрів; 5) акти про призначення та інші акти щодо встановлення або припинення трудової діяльності на посадах керівника та заступника керівника підрозділів, підпорядкованих або підконтрольних міністру, законодавчо закріплених за юрисдикцією міністра; 6) заяви про нагородження державними орденами та відзнаками, а також рішення про присвоєння відомчих відзнак та нагород міністра; 7) документи з питань трудового законодавства стосовно працівників Політичного кабінету міністра; 8) інші документи, законодавчо передбачені для підпису міністра або визначені ним в окремих випадках [5].

У цьому зв'язку доцільно уявити, що деякі навчальні заклади Польщі безпосередньо підпорядковані різним членам уряду. Міністр національної освіти відкриває та керує школами, групами шкіл, шкільними консультаційними пунктами при дипломатичних представництвах, консульських установах та військових представництвах РП, а також загальнонаціональними центрами підвищення кваліфікації вчителів. Крім цього, він може створювати та керувати державними школами та установами експериментального характеру. Міністр культури та національної спадщини відкриває та керує державними мистецькими школами та установами підвищення кваліфікації вчителів художніх шкіл. Міністр сільського господарства та розвитку села може засновувати та керувати державними сільськогосподарськими школами та сільськогосподарськими закладами регіонального та надрегіонального значення, а також державними установами підвищення кваліфікації вчителів професійних предметів, які викладаються в сільськогосподарських школах. Міністр довіряє має повноваження створювати та керувати державними лісними школами. Міністр морського і

річкового судноплавства має право відкривати та керувати державними морськими школами. Міністр охорони здоров'я відповідальний за функціонування загальнонаціональних державних закладів підвищення кваліфікації вчителів професійних предметів, що перебувають у сфері його компетенції. Міністр юстиції може створювати та керувати державними школами при пенітенціарних закладах і притулках для неповнолітніх. Закон передбачає також певні можливості управління навчальними закладами для міністра національної оборони та міністра внутрішніх справ.

Питаннями розвитку науки в Польщі, навчання студентів і докторантів, функціонування університетів займається Міністерство науки та вищої освіти. До його складу входять 11 організаційних підрозділів: 1) департамент бюджету та фінансів; 2) департамент інновацій та розвитку; 3) законодавчо-правовий департамент; 4) департамент науки; 5) департамент вищої освіти; 6) департамент міжнародного співробітництва; 7) бюро генерального директора; 8) бюро контролю та аудиту; 9) бюро міністра; 10) політичний кабінет міністра; 11) бюро програм та заходів міністра.

Завдання та повноваження міністра науки та вищої освіти чітко регламентовані. Вони охоплюють контроль за дотриманням діяльності закладів вищої освіти положень закону та статуту, наданням дозволів на створення приватних вищих шкіл, а також правильністю витрачання державних коштів. Він також може вимагати інформації та пояснень від навчальних закладів, засновників приватних вищих шкіл. Своїми наказами міністр визначає: освітні стандарти за напрямками здобуття фаху лікаря, стоматолога, фармацевта, медсестри, акушера, лаборанта-діагноста, фізіотерапевта, фельдшера, ветеринара, архітектора, вчителя; вимоги до навчальних програм; спеціальності, за якими відбувається навчання на рівні уніфікованих планів підготовки магістрів; обсяг інформації та документів, необхідних для отримання дозволу на відкриття спеціальності в певній галузі; вимоги до проведення занять з використанням методів та прийомів дистанційного навчання та максимальною кількістю балів ECTS в рамках навчального процесу; спосіб ведення документації, підготовки дублікатів та копій документів, а також внесення виправлень та змін до персональних даних у документи; взірць посвідчення студента, спосіб видачі та підтвердження його дійсності; обов'язкові елементи диплома про закінчення вищої школи; взірць додатку до диплома; ступені, еквівалентні ступеням бакалавра(ліценціата) та інженера, а також магістра та магістра-інженера; розмір і спосіб стягнення плати за перевірку автентичності документів, призначених для здійснення правових відносин за кордоном, за видачу залікової книжки та посвідчення студента та за видачу дублікатів цих документів, а також за видачу копій іноземними мовами диплома та додатка до диплома або дублікатів диплома і додатка до диплома; розмір плати за зарахування; спосіб визначення розміру місячного доходу на особу в сім'ї заявника на студентський кредит, що дає право на отримання студентської позики; порядок подання заявок на студентську позику; взірць службового посвідчення та спосіб підтвердження його дійсності для потреб засвідчення

працевлаштування академічного викладача; сфера та порядок проведення медичного обстеження, спрямованого на визначення того, чи потребує стан здоров'я академічного викладача утримання від роботи та визначення рекомендованого лікування та часу, необхідного для його проведення; розмір заробітної плати професора з урахуванням адекватності оплати стосовно кваліфікацій, необхідних для працевлаштування на цій посаді; необхідні елементи свідоцтва про закінчення післядипломного навчання, свідоцтва кваліфікованого спеціаліста та свідоцтва кваліфікованого фахівця-технолога; необхідні елементи диплома доктора наук та доктора габілітованого, спосіб виготовлення дублікатів та копій дипломів; критерії програмного оцінювання з урахуванням міжнародних стандартів у галузі забезпечення якості освіти; детальні критерії оцінювання якості освіти в докторантурі та спосіб її проведення; види наукових і мистецьких досягнень, що враховуються при оцінці якості наукової діяльності, визначення наукової монографії та наукової статті, детальні критерії та механізм оцінювання досягнень, спосіб визначення наукової категорії, а також проведення оцінювання з урахуванням специфіки ведення наукової діяльності, зокрема, в галузях соціальних наук, гуманітарних наук та теології; затвердження списків видавництв та наукових журналів; детальний порядок дисциплінарного провадження у справах про дисциплінарну відповідальність академічних викладачів, а також спосіб здійснення дисциплінарних стягнень та їхнього зняття; детальний порядок роз'яснювальних та дисциплінарних проваджень у справах студентів; порядок процедури нострифікації; коефіцієнти економічної ефективності проведення денної форми навчання з окремих дисциплін та проведення наукової діяльності з окремих дисциплін [6].

Моделі вищої освіти постають частиною легітимації існуючої політичної ідеології [2, с. 111–112]. Освітня політика Республіки Польща базується на діяльності держави в галузі освіти та виховання, реалізації освітніх цілей та матеріально-технічних основ функціонування освітньої системи, а також управління установами, що займаються цією сферою.

1. Гжешук В. Освітня політика як програма державної діяльності у сфері виховання. *Rozwój nowoczesnej edukacji i nauki – stan, problemy, perspektywy. Aksjologiczne aspekty w rozwoju nauki i edukacji* / [red.: J.Grzesiak, I.Zymomrya, W.Ilnytskyj]. Konin – Uzhorod – Chersoń – Krzywy Róg: Posvit, 2018. С. 337–339.
2. Палінчак М., Гжешук В. Основні моделі вищої освіти в контексті політичної ідеології Європейського Союзу. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2017. № 2 (19). С. 108–123.
3. DKO-WNP.4092.51.2019.DB. Режим доступу: http://www.kuratorium.opole.pl/wp-content/uploads/2019/07/podstawowe_kierunki_realizacji_polityki_oswiatowej_panstwa_w_roku_szkolnym_2019-2020.pdf
4. Kierunkipolitykiošwiatowejpaństwa na rok szkolny 2019/2020. Режим доступу: <https://www.gov.pl/web/edukacja/kierunki-polityki-oswiatowej-panstwa-na-rok-szkolny-2019-2020>
5. RegulaminorganizacyjnyMinisterstwaEdukacjiNarodowej. Режим доступу: <https://bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2009/04/regulamin-organizacyjny-men-tekst-ujednolicony-12-07-2016.pdf>
6. Zarządzanie i kierowanie edukacją na szczeblukrajowym i/lub regionalnym (szczebelwojewództwa). Режим доступу: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/administration-and-governance-central-andor-regional-level-56_pl

РЕГІОН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Початок ХХІ століття диктує новий формат майбутньої геостратегічної структури світу, в якому особливе місце посідає Африканський континент і, зокрема, регіон Субсахарської або Тропічної Африки, до якого відносяться 45 із 54 африканських країн. Він поволі перетворюється на один із впливових суб'єктів світової політики й наздоганяє на цьому шляху провідні країни Азії та інші регіони. Сьогодні за вплив на Тропічну Африку напружено конкурують, якщо не сказати борються, між собою найбільші потуги світу: США, Євросоюз, Китай, Індія, Росія. В цьому змаганні, по суті, й формується світова геостратегія середини та другої половини ХХІ століття.

Мета статті полягає в обґрунтуванні затребуваності регіону Тропічної Африки в міжнародному політичному процесі.

У багатьох дослідженнях, що останнім часом активно здійснюються провідними міжнародними науково-дослідними центрами, зазначається, що Африка південніше Сахари дедалі більше перетворюється на «регіон майбутнього»: «Особливістю сучасних тенденцій світового розвитку є перетворення регіону Субсахарської Африки на один з найперспективніших суб'єктів історичного процесу та світової політики, який демонструє швидкі темпи економічного зростання і все більше впливає на міжнародні процеси» [4, с.4]. Однак економічні показники розвитку, за даними ООН, все ще залишаються контрастними: з одного боку, сьогодні в Африці знаходиться 7 з 10 економік світу, які розвиваються дуже інтенсивно за низкою найважливіших рейтингових показників, а з іншого, – тут знаходиться 30 найменш розвинених економік світу [5].

Незважаючи на неоднозначні оцінки показників розвитку, попереднє сприйняття Африки як континенту голоду, злиденності і хвороб дедалі частіше змінюється під впливом позитивних тенденцій та прогресу. Сюди необхідно віднести: зростання населення (тобто дешевої робочої сили та потенційних споживачів) із 180 млн у 1950 р. до 2 млрд у 2050 р.; прогресуючу урбанізацію (в наш час існує 42 міста з населенням більше 1 млн, а до 2025 р. таких міст буде майже 80); поліпшення ділового клімату співпраці, зменшення кількості конфліктів; зростання інвестицій; збільшення чисельності середнього класу (більше 100 млн) тощо [1].

В контексті міжнародних зв'язків важливою подією на африканському континенті вважають створення Африканського союзу (АС) – найбільшої міжнародної міжурядової організації, яка замінила собою Організацію Африканської Єдності (ОАЄ). Як відомо, глави держав континенту схвалили Установчий акт Африканського союзу на саміті ОАЄ в липні 2000 р. у м. Ломо (Того), тоді ж було оголошено про створення Африканського союзу. Головна відмінність ОАЄ від АС полягає в пріоритетах діяльності. Якщо перша ставила за мету політичну інтеграцію для зміцнення національної незалежності та

територіальної цілісності африканських держав, то остання наголошує на необхідності економічної інтеграції з урахуванням досягнень субрегіональної інтеграційної взаємодії держав континенту [2].

Враховуючи недоліки попереднього етапу розвитку, позначеного болючим сприйняттям африканськими лідерами будь-якого тиску на національний суверенітет, недовіру до ініціатив наднаціонального характеру, було обрано шлях економічного співробітництва як основної домінанти взаємовідносин африканських держав.

Новим кроком щодо розвитку Африки називають Програму НЕПАД «Нове партнерство для розвитку Африки» (New Partnership for Africa's Development), яка була прийнята на першому саміті Африканського союзу (9 – 10 липня 2002 р. м. Дурбан, ПАР) [2]. Масштабна програма стратегії розвитку Африки визначила комплекс заходів в сфері економіки держав континенту, з-поміж яких: необхідність зупинити тенденцію відсталості африканських країн, сприяти їх економічному зростанню та розширенню їх активної участі в міжнародних організаціях пов'язувалась з необхідністю опори на власні сили та спробою розв'язання боргової проблеми африканських країн (наприклад, в 2000-х рр. внески країн Африки досягали 30% загального обсягу бюджетних витрат; в 2014 р. обсяг бюджету АС складав 308 млн дол. США, в тому числі внески африканських країн склали вже 46 %) [6].

Міжнародне співтовариство виявило підтримку ініціативам АС. Зокрема, саміт «Великої вісімки» в м. Кананаскіс (Канада) в червні 2002 р. Затвердив План дій «Групи восьми» з Африки; на саміті в Евіані (Франція) у червні 2003 р. глави держав «Вісімки» прийняли ряд нових документів, в тому числі План Африка/«Група восьми» щодо зміцнення потенціалу країн для проведення операцій з підтримки миру, а також План дій щодо боротьби з голодом. Програма була одногосно схвалена також ООН, ЄС, СОР.

Африканські країни в глобалізованому світі намагаються адекватно реагувати на виклики часу. Провідні актори міжнародних відносин, які мають свої інтереси і цілі в африканському регіоні, виступають як посередниками, донорами у розв'язанні проблем країн, так і непропорційними споживачами ресурсів континенту. Досягнутий досвід регіональної взаємодії значно розширює можливості як економічного, так і політичного розвитку: дозволяє країнам Африки будувати новий рівень взаємовідносин як між самими акторами інтеграційної співпраці, так і між африканськими державами та провідними державами світу, впливовими гравцями сучасних міжнародних відносин.

Отже, висловлюючись мовою дослідників-африканістів [3], Тропічна Африка має всі шанси перетворитися в наш час від «задвірків» колоніальної Європи на одного із членів так званої потужної Тріади, що зароджується, а саме: Китай – Індія – Африка.

1. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. 2018. № 31 (апрель). URL: ac.gov.ru/files/publication/a/16724.pdf

2. Клименко О.А. Інтеграційні процеси на Африканському континенті: спроби регіональної взаємодії. *Матеріали міжнародної наукової конференції НАН України*. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2016. С. 55 – 59.
3. Крамар О. Субсахарська Африка в XXI ст. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії. *Матеріали міжнародної наукової конференції НАН України*. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2016. С. 78 – 82.
4. Швед В.О. Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії. Передмова. *Матеріали міжнародної наукової конференції НАН України*. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ, 2016. С. 4 – 5.
5. Afshin Molavi. The Arab world and the future of Africa. Al Arabiya English. 2015. Yune, 21.
6. No strings attached: African Union seeks financial independence. URL: <http://www.dailymail.co.uk/wires/afp/article-2935107/No-strings-attached-African-Union-seeks-financial-independence.html>

В. Буркуш

ВПЛИВ БРЕКСІТУ НА ПРОЦЕСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Результати британського референдуму, котрий відбувся 23 червня 2016 р., без сумніву, стали найбільшим викликом євроінтеграції з моменту утворення ЄС. У той же час, слід відзначити, що успішне проведення референдуму за вихід зі складу ЄС саме в Великобританії має під собою цілу низку об'єктивних причин. Аналізуючи передумови Брексіт, слід відзначити, що Об'єднане Королівство завжди посідало особливе місце в Європі та обережно ставилось до процесів євроінтеграції. Фактично, британський євроскептицизм проявився ще по відношенню до Європейського Економічного Співтовариства, котре було попередником ЄС. Так, перший референдум щодо участі в євроінтеграційних процесах відбувся в Великобританії ще у 1975 р., коли більшість громадян висловило бажання залишитись у складі ЄЕС [2, с. 441]. У подальшому на урядовому рівні ідеї євроскептицизму було розвинуто в часи прем'єрства М.Тетчер. У своїй всесвітньо відомій промові в Брюгге (вересень 1988 р.) вона заявила: «Намагання подавити національну державність і сконцентрувати владу в руках європейського конгломерату було б вкрай збитково. Європа буде сильнішою тому, що вона включає в себе Францію як Францію, Іспанію як Іспанію, Британію як Британію, зі своїми звичаями, традиціями і ідентичністю. Було б нерозумно намагатися підігнати їх під єдині стандарти» [11].

Після утворення Європейського Союзу Британія, як одна з найбільш авторитетних та економічно потужних країн Європи, зуміла здобути особливий статус в ЄС і таким чином мінімізувати свої ризики від євроінтеграційних процесів. Її особливий статус, насамперед, проявився в тому, що Об'єднане Королівство не брало участь у низці важливих форм євроінтеграції, зокрема, не увійшло до єврозони та Шенгенської зони, частково відмовилось від співпраці в сфері юстиції та внутрішніх справ [3, с. 129]. При цьому вже з середини 1990-х рр. в Великобританії розпочалася наукова дискусія навколо питання виходу зі складу ЄС.

Вплив євроскептиків у британській політичній еліті особливо посилювався за часів прем'єрства Д. Кемерона, котрий у 2013 р. пообіцяв, що у випадку перемоги консерваторів на парламентських виборах 2015 р. новий уряд проведе

переговори з Євросоюзом щодо більш вигідних умов продовження британського членства в ЄС, в потім і референдум щодо виходу Великобританії зі складу цієї організації [6].

Серед причин, котрі уможливили проголошення та успішне проведення референдуму про вихід Великобританії з ЄС можна виділити політичні, соціально-економічні та культурні. Політичні причини Брексіт лежать в площині наявності стійких традицій євроскептицизму, мова про які йшла вище, та прагнення Великобританії захистити свій суверенітет та провідну роль на світовій арені в умовах домінування в ЄС Німеччини та Франції. Так, у лютому 2016 р. Великобританія висунула вимогу щодо зміни Договору про ЄС із чітким зазначенням у ньому, що подальше посилення політичної інтеграції країн ЄС не буде поширюватись на Лондон [3, с. 130].

Набагато складнішим є комплекс соціально-економічних причин, котрі було значно актуалізовано внаслідок глобальної економічної кризи 2008 р. та проблеми біженців. По-перше, слід відзначити, що Великобританія належить до числа країн-донорів Об'єднаної Європи. У 2015 р. вона сплатила до бюджету ЄС близько 13 млрд. євро, з яких лише 4,5 млрд. повернулись до Британії після розподілу цих коштів [10]. Звичайно, в умовах уповільнення темпів економічного зросту, котре є наслідком глобальної кризи 2008 р., така стаття видатків є суттєвим тягарем для британського бюджету. По-друге, для британської економіки є об'єктивно не вигідними деякі механізми економічного регулювання, утворені в рамках ЄС, зокрема, Єдина сільськогосподарська політика. Зрештою, по-третє, в умовах зростання безробіття та дефіциту бюджетних коштів британське суспільство бачило істотні ризики у постійному притоку трудових мігрантів та біженців. Одна з ключових вимог Великобританії до ЄС останнім часом полягала у скороченні соціальних виплат мігрантам.

Важливі висновки щодо соціально-економічних причин Брексіт робить британський економіст Д. Койл [9]. На її думку, прийняте на референдумі рішення про вихід з Євросоюзу можна розглядати як голосування не проти саме ЄС, а проти глобалізації та її нерівномірного впливу на різні регіони країни. Адже, доля осіб, що голосували за вихід була вищою у Центральній та Північній Англії, де викликані утворенням єдиних ринків процеси деіндустріалізації завдали важкий удар по економіці та рівню прибутків громадян, тоді як Лондон, який є єдиним в Об'єднаному Королівстві «глобальним містом», голосував проти Брексіт.

Цікавий матеріал для аналізу також представляє голосування на референдумі різних вікових груп. За вихід з ЄС голосували, в основному, громадяни, старші за 45 років, тоді як голоси молоді, котра є найбільш мобільним і, таким чином, прихильним до ідей глобалізму, сегментом суспільства, було переважно віддано проти Брексіт (так, у віковому сегменті від 45 до 65 років за вихід проголосувало 57 % громадян, тоді як у сегменті 18-24 роки - лише 27 %) [8]. Ці дані дозволяють зробити припущення, що голосування на референдумі можна розглядати як конфлікт між традиційними та сучасними цінностями в британському суспільстві, котрий у даному випадку

було зведено до конфлікту ідей глобалізму та антиглобалізму. Отже, окрім політичних та соціально-економічних, Брексіт має й культурно-світоглядних причини, провідною з яких, безумовно, є висока роль традицій у функціонуванні британського суспільства.

Протягом 2005-2006 рр. внаслідок небажання країн-членів поступатись своїм суверенітетом не пройшла ратифікація Конституція ЄС, ухвалення якої могло стати ключовим кроком на шляху утворення єдиного європейського політичного простору. Кінець 2000-х рр. ознаменувався значними політичними перешкодами на шляху підписання Лісабонської угоди (яку було покликано замінити європейську конституцію) та угоди про Транс-Тихоокеанське партнерство, яке передбачає створення єдиного економічного простору в рамках Тихоокеанського регіону. Зрештою, вже після Брексіт Президентом США було обрано Д. Трампа, котрий під час своєї передвиборчої кампанії постійно висловлював намір щодо розбудови США як могутньої національної держави за умови скорочення участі у глобальних політичних та економічних проектах й обмеження впливу суб'єктів глобалізованого світу, зокрема, транснаціональних корпорацій. При цьому одним з перших своїх указів новий Президент США вивів свою країну з вищезгаданої Угоди про Транс-Тихоокеанське партнерство, говорить сам за себе [4].

Таким чином, незважаючи на те, що результати голосування на референдумі 23 червня 2016 р. стали несподіваними для багатьох експертів, сам факт прийняття рішення щодо Брексіт зумовлений цілим комплексом політичних, соціально-економічних та культурних причин. Процес виходу Великобританії з ЄС, без сумніву, має розглядатись як спротив не лише євроінтеграційним процесам, але й процесам глобалізації. Адже, такі прояви глобалізації, як активізація ТНК, аутсорсінг, трудова міграція утворили ризики для значних сегментів бізнесу та суспільства розвинених країн Заходу, котрі стали соціальною базою ізоляціоністських рухів. При цьому ці рухи не випадково знайшли підтримки саме у британському суспільстві, в якому завжди були сильними євроскептичні настрої.

Аналізуючи політичні ризики, що постали внаслідок виходу Великобританії з ЄС, насамперед, слід відзначити, що голосування на референдумі розкололо британську спільноту. Більшість мешканців Шотландії та Північної Ірландії проголосували проти виходу з ЄС, що зумовлює поширення сепаратистських настроїв. Про необхідність проведення повторного референдуму про незалежність Шотландії вже неодноразово заявляв лідер Шотландської національної партії Н. Стерджен. При цьому успішне проведення шотландського референдуму за незалежність, безумовно, стане каталізатором сепаратистських настроїв в Північній Ірландії та країнах континентальної Європи, зокрема, в Іспанії.

Багато в чому показовими в плані співвідношення впливу євроскептиків та єврооптимістів у провідних європейських країнах стали виборчі компанії 2017 р. в ФРН, Франції та Нідерландах. З одного боку, всупереч деяким прогнозам, 2017 р. не став тріумфом євроскептицизму. У Німеччині та Нідерландах владу за підсумком голосування змогли зберегти Християнсько-

демократичний союз та Народна партія. Щодо Франції, то тут перемогу на виборах здобув Е. Макрон, котрий позиціонує себе як прихильник євроінтеграції, та його партія «Вперед, Республіка!». У той же час, націоналістична партія «Альтернатива для Німеччини» не лише вперше потрапила до Бундестагу, але отримала 13% голосів виборців та сформувала третю за чисельністю парламентську фракцію. Свої позиції змогла зберегти і євроскептична нідерландська «Партія свободи», котра отримала близько 20% голосів (друге місце на виборах до парламенту Нідерландів). Дещо покращив свої позиції за підсумками парламентських виборів у Франції Національний фронт (8 місць у Національних зборах проти 2 у порівнянні з виборчою кампанією 2012 р.) [1]. Насторожувати єврооптимістів має і результат лідера Національного фронту М. Ле Пен, яка змогла набрати понад 30% голосів виборців у другому турі президентських виборів. Отже, протягом останніх років євроскептикам, без сумніву, вдалося отримати хоча й не вирішальну, натомість, впливову роль у європейській політиці.

Отже, Брексіт з певною долею ймовірності може спричинити масштабні дезінтеграційні процеси в Європі, результатом яких може стати як втрата територіальної цілісності деяких європейських країн внаслідок посилення сепаратистських рухів, так і подальше наростання відцентрових тенденцій в ЄС. Австрійський науковець Ф.Бібер висуває три можливі сценарії процесів дезінтеграції [7]. Перший з них є найбільш негативним та передбачає фактичний розпад як ЄС, так і Великобританії. За цим сценарієм Великобританія втрачає єдність через вихід Шотландії (можливо, й Північної Ірландії); у свою чергу, позиції ЄС вкрай послаблюються внаслідок поширення євроскептицизму та посилення сепаратистських рухів. Другий сценарій передбачає збереження єдності ЄС за рахунок дезінтеграції Великобританії, негативний досвід якої стане уроком для країн, в яких спостерігаються сильні євроскептичні настрої, зокрема, Нідерландів. За такого сценарію в ЄС може залишитись Шотландія, а Німеччина остаточно закріпить свою гегемонію в Об'єднаній Європі. Зрештою, згідно з третім варіантом розвитку подій Великобританії вдасться зберегти єдність та залишитись впливовим гравцем на світовій політичній арені. На наш погляд, такий сценарій сприятиме наростанню відцентрових тенденцій в ЄС, адже буде створено прецедент успішного та більш-менш безболісного виходу зі складу цієї структури. Більше того, послаблення ЄС, котре стає неминучим в рамках цього сценарію, відчутно посилить позиції інших світових центрів сили, насамперед, США та Китаю.

Таким чином, потенційні наслідки Брексіт для сучасного світового співтовариства є вкрай суперечливими. З одного боку, вихід Великобританії з ЄС є, без сумніву, найсерйознішим викликом процесам глобалізації й євроінтеграції та гіпотетично може нести загрозу для єдності європейської та євроатлантичної цивілізації. З іншого боку, процеси формування глобального світу (у тому числі, й процеси євроінтеграції) набули настільки масштабного характеру, що можна говорити, скоріше, про вірогідність їх переформатування, ніж припинення. При цьому дане переформатування так чи інакше буде

супроводжуватись розвитком помітних вже зараз тенденцій зростання ролі незахідних країн у світовій політиці та економіці.

1. Гуселетов Б. Выборы 2017 года в странах Евросоюза: общее и особенное. *Современная Европа*. 2018. № 2. С.18–28.
2. Олійник О. В. Вплив інтеграційних процесів в Європейському Економічному Співтоваристві на позицію Великої Британії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Історичні науки. 2010. Вип. 3. С. 440–445.
3. Сталовєрова Г. В. Членство Великобританії в Євросоюзі: дискусія в ЄС. *Гілея*. 2016. Вип. 106. С. 128–132
4. Трамп підписав указ про вихід США із Транстихоокеанського партнерства. URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/news-38724854/>
5. Шепелєв М., Артємова Є. Феномен євроскептицизму як прояв кризових тенденцій у процесі європейської інтеграції. *Політологічні записки* : зб. наук. праць. Вип. 3. Луганськ, 2011. С.78–89.
6. Яковюк І. В. Brexit: причини і наслідки британського референдуму. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. Харків, 2016. С. 25–29.
7. Bieber F. Ever Farther Union: Balkans and the Brexit. URL: <https://www.freedomhouse.org/>
8. Brexit: How much of a generation gap is there? URL: <http://www.bbc.com/news/magazine-36619342/b>
9. Coyle D. Brexit and globalisation. URL: <http://voxeu.org/article/brexit-and-globalisation/>
10. Reality Check: How much does the EU Budget cost the UK? URL: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35943216/>
11. Thatcher M. Speech to the College of Europe ("The Bruges Speech")/ URL: <http://www.margarethatcher.org/document/107332/>

Ю. Копинець

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛІВ 2017 РОКУ

В останні десятиліття політичні системи країн Європейського Союзу (ЄС) зіткнулися з низкою серйозних викликів, які мали вплив і на формування партійних систем. Вказані виклики пов'язані з фінансовою кризою 2008–2009 рр., міграційною кризою 2015–2016 рр., антиглобалістськими рухами та євроскептицизмом. Перенесення їх у сферу політики виявилось у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій / «партій нової політики».

Крім того на конфігурацію партійних систем має суттєвий вплив загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій з розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури.

Методологія дослідження і основні категорії. Мейнстрим (основна течія) – домінуючий напрям в якійсь галузі (наука, культура, політика) для певного відрізка часу (консервативні, ліберальні, соціал-демократичні партії). Складніше в сучасних умовах з номінацією антисистемних партій (партій «нової хвилі», партій постматеріальних цінностей, популістських партій). До них ми відносимо ті, які характеризуються такими основними рисами. По-перше, вони протиставляють себе традиційним партіям і вважають себе єдиними силами, здатними захистити інтереси всього народу. По-друге, «антисистемні партії» приймають участь у політиці, використовуючи агресивний стиль опозиційної боротьби. По-третє, ідеологічною основою

подібних партій виступає «харизматичний популізм». По-четверте, притаманність їх месиджамантиглобалістських, антиміграційних, євроскептичних настроїв.

«Нові партії» – це партії, які виникла із розколу вже існуючої партії, або є новими по суті, оскільки утворюється новими політиками. До основних ознак «нових» партій Л. Сморгунов відносить такі. По-перше, нова партія відрізняється від історичної. Історична партія вже колись існувала, і її поява це данина традиції, а не потреба у вираженні якихось політичних інтересів. По-друге, нова партія виникає у проміжку між двома послідовними виборами. Якщо партія колись уже приймала участь у виборах, то вона не може рахуватися новою. По-третє, нова партія повинна конкурувати за ідеологічну нішу. По-четверте, нова партія має нову назву і новий склад політичних лідерів [15, с. 10]. Отже, сутнісною ознакою «нових партій» є їх утворення у проміжку між останніми і наступними черговими / позачерговими парламентськими (місцевими виборами).

У 2017 р. відбулися парламентські вибори у семи країнах Європейського Союзу: Нідерландах (15 березня), Болгарії (26 березня), Великій Британії (8 червня), Франції (11, 18 червня), Німеччині (24 вересня), Австрії (15 жовтня) та Чехії (20–21 жовтня). Парламентські виборчі кампанії 2017 р. мають яскраво виражений національний профіль, тому їх потрібно аналізувати враховуючи країнову специфіку. Разом з тим, за своєю логікою вони багато в чому вписуються у більш широкий європейський і світовий тренди розвитку партійних систем.

Парламентські вибори, починаючи з 2010-х рр. проходять у країнах Європейського Союзу в умовах, коли завершився період політичної історії, який тривав з 1980-х рр. Це був період тріумфу двопартійності, заснованої на консенсусі неолібералізму та соціолібералізму, період вражаючого просування глобалізму, постмодернізму і тісно пов'язаного з ними наднаціонального проекту «брюссельської Європи».

А починаючи з початку ХХІ ст. з'являються нові тренди в політичному житті, які і обумовлюють політичний процес, в тому числі і процес партієтворення: а) зростаюче відчуження між політичним класом і виборцями; б) поглиблення ідейно-ціннісного розколу всередині провідних політичних сил і елітних груп; в) загострення розколу щодо європейської інтеграції, відчутно зростає євроскептицизм, додатковий імпульс якому надали домінування Німеччини в ЄС і міграційна криза; г) накопичення різнохарактерного протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші); д) криза традиційних партій, двопартійності і самої ліво-правої матриці ідеологічних координат; ж) криза ідеології «мейнстріму» у всіх її проявах.

Нідерланди (15 березня 2017 р. відбулися вибори до Другої палати Генеральних штатів у якій 150 депутатських місць). Голосування в країні відбувається в 19 округах за партійними списками. Партійна система відображає гетерогенність нідерландського суспільства і може бути ідентифікована як система поляризованого плюралізму в якій дві або три партії

за результатами парламентських виборів формують уряд. Нині в Нідерландах діють на загальнонаціональному рівні не більше 15 партій. На місцевому рівні функціонує більше 100 партій. Найбільш чисельними партіями є «Християнсько-демократичний заклик» (60 тис. членів) та Соціалістична партія (45 тис. членів) [9]. До найбільш відомих партій відносимо: Партію праці, «Народну партію за свободу і демократію» (НПСД), партію «Демократи-66», Партію свободи (ПС), партію «Зелені ліві», партію «Християнський союз».

Партійна система Нідерландів базується на так званій «системі опор» (пілларизація). Пілларизація – це стійкий вертикальний поділ суспільства, в якому зразки політичної організації, включаючи профспілки, а також політичні партії визначаються релігійною або лінгвістичною приналежністю, які істотно порушують горизонтальний класовий поділ. У Нідерландах, де історично окремі кальвіністські, римсько-католицькі та світські організації представлені в багатьох сферах суспільного життя, цей зразок соціальної організації став інституціалізованою основою «сегментованої інтеграції» і поділу політичної влади.

«Система опор», як вважає П. Осколков, – це явище в суспільно-політичному житті Нідерландів, яке можна охарактеризувати як поділ країни за партійною і ідеологічною ознакою[9]. Йдеться про те, що партії «опиралися» на постійний електорат, який був інституційно сконцентрований і виховувався церквою, школою, профспілками і т.д. Головні партії мали у суспільстві відповідні інституційні «опори». Період функціонування вказаної системи охоплює 1917–1967 рр. Але незважаючи на це головні партії країни і надалі мають свої «опори» у суспільстві.

Головна інтрига виборів 2017 р. – боротьба за електоральну першість між правлячою «Народною партією за свободу і демократію» діючого прем'єр-міністра М. Рютге і правопопулістською «Партією свободи» Г. Вілдерса.

ПС була утворена у 2006 р. Г. Вілдерсом. Це правопопулістська партія, яка виступає за вихід з Євросоюзу (євроскептицизм), проти мігрантів та діючої політичної еліти, тобто їй притаманна також антиіммігрантська та антиелітистська риторика. Ще до референдуму в Великобританії її лідер Г. Вілдерс у 2014 р. подав до Генеральних штатів доповідь «Некзит» про плюси і мінуси виходу Нідерландів з Євросоюзу. ПС не має ні організаційної структури, ні інституту членства, а лише прихильників по всій країні. Її уособлює одна людина – Г. Вілдерс. Слід зазначити, що подібна права партія вже існувала в країні – це партія «Список Піма Фортейна», яка різко виступала проти імміграції мусульман, і на виборах до парламенту у 2002 р. здобула 26 депутатських мандатів[11, с. 360]. Після вбивства П. Фортейна на місце його партії претендувала низка партійних структур, але тільки ПС зуміла зберегти свої позиції до нинішнього часу [8, с. 55].

Популярність праворадикальних партій в Нідерландах обумовлена тим, що за результатами опитування (Євробарометр, 2018 р.) двома головними проблемами Євросоюзу нідерландці вважають імміграцію (45 % опитаних) і стан бюджету країн-учасниць ЄС (34 %). А 59 % виступає проти розширення

ЄС, оскільки вони остерігаються того, що нові члени ЄС не зможуть правильно вибудувувати свою економічну політику в рамках єврозони [7, с. 63].

За результатами виборів депутатські мандати здобули наступні партії: НПСД – 21,3 % (33 депутатські мандати), ПС – 13,1 % (20), «Християнсько-демократичний заклик» – 12,5 % (19), «Демократи – 66» – 12,1 % (19), Соціалістична партія – 9,2 % (14), «Зелені ліві» – 8,9 % (14), Партія праці – 5,7 (9), «Християнський Союз» – 3,4 % (5), Партія захисту тварин – 3,1 % (5), «50 PLUS» (захищає інтереси пенсіонерів) – 3,1 (4), Реформістська політична партія – 2,1 % (3), «DENK» (захищає інтереси мігрантів) – 2,0 % (3), «Форум для демократії» (ультраправа партія, яка виступає за вихід з ЄС) – 1,8 (2).

Отже, вибори показали, що суперництво між «мейнстримом» і антисистемними партіями / «партіями нової політики» (до яких відносимо правопопулістські, зелені та інші) у Нідерландах продовжується. Найбільш актуальним для політичної системи є протистояння «мейнстриму» і правого популізму, який уособлює Партія свободи. При цьому її результат свідчить, що популістські лозунги «нідерландського Трампа» про заборону ісламу, вихід з ЄС, заборону міграції, мають у суспільстві солідну підтримку. За результатами виборів депутатські мандати здобули дві «нові» партії – «DENK» та «Форум для демократії».

Через два роки, приймаючи участь у виборах до Європарламенту, нідерландські популісти та ультраправі їх програли. А перемогу отримали «мейнстримні» партії. З 26 депутатських місць, які належать Нідерландам найбільше мандатів отримали: Партія Праці (6), по чотири мандати НПСД та партія «Християнсько-демократичний заклик», по три – «Зелені / ліві» та «Форум за демократію». Найбільша праворадикальна Партія свободи не отримала жодного мандату [18].

Болгарія (26 березня 2017 р. відбулися вибори до Народних зборів – 240 депутатів).

Голосування відбувається за пропорційною системою з 4 % виборчим бар'єром у 31 виборчому окрузі [12, с. 293]. Партійну систему можна визначити як двоблокову багатопартійну. Головними конкурентами на парламентських виборах 2017 р. були помірно консервативна партія «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЄРБ) і Болгарська соціалістична партія (БСП). У виборах брали участь 20 політичних партій і партійних коаліцій. Виборчий поріг у 4 % подолали п'ять суб'єктів виборчого процесу: ГЄРБ – 32,6 % (95 депутатських мандатів), коаліція «БСП за Болгарію» – 27,12 % (80), коаліція «Об'єднані патріоти» (утворена націоналістичними партіями «АТАКА», «Національний фронт за порятунок Болгарії», «Болгарський національний рух» та інші) – 9,0 % (27), «Рух за права і свободи» (захищає права турецької національної меншини) – 8,9 % (26), популістська партія «Воля» – 4,1 (12) [2, с. 25].

За результатами виборів була утворена консервативна мінімально виграшна урядова коаліція (122 депутати) у складі партії ГЄРБ і виборчої коаліції «Об'єднані патріоти». До парламенту пройшла одна «нова»

правопопулістська та антиіммігрантська партія «Воля», яка підтримала урядову коаліцію [4, с. 117].

Великобританія (8 червня 2017 р. відбулися вибори до нижньої палати парламенту – Палати общин в якій 650 депутатських місць). Вибори відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості. Партійна система Великобританії в процесі еволюції (внаслідок змін 1970–2005 рр.) перетворилася з двопартійної на багатопартійну завдяки появі малих партій та «третьої сили» – Ліберально-демократичної партії. [11, с. 128]. Малі партії Великобританії – це партії Шотландії (Шотландська національна партія), Уельсу (націоналістична партія «Плайд Камрі») та Північної Ірландії (націоналістична партія «Шин Фейн»).

На парламентських виборах 2017 р. перемогла Консервативна партія Великобританії на чолі з прем'єркою Т. Мей, здобувши 318 мандатів, що становить 48,8 % депутатських місць у палаті громад. Лейбористська партія отримала 262 мандати (40,4 %), а Шотландська національна партія – 35 (5,4 %). Четверту сходинку посіла Ліберально-демократична партія, яка отримала 12 місць (1,9 %). Інші партії і незалежні кандидати отримали 23 мандати (Демократична юніоністська партія – 10, «Шин Фейн» – 7).

Франція (11, 18 червня 2017 р. відбувся перший і другий тур виборів до нижньої палати Національних Зборів). У Франції нижня палата парламенту обирається за мажоритарною системою абсолютної більшості, тому вибори відбуваються у два тури.

Франція тривалий час була зразком політичної моделі для нових демократій. Правоцентристська Республіканська партія Франції (РПФ) і лівоцентристська Французька соціалістична партія (ФСП) при підтримці її політичних партнерів регулярно змінювали одна одну при владі. Однак при цьому останні десять років суттєво зростав потенціал і популярність партії «Національний фронт» (НФ).

Напередодні парламентських виборів у Франції відбулися вибори президентські (23 квітня, 7 травня), на яких перемогу отримав Е. Макрон, який представляв ідеологічно невизначений рух «Вперед!». Слід зазначити, що після поразки на президентських виборах, лідерки «Національного фронту» М. ЛеПен весною 2018 р. партія зробила ребрендинг, змінивши історичну назву на нову – «Національне об'єднання», а Ж.-М. ЛеПен (засновник і колишній лідер партії) був позбавлений статусу почесного голови з метою відмежування партії від її крайніх правих витоків. Також з партійної програми був видалений пункт про відмову від євро, а тема виходу з Євросоюзу замінена дискурсом про «новий європейський проект» – «Європу національних держав» [5, с. 53].

Згодом на парламентських виборах впевнену перемогу отримала президентська коаліція, яку утворили партія Е. Макрона «Вперед, Республіка!» і центристська партія «MoDem» («Демократичний рух»). Вона отримала 350 парламентських місць з 577 («Вперед, Республіка!» – 308 мандатів і «MoDem» – 42).

У першому турі президентських виборів 2017 р. лідер ультралівої партії «Нескорена Франція» Ж.-Л. Меланшон отримав 7 млн. голосів (19,6%),

кандидат НФ М. ЛеПен 7,6 млн. (21,3%). У другому турі за неї проголосували 10,6 млн. (33,94%). Однак трансформувати ці результати в політично значиме парламентське представництво фланговим партіям не вдалося – на виборах до Національних зборів партія «Національне об'єднання» отримала в нижній палаті всього 8 депутатських місць, а партія «Нескорена Франція» разом з комуністами – 26.

Таким чином за результатами парламентських виборів відбулося перезавантаження партійно-політичної системи Франції і руйнація біпартійної конструкції партійної системи, яка діяла у Франції майже 50 років. По-перше, перемогу отримала маловідома «нова» політична партія «Вперед, Республіка!», отримавши одноосібно більше 50 % депутатських мандатів, і, по-друге, три четверті депутатів Національних Зборів стали ними вперше.

РПФ і ФСП вибори програли, отримавши відповідно 21,5 % (125 депутатських мандатів) і 9,5 % (34). Націоналістична партія «Національне об'єднання» здобула 13,2 % голосів виборців. До парламенту за результатами виборів пройшли дві «нові» партії, отримавши при цьому високий результат: «Вперед, Республіка!» та «Нескорена Франція».

Нова партійно-політична конфігурація, яка виникла до середини літа 2017 р. визначалася наступними головними елементами: а) міцна монополія макронівської більшості у виконавчій владі і в нижній палаті парламенту; б) глибока криза ідентичності і дезінтеграційні процеси, що охопили як ФСП, так і РПФ; в) розгубленість і конфлікти в таборі партії «Національне об'єднання»; в) підйом в лівій частині партійного спектру, який пов'язаний з успіхом партії «Нескорена Франція»; г) динаміка змін, яка поставила на порядок денний різних політичних сил завдання перегрупування, перегляду ідеології, ребрендингу, пошуку нової тактики і нових облич, створення нових альянсів і т.п. [5, с. 44–45]

Французький соціолог П. Перріно, аналізуючи електоральні процеси в країнах ЄС, констатує, що останнім часом в західних країнах ціль виборів суттєво змінюється: на них все частіше не обирають національних лідерів, а виражають недовіру до влади. І таке голосування приводить до серйозних трансформацій політичних і партійних систем [2, с. 18–19].

В українському варіанті висновок П. Перріні звучить дещо по-іншому, але також не свідчить про вибори національного лідера: «вибір між двох зол», або «між поганим і ще гіршим». У даному контексті слід зазначити, що президентські і парламентські вибори 2019 р. в Україні проходили немов би по французькому сценарію, оскільки аналогічну перемогу здобув В. Зеленський зі своєю маловідомою партією «Слуга народу».

Німеччина (вибори до нижньої палати парламенту – Бундестагу відбулися 24 вересня 2017 р.). Вибори проходять за змішаною виборчою системою. В Німеччині діє багатопартійна система (більше 30 партій), але до парламенту, як правило, проходять 5-6 головних. При цьому навколо двох з них (ХДС / ХСС і СДПН) утворюються коаліції, які по чергово знаходяться при владі, починаючи з другої половини ХХ ст. [11, с. 161].

Відмінна риса цих виборів – різке падіння рейтингу напередодні виборів обох провідних німецьких партій: правоцентристського блоку ХДС / ХСС і лівоцентристської Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН). А також здобує третє місце націоналістичної і євроскептичної партії «Альтернатива для Німеччини» (АдН) з результатом 12,6 %. Вперше в історії Німеччини в Бундестазі буде сім партій, при чому одна з них відверто націоналістична: ХДС – 200 депутатських мандатів, СДПН – 153, АдН – 94, Вільна демократична партія (ВДП) – 80, «Ліві» – 69, «Союз 90 / Зелені» – 67, ХСС – 46 (подається сукупна кількість мандатів здобута на виборах) [16, с.30–31]. Результати виборів за партійними списками є наступні: ХДС – 32,9 %, СДПН – 20,5 %, АдН – 12,6 %, ВДП – 10,7 %, «Ліві» – 9,2 %, «Союз 90 / Зелені» – 8,9 %, ХСС – 6,2 %.

Як і у Франції, парламентські вибори в Німеччині показали зниження популярності «мейнстримних» партій (кількість мандатів у порівнянні з 2012 р. зменшилася на 105). Натомість малі партії АдН, ВДП, «Ліві», «Союз 90 / Зелені» здобули майже стільки ж мандатів, як і «загальнонародні» ХДС / ХСС та СДПН.

Соціологічні опитування в Німеччині таким чином пояснювали причини голосування громадян за АдН: 1) партія усвідомлює, що прості люди більше не почуваються безпечно; 2) згідні з вимогами АдН про обмеження ісламу в Німеччині; 3) підтримують вимогу партії різко скоротити приплив міграції і біженців; 4) голосуванням за АдН можна висловити свій протест проти існуючого стану речей, політики «мейнстриму».

Відсутність політичних дебатів між парламентськими партіями з хвилюючих громадян питань, зближення виборчих програм ХДС і СДПН, постійна їхня участь в урядових коаліціях, викликають у виборців відчуття відсутності реального вибору – альтернативи. Таку альтернативу вони побачили в партії АдН.

Вигравши вибори з низьким результатом, перед А. Меркель (лідер ХДС) постало складне завдання утворити урядову коаліцію. Перед нею був такий вибір: а) «ямайська коаліція» (за логотипами кольорів трьох партій, які відповідають кольорам національного прапора Ямайки) – чорного (ХДС), жовтого (ВДП) і зеленого («Союз 90 / Зелені»); б) створення уряду меншості, діяльність якого буде залежати від того, як голосуватиме опозиція; в) нові вибори, які важко спрогнозувати [17, с. 13]. В результаті провалу перемовин з ВДП та «зеленими» була утворена «велика коаліція» ХДС / ХСС і СДПН.

Після виборів за результатами опитування громадян спостерігалось падіння популярності «народних» партій і зростав рейтинг «зелених». Результати виборів в Європарламент в кінці травня 2019 р. підтвердили дані опитувань: ХДС / ХСС – 28,9 %, «Зелені / Союз 90» – 20,5 %, СДПН – 15,9 %, АдН – 11% [1, с.21].

Ріст популярності «зелених» межує з ризиком потрапити в «пастку електорального розчарування», сутність якої в тому, що виборці можуть відвернутися від партії як такої, котра не виправдала їхніх сподівань. Щоб цього не трапилося лідерам партії потрібно принаймні позбавити її іміджу

«екологічних популістів» і «партії однієї проблеми». Як результат вона може в перспективі стати другою за впливовістю партією в Німеччині.

Австрія (15 жовтня 2017 р. відбулися вибори в нижню палату парламенту – Національну Раду). За результатами виборів депутатські мандати отримали такі партії: консервативна Австрійська народна партія (АНП) – 31,4 % (61 депутатський мандат), Соціал-демократична партія Австрії – 26,9 % (52), націоналістична Австрійська партія свободи (АПС) – 26 % (51), проєвропейська партія «NEOS – нова Австрія» – 5,3 % (10), «Список Петера Пілца» (PILZ) (колишній депутат від партії зелених) – 4,7 % (8). Коаліція була утворена АНП та націоналістичною ультраправою АПС [19, с. 49–54].

Таким чином результати виборів показали електоральний зсув у бік крайніх правих, який став характерним у XXI ст. для низки європейських держав (Нідерланди, Німеччина, Швеція, Данія). Але крім Австрії націоналістичні партії у XXI ст. не сприяли посиленню націоналістів у центральних органах виконавчої влади. Австрійський приклад унікальний тим, що участь націоналістів в урядовій коаліції стала для альпійської держави своєрідною традицією, яка обумовлена в тому числі й історичними причинами [20, с. 81].

Чеська Республіка. У виборах до нижньої палати чеського парламенту – Палати депутатів (200 місць) 20-21 жовтня 2017 р. взяли участь 31 партія і політичний рух, що є історичним рекордом для Чеської Республіки.

При явці виборців 60,63 % депутатські мандати отримали 9 політичних партій. Популістична партія «ANO 2011» («Акція незадоволених громадян») перемогла на виборах отримавши 29,64% голосів виборців і 78 із 200 місць у Палаті депутатів. На парламентські вибори 2013 р. ця партія йшла як ліберальна, виступаючи проти збільшення податків та акцентуючи увагу на корупції у країні. Більш того, тоді партія декларувала посилення співпраці із ЄС. Напередодні виборів 2017 р. «ANO 2011» змінила свою риторику, виступивши проти мігрантів та за збільшення підтримки місцевих виробників. Зокрема, сам А. Бабіш заявив, що посилення Євросоюзу потрібне насамперед у питаннях захисту спільного кордону, щоб блокувати прибуття нових мігрантів [13].

Слід зазначити, що напередодні парламентських виборів 2017 р. «ANO 2011» досягла значних успіхів на регіональних виборах, які відбулися 7-8 жовтня 2016 р., здобувши 21,05 % голосів виборців. Натомість Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП) отримала 15,5 % голосів, Комуністична партія Богемії і Моравії (КПБМ) – 10,54 %, а Громадянська демократична платформа (ГДП) – 9,47 % [3, с. 104].

Євроскептична ГДП зайняла друге місце – у неї 11,32 % голосів виборців (25 депутатів). Партія декларує євроскептицизм в якості своєї ідеології. Виступала проти введення євро і неприйняття мігрантів.

Третьою фінішувала нова політична сила «Чеська піратська партія» – 10,79 % голосів (22 депутати). Вона виступає проти обмеження громадянських прав. Серед пунктів її програми – боротьба за вільніший доступ до інформації, легалізація легких наркотиків, заборона засобів моніторингу за громадянами

тощо. Піратські партії – це політичні партії, основною метою яких є реформування законодавства у сфері авторського права і патентів. Піратські партії відстоюють права на приватне життя, як в Інтернеті, так і в повсякденному житті, а також «прозорість» державного апарату. Першою такою партією була Шведська піратська партія, заснована 1 січня 2006 р. Партія вперше отримала депутатські мандати.

Антиєвропейська (націоналістична, популістська) партія «За свободу і пряму демократію», яка утворилася внаслідок розколу партії «Світанок прямої демократії», фінішувала четвертою з результатом 10,64 % голосів. Комуністична партія Чехії та Моравії посіла п'яте місце з 7,76% голосів. КПЧМ набрала за результатами виборів удвічі менше голосів ніж у 2013 р. КПБМ у перевиборчій програмі пропонувала відродити соціалістичну суспільно-політичну систему та вивести Чехію з НАТО.

Нищівним став результат виборів для Чеської соціал-демократичної партії, яка знаходилася при владі. Вона посіла шосте місце і отримала лише 7,27 % голосів та матиме 15 депутатів у парламенті. Її виборчим гаслом було «Країна в якій добре жити», а обіцянки – популістськими.

Отримали депутатські мандати консервативні партії Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (10), «Tradice, OdrovĚdnost, Prosperita 09 –TOP 09» (7), а також ПП «Мери та незалежність» (STAN) (6)[3, с.102–105].

Партія вільних громадян, ПП «Реалісти», Партія громадянських прав, фашистська Робітничка партія соціальної справедливості (2010), Партія зелених, ПП «Референдум проти Європейського Союзу», Партія здорового глузду, ПП «Щаслива Чехія», Партія зелених, Чеський національний фронт та ряд інших не змогли подолати виборчий бар'єр [13].

Ідеологічний профіль партій, які отримали депутатські мандати за результатами виборів виглядає таким чином: «ANO 2011» (лібералізм, популізм), ЧСДП (соціал-демократія, панєвропеїзм), Комуністична партія Чехії і Моравії (комуністична), ГДП (ліберальний консерватизм, євроскептицизм), ПП «TOP 09» (ліберальний консерватизм, панєвропеїзм), ХДС-ЧНП (соціальний консерватизм, панєвропеїзм), ПП «За свободу і пряму демократію» (популізм, євроскептицизм), ПП «Мери та незалежність» (субсидіарність, панєвропеїзм), Чеська піратська партія (лібералізм) [10, с. 126–127].

Висновки. Головною особливістю парламентських виборів 2017 р. в країнах Європейського Союзу стало підтвердження пережитих ним глибоких соціально-політичних трансформацій, сутність яких полягає в неухильному зменшенні незаперечної монополії на політичну владу, яку ще в недавньому минулому мали системні партії традиційного європейського політичного мейнстриму. Тривале домінування центристської політики в значній мірі вихлостило сутнісні відмінності між головними системними партіями європейського мейнстриму. На цьому тлі активізацію радикалізму певна частина виборців сприймає як свідчення появи у них реальних політичних альтернатив. За результатами нашого дослідження ми побудували таблицю

(таблиця 1), в якій відобразили електоральні досягнення «партій нової політики».

Таблиця 1

**Електоральні результати «партій нової політики» (ПНП)
за результатами парламентських виборів 2017 року**

	Країна, к-ть депутатських місць, (явка виборців)	Переможець виборів, %	К-ть голосів- %, (д. м.*) ПНП	Участь ПНП в урядовій коаліції	Частка голосів ПНП, % (д.м.*)
1	Австрія, 183, (67,6 %)	—	АПС - 24,7 % (53), PILZ - 4,1 % (8)	+ АПС	28,8 (61)
2	Болгарія, 240 (52,5 %)	—	Коаліція «Об'єднані патріоти» -9,0 % (27), «Рух за права і свободи» - 8,9 % (26), «Воля»- 4,1 % (12)	+ Коаліція «Об'єднані патріоти»	22 % (65)
2	Велика Британія, 650, (68,7 %)	—	—	—	—
3	Нідерланди, 150, (81,0 %)	—	Партія свободи-13,1 % (20), «Зелені ліви»-8,9 % (14), Партія захисту тварин-3,1 % (5), 50 PLUS- 3,1 % (4), DENK-2 % (3), Форум для демократії-1,8 (2)	—	32 % (48)
4	Німеччина, 709, (76,2 %)	—	Альтернатива для Німеччини- 12,6 % (94), Союз 90/Зелені- 8,9 % (67)	—	21,5 % (161)
5	Франція, 577, (42,6 %)	Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem»- 350 д.м.*	«Нескорена Франція»- 17 д.м.	+ Коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem»- 350 д.м.*	367
6	Чехія, 200, (60,6 %)	ANO 2011- 29,6 % (78)	«Чеська піратська партія» -10,7 % (22), «За свободу і пряму демократію» 10, 6 % (22)	+ ANO 2011	50,9 % (122)

*— депутатські місця

На основі даних, поданих в таблиці 1 можна зробити такі висновки про електоральний успіх «партій нової політики».

По-перше, у Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem») та Чехії (ANO 2011) такі партії здобули перемогу на виборах, у Нідерландах «Партія

свободи» посіла другу позицію, а у Німеччині (АдН), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Австрії (АПС) отримали третій результат.

По-друге, в Австрії (АПС), Болгарії (коаліція «Об'єднані патріоти»), Франції (коаліція «Вперед, Республіка!» і «MoDem» здобули монобільшість), Чехії (ANO 2011) «партії нової політики» прийняли участь у формуванні урядової коаліції.

По-третє, загалом «партії нової політики» здобули від 21,5 % (Німеччина, АдН) до понад 50 % депутатських мандатів (Франція, Чехія).

По-четверте, на виборах 2017 р. у країнах ЄС (крім Франції) зафіксовано порівняно високий рівень явки виборців, що засвідчує зацікавленість виборців у вирішенні нагальних невідкладних проблем, які притаманні кожному суспільству, маючи при цьому країнову специфіку.

По-п'яте, успіх «партій нової політики» вказує на їхнє протистояння / боротьбу з мейнстримними партіями.

1. Белов В. Партийно-политический ландшафт в Германии – основные тенденции. Европейская аналитика 2019. М.: ИЕ РАН, 2019. С. 21–29.
2. Гуселетов Б. Выборы 2017 года в странах Евросоюза: общее и особенное. *Современная Европа*. 2018. № 2. С. 18–28.
3. Гуселетов Б. Парламентские выборы в Чехии. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Ин-т Европы РАН, 2018. С. 102–107.
4. Кандель П. Национализм и «электоральная зависимость» в ЮГО-Восточной Европе. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Ин-т Европы РАН, 2018. С. 113–118.
5. Нарочницкая Е. Партийно-политический ландшафт Франции после выборов 2017 г. Свет и тени «эры Макрона». М.: Ин-т Европы РАН, 2019. С. 44–55.
6. Нарочницкая Е. Непредвиденные итоги выборов во Франции 2017: итоги и перспективы. М.: Ин-т Европы РАН, 2017. С. 11–20.
7. Осолков П. Нидерланды в лабиринте европейской интеграции. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 4. С. 62–65.
8. Осолков П. Правый популизм в странах Бенилюкс в сравнительной перспективе. *Современная Европа*. 2017. № 5. С. 54–62.
9. Осолков П., Сергеев Е. Нидерландская партийная система: между системой опор и европейской интеграцией. URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/viewFile/264/262>
10. Остапець Ю. Електоральний фактор в еволюції партійного ландшафту країн Вишеградської четвірки (2015–2018 рр.). *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 122–132.
11. Политический системный справочник: в 4 т. Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. М.: ОАО «Московские учебники и Картолитогрфия», 2009. 615 с.
12. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
13. Самуш М. Парламентський «вінегрет» по-чеському. *Дзеркало тижня*. 2013. № 40 (1 листопада – 8 листопада).
14. Синдеев А. Новытенденции в политической системе Германии. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Ин-т Европы РАН, 2018. С. 36–42.
15. Сморгунов Л. Феномен новых партий и его влияние на электоральное поведение. *Человек. Сообщество. Управление*. 2008. № 1. С. 4–16.
16. Тимошенко Е. Итоги выборов в бундестаг: новые вызовы – старые ответы. *Современная Европа*. 2018. № 2. С. 29–40.
17. Тимошенко Е. Успех «Альтернативы для Германии» на выборах в бундестаг 2017 г.: вызов для немецкой партийно-политической системы? *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С. 9–13.
18. У Нідерландах популісти і ультраправі провалилися на виборах в Європарламент. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/05/27/7096620/>
19. Швейцер В., Грибовский В. Итоги парламентских выборов в Австрии. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 1. С. 49–54.
20. Швейцер В., Грибовский В. Националисты Австрии: этапы вхождения во власть. Европа 2017: партии, выборы, власть. М.: Ин-т Европы РАН, 2018. С. 80–87.
21. Шипунов Г. Партії «нової політики» як феномен постіндустріального суспільства: ідейно-інституційні особливості. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник РДГУ*. 2016. Випуск 14. С. 211–218.

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ (НАТО) В СИСТЕМІ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Організація Північноатлантичного договору (The North Atlantic Treaty Organization (НАТО) англ.) - це політико-військовий альянс держав, головною метою якого є захист свободи та безпеки всіх членів Організації. Правовою та практичною основою Альянсу є Північноатлантичний договір. Північноатлантичний договір, підписаний 4 квітня 1949 року у Вашингтоні відповідно до Статті 51 Статуту ООН, яка підтверджує невід'ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. На даний час організація налічує 30 держав. Процес розширення поглиблюватиметься на багатьох рівнях, зокрема у напрямі транспортних зв'язків, охорони інформаційних систем, участі у виробленні важливих політичних та стратегічних рішень. Це вимагатиме акумулювання необхідних коштів. Пріоритетними у цій сфері є пристосування організаційних структур Збройних Сил до стандартів НАТО, підготовка кадрів, продовження аналітично-дослідної роботи у напрямі повної інтеграції з НАТО.

Північноатлантичний альянс заснований на принципі добровільного членства. Кожна з держав, яка приєдналася до НАТО, пройшла процедуру публічного обговорення всередині країни та відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав - членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН. Він зобов'язує кожну з них взяти на себе частину ризику й відповідальності, пов'язаних зі спільною безпекою, водночас надаючи членам Альянсу можливість користуватися перевагами спільної безпеки. Договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватися від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать [2], проте, як свідчить досвід НАТО, кожна з країн може бути учасником декількох систем безпеки, не ставлячи під ризик жодного з її членів. Регіональне співробітництво НАТО не замінює діяльність інших організацій, а доповнює їх. [8, с. 8.]

Згідно з Договором країни-члени беруть на себе зобов'язання підтримувати та розвивати свою обороноздатність, індивідуально та спільно забезпечувати основу для колективного воєнного планування.[2]

Система безпеки НАТО базується на принципі співробітництва. Такий провідний принцип життєдіяльності НАТО, маючи за мету забезпечення індивідуальної безпеки кожної окремої людини і громадянина своїх країн, робить привабливим членство в Альянсі для народів інших країн. У цілому систему безпеки на основі співробітництва можна уявити у вигляді чотирьох концентричних кілець:

- I. Індивідуальна безпека
- II. Колективна безпека
- III. Колективна оборона

IV. Забезпечення стабільності [8, с. 10]

Центральне місце у сфері партнерства Північноатлантичного альянсу належить програмі "Партнерство заради миру" (ПЗМ). Впровадження ініціативи Партнерства заради миру (ПЗМ) у 1994 р. додало нового виміру відносинам між НАТО та країнами-партнерами, який уможлиблює практичну співпрацю між військовими, що розвивається відповідно до різних інтересів та можливостей країн-учасниць. Програма спрямована на вдосконалення можливостей та потужності у миротворчій діяльності через спільне планування, підготовку, навчання, а відтак через досягнення взаємодії сумісності підрозділів країн-партнерів з відповідними силами країн — членів НАТО. Вона також має на меті сприяти прозорості у національному оборонному плануванні та бюджетному процесі, а також демократичному контролю над збройними силами. Допомагає посилити стабільність, зменшити загрозу миру та розбудувати зміцнені стосунки безпеки на основі практичної співпраці та відданості демократичним принципам, на яких ґрунтується Альянс.

Все ж таки членство в Організації Північноатлантичного договору дає чіткі гарантії безпеки, адже напад на одну з держав-членів розглядається як напад на них усіх. Потрапити під захист найсильніших у військовому відношенні держав є вигідним для держав, розташованих у такому потенційно вибухонебезпечному регіоні, як Центрально-Східна Європа.

Центрально-Східна Європа, завдяки своїм геополітичним чинникам, посідає ключове місце на карті континенту, виконуючи у певні періоди історії роль буфера, санітарного кордону та мосту, який з'єднував два ворогуючих між собою континенти. Історія довела, що події, які відбуваються в Центрально-Східній Європі, мають доленосне значення для всього континенту та світу, негативним доказом чого були дві світові війни.

Звичайно, крім переваг вступу в НАТО, це може принести певні проблеми. НАТО створювалась як протидія до СРСР і деяка ворожість збереглась у відношенні Росії й Альянсу, адже вступ східноєвропейських держав до НАТО позбавляє Росію від будь-яких надій на повернення їх до своєї сфери впливу. Нові члени організації отримують гарантії не лише військової безпеки, але й політичної незалежності. По-друге, вони отримують можливість провести модернізацію та структурну перебудову своїх армій, переведення їх на професійну основу, потреба в чому вже давно назріла, фактично за рахунок багатих західних партнерів.

НАТО як організація дозволяє країнам спільними зусиллями розширити свої можливості в рішенні життєво важливих питань національної безпеки. Країни-члени мають можливість проводити стратегію колективної безпеки і, при цьому, бути в рівних відносинах з більш потужними членами, а також продовжувати виконувати свої зобов'язання перед народом і продовжувати нести, як і раніше, індивідуальну відповідальність за свою оборону, але в протистоянні іншій державі-агресору вона вже не буде сама.

Проте, як показує українсько-російська війна, відсутність дієвості (впливу) міжнародних глобальних і регіональних безпекових інститутів (ООН, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи, СНД) або їх неспроможність (чи небажання) втручання при

вирішенні сучасних міжнародних (міждержавних) конфліктних ситуацій, збройних конфліктів і локальних воєн показує втрату ними міжнародного авторитету. Затягування в часі безпрецедентної за змістом, масштабами і спрямованістю інформаційно-пропагандистської гібридної війни призведе до стану «замороженого конфлікту», що автоматично «ставить хрест» на європейських та євроатлантичних перспективах України на невизначений термін, а також до можливості втрати державності України.

1. Європейська та євроатлантична інтеграція України: стан і перспективи: Збірник наукових праць. Серія «Євроінтеграція: український вимір». Ужгород, Ліра 2008. – 374с.
2. Європейський союз. URL: <http://svit.ukrinform.ua/organizations.php?page=ev-soyz.htm>
3. Заходи щодо зміцнення воєнної безпеки URL: <http://old.niss.gov.ua/book/otch/roz18.htm>
4. Меморандум секції «Політика безпеки в ЦСС: можливості і загрози» Міжнародного безпекового форуму «Від безпеки України до безпеки Європи. Виклики XXI століття», Львів, 15-16 квітня 2010 р. URL: <http://solidarisme.org.ua/?p=56>
6. Мітряєва С.І. Проблеми національної та регіональної безпеки: Спецкурс. Навчальний посібник. Ужгород, 2007.174 с.
7. Стратегія національної безпеки країн ЦСС. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/strateg/029.htm>
8. <http://old.niss.gov.ua/book/strateg/029.htm>
9. Центр дослідження міжнародних відносин. URL: <http://edu.cirs.kiev.ua/smainmenu-16/ss-mainmenu-74/e-1--ainmenu-75.html>
10. Шепелев М.А. Теорія міжнародних відносин: Підручник/ Передм. Д.В.Табачника. К.: Вища школа, 2004.622с.
11. Division diplomatique publique de l'OTAN. - Bruxelles, Belgique, 2006. - 383 с.
12. The European Security and Defence Identity within NATO 9,6-PuigL. M. de. // NATO Review.-1998.-Vol.46.-№ 2.-Р.6-9.

М. Бобинець

ДІЯЛЬНІСТЬ РУСИНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Насамперед хочеться зауважити, що багато інформації, яку надзвичайно важко викласти в рамках одного виступу або статті, ми отримали з власного досвіду перебування у статусі представника русинів від України у Світовій Раді русинів (далі – СРР). Зокрема, в 2009 року Крайове товариство підкарпатських Русинів, головою правління якого ми є з 2003 року, було прийнято членом Світового конгресу русинів (далі – СКР). Вінбув заснований у1991 році (м.Меджилабірці, Словаччина Словаччина)йвідбувається раз на два роки. Першим головою Конгресу був обраний Василь Турок-Гетеш (директор театру імені АлександраДухновича в м. Пряшів). Зараз СКР очолює представник від Угорщини Степан Лявинець, голова громадської організації «Товариство Антонія Годинки в Мадярщині».

До СКР входять представники громадських організацій наступних країн: Словаччина («Русинськаоброда на Словенську», Словацька асоціація русинських організацій); Польща («Стоваришіння Лемків»); Угорщина (товариство Антонія Годинки в Мадярщині,Асоціація русинських організацій Мадярщини); Румунія (Культурне товариство русинів Румунії); Україна (Крайове товариство підкарпатських русинів); Сербія(«Руска Матка»); Хорватія

(товариство «Руснак»); Чехія (товариство друзів Підкарпатської Руси); США та Канада (Карпаторусинський консорціум Північної Америки). Кожна з цих організацій є юридично зареєстрованою у своїй країні, про що свідчать подані секретарю СРР документи й має авторитет серед русинів.

Світова Рада обирається на СКР, який проводиться у кожній державі, представники якої прийняті до СКР по чергово раз на два роки. На цей світовий форум обираються 10 делегатів та 5 гостей з кожної членської організації. Делегати обирають між собою представника у СРР. Голова СРР, що є координаційним органом на період між конгресами, обирається таємним голосуванням. СКР є громадською організацією, зареєстрованою в Словаччині. Також у рамках СКР кожний парний рік (у період між конгресами) проводиться бієнале, фестиваль русинської культури, в якому беруть участь фольклорні колективи з усіх країн, членів СКР. Зазвичай цей фестиваль проводиться у м. Криниця-Здруй (Польща).

На жаль, мусимо констатувати, що в усіх країнах, окрім України, русинські громадські фінансуються з державного бюджету. В усіх державах, за винятком України, національність «русин» визнана й включена до загальнодержавного переліку національностей при переписі населення. Хочемо наголосити й уточнити – національність «русин» і «українець» в державах Європи та Америки має окремішні графи в переписних листах. Крім національності також вказана материнська (рідна) мова. На нашу думку, Україні, яка вирішила йти шляхом євроінтеграції, необхідно прислухатися до цієї позиції Європейського Союзу, що стосується визнання національності «русин» в Україні.

Словацька Республіка представлена у СКР двомарусинськими організаціями: «Русинська оброда на Словенську» (далі – РОС) і Словацькою асоціацією русинських організацій. Територіально русини найбільш представлені у північних та східних районах Східної Словаччини, переважно прилеглих до кордонів, що склалося історично. Так, русинська етнічна спільнота найбільш поширена у окресах (районах) Східної Словаччини: Гуменне, Свидник, Бардейов, Стара Любовня, Пряшів, Кошице, Меджилабірці. У всіх інших окресах чисельність русинів не є багато чисельною, нараховуючи лише кілька сотень, а то й десятки осіб котрі вважають себе русинами. Все це свідчить про досить компактне поширення русинів з точки зору територіального розміщення. За переписом населення 2011 року в Словаччині проживає 33 482 русинів.

Громадська організація «Русинська оброда на Словенську» була створена 5 березня 1990 року на першому установчому з'їзді в м. Меджилабірці [7]. Основний офіс знаходиться у м. Пряшів. РОС має свої містські та районні організації по всій Словаччині. Одною із значних заслуг цієї організації є кодифікація русинської мови (язика), яка з 27 січня 1995 року стала офіційною мовою русинів Словаччини. Другою визначною заслугою РОС стало відкриття в 1998 році русинського відділення в Інституті національних студій Пряшівського університету. В 2008 році воно було трансформоване в Інститут русинської мови і культури. РОС видає два рази на тиждень газету

«Інфо Русин», що фінансується з державного бюджету. Загалом русинські організації подають гранти, що фінансуються коштами виділеними на потреби національних меншин Словаччини. Затверджуються гранти комісією, яка складається з авторитетних русинських активістів і науковців. Маючи таку фінансову підтримку русини Словаччини друкують книжки, підтримують сайти, мають свої теле та радіопроекти, проводять фестивалі: «Співи мого роду», «Духновичів Пряшів», «День Русина» та інші. З Русинською обродою на Словенську Крайове товариство підкарпатських русинів має підписану угоду про співпрацю ще з 2009 року. Багато фольклорних колективів, що співпрацюють з нашими організаціями в Словаччині та Україні порадували русинів своїм мистецтвом. Добрим благодійним жестом можна відзначити участь молодих русинів із Закарпаття в Літній школі при Інституті русинської мови і культури, відпочинок у таборі біля м. Снина, участі делегацій в засіданнях СРР на території Словаччини.

Чеська Республіка представлена організацією друзів Підкарпатської Русі[4]. Як відомо з політичної історії ХХст., Чехословацька республіка була створена в 1919 році трьома етнонаціональними спільнотами: чехами, словаками та русинами. Власне тому національність «русин» у сучасній Чехії визнана, підтримується фінансово й не викликає якихось дискусій. За даними перепису населення в Чехії 2011 року русинами визнали себе 739 осіб.

Громадянська організація друзів Підкарпатської Русі була створена в 1990 році. Це ідейне продовження Клубу друзів Прикарпаття Русі, заснованого в період міжвоєнної Чехословаччини у Братиславі. Основна мета організації полягає у поглибленні відносин із громадянами та організаціями Закарпатського області (колишньої Підкарпатської Русі), підтримці русинів у Чехії та популяризації Підкарпатської Русі (Закарпатської області) в Чехії. Організація видає журнал «Підкарпатська Русь», інші неперіодичні видання, організовує дискусії, виставки та кінопокази. Членами Товариства є русини, чехи, які народилися на території Підкарпатської Русі, та люди, пов'язані з цією територією. До складу членства входить близько 500 осіб з Чехії та інших країн. Серед відомих активістів – Олександр Величко, Яромір Горець, Мілослав Копецький, Іржі Гавел, Агата Пілатова та Дагмар Брезінова. Товариство друзів Підкарпатської Русі було одним із засновників СКР у 1991 році.

Республіка Польща представлена СКР «Стоваришіня лемків»[6]. Наприкінці 1980-х років у Польщі спостерігається тенденція відмежування лемківського громадського руху від українців Польщі. Так польський історик Едвард Прус у 1985 році заявив, що «в національному інтересі є відірвання бойків та лемків від українців».

5 березня 1989 року в Легниці була створена організація під назвою «Стоваришіня лемків» для відстоювання потреб лемків перед польськими органами влади. Серед засновників «Стоваришіня лемків» був лемківський поет Петро Мурянка. Організацію зареєстровано 7 квітня 1989 року. На першому СКР у Меджилабірці, який пройшов 23–24 березня 1991 року, «Стоваришіня лемків» стало співзасновником СРР. Організація «Стоваришіня лемків» відкидає те, що лемки є етнографічною групою українців. Її називають

так званими польськими «лем-лемками», щоб відрізнити від «лемко-українців» з проукраїнського «Об'єднання лемків». Польський уряд та фундація «Рутеніка» всіляко підтримують «Стоваришнина лемків». Згідно перепису населення в 2011 році у Польщі як свою першу національність записало лемками понад 7 тис. чол.

Більшість провідних діячів «лем-лемківства» (Олена Дуць-Файфер, Петро Муриянка та інші) стоять на позиціях русинства. Організація проводить фестиваль «Лемківська ватра на чужині» в селі Міхалув (гміна Хоцянув Польковицького повіту Нижньосілезького воєводства). У м. Криниця-Здруй проводиться бієнале русинської культури раз на два роки. Регулярно виходить журнал «Бесіда». Фінансування організація отримує від державного бюджету та Вишеградського фонду. Справжньою окрасою «Стоваришнина лемків» є «Łastiwoczka» (Ластівочка), лемківський дитячо-юнацький колектив, заснований у 2000 році. Наразі колектив налічує 42 члени. З'являється все більше нових учнів, переважно учнів шкіл. Гурт виконує лемківський фольклор переданий старшими поколіннями. Більшість нарядів – оригінальні корсети Лемко, вишиті блузки та блискавки. Інші елементи вбрання шиються за старими візерунками та конструкціями, що репрезентують лемківські традиції. Найголовніше завдання гурту – продовжувати, поширювати та культивувати старі лемківські пісні, звичаї та звичаї.

Угорщина представлена двома організаціями: товариством імені Антонія Годинки та Асоціацією русинських організацій Мадярщини. Національність «русин» визнана окремою національністю в Угорщині і має своє представництво у парламенті (депутат Віра Гіріц). Також діє Вседержавне русинське самоврядування, головою якого є Віктор Крамаренко [3]. За переписом населення в Угорщині в 2011 році русинами визначили себе 3882 чол. Вікові категорії русинів також показують добру динаміку: в 2001 році число дітей до 14 років – 89, а в 2011 році цей показник виріс до 299; віком 15–39 років: 2001 рік – 417, у 2011 році – 1 229; 40–50-річні: 2001 рік – 390, у 2011 році – 1286 осіб; вище 60 років: 2001 рік – 202, в 2011 році – 1066 чол. Цікаву тенденцію засвідчує конфесійна ідентичність: в 2011 році 1777 русинів були греко-католицького віросповідання (загалом 46% од числа русинів Угорщини), 31 чол. православні, 35 євангелістів, 306 атеїстів, 477 чол. не відповіли на це питання. Фінансування русини отримують з державного бюджету. Кожного року проводиться «День Русина» в травні. На основі Закону CLXXIX від 2011 року «Про права національностей» з 2014 року сума фінансової допомоги місцевих національних самоврядувань пов'язується з числом осіб у населеному пункті, які задекларували свою приналежність до певної національності в наступній пропорції: 3% від теперішньої допомоги, якщо число осіб цієї національності менше як 4 осіб, 50% – від 4 до 30 чол., 100% – від 31 до 50 чол., 200% – більше 50 чол.

Республіка Сербія представлена русинською організацією «Руска Матка» [9]. За переписом населення 14246 русинів у Сербії проживають в автономному краї Воєводина. Як вони себе гордо величають, руснаки Воєводини, мають національні школи, дитячі садки, засоби масової інформації, літературу тощо.

Власне на Балканах перші переселенці з Закарпаття та Пряшівщини поселилися майже 275 років тому у воєводинському селі Руський Керестур, у 1745 році. Згодом вони осіли у Коцурі, Новому Саді, Вербасі, Дюрдеві. Як тільки газди зводили собі обійстя, громадою бралися за спорудження греко-католицької церкви. У Руському Керестурі, який русини називають своєю матір'ю, церква збудована в 1784 році. Від 1753 року у селі діє школа. В травні 1855 року до школи у Руському Керестурі на посаду головного вчителя з Закарпаття приїхав Петро Кузмяк. Він став улюбленцем юних і дорослих. Гімназія (єдина у світі русинська гімназія) тепер називається «Петро Кузмяк». Біля корпусу гімназії першому головному вчителю встановлено пам'ятник-погруддя. Вона має інтернат, приймає дітей з багатьох віддалених населених пунктів. Нині у ній 500 учнів. Після Другої світової війни підручники для шкіл надходили зі Словаччини, Радянського Союзу, а з 1968 року їх публікує видавництво у Новому Саді.

У 1923 році найбільш потужний культурний діяч місцевих русинів Гавриїл Костельник кодифікував місцевий діалект у літературну мову. Для цього він видав «Граматику бачвансько-рускей бешеди». Русинська або руська мова Воєводини містить поєднання закарпатських і пряшівських слів, багато сербських новотворів. Русинські та українські художні колективи Сербії, Хорватії, Боснії та Герцеговини збирають щоліта в Руському Керестурі на фольклорному фестивалі «Червена ружа». Сюди приїжджають також ансамблі з України, Словаччини, Польщі, інших країн. Фінансування із державного бюджету «Рускей Матки» відбувається через Національну раду руснаків, яку обирають руснаки Сербії раз на чотири роки.

Республіка Хорватія представлена в СКР товариством (дружеством) «Руснак»[5]. За даними перепису населення 2011 році в Хорватії ідентифікували себе русинами 1 936 чол. Ще в 2000 році в Хорватії прийнятий закон про використання мов національних меншин, а у 2003 році запровадив закон про права національних меншин. З цієї нагоди русини обирали своїх представників до сільських рад у Миклошевцях і Петровцях, до міської ради у м. Вуковар і до ради русинської національної меншини на рівні Вуковарсько-Сримської жупанії, своїх представників в м. Осек і м. Загреб.

Власне дружество «Руснак» було створено 8 червня 2003 року (офісу с. Петровці). Засновниками стали Любка Фалц, др. Томислав Мишир, Нада Баїч та Наталія Гнатко. В 2005 році на VIII конгресі русинів світу в м. Криниця-Здруй дружество «Руснак» стало членом СКР. Членом СРР стала Любка Фалц. Кожного року у с. Петровці проводиться фестиваль русинської культури «Кедь голубіла лецела». Діяльність русинського товариства фінансується з державного бюджету.

Румунія представлена в СКР Культурним товариством русинів Румунії[8]. Румунська держава виявилася однією з останніх держав центрально-східного ареалу, яка легітимувала русинський рух. У 2000 році громадську організацію під назвою «Культурне товариство русинів Румунії», яке очолив доктор історії Георге Фірцак. Незважаючи на те що за офіційним переписом населення 2002 року русинами вважали себе всього 257 осіб, лідер товариства

представив інтереси меншини в парламенті поряд із українською національною меншиною в Румунії [1, с. 76].

День русина в Румунії святкують активісти цієї організації разом із запрошеними русинськими колективами з інших державкожного першого вікенду березня. Крайове товариство підкарпатських русинів з 2013 року має підписаний договір про співпрацю з колегами з Румунії. В 2019 році зусиллями Культурним товариства русинів Румунії святково відкритий бюст Олександра Духновича в румунському селі Перегу Марє (повіт Арад).

Сполучені Штати Америкита Канада представлені Карпаторусинським консорціумом Північної Америки, який складається з 7-ми організацій; 4 з них – у США та 3 – у Канаді. Перші вихідці з Закарпаття і Лемківщини ступили на територію США ще у 1860-ті роки. Однак відносно помітною й потужною стала еміграція з рідного краю наприкінці 1870-1880-х років. Як правило, більшість з перших іммігрантів переїжджали у пошуках заробітку. Вони сподівалися знайти вигідну роботу, попрацювати декілька років і, заробивши певну суму грошей, повернутися назад. Вважається, що між 1880 і 1914 роками в північно-східну частину США прибуло 225 000 закарпатських іммігрантів. Слід зазначити, що значна частина закарпатських русинів прибувала нелегально, остерігаючись протидії державної влади своїх країн.

На першому етапі (1877–1898 роки) ні пароплавні компанії, ні федеральні органи США не вели фіксованого обліку прибулих, тому точну кількість переселенців із Карпатського регіону встановити неможливо. Існує ряд проблем щодо визначення їх точної кількості. По-перше, це неадекватні чи неіснуючі статистичні дані з боку американських відомств. По-друге, той факт, що багато закарпатців першого покоління та їхні нащадки ототожнювали себе з тією країною, в якій вони народилися й жили, навіть якщо їх національність відрізнялася від домінуючої в цій державі. Оскільки при в'їзді їм ставили запитання лише про мову, віросповідання та національно-державну приналежність, переважна більшість закарпатських емігрантів з Австро-Угорської імперії називали себе «угорцями», вказуючи при цьому «грецьку» або «руську» віру і «слов'янську» мову. Лемки іноді іменували себе «австрійцями» або «поляками». Таким чином, на основі статистичних даних щодо міграції і членських записів у релігійних і світських організаціях, припускається, що близько 620 тис. американців мають принаймні одного предка, який є вихідцем із Закарпаття.

Із 1890-х років імміграція русинів, лемків і пряшівщан набула масового характеру. Перша інформація про наявність в США групи емігрантів цієї етнічної групи належить галицькій газеті «Дело», яка повідомляла про значні суми грошових переказів. Завдяки коштам, що надходили з Америки, багато родичів на батьківщині змогли поліпшити своє матеріальне становище. Перші прибулі поселенці оселилися в основному в північно-східних і центральних штатах, зокрема, в області видобутку вугілля та металургійних районах навколо Скрентону й Вілкс-Барре у північно-східній Пенсильванії. Зараз у США, згідно перепису населення, проживає 8934 русинів.

Позиція русинів Америки та Канади викладена у Меморандумі,направленому Держсекретарю США Джону Керрі. Він стосується порушень прав карпатських русинів в Україні та намагання заборонити русинську мову. У Меморандумі зокрема зазначено: «Русинська мова та русинська національність є офіційно визнаними в сусідніх з Україною державах-членах Європейського Союзу (Польщі, Словаччині, Румунії та Угорщині), а також, в Сербії та Хорватії, де також мешкає карпаторусинська спільнота. Русинську мову було кодифіковано, вона викладається в школах та вживається в громадсько-культурному житті усіх вищезгаданих країн. Лише Україна відмовляється визнати карпаторусинів як окрему національність, а русинську – як окрему мову» [2].

Таким чином, окресливши проблематику діяльності русинських громадських організацій в Європі та Америці, можна запропонувати рекомендації для України, які прямо впливають з позитивного досвіду етнополітики проаналізованих вище країн.

По-перше,Українська держава й надалі зволікає з адекватним врегулюванням мовного питання національних меншин, до яких ми можемо віднести і русинів Закарпаття.

По-друге, на наше глибоке переконання, вирішення «русинської проблеми» в Україні припинить спекуляцію довкола цього питання російськими спецслужбами й так званими «русськими русинами».

По-третє, одним із можливих варіантів визнання національності «русин» є прийняття відповідної Постанови Кабінету Міністрів України. Очевидно, що для держави це є посильною задачею.

1. Зан М. Русинський рух у сучасній Румунії: ідентифікація, структура, рефлексії. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 2. С. 74–86.
2. Меморандум американських русинів держсекретарю США: Україна – порушник Європейської Хартії з Прав Людини. *Голос Карпат*. Дата оновлення: 07.04.2013. URL: <https://goloskarpat.info/boundless/memorandum-amerikanskikh-rusiniv-derzhsekretaryu-s/> (дата звернення: 16.03.2020).
3. Országos Ruszin Önkormányzat – Вседержавное Русинское Самосправованя. URL: <http://www.rusyn.hu/ru> (дата звернення: 14.03.2020).
4. Podkarpatská Rus. Dvacet let činnosti. Stranka Společnosti přátel PodkarpatskéRusi.URL: <https://www.podkarpatskarus.cz/> (дата звернення: 14.03.2020).
5. Rusnak, društvo Rusina u Republici Hrvatskoj. URL: <https://www.facebook.com/pg/RusnakDrustvoRusinauRH/posts/> (дата звернення: 16.03.2020).
6. Stowarzyszenie Lemków. URL: <http://www.stowarzyszenielemkow.pl/web/pl/> (дата звернення: 13.03.2020).
7. Trebišovská M. Rusínska obroda zastupuje Rusínov na Slovensku. *Minoritný magazín. O etnických a náboženských minoritách na Slovensku*. Дата оновлення: 24.03.2019. URL: <https://minoritnymagazin.sk/rusinska-obroda-zastupuje-rusinov-na-slovensku/> (дата звернення: 13.03.2020).
8. Uniunea CulturalăaRutenilorînRomânia. Культурне Товариство Русинів Романії. URL: <https://rutenii.ro/> (дата звернення: 16.03.2020).
9. Руске слово. URL: <http://www.ruskeslovo.com/tag/%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0/> (дата звернення: 16.03.2020).

СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРАХ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Міжнародним співтовариством прийнято ряд документів, які містять норми та пропонують механізми захисту прав національних, етнічних меншин, корінних народів. Питання забезпечення та захисту прав меншин є важливим та актуальним, зокрема з огляду на зростаючу поліетнічність сучасних держав та присутність в сучасному світі конфліктів та етнічному ґрунті. Серед основних міжнародних документів у сфері захисту прав меншин варто назвати Пакт про громадянські та політичні права, Пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та інші. До європейських регіональних документів у сфері захисту прав людини та, зокрема, прав меншин належать Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейська соціальна хартія, Хартія основних прав Європейського Союзу, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин.

Одним із важливих міжнародних механізмів забезпечення захисту прав національних меншин є створення посади Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин [9]. Верховний комісар забезпечує, за можливості, попередження та термінові дії щодо пов'язаних із проблемами національних меншин напружених ситуацій, які становлять загрозу миру, стабільності або нормальним відносинам між державами-учасницями ОБСЄ. Одним із напрямів діяльності Комісара є розробка стандартів та рекомендацій для забезпечення прав національних меншин державами. Такі рекомендації готуються із залученням широкого кола експертів, враховуючи аналіз практик захисту прав національних меншин, результатів візитів до держав-учасниць ОБСЄ. До таких рекомендацій належать: Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту, Ословські рекомендації про права національних меншин у сфері мови, Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті, Рекомендації, що сприяють участі національних меншин у виборчому процесі, Рекомендації з використання мов меншин у телерадіомовленні, Рекомендації з питань поліцейської діяльності у багатонаціональному суспільстві, Больцанські/Боценські рекомендації щодо національних меншин у міждержавних відносинах, Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств.

У даній розвідці релевантними є прийняті у 2008 році Больцанські/Боценські рекомендації – рекомендації щодо національних меншин у міждержавних відносинах [14]. Вони регламентують питання прав меншин у двосторонніх міждержавних відносинах. Основна увага в даному документі зосереджена на становищі меншини в країні проживання, яка є відмінною від країни походження, насамперед це стосується сусідніх держав. Словацька Республіка та Україна здійснюють активне міжнародне

співробітництво у сфері захисту прав національних меншин. Двостороння співпраця між Словаччиною та Україною у сфері забезпечення прав меншин, базується на основі Угоди між Словацькою Республікою та Україною про добросусідство, дружні відносини та співпрацю, яка була підписана в червні 1993 року [4].

Словацька Республіка – одна з країн Європейського Союзу, в правовому полі якої функціонують, в тому числі норми міжнародного та регіонального європейського права. Не винятком є сфера національної етнополітики держави. Словаччина проводить ефективну політику у сфері забезпечення та захисту прав меншин. Мова йде не лише про законодавство та незаконодавчі акти, але і про функціонування етнополітичного менеджменту. Починаючи з 90-х років ХХ століття етнополітичний менеджмент Словацької Республіки зазнав ряду змін, функціонували різні політико-управлінські установи, до компетенції яких входили питання захисту прав представників етнічних спільнот. Інституційні трансформації в етнополітиці держави залежали в першу чергу від політичних сил, які були при владі, однак не менш важливим фактором був євроінтеграційний курс країни. Демократизація етнополітики держави супроводжувалася впровадженням європейських стандартів.

Етнополітичний менеджмент Словацької Республіки представлений Радою уряду СР з питань прав людини, національних меншин та гендерної рівності (з 90-х років ХХ століття функціонувала під різними назвами), до компетенції якої входить захист економічних, соціальних та культурних індивідуальних та колективних прав [10]. У складі ради функціонують Комітет з питань національних меншин та етнічних груп, а також Комітет щодо попередження та ліквідації расизму, ксенофобії, антисемітизму та інших форм нетерпимості. Важливою ланкою етнополітичного менеджменту в Словаччині є Уповноважений представник уряду СР у справах національних меншин, який відповідає за збереження, підтримку прав представників меншин, моніторинг законодавства країни у сфері етнополітики, прийнятих поправок на предмет їх актуальності та дієвості [12]. Не менш важливими ланками інституційної структури словацького етнополітичного менеджменту є дорадчі органи у справах меншин при різних міністерствах, а також Урядовий уповноважений з питань ромських громад [10]. Незалежною державною установою у сфері реалізації та забезпечення прав меншин є Фонд на підтримку культур національних меншин [6].

Одним з елементів функціонування етнополітики країни, в тому числі системи етнополітичного менеджменту є налагодження двосторонніх відносин з питань національних меншин з їх батьківщинами, відповідно до Больцанських/Боценських рекомендацій щодо національних меншин в міждержавних відносинах. Двостороннє співробітництво між країнами здійснюється у формі міжурядових комісій з питань забезпечення прав національних меншин. Відповідно до Больцанських/Боценських рекомендацій, Словацька Республіка проводить активне двостороннє співробітництво з Україною.

Як вже було згадано вище, двостороння співпраця між Словаччиною та Україною у сфері забезпечення прав меншин, здійснюється на основі Угоди між Словацькою Республікою та Україною про добросусідство, дружні відносини та співпрацю, яка була підписана в червні 1993 року [4]. Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури була створена за ініціативою української сторони у 1994 році. Дана Комісія займається питаннями української національної меншини в Словаччині та словацької національної меншини в Україні. Комісія моніторить здійснення загальної двосторонньої програми в галузі культури, двосторонньої співпраці у сферах освіти, науки, шкільництва національних меншин, звертає увагу на підтримку національних ЗМІ та обмінів радіо- і телепрограмами. Комісія приймає відповідні рекомендації для Уряду Словацької Республіки та Кабінету Міністрів України.

Перше засідання Українсько-Словацької комісії відбулося у лютому 1995 року. Це були перші кроки у налагодженні подібного роду співпраці. Сторони зосередилися на найважливіших питаннях життєдіяльності меншин (української в Словаччині та словацької в Україні) в культурній та освітній сферах. Словацька частина Комісії наголосила на потребі випуску радіопередач і видання газет словацькою мовою в Україні, зокрема в Закарпатській області. Також було піднято питання сприяння діяльності словацьким національно-культурним товариствам у наданні приміщень, створення спільних словацько-українських підприємств тощо. Комісія обговорила необхідні заходи щодо обмінів студентами та аспірантами, науковцями, тощо [5, с. 86].

Під час проведених засідань у період 1996-1998 років Комісія працювала над механізмами поглиблення співробітництва у сфері забезпечення прав словацької меншини в Україні та української у Словаччині, перш за все у сферах збереження культурної та мовної ідентичності, відповідного забезпечення освітнього процесу. Було піднято питання створення Центру української культури у Пряшеві та Центру словацької культури в м. Ужгород. Для ефективного налагодження співпраці та забезпечення реалізації рекомендацій Комісії приймалися відповідні міжвідомчі угоди чи протоколи. На наступних засіданнях Комісії у період 2001-2009 років сторони обговорювали реалізацію рекомендацій щодо мови, освіти та культури меншин, а також двосторонню співпрацю на регіональному рівні. Під час VII засідання Комісії у 2007 році були підняті питання збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання в Словаччині, продовжувалося обговорення питання створення культурних центрів. Було закладено традицію проведення Днів культури національних меншин. Продовжувалося обговорення державних етнополітик Словаччини та України, шляхів їх вдосконалення, можливостей подальшого співробітництва між органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, закладами освіти та іншими інституціями. У 2007 році також відбувся візит прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо в Україну. Представники Матиці Словенської на Закарпатті звернулися до нього з проханням фінансово підтримати реконструкцію Ужгородської ЗОШ №21, яка повинна була стати осередком Центру словацької

культури в Україні [3, с. 10]. Протягом 2007-2008 років вирішувалися питання будівель для осередків словацької культури в Україні та української культури в Словаччині. Центр словацької культури в Ужгороді був відкритий у 2012 році [1]. У жовтні 2013 року відбулося відкриття Центру української культури в м. Пряшів (Словаччина) [2].

X засідання Комісії відбулося у 2010 році. Новими питаннями порядку денного були: вдосконалення навчально-матеріальної бази спеціалізованої ЗОШ №21 в м. Ужгороді зі словацькою та українською мовами навчання, матеріальна база Пряшівської гімназії ім. Тараса Шевченка з українською мовою навчання, функціонування кафедри україністики в Пряшівському університеті та кафедри словацької філології в Ужгородському національному університеті, робота ЗМІ мовами словацької та української меншин, видання словацько-українського та українсько-словацького словників [13].

XI засідання Комісії проходило в Києві у жовтні 2012 року, XII – у жовтні 2013 року. Основними питаннями порядку денного було обговорення національних етнополітик Словаччини та України. Мова йшла також про запобігання скорочення мережі навчальних закладів з українською мовою викладання, підвищення якості та кількості телепрограм українською мовою у Словаччині, підтримку ЗМІ мовами української та словацької меншини відповідно в Словаччині та Україні [14].

Наступне, XIII засідання Двосторонньої комісії проходило в Києві у грудні 2014 року [15]. На основі обговорення законодавства у справах захисту прав меншин, поступу у напрямку реалізації рекомендацій попереднього засідання та актуальних питань поглиблення співпраці у сфері ЗМІ, шкільництва та культури було прийнято звіт та урядова Постанова № 161/2015 від 8 квітня 2015 року. У березні 2017 року в Словаччині проходило XIV засідання Двосторонньої комісії за участі Державного секретаря Міністерства закордонних та європейських справ Словаччини Л. Парізека та першої заступниці міністра культури України Світлани Фоменко [8]. Основними темами зустрічі була освіта українців у Словаччині та словаків в Україні, фінансування культурних заходів меншин та дослідження спільної культурної спадщини Словаччини та України.

Таким чином, білатеральна міжурядова співпраця у сфері захисту прав національних меншин є важливим механізмом етнополітики, сприяє кращому розумінню потреб та нагальних проблем меншин, забезпеченню та реалізації їх прав. Особливості подібної співпраці передбачені не лише у рамках національних етнополітик, але і згаданими міжнародними документами. Основними питаннями, які піднімаються в ході двостороннього міждержавного співробітництва з питань меншин між Словаччиною та Україною, є освіта, культура, мова, засоби масової інформації тощо. Результати роботи комісій узагальнюються у формі протоколів, які лягають в основу відповідного указу чи постанови. Вони містять рекомендації та завдання, які можна поділити на відкриті, тобто ті, які піднімаються в ході кожної зустрічі, це зокрема обговорення національного законодавства у сфері забезпечення прав національних меншин, а також його відповідність актуальним потребам

меншин, і нові – тобто актуальні. Рекомендації засідань комісій за умов їх регулярності та ефективної роботи є важливим інформативним джерелом для урядів країн, а також регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування.

1. Богдан П. Центр української культури в Пряшеві стає реальністю. Закарпаття-online. 14 серпня 2013. URL: <https://zakarpattya.net.ua/Special/113337-TSentr-ukrainskoi-kultury-v-Prishevi-staie-realnisti> (дата звернення 12.03.2020).
2. Відкриття Центру української культури в м.Пряшів. 28 жовтня 2013. Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/15813-vidkrittya-centru-ukrajinskykoji-kulyturi-v-mpryashiv> (дата звернення 12.03.2020)..
3. Грешлик І. іМаґана!, якось було, якось буде... *Український журнал*. 2008. №10. С. 10-11.
4. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою (Договір ратифіковано Постановою ВР від 24.02.94). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_150 (дата звернення 12.03.2020)..
5. Попок А. А. Діяльність змішаних міждержавних комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. №1. С. 84-97.
6. Fond na podporu kultúry národnostných menšín. URL: <https://www.kultminor.sk/sk/fond/charakteristika-fondu> (дата звернення 12.03.2020).
7. Hlavné úlohy splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Ministerstvo vnútra Slovenskej Republiky. URL: https://www.minv.sk/?ulohy_usvrk (дата звернення 12.03.2020).
8. Lukáš Parížek: Slovensko je susedom, ktorý má úprimný záujem o prosperitu Ukrajiny. Úrad pre slovákov žijúcich v zahraničí. URL: <https://www.uszz.sk/sk/lukas-parizek-slovensko-je-susedom-ktory-ma-uprimny-zaujem-o-prosperitu-ukrajiny/> (дата звернення 12.03.2020).
9. OSCE High Commissioner on National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm> (дата звернення 19.03.2020).
10. Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. URL: <http://www.radavladyp.gov.sk/> (дата звернення 12.03.2020).
11. Splnomocnenec vlády SR pre národnostné menšiny. URL: <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/> (дата звернення 12.03.2020).
12. Správa o priebehu a výsledkoch X. zasadnutia Medzivládnej slovensko-ukrajinskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. Bratislava, 28. September 2010 URL: [https://rokovania.gov.sk > download](https://rokovania.gov.sk/download) (дата звернення 12.03.2020).
13. The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations & Explanatory Note. OSCE. June 2008. 27 p.
14. XII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 28 októbra 2013. Veľvzslanectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/15829-provedennyaxii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyko-slovacykoji-komisiji-z-pitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kulyturi> (дата звернення 12.03.2020).
15. XIII. zasadnutie Medzivládnej ukrajinsko-slovenskej komisie pre národnostné menšiny, školstvo a kultúru. 09 decembra 2014. Veľvzslanectvo Ukrajiny v Slovenskej Republike. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/sk/press-center/news/30528-provedennyaxiii-go-zasidannya-dvostoronnyoji-ukrajinskyko-slovacykoji-komisiji-z-pitany-nacionalynih-menshin-osviti-i-kulyturi> (дата звернення 12.03.2020).

В. Кожем'як

УКРАЇНА-СЛОВАЧЧИНА: ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Відносини України і Словаччини можна описати словами «прагматичні» та «збалансовано». Вони вільні від історичного тягаря, ідеологічних проблем та геополітичних спекуляцій.

Натомість партнерство підтримується спільними інтересами, насамперед у безпековій та енергетичній сферах. Словаччину вважають одним із найкращих друзів України в ЄС, а Україна для Словаччини є можливістю

відігравати більш активну роль в регіоні. Не можна не враховувати й російський фактор: Україна і Словаччина по-різному сприймають Росію. Для України Росія – головна загроза національній безпеці, в той час як для Словаччини вона є давнім важливим партнером. Але навіть ця відмінність не стоїть на заваді спільному баченню і оцінці ролі Росії в сучасній системі безпеки у Східній Європі.

В двосторонніх відносинах існують також і елементи конфліктів, незгоди та занепокоєння, як це завжди буває між державами-сусідами. Здебільшого вони стосуються проблем контрабанди, політики щодо Росії та корупції. В той же час відносини Словаччини та України позбавлені зайвих скандалів та історичної недовіри. За змістом вони наближаються до того, що зветься «стратегічним партнерством». Маючи лише 97 км спільного кордону, дві країни залишаються добрими сусідами та справжніми друзями. Можливо, відносини саме із Словаччиною можуть слугувати моделлю розбудови двосторонніх відносин і з іншими західними сусідами України.

За 90-літню історію свого існування сучасна дипломатична служба України використовувала різноманітний інструментарій, забезпечуючи розвиток дво- та багатостороннього співробітництва Української держави.

На жаль, надто часто використання відповідних зовнішньополітичних засобів диктувалося важкими історичними обставинами, у тому числі необхідністю захисту суверенітету та незалежності Української держави.

Після відновлення незалежності України у 1991 році серед арсеналу інструментів дипломатичної служби України з'явилося стратегічне партнерство. Інструмент цей на той період виявився порівняно новим і для світових держав, тож опанувати його Україні довелося фактично одночасно зі світовим співтовариством.

Аналіз як міжнародного, так і українського досвіду використання стратегічного партнерства свідчить, що успішність застосування цього інструмента багато в чому залежить від спільності розуміння сторонами, що, власне, означає стратегічне партнерство. Чим більше збігається це розуміння - тим ефективніше сторони досягають взаємоприйнятних стратегічних результатів у відносинах між собою. І навпаки - якщо держави по-різному сприймають поняття “стратегічне партнерство”, ефект від його використання виявляється майже нульовим.

Яким же чином можна охарактеризувати поняття “стратегічне партнерство”? На нашу думку, стратегічне партнерство - це особливий інструмент зовнішньої політики держави, використовуючи який вона узгоджує свої дії на міжнародній арені з іншими країнами. Взаємодія у використанні цього інструмента та збіг стратегічних національних інтересів двох чи більше держав у декількох сферах призводять до виникнення між ними особливого виду міждержавного співробітництва, яке також може бути охарактеризоване як стратегічне партнерство.

Наведене визначення містить у собі певний дуалізм - стратегічне партнерство виступає як зовнішньополітичний інструмент та водночас як особливий вид міждержавних відносин.

Пріоритет у цьому дуалізмі безперечно слід віддавати інструментальній складовій. Адже стратегічне партнерство не виникає об'єктивно. Певний суб'єкт повідомляє іншому суб'єкту (або вони роблять це одночасно) про бажання використовувати у своїх взаємовідносинах інструмент стратегічного партнерства. Наслідком застосування цього інструмента протягом певного періоду є утворення нового виду відносин - відмінного від того, який існував раніше. Цей новий вид відносин також називається стратегічним партнерством.

Якщо звичайне міждержавне співробітництво покликане в основному забезпечити певні короткострокові (тактичні) цілі або просто має на меті підтримувати відносини між суб'єктами у стані, відмінному від конфліктного, то стратегічне партнерство спрямоване на досягнення довгострокових цілей, що є життєво важливими для кожного з суб'єктів, причому ціль іншого є не менш важливою, ніж ціль власна.

Описані вище цілі носять назву стратегічних. Визначальним також є те, що стратегічні цілі переслідуються в декількох сферах, інколи переходячи з однієї сфери в іншу. Відносини стратегічного партнерства не виникають одночасно. Суб'єкти мають пройти певний шлях, перш ніж усвідомити, що стратегічні цілі, які вони переслідують, не є протилежними, а навпаки співпадають і можуть координуватися. Таке усвідомлення має різну природу. Воно може виникнути внаслідок спільного історичного розвитку, культурно-цивілізаційної близькості, до нього можуть прийти представники політичної еліти, лідери політичних партій чи громадських організацій.

Стратегічне партнерство виникає лише тоді, коли з'являється збіг стратегічних інтересів у конкретних сферах взаємодії (економіка, військове співробітництво, міжнародна політика, контакти між громадянами тощо). Іноді прослідкувати часові рамки появи такого збігу не вдається.

Динамізм стратегічного партнерства залежить від наявних стратегічних ресурсів суб'єкта. Обмеженість ресурсів може, з одного боку, змусити суб'єкта шукати відносин стратегічного партнерства з іншим суб'єктом з метою розширення цих ресурсів. Водночас, мала кількість ресурсів може не дозволити суб'єкту мати велику кількість стратегічних партнерів.

Для застосування категорії "стратегічне партнерство" необхідним є попередній тривалий висхідний розвиток співробітництва між державами. У даному контексті основний акцент робиться не стільки на вимірі тривалості такого розвитку, скільки на тому, що це має бути саме висхідний розвиток. Інакше кажучи, до моменту встановлення стратегічного партнерства висхідний розвиток відносин між суб'єктами має бути довшим, ніж період стагнації чи низхідного розвитку (в ідеалі, низхідного розвитку не повинно бути взагалі).

Досить часто висловлюються думки з приводу того, що встановлюючи відносини стратегічного партнерства, представники держав керуються політичною доцільністю, а вживання поняття "стратегічного партнерства" є суто кон'юнктурним.

Справді, практичний досвід свідчить про те, що іноді відносини між державами проголошуються стратегічними навіть при відсутності збігу стратегічних інтересів у декількох сферах та інших ознак стратегічного

партнерства. Підтвердженням цього є доволі вільна практика використання в Україні таких досить відмінних за змістом понять, як “стратегічне партнерство”, “стратегічні відносини”, “стратегічна залежність”, “асиметричні відносини”, “ключове партнерство”, “конструктивне партнерство” тощо.

Зовсім відмінною є ситуація в інших державах. Наприклад, відповідно до дипломатичної практики Китаю, країна-партнер, яка бажає стати справжнім стратегічним партнером КНР, обов’язково має пройти попередні стадії партнерства (“партнерство стратегічної координації” та “партнерство стратегічної взаємодії”) і лише після цього піднімається на найвищу сходинку - “стратегічне партнерство”. Схожа практика існує і в деяких інших державах.

Утім, хоча в дипломатичній практиці України відсутня чітка ієрархія перерахованих вище понять, використання терміна “стратегічний” у різних варіаціях для характеристики міждержавних відносин з тією чи іншою країною іноді здатне призвести до утворення передумов для збігу стратегічних інтересів, а значить до встановлення справжнього стратегічного партнерства.

Як зазначалось, Словаччина в цілому на офіційному рівні підтримує євроінтеграційні прагнення України та декларує готовність їм сприяти. Водночас словацький політикум не має повного імунітету до внутрішніх суперечностей, які віддзеркалюють не просто розбіжності в тактичних питаннях поточної політики, а й глибокі світоглядні прірви. Хоча доцільність членства в ЄС не ставиться під сумнів у мейнстрімівських політичних силах (крім радикалів, передвиборча кампанія яких була побудована на анти-ЄСівській та антимігрантській риторичі), є певні нюанси стосовно настроїв щодо НАТО та США. За спостереженнями, в словацькому суспільстві поширені антиамериканські настрої (за результатами опитування, 45% респондентів сказали, що не довіряють американцям, що автоматично призводить до імітації російського дискурсу про американський імперіалізм та неоколоніалізм).

Місце України на ментальній мапі словацького суспільства треба розглядати саме в контексті цих глибинних суперечностей, множинних політичних ідентичностей. Дебати в Словаччині точаться не про Україну як таку, а про загальний світовий устрій, «право сили та силу права», моральної відповідальності та справедливості, хай би як по-різному це сприймалось різними акторами.

Русофільське ставлення словаків до Росії оформилось під впливом інтелектуалів XIX століття (панслависта Людовіта Штура), інтелектуальних кіл в міжвоєнний період та словацьких комуністів після Другої світової війни. Їхній спадок у посткомуністичний період перейняли націоналістичні та ліві партії, організації й радикальні рухи переважно ізоляціоністського, антизахідного характеру. Інтелектуальною опозицією їм є правоцентристські партії, НУО, дослідницькі центри та інтелігенція, що успадкувала цінності дисидентського руху (Хартія 77). Правоцентристські партії від початку українсько-російського конфлікту характеризували ці події як агресію Росії проти України, висловлювались за підтримку України, а також за посилення оборонних спроможностей НАТО на східному фланзі. Фахівці зазначають, що

найбільшим парадоксом є те, що офіційний зовнішньополітичний курс Словаччини як члена ЄС та НАТО до парламентських виборів 2016 року підтримувався більше опозиційними партіями, ніж Робертом Фіцо та деякими його колегами з правлячої партії.

Навесні 2016 року відбулись політичні зміни в Словаччині у зв'язку з парламентськими виборами. Уперше ліва партія Smer-SD Роберта Фіцо, яка формувала однопартійний уряд з 2006 року (з перервою в 2010–2012 роках), втратила більшість і була змушена формувати широкий коаліційний уряд. Оскільки правоцентристський уряд без Smer-SD створити не вдалось, в уряд увійшли чотири партії, між якими мало точок дотику: Smer-SD, націоналістична SNS, Most-Híd та Siet. Незважаючи на його гібридний характер з точки зору зовнішньополітичної ідеології (Smer-SD з двоякою риторикою деяких його представників щодо ЄС та НАТО, націоналісти, які є євроскептиками та антинатовцями, проатлантичний і проєвропейський Most-Híd), уряд продовжує свій традиційний зовнішньополітичний прагматичний курс, а ідеологічні баталії здебільшого залишаються предметом внутрішніх обговорень. Наприклад, попри те, що портфель міністра оборони та державного секретаря Міністерства закордонних справ та європейських питань отримали представники SNS — партії, яка у своїй програмі виступає за слов'янське братство та співпрацю з Євразійським Союзом, словацькі експерти зауважують, що це не позначилось на проєвропейському та проатлантичному курсі уряду.

До парламенту також пройшли ліберальна партія «Свобода та Солідарність» (SaS), блок OĽaNO+Nova, партія «Ми родина» з невизначеною ідеологією та екстремістська партія «Народна партія—Наша Словаччина». Уперше в Народній Раді SR представлено вісім політичних сил.

Як і в будь-якій країні, електоральні кампанії були побудовані навколо домашнього порядку денного, утім події в Україні дещо вплинули на політичні програми партій, що брали участь у виборах. Якщо правляча Smer-SD не мала програми як такої, лише короткий перелік пріоритетів, а партія OĽaNO+Nova не приділила зовнішній політиці уваги в своїй програмі, то інші партії вважали за необхідне конкретизувати своє ставлення до політики розширення ЄС та України. Християнсько-демократичний рух (KDH), який однозначно засудив агресію Росії проти України, у програмі підтримує членство України в ЄС та вказує на необхідність проведення широкомасштабних реформ у країні. Ця партія не потрапила в Народну Раду, не добравши кілька тисяч голосів до необхідних 5%. Угорсько-словацька партія Most-Híd в своїй програмі приділила найбільшу увагу Україні й висловила найоднозначнішу порівняно з іншими партіями підтримку європейським та євроатлантичним прагненням України у вигляді членства в ЄС та НАТО. Наголошується на неділимості безпеки України та Європи, тож найбільшим стратегічним інтересом Словаччини є належність України до тих самих безпекових структур, що й Словаччина. Крім того, це єдина партія, яка охарактеризувала Росію як стратегічного противника. SaS теж підтримує розширення, але без згадування конкретних країн. Таким чином, однозначну підтримку розширенню ЄС і

НАТО із включенням України задекларували дві партії, одна з яких (MostHid) є в парламенті та в уряді.

Цікаво, що Програма діяльності словацького уряду, сформованого після парламентських виборів, у зовнішньополітичному блоці «Гнучке реагування на можливості та загрози з боку зовнішнього середовища» уникає згадування України як такої. У загальних рисах зазначається, що Словаччина, приймаючи головування в ЄС, сприятиме поширенню стабільності, демократії та процвітання на Західних Балканах і Східному партнерстві. Єдина згадка України в 70-сторінковому документі — у блоці «Внутрішній порядок та безпека». Там зазначається, що уряд імплементуватиме систему фізичного та технічного захисту кордону з Україною. Документ також не згадує Росію, хоча й говорить про «довготермінові та складні зміни в безпековому середовищі» й необхідність апдейтувати безпекову та оборонну стратегію «зважаючи на стратегічні адаптації НАТО та ЄС». Словацькі оглядачі пов'язують це з тим фактом, що в уряді не існує повного консенсусу щодо цих питань, тож будь-яких конкретних характеристик цих змін та їх причин немає.

Що стосується мас-медіа, мейнстрімівські ЗМІ – SME, Dennik N, Týždeň подають в основному об'єктивну інформацію щодо подій в Україні в руслі підтримки її боротьби за свій європейський вибір та територіальну цінність. На іншому кінці інформаційного спектру – конспірологічні *Vojovník* і *Zem a vek* антисемітської, антиамериканської, антизахідної спрямованості, які активно поширюють матеріали на кшталт «український фашизм».

Помітною у сфері гуманітарної допомоги Україні є діяльність і неурядових організацій, таких як «Україна–Словаччина SOS», «Українсько-словацька ініціатива», словацьких релігійних організацій (Словацька католицька благодійна організація) та ін. Академічна спільнота й експертні організації Словаччини, такі як Словацька асоціація зовнішньої політики (SFPA), Інститут стратегічної політики (Stratpol, в минулому CENAA), GLOBSEC PolicyInstitute, Інститут публічних справ (InstituteforPublicAffairs, IVO) на чолі з Григорієм Месежніковим та інші, досить потужно працюють на українському напрямі. Водночас є й відверто антиукраїнські організації, наприклад Мирні воїни (*Pokojníbojovníci*) та Словацько-російське товариство (*Slovensko-ruskáspoločnosť*).

Нового імпульсу двостороннім відносинам між Україною та Словацькою Республікою (СР) надав прихід до влади в СР нової правоцентристської коаліції. Розвиток відносин з Україною був визначений у якості одного з пріоритетів цієї нової влади. Зокрема, як зазначено у Програмі діяльності нового Уряду СР на 2010-2014 рр., «Словаччина буде й надалі активно підтримувати інтеграційні та модернізаційні наміри свого найбільшого сусіда – України, адже безпечна, економічно прогресуюча, демократична та вільна Україна представляє собою важливий елемент загальноєвропейської стабільності; Словаччина готова вести інтенсивний діалог з представниками влади та громадянського суспільства України; модернізація України, покращення функціонування її внутрішнього ринку та посилення її економічного розвитку можуть створити й більше користі для сходу

Словаччини»[1]. Крім того, у відповідності з Програмою діяльності Уряду СР, «Словаччина підтримуватиме розвиток співпраці у рамках «Східного партнерства» та надання конкретної інтеграційної перспективи Україні».

Головування СР в Вишеградській четвірці відкрило для України нові можливості та інструменти динамізації її європейського вектора зовнішньої політики. Відповідно до програми головування СР у Вишеградській групі, ухваленій Урядом СР у червні 2010 р., Україну залучено до вишеградської співпраці у форматі «В-4+», а також в рамках реалізації ініціативи ЄС «Східне партнерство» як у двосторонній, так й у багатосторонній площинах[2]. Підтвердженням цьому стала заява міністра оборони СР Л. Галко на прес-конференції глав оборонних відомств країн Вишеградської четвірки щодо домовленості про створення у першому півріччі 2016 року бойової тактичної групи й запрошення до участі в ній України. В ході зустрічі представниками країн В-4 неодноразово наголошувалось також, що Україна сприймається ними як важливий стратегічний партнер[3].

Наразі в економіці СР все ще відчувається вплив світової фінансово економічної кризи, який був підсилений відносно високим рівнем залежності економіки країни від іноземного капіталу та припливу нових інвестицій. Через зниження рівня фінансування промислових підприємств з іноземним капіталом, які є найкрупнішими виробниками і роботодавцями країни, зменшилися обсяги виробництва[4]. Однак, з минулого року почалося поступове посткризове відновлення словацької економіки. Двосторонній торговельний обіг товарів між Україною та СР за 2010 рік склав 896,607 млн. дол. США при позитивному для України сальдо 109,946 млн. дол. США[5].

Підтвердженням активізації двосторонніх торгово-економічних зв'язків стало відвідання Запорізької торгово-промислової палати Надзвичайним та Повноважним Послом СР в Україні П. Гамжіком, основною метою візиту якого був пошук нових можливостей співпраці між запорізькими та словацькими підприємствами. Як підкреслив П. Гамжік, сьогодні СР зацікавлена у співробітництві з Україною у таких напрямках, як енергозбереження, розвиток сонячної енергетики, в напрямі оборонної промисловості, у сфері охорони здоров'я. Також П. Гамжік наголосив на планах про розвиток мережі Почесних консульств у містах України з метою підтримки інвестицій та розвитку економічних контактів[6].

Таким чином, з огляду на економічні потенціали України та СР, існують суттєві резерви для активізації двосторонньої торговельно-економічної співпраці. Позитивну роль відіграло б створення умов для стимулювання співпраці українських та словацьких компаній у найбільш перспективних напрямках, зокрема:

- у сфері транзитних перевезень, в тому числі у сфері транзиту енергоресурсів;

- в енергетичній сфері. Зокрема, пріоритетним завданням вбачається створення технічних умов для збільшення поставок української електроенергії в СР. Те, що Україна є потужним виробником електричної енергії та має невикористані можливості її експорту, створює суттєву передумову для

входження України до спільної європейської електроенергетичної мережі ENTSO-E[7];

- у сфері автомобілебудування. Тенденції розвитку цієї галузі промисловості СР свідчать про можливість виникнення дефіциту власних виробничих ресурсів Словаччини, що актуалізує можливість залучення українських виробників до кооперації із словацькими підприємствами у сфері виробництва деталей та комплектуючих до автомобілів, включення українських підприємств до логістичних схем автомобільних концернів.

Крім того, виникають додаткові можливості для переносу акценту з експорту української сталеливарної продукції та сировинної металопродукції на експорт продукції з більшою доданою вартістю – металевих напівфабрикатів та готових деталей. У період до 2013 р., коли мають бути введені в експлуатацію нові енергоблоки атомної електростанції у м. Моховце, СР зазнаватиме дефіциту електроенергії власного виробництва, з огляду на що виробництво будь-яких енергоємних товарів для словацьких підприємств в Україні (в тому числі, комплектуючих частин для автомобілів) може виявитись перспективною формою співробітництва у промисловій сфері, оскільки ціна електроенергії в Україні нижча. При цьому до СР імпортуватиметься виготовлена на замовлення продукція, здатна забезпечити покращення цінової структури українського експорту своєю доданою вартістю. Таке співробітництво включатиме «непрямий експорт електроенергії» з України у складі промислових виробів[8].

Досить активно продовжує розвиватись транскордонне співробітництво між Україною та СР. Крім програм сусідства ENPI (фінансовий інструмент, призначений для підтримки розвитку транскордонної співпраці між ЄС і країнами, що межують з ним), українські території також залучені до реалізації словацько-українських проектів, підтриманих Норвезьким фінансовим механізмом. Так, в рамках цього механізму реалізовано програму «Відкриття нових напрямів кооперації» в рамках якої було оголошено 3 конкурси на загальну суму 2 074 159,36 євро та реалізовано 25 українсько-словацьких проектів[9].

Однак, незважаючи на позитивну динаміку розвитку двосторонніх політичних та торгово-економічних відносин, у взаєминах між Україною та СР все ще залишаються проблемні моменти. Так, одним з головних напрямів міждержавного співробітництва з країнами-членами ЄС є транспортна сфера. Найбільш актуальними наразі залишаються питання відкриття нових пунктів перетину кордону з СР в Великоберезнянському та Перечинському районах Закарпатської області, поява яких могла б значно пожвавити економічне життя регіону. Уваги заслуговує і вже існуючий пункт переходу українсько-словацького кордону «Ужгород – Вишне Немецьке», який потребує суттєвої реконструкції, особливо в зоні перетину кордону легковими авто. В рамках реалізації міжурядової угоди, підписаної у ході візиту Президента України до СР, заплановане будівництво та відкриття ще одного автомобільного пункту пропуску «Соломоново – Чіерна», який поєднає в одне ціле четвертий європейський транспортний коридор.

Існуюча інфраструктура пунктів пропуску на українсько-словацькому кордоні розбудовується нерівномірно. Так, чотири з п'яти пунктів пропуску розташовані на території Кошицького краю, там же планується будівництво ще двох потужних автомобільних пунктів пропуску. На території Пряшівського краю діє лише один пункт пропуску «М.Березний – Убля», яким можна перетинати кордон лише на легковому автотранспорті. Питання будівництва нових пунктів пропуску, визначення їх статусу та перепускної спроможності за вантажопідйомністю та кількістю транспорту потребують ретельнішого опрацювання. На увагу заслуговує, зокрема, вирішення питання зміни статусу пункту пропуску «Малі Селменці – Великі Селменці» з пішохідного на автомобільний вантажопідйомністю до 3,5 тон, а також будівництва нового пункту пропуску «Уліч – Забродь»[10].

Також досі залишається чимало невирішених візових питань. Зокрема, досить високим залишається рівень відмов Словацьких дипломатичних установ у візах українцям. Однак, найбільше непорозумінь виникає з видачею дозволів на місцевий прикордонний рух (МПР). За час снування цього інструменту (2008-2010 рр.) громадянами України було отримано лише 1132 дозволи, в той час коли кількість виданих аналогічних дозволів Угорщиною та Польщею є більшим в декілька разів.

Напрацьована в українсько-словацьких взаєминах форма МПР є менш ліберальною, а відповідно і менш витребуваною серед жителів прикордонних територій Закарпатської області. Загалом, процедура оформлення такого дозволу є навіть складнішою і тривалішою ніж при оформленні шенгенської візи. Ключовими відмінними і проблемними умовами напрацьованої українсько-словацької форми МПР є наступні:

- менша територіальна зона дії МПР у порівнянні з українсько-угорською та українсько-польською формами. До того ж, в ній нема тих населених пунктів СР, які б підвищили інтерес до цього інструменту. До прикладу, при визначенні зони дії МПР з Угорщиною, окремим пунктом було введено таке місто як Ніредьгаза, яке знаходиться на відстані 60 км від кордону і, відповідно, не входило в 50-ти км прикордонну зону.

- триваліший період оформлення дозволу на МПР у порівнянні з українсько-угорською формою. Крім того, цей період значно перевищує період оформлення шенгенської візи (в 10-15 разів). За цим показником такий інструмент лібералізації візової процедури не те, що не спрощує її, а навіть погіршує чинну візову практику видачі шенгенських віз.

- більший перелік необхідних документів у порівнянні з українсько-угорською та українсько-польською формами. Цей перелік також часто є більш ширшим, ніж для оформлення шенгенської візи, а його підготовка вимагає додаткових фінансових витрат, зокрема для здійснення перекладів. Відповідно, це також суперечить самій ідеї лібералізації візового режиму.

- менший максимальний термін перебування у зоні дії МПР протягом одного візиту у порівнянні з українсько-угорською та українсько-польською формами[11].

Слід окремо зупинитися на вартості цього дозволу на МПР. Хоча вартість такого дозволу є однаковою у всіх напрацьованих формах, вона все ж таки є значною для жителів прикордонних територій, що є переважно слабозвиненими та депресивними. (В цьому контексті зазначимо, що з відміною візового режиму для громадян ЄС, близько 200 тис. громадян ЄР відвідують Україну щороку. За попередніми оцінками експертів, 30 % (65 тис.) із них – мешканці прикордонних областей, які протягом останніх двох років в'їжджали в Україну та перебували на її території та підпадають під категорію громадян, визначених Угодою про МПР. З огляду на це, Українська сторона могла б отримати понад 600 тис. євро за оформлення дозволів на МПР.) Також питання видачі дозволів на місцевий прикордонний рух громадянам України ускладнює й той факт, що рішення залежить від Міністерства внутрішніх справ ЄР, а не від МЗС.

Відносини між Словаччиною та Україною дуже нагадують стратегічне партнерство: інтереси та позиції сторін часто збігаються або доповнюють одне одного. Ці відносини також мають величезний потенціал для розвитку торгівлі. Торгівля товарами між двома країнами за останній рік зросла на 36%. Обидві країни також мають спільне бачення регіональних викликів та схоже сприйняття загроз.

Російський фактор все ще відіграє важливу роль у двосторонніх відносинах. Він не лише роз'єднує сторони, але й може створювати додаткові можливості для співпраці. Одна з них стосується енергетичної безпеки, особливо в контексті газопроводу Північний потік-2. Спільна позиція стосовно цього проекту може наблизити Україну й Словаччину до спільного бачення того, як має зміцнюватись енергетична безпека регіону. Ініціативи з питань регіональної безпеки, наприклад, ініціатива трьох морів, також надають додатковий потенціал для подальшої політичної співпраці. Двосторонні ж механізми захисту прав меншин можуть слугувати взірцем та моделлю для розв'язання подібних проблем у відносинах України з іншими сусідами.

Ще з кінця 1990-х років в Словаччині була розроблена зовнішньополітична концепція під умовною назвою «Спочатку Україна», яка мала змінити концепцію перших років незалежності «Спочатку Росія». Стратегічним інтересам Словаччини після вступу до ЄС і НАТО відповідає сильна Україна, бажано теж в цих організаціях. Це один із рідкісних випадків співпадіння інтересів, яким українська дипломатія повинна скористатися якнайповніше.

1. [http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_98CA86E2F7C1ADA6C12576E9003585F0_SK/\\$File/Zameranie_ZP_2010.pdf](http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_98CA86E2F7C1ADA6C12576E9003585F0_SK/$File/Zameranie_ZP_2010.pdf)
2. [http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_C65E90D9E284F0BBC1257767004DD46C_SK/\\$File/100609_finalny_text_programu_predsednictva_SR_vo_V4.pdf](http://www.foreign.gov.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_C65E90D9E284F0BBC1257767004DD46C_SK/$File/100609_finalny_text_programu_predsednictva_SR_vo_V4.pdf)
3. <http://dt.ua/articles/80927>
4. <http://www.mfa.gov.ua/slovakia/ua/25734.htm>
5. http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_kab_stat/slo/4726.html
6. http://www.cci.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=504:2011-04-07-05-41-32&catid=1:latest-news&Itemid=50
7. <http://ua-energy.org/upload/files/SUREC.pdf>
8. http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_stat/slo/5018.html

9. http://iardi.org/index.php?news_id=128
10. <http://www.vspravda.info/polityka/5336-sogodni-v-uzhgorodi-obgovorili-problemi-ukrainskoslovackih-vidnosin>
11. <http://zakgromrada.org.ua/materials/mitryaeva.pdf>

І. Барчій

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ ПІСЛЯ ЗМІНИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Відносини України та Румунії стоять у тіні у порівнянні з проблемами у стосунках з Польщею чи Угорщиною. Але так було не завжди. З усіх взаємних претензій з західними сусідами, саме суперечності з Румунією свого часу вийшли на найвищий рівень – дві держави судилися в міжнародному арбітражі через територіальний статус острова Зміїний та прав на розробку Чорноморського шельфу. Рішення міжнародного суду стало втіленням істинного компромісу – не задовольнило повністю вимоги жодної з сторін. Територіальний статус острова Зміїний залишився незмінним, але доступ до родовищ чорноморського шельфу – справжнього предмету протистояння – отримала Румунія [6].

Однак події в Україні в 2014 році змінили баланс сил, внаслідок чого Румунія протягом останніх років стала одним із найпослідовніших союзників нашої країни в ЄС. Проблемні питання якщо й не вирішилися, то відійшли на другий план, а в офіційних заявах та публікаціях у пресі акценти змістились на інтегральні фактори: спільне європейське майбутнє, боротьба із схожими економічними проблемами та корупцією, новий рівень безпекової співпраці [2].

Ситуація дещо змінилася коли Румунія поряд із Угорщиною висловила своє невдоволення із ухваленням нового Закону України «Про освіту», який посилює роль державної мови у викладанні навчальних предметів шкіл національних меншин. Офіційний Бухарест виступив із вимогою зберегти наявні права румунської національної меншини в Україні, однак на відміну від Угорщини не застосовував контрзаходів протидії закону на міжнародній арені [1].

Після обрання Володимира Зеленського Президентом України відкрилися нові перспективи врегулювання наявних проблемних питань у відносинах двох країн, зокрема на інавгурацію новообраного українського президента 20 травня минулого року до Києва прибула Анна Бірчал віце-прем'єр-міністр Румунії відповідальна за міжнародне співробітництво та реалізацію стратегічних партнерств в тодішньому уряді Віорікі Данчіли, яка під час свого візиту зазначила про подальшу підтримку територіального суверенітету та цілісності України, а також висловила сподівання на збереження наявних освітніх та мовних прав національних меншин в Україні [6].

Перша зустріч на найвищому рівні між Володимиром Зеленським та Президентом Румунії Клаусом Йоганнісом відбулася уже 25 вересня 2019 року на полях 74-ої Генеральної асамблеї ООН в Нью-Йорку, де основною темою

розмови високопосадовців двох країн також стало питання збереження освітніх прав румунської національної меншини в Україні.

Зокрема, президент Румунії наголосив на необхідності відповідного вирішення, шляхом пошуку чітких функціональних рішень, проблем, спричинених Законом України «Про освіту», прийнятим у вересні 2017 року, який негативно вплинув на права осіб, які належать до румунської меншини, щодо забезпечення освіти рідною мовою, з тим, щоб рівень і якість освіти румунською мовою не зазнали обмежень. Клаус Йоганніс згадав у цьому контексті значні зусилля, які докладає румунська держава для забезпечення найкращих умов для осіб, які належать до національних меншин Румунії, в тому числі й української, у результаті чого румунська модель у цій галузі високо цінується на міжнародному та європейському рівнях.

У свою чергу Президент України В.Зеленський зазначив Клаусу Йоганнісу, що розуміє занепокоєння румунської сторони та надав запевнення, що Київ працюватиме над вирішенням проблем, утворених прийняттям закону про освіту, з тим, щоб права осіб, які належать до румунської меншини, навчатися рідною мовою не зазнали змін. Глава української держави також подякував румунському президенту за незмінну підтримку офіційним Бухарестом суверенітету і територіальної цілісності України.

На зустрічі Президенти Румунії та України зійшлися на необхідності посилити діалог з питань регіональної безпеки та економічного співробітництва, також обмінялися думками щодо напрямів врегулювання конфлікту на сході України, включаючи наступну зустріч на високому рівні у рамках «Нормандського формату». Наприкінці зустрічі Президент Володимир Зеленський запросив Клауса Йоганніса відвідати Україну найближчим часом[5].

Однак незважаючи на оптимістичний початок відносин двох глав держав, уже на початку поточного року відносини України та Румунії загострилися після промови Володимира Зеленського проголошеної до Дня соборності 22 січня 2020 року.

Зокрема, під час відео-звернення Володимир Зеленський зазначив про короткочасну угоду 1919 року, відому як Акт Злуки, який мав на меті створити єдину українську державу наприкінці Першої світової війни. Ухвалення цього документа означало об'єднання Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки. Проте невдовзі більшість території Галичини зайняли польські війська, Північну Буковину – румуни, підкреслив український президент. У той же час протоколісти Офісу Президента англійською мовою цитату Зеленського переклали так, що північна частина колишньої Австро-Угорщини була Румунією «окупована».

Переклад викликав невдоволення в уряді Румунії, через що 23 січня поточного року Міністерство закордонних справ Бухаресту та Державний секретар Міністерства закордонних справ Дан Некулеску зустрілися з послом України Олександром Баньковим. Румунська сторона попросила пояснення щодо згадок Румунії у виступі президента України, наголосивши на необхідності правильно розуміти історію.

У Бухаресті заявили, що об'єднання території Буковини з Румунією було визнано на міжнародному рівні у 1919 році Сент-Жерменським мирним договором між головними союзними державами та державами, що утворювалися після розпаду Австро-Угорщини [7].

У румунському суспільстві також існують кола, які підтримують ідеї територіальних претензій до України. Навколо цієї проблеми періодично спалахують інформаційні провокації. Існують також схожі до ситуації з Угорщиною проблеми, пов'язані з життям румунської громади в Україні, а також "роздачею" румунських паспортів консульськими структурами в прикордонних регіонах. Тим не менш, Бухарест зараз намагається триматися в тіні. Вочевидь, інтереси регіональної безпеки та забезпечення освітніх прав румунської меншини в Україні в даній ситуації переважають [6].

У даному контексті румунські політики також роблять певні заяви на міжнародній арені, так 28 січня 2020 року міжнародного форуму на тему «Стан та перспективи мовних прав національних меншин в Україні» проведеного при Парламентській асамблеї Ради Європи у м. Страсбурзі (Франція) лідер румунської парламентської делегації при ПАРЄ, сенатор соціал-демократів Тітус Корлецяні підкреслив, що Румунія хоче, щоб Україна виконувала свої міжнародні зобов'язання, приділяючи особливу увагу національним меншинам та забезпечуючи їх права [9].

Румунський провладний політик наголосив, що чинна українська влада розпочала діалог стосовно законів, які обмежують права меншин, однак допоки офіційний Бухарест не бачить достатнього прогресу в даному питанні. Якщо це все ще залишиться, румунська влада спільно із Угорщиною, звернеться до Ради Європи, щоб остання використала свій вплив на Україну для врегулювання питання забезпечення прав національних меншин, підкреслив Т.Корлецяні.

Таким чином слід зазначити, що новий Закон «Про освіту» у нашій державі вже назрів давно. Впровадження подібних документів в інших країнах викликало подібні напруження у відносинах з сусідніми країнами. Серед держав, з якими межує наша держава, найбільш жорстку позицію демонструє Угорщина, для якої агресивна підтримка своєї діаспори є важливою складовою політики правлячої партії.

По відношенню до Румунії для нашого керівництва ключовим завданням було розділити спільну позицію з Угорщиною щодо протидії освітньому закону. В значній мірі це вдалося зробити, оскільки позиція Бухаресту хоч і містить критику, але є конструктивною. Україна та Румунія показують вміння вести діалог та доносити один до одного свою позицію. Саме тому є всі підстави стверджувати, що міждержавної кризи не існує, а наявні напруження і суперечності вирішуються цивілізованим шляхом консультацій, переговорів та співпраці, зокрема під час запланованого на поточний рік візиту Президента Румунії Клауса Йоганніса до України.

В складних умовах гібридної війни та економічних проблем нове керівництво України намагається втілювати важливі політико-економічних реформи, серед яких реформа освіти. Події останніх років показали, що в умовах інформаційних воєн найнадійнішим захистом є національна

ідентичність, розуміння своєї держави. Тому законодавче забезпечення підтримки української мови в сфері освіти, особливо серед молодого покоління, є питанням національної безпеки і збереження державності. Питання захисту прав національних меншин не суперечить цьому процесу і є важливим фактором європейської та євроатлантичної інтеграції України.

1. Барчій І. Політика Румунії щодо захисту мовних прав румунської меншини в умовах прийняття Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року) – Ужгород. 2018. С. 40-43.
2. Барчій І. Позиція Румунії відносно гібридної війни в Україні. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 22 – 25.
3. Мовні претензії сусідів: Україна пояснила Румунії освітній закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28760977.html>
4. Тужанський Д. Вішати поруч із прапором: конфлікт Угорщини та Румунії та його 5 уроків для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/24/7076511/>
5. Президент Румунії провів зустріч із Президентом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.rii.ro/uk_uk/Президент_Румунії_провів_зустріч_із_президентом_України-2604590
6. Відносини з сусідами України: як Зеленському не допустити нових конфліктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2019-08-16/otnosheniya-s-sosedyami-ukrainyi-kak-zelenskomu-ne-dopustit-novyih-konfliktov/27199>
7. Послу в Румунії довелося виправдовуватися через помилку в перекладі Зеленського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/24/7238288/>
8. Ce ascunde un atentat ratat planul moscovei tensionarea relatiilor dintre romania si Ucraina [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ziare.com/vladimir-putin/rusia/ce-ascunde-un-atentat-ratat-planul-moscovei-tensionarea-relatiilor-dintre-romania-si-ucraina-1503623>
9. Chifu I. Legea educatiei ucraina repararea relatiei strategice Kievului [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adevarul.ro/news/eveniment/legea-educatiei-ucraina-repararea-relatiei-strategice-kievul-1_5a2a3d415ab6550cb8fa377e/index.html
10. Preşedintele Iohannis şi-a contramandat vizita în Ucraina ca formă de protest diplomatic la adresa Legii educaţiei din ţara vecină [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cursdeguvernare.ro/presedintele-iohannis-si-a-contramandat-vizita-in-ucraina-dupa-ce-la-kiev-s-a-adoptat-noua-lege-a-educatiei.html>
12. Reportaj reprezentanţii ai romanilor din Bucovina de nord îngrijorati si indignati de adoptarea legii educatiei din Ucraina [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.agerpres.ro/social/2017/10/03/reportaj-reprezentanti-ai-romanilor-din-bucovina-de-nord-ingrijorati-si-indignati-de-adoptarea-legii-educatiei-din-ucraina-15-31-43>

П. Габрин

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА РОМІВ У ЗАКОНОДАВЧІЙ ВЛАДІ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В КОНТЕКСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ

Ромська етнічна меншина Словацької Республіки складає значну частину від загальної кількості населення держави. За даними останнього офіційного загальнодержавного перепису населення, який пройшов у 2011 році, у країні проживало 105 738 ромів, що становило 2 % від усього населення [6, с. 4]. Згідно даних «Атласу ромських громад 2019 року» («Atlas rómskych komunit 2019»), ромів у Словаччині нараховується 440 тис. осіб [2], що становить 8 % від усього населення.

Слід зазначити, що впродовж останніх років у Словацькій Республіці спостерігається зростання політичної активності ромських громад, представництва ромів в органах виконавчої та законодавчої влади як на загальнодержавному так і регіональному рівнях. Більше того, вперше за історію незалежної Словацької республіки етнічний ром Петер Поллак (Peter Pollák) став депутатом Європейського парламенту від політичної партії «Звичайні люди та незалежні особистості» (OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti – скор. OĽaNO). На виборах, які відбулися 25 травня 2019 року, Петер Поллак отримав 23815 преференційних голосів виборців [3].

Національна Рада (Národná Rada) – вищий законодавчий орган Словацької Республіки, до складу якого входять 150 депутатів. Розігрування «ромської карти» або маніпулювання громадської думки щодо ромської етнічної меншини для словацьких політиків завжди, як правило, було однією з тактик передвиборчої кампанії. Парламентські вибори 2020 року не стали виключенням. До прикладу, активну проугорську та проромську риторику використовувала коаліційна партія «Міст» («MOST-HÍD»), яка, у підсумку, не пододала виборчий бар'єр, набравши 2,05 % голосів виборців. У складі даної партії балотувався етнічний угорець Абель Равас, Уповноважений влади Словацької Республіки для ромських громад (Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity).

З іншого боку, вже традиційно, антиромські настрої артикулювалися з боку ультраправих. Однією з особливостей передвиборчої кампанії 2020 року стало публічне протистояння праворадикальної, популістської партії Маріана Котлеби «Котлеба – Народна партія наша Словаччина» (Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko – скор. ĽSNS) та ромського громадсько-політичного руху, політичних партій, простих громадян щодо питання етнічної дискримінації ромів. На противагу Маріану Котлебі опозиційний партійний блок «Звичайні люди та незалежні особистості» на чолі з медіа-магнатом та мільйонером Ігорем Матовічем (Igor Matovič) зайняв чітку проромську позицію.

Уперше в історії Словацької республіки у прохідному списку рейтингового партійного блоку «Звичайні люди та незалежні особистості» опинилися представники ромської етнічної меншини. Це дало потужний поштовх тому, що ромські громадсько-політичні лідери провели велику роботу з мобілізації та мотивації свого етнічного електорату [4]. Здійснювалась активна пропагандистська робота як в ромських поселеннях, так і в соціальних інтернет-мережах. Одним із цікавих результатів стало те, що громадяни Словацької Республіки (етнічні роми) масово прибували з-за кордону напередодні та в день голосування.

29 лютого 2020 року у Словацькій Республіці пройшли загальнодержавні вибори до парламенту – Національної Ради. Прохідний 5 % бар'єр подолали сім політичних партій та блоків. Найбільше голосів отримав опозиційний правоцентристський партійний блок «Звичайні люди та незалежні особистості» (до складу якого входили однойменна партія «Звичайні люди та незалежні особистості» (OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti – скор. OĽaNO), партія «Нова» (NOVA), партія «Селянський союз» (Kresťanská únia) та партія «Зміна

знизу» (ZMENA ZDOLA)) на чолі з Ігорем Матовічем. Цей блок отримав 25,02 % голосів виборців і 53 депутатських місць у Національній Раді. У порівнянні з парламентськими виборами 2016 року, де «Звичайні люди та незалежні громадяни» отримали 11,02% голосів виборців, на виборах 2020 року відбулося значне зростання відсотку відданих голосів – у понад два рази.

Депутатами від партійного блоку «Звичайні люди та незалежні особистості», які представляють ромські громади, стали: 1) Петер Поллак-молодший (Peter Pollák ml.), 1991 р.н. – ромський громадський діяч з Братислави, син Петера Поллака-старшого (депутата Європейського парламенту). За нього було віддано 20 329 голосів виборців; 2) Ярміла Ваньова (Jármila Vaňová), 1966 р.н. – ромська громадська активістка, журналістка, соціальна працівниця з м. Кошице. За неї було віддано 6 828 голосів виборців; 3) Ян Герак (Ján Herák), 1988 р.н. – ромський громадський діяч з Братислави. За нього було віддано 5 092 голосів виборців [7]. Також у списку «Звичайних людей та незалежних особистостей» були й інші представники ромського громадсько-політичного руху, які доклали чимало зусиль до загальної перемоги цього партійного блоку.

Результати парламентських виборів 2020 року засвідчили, що практика реального «включення» представників ромської етнічної меншини до прохідної зони виборчих списків повністю виправдала себе. Насамперед, більшість впливових ромських лідерів зрозуміли, що йдучи на парламентські вибори у складі окремих ромських чи угорських партій, вони були б позбавлені можливості пройти до парламенту. Саме тому єдиним механізмом стала активна участь ромів у командах потужних політичних гравців. Ромська етнічна меншина Словаччини отримала найбільший рівень парламентського представництва своїх лідерів за всю історію. І наразі очікування від роботи «ромських» депутатів з боку їхніх виборців є дуже високими.

Для парламентських виборів у Словаччині деякі соціологи в довгостроковій перспективі застосовують термін «нестабільність». Нестабільність включає не тільки успішне виникнення нових політичних партій, але й непередбачувані результати старих політичних акторів, а отже, і велику кількість «нестабільних» виборців. Ця тенденція підтверджується і виборами 2020 року: злетом рейтингу та кінцевою перемогою політичного об'єднання «Звичайні люди та незалежні особистості» [5].

Чи вплинуть результати парламентських виборів у Словацькій Республіці на українсько-словацькі відносини? На думку політичного експерта Дмитра Тужанського, «ці вибори принесли багато змін у словацький політичний ландшафт, у політичні перспективи, але, на щастя, в українсько-словацьких відносинах точно не буде погіршення» [1].

Екстраполюючи позитивний досвід політичної участі представників ромського громадсько-політичного руху Словаччини у 2020 році на українські реалії, можна зазначити кілька моментів. По-перше, парламентська кампанія в Україні 2019 року засвідчила неготовність провідних політичних гравців активно залучати до виборів ромських громадських активістів, відсутність зацікавленості у вирішенні питань етнічних меншин. По-друге, успішний

приклад словацьких ромів має дати поштовх до активізації зусиль по згуртуванню ромського громадського руху в Україні, націлити ромів на балотування до органів місцевого самоврядування на найближчих місцевих виборах восени 2020 року. По-третє, новообрані ромські депутати Народної Ради, зокрема Петер Поллак та Ярміла Ваньова мають багаторічні тісні особисті контакти з ромськими громадськими лідерами Закарпатської області. Це дасть змогу більше піднімати питання українських ромів на міжнародному рівні.

1. Шандро В. Вибори у Словаччині: як результат може вплинути на відносини з Україною. *Портал «Громадське радіо»*. Дата оновлення: 04.03.2020. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvuyla/vybory-u-slovachchyni-iak-rezul-tat-mozhe-vplynuty-na-vidnosyny-z-ukrainoiu> (дата звернення: 07.03.2020).
2. Ábel Ravasz predstavil nový Atlas rómskych komunit – trendy sú pozitívne. *Портал Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки*. Дата оновлення: 04.09.2019. URL: https://www.minv.sk/?spravy_rk&sprava=abel-ravasz-predstavil-novy-atlas-romskych-komunit-trendy-su-pozitivne (дата звернення: 05.03.2020).
3. Francelová N. First Roma to become MEP: Most of my votes came from the majority *Портал «SME»*. Дата оновлення: 30.05.2019. URL: <https://spectator.sme.sk/c/22133012/peter-pollak-the-first-roma-mep-of-slovakia.html> (дата звернення: 06.03.2020).
4. Francelová N. 2020 election sees unprecedented mobilisation of Roma. *Портал «SME»*. Дата оновлення: 14.02.2020. URL: <https://spectator.sme.sk/c/22325176/roma-minority-in-slovakia-before-election-of-2020.html?ref=temacl> (дата звернення: 06.03.2020).
5. Gyárfášová O., Slosiarik M. Kto a ako volil vo voľbách 2020 – kde bralo voličov OĽaNO a kto volil Smer. *Портал «Denník N»*. Дата оновлення: 06.03.2020. URL: <https://dennikn.sk/1788029/kto-a-ako-volil-vo-volbach-2020-kde-bralo-voливov-olano-a-kto-volil-smer/?ref=tema> (дата звернення: 07.03.2020).
6. Matlovičová K., Matlovič R., Mušínska A., Židová A. Rómovia na Slovensku. Základné charakteristiky Rómskej populácie na Slovensku s dôrazom na priestorové aspekty ich diferenciacie. 2012. 16 s. URL: [https://www.unipo.sk/public/media/16282/R%C3%B3movia_na_Slovensku_\(2012\)_Z%C3%A1kladn%C3%A9_charakteristiky_R%C3%B3mskej_popul%C3%A1cie_na_Slovensku_s_d%C3%B4razom_na%20priestorov%C3%A9_aspekty_ich_diferenci%C3%A1cie.pdf](https://www.unipo.sk/public/media/16282/R%C3%B3movia_na_Slovensku_(2012)_Z%C3%A1kladn%C3%A9_charakteristiky_R%C3%B3mskej_popul%C3%A1cie_na_Slovensku_s_d%C3%B4razom_na%20priestorov%C3%A9_aspekty_ich_diferenci%C3%A1cie.pdf) (дата звернення: 05.03.2020).
7. Výsledky parlamentných volieb 2020. *Портал «SME»*. URL: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2020/vysledky?tabPage=2> (дата звернення: 07.03.2020).

О. Мушинка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА РОМІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ВИБОРІВ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ (2019) ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (2020)¹

Повалення комуністичного режиму 1989 року в Чехословаччині спричинило загальні зміни у ставленні державних владних органів до ромів. До 1989 року роми Чехословаччини (в тодішній термінології ромів називали циганами – О.М.) не були визнані окремою національною меншиною, а тільки соціальною групою. Офіційно вони були визначені як «громадяни циганського походження» (občania cigánskeho pôvodu).

¹ Доповідь є результатом проекту фінансованого Агенцією для підтримки досліджень та розвитку на основі договору № APVV-15-0556 / This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-15-0556.

Суттєва зміна настала з прийняттям рішення уряду Словаччини № 153 від 9 квітня 1991 року, згідно з якимромів було визнано окремою національною меншиною рівноцінною з іншими національними меншинами². У цьому документі дослівно зазначено: «Основний принцип: У законодавчо-правовій системі, починаючи з Конституції Республіки, визнавати етнічну ідентичність ромів на рівні інших етнічних меншин, які проживають на території Словацької Республіки, тобто у сучасній термінології визнати ромів національністю, забезпечуючи тим самим їх політичну та юридичну рівність»³.

Названий вище крок не був винятковим. Роми Словаччини (як і загалом у Чехословаччині) ще до 1989 року виявляли громадську активність й пробували просунути до тодішніх органів влади ідею самостійної ромської національності⁴. Ініціатива цих дій вийшла з-за кордону, де вже діяла Міжнародна ромська унія, яка мала контакти з місцевими ромами. Це була одна з причин того, що представники ромів, відразу після листопадових подій 1989 року були спроможні висунути на публічне обговорення власну політичну програму і вже в 1990 році це призвело до створення першої ромської політичної партії – Ромська громадянська ініціатива (Rómska občianska iniciatíva – ROI) [4].

На перших демократичних виборах 1990 року ця політична партія кандидувала разом з «Громадським форумом» (Občanské fórum – OF) у Чехії та «Громадськістю проти насильства» (Verejnost' proti násiliu – VPN) в Словаччині. За результатами цієї співпраці до федерального чехословацького парламенту був обраний д-р. Гейза Адам, а до Словацького парламенту – Анна Коптова (обидвоє з м. Кошице – О.М.). До федерального Чехословацького парламенту також були обрані двоє ромів – Вінцент Данігел – майбутній перший в історії Уповноважений Словацького уряду для ромських громад (Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity) та Карол Семан. Вони були обрані як кандидати тоді ще Комуністичної партії Словаччини, яка пізніше була перейменована на Партію демократичних лівих (Strana demokratickej ľavice – SDL) [8].

Зробити детальний аналіз ромських представників, які кандидували або були обрані до загальнодержавних або регіональних органів влади загалом, є надзвичайно широкою темою, яку неможливо представити в рамках цієї студії. Відтак зосередимось на ситуації, яка постала в Словаччині після останніх електоральних кампаній. В цьому контексті будемо говорити про вибори до Європейського парламенту (далі – ЄП) в 2019 році та про вибори на Словацького парламенту (Národná rada) у 2020 році.

Зауважимо, що вибори до ЄП, які проводилися 25 травня 2019 року, були для Словаччини цікаві тим, що вперше в історії Словаччини був до цього органу влади був обраний ром – Петер Поллак. Він кандидував за громадський

² Uznesenie vlády SR č. 153/1991 z 9. apríla 1991 – Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom.

³ Мовою оригіналу: «Základná zásada: V legislatívno-právnom systéme, počnúc ústavou republiky, uznať etnickú svojbytnosť Rómov na úrovni ostatných etnických minorít žijúcich na území SR, t. j. v súčasnej terminológii uznať Rómov za národnosť, a tak zabezpečiť ich politicko-právnu rovnoprávnosť».

⁴ Треба підкреслити, що ці намагання не були успішними й тодішній уряд їх загалом не сприймав.

рух (формально – за партію) «Звичайні люди та незалежні особистості»(OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti – OĽANO), лідером якого є Ігор Матовіч. Вже сам цей факт був би достатнім для констатування унікальності, однак унікальним фактом є й сам спосіб, яким було цей результат досягнуто.

За п'ять днів до виборів лідер виборчого списку «Звичайних людей та незалежних особистостей» Ігор Матович зняв свою кандидатуру й попросив виборців, щоб вони віддали свої голоси не наступному кандидату, яким був Міхал Шіпош, а кандидату під № 3 – Петеру Поллакові. Офіційне пояснення такого кроку було те, що за результатами передвиборчих преференцій до ЄП будуть обрані за Словаччину і представники крайньої правої (неофашистської) партії «Котлеба – Народна партія наша Словаччина» (Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko – ĽSNS), яка, крім іншого, систематично виступає проти ромів, яких у своїх матеріалах називає, до прикладу, «паразитами». Це, на його думку, дуже поганий сигнал із боку Словаччини. Тому Словаччина потребує до ЄП вислати інший, явно позитивний сигнал й обрати не тільки неофашистів, але й рома. Результатом цього рішення став факт, що Петер Поллак, посередництвом так званих преференційних або пільгових голосів, здобув перше місце в списку кандидатів від партії «Звичайні люди та незалежні особистості». За результатами виборів до ЄП із Словаччини було обрано 14 кандидатів із 6-ти політичних партій, в тому числі двоє від згаданої неофашистської партії та один – Петер Поллак від руху Ігора Матовича.

З точки зору Ігора Матовича та його руху, цей акт можна оцінювати високо позитивно і, на нашу думку, це можна віднести до дуже добрих популістичних кроків. Ігорю Матовичу як першому лідеру вдалося довести частину виборців (насамперед, гадже, не-ромів) до того, щоб вони віддали свої голоси ромському кандидату⁵. Однак коментатори в своїх аналізах однозначно показували на ще один бік цього кроку. Декілька місяців перед виборами Ігор Матович публічно заявив, що якщо він особисто неотримає більш як 50 тис. преференційних або пільгових голосів, то покине парламент Словаччини, членом якого він є вже тривалий час.

Преференційні опитування перед виборами до ЄП однозначно показували на відносно низький рейтинг руху Ігора Матовича. Хоча цей рух значний час був серед тих політичних угруповань, які мали реальний шанс бути обраними до ЄП. До цього варто додати, що вже традиційно в Словаччині вибори до ЄП мають дуже низьку явку серед виборців. У подібній «математиці» було малоправдоподібним, щоб Ігор Матович набрав згадані 50 тис. голосів. Навіть цілий рух не зміг би отримати в цілому ці голоси. Таким чином, Ігор Матович, на думку аналітиків, знайшов спосіб як відступити від своєї публічної заяви і в одну мить отримати позитивні політичні бали [7].

⁵ У 2012–2016 роках Петер Поллак був членом парламенту Словацької Республіки за цей же рух, однак аналіз його виборчих результатів показує, що основна кількість його преференційних або пільгових голосів була з районів компактного розселення ромів.

Зовсім інша ситуація була в контексті останніх виборів до словацького парламенту, які пройшли 29 лютого 2020 року. Цьогорічні парламентські вибори були в контексті нашої теми пересічними. Важливим результатом стало те, що перший раз в історії незалежної Словацької Республіки до парламенту обрано аж трьох ромських кандидатів.

Щоб зрозуміти в чому ця ситуація є винятковою, розглянемо короткий екскурс щодо загальної ситуації ромів у Словаччині. За даними перепису населення 2011 року чисельність ромів складає 105 738 осіб⁶. Водночас наукове та громадське середовище довгий час ці дані ставило під сумнів, показуючи на факт, що реальне число ромів Словаччини є набагато більшим. Відтак вже в 2004 році, а пізніше – у 2013 році й останній раз у 2019 році в країні відбулося загальнонаціональне дослідження, яке мало встановити «реальну» чисельність ромів. Це дослідження має загальноновизнану назву «Атлас ромських громад Словаччини» (далі – Атлас). За даними цього Атласу кількість ромів на Словаччині становить приблизно 400-450 тис. осіб [1–3; 5–6]⁷. Це представляє приблизно 7-8 % із загального числа громадян Словацької республіки.

Не можна твердити, що на останніх парламентських виборах балотувалася надвичайно велика кількість ромських кандидатів. В порівнянні з минулими виборами їх кількість представляла приблизно 30 кандидатів, що з урахуванням більшак 2700 кандидатів з усіх політичних партій та коаліцій, представляє всього 1,2%. Коли подивимося на попередні парламентські вибори, в яких балотувалися й самостійні ромські політичні партії, кількість ромських кандидатів була набагато більшою. Однак винятковість виборів 2020 року була в тому, що в них було набагато більше ромських кандидатів на місцях, які мали реальний шанс бути обраними до парламенту Словаччини. Водночас необхідно констатувати, що ромські кандидати, які мали реальний шанс бути обраними до парламенту, були виключно у списках позапарламентських або опозиційних політичних партій⁸. За передвиборчими рейтингами реальний шанс бути обраними до парламенту зі згадуваних 30-ти кандидатів мали як мінімум 6 ромських кандидатів.

За передвиборчими рейтингами найбільший шанс потрапити до парламенту мали дві позапарламентські партії: партія колишнього словацького президента Андрея Кіски «За людей» (Za ľuďi)⁹ та партійна коаліція «Прогресивна Словаччина» та «Разом – громадянська демократія» (Koalícia

⁶ За даними перепису 2001 року кількість ромів складала 89 920 осіб.

⁷ Атлас, на відміну від перепису населення, не реєструє кількість осіб які зголошуються до конкретної національності (тобто не працює з декларованою національністю), водночас має справу з так званою кваліфікованою оцінкою представників органів самоврядування, які подали приблизну кількість осіб прописаних у їхніх адміністративних одиницях, яких навколишнє середовище вважає за ромів. Тобто, Атлас працює з так званою приписаною національністю (етнічністю). Детальніше див.: Mušinka, 2019; Radičová, 2004; Mušinka, 2014; Atlas 2019.

⁸ Єдиний виняток представляє урядова «угорська» партія «Міст», де кандидувало 8 ромських кандидатів, при чому троє з них були в списках до сорокового місця. Варто зауважити, що ця партія весь час балансувала на границі між тим, чи буде мати своїх представників у парламенті або ні (5% виборчий поріг). В результаті до парламенту вона не потрапила, отримавши тільки 2,05% голосів.

⁹ Йдеться про нову партію, яку за ідейно-політичним спектром можна визначити центристською.

Progresívne Slovensko a Spolu – občianska demokracia – PS/Spolu)¹⁰. Їхні амбіції на основі передвиборчих рейтингів були такі великі, що власне від них у перспективі очікувалося формування майбутнього уряду.

У списку кандидатів політичної партії «За людей» (Za ľuďi), було 4 ромських кандидатів. Найвигідніше місце мала Зузана Куманова – 22 позицію. В результаті до парламенту пройшло тільки 11 депутатів від цієї партії, Зузани Куманової між ними не було. Партія дістала тільки 5,77% голосів і потрапила до словацького парламенту як політична партія з найменшою кількістю голосів.

У списку кандидатів коаліції «ПС/Разом» (PS/Spolu) була тільки одна ромська кандидатка – Ірена Бігаріова, водночас вона була заступником голови партії «Разом – соціальна демократія» й мала в списку №4. Ця коаліція, отримавши тільки 6,96% голосів, до словацького парламенту не пройшла¹¹.

Певним аутсайдером останніх виборів був вже згадуваний політичний проект Ігоря Матовича «Звичайні люди та незалежні особистості», який за передвиборчими рейтингами мав бути в парламенті, однак їх популярність вимірювалася на рівні 5-8%. У списку кандидатів цього руху було 7 ромських кандидатів, з яких троє були на вищому, ніж сорокове місце. Найвище, на 30 місці, був син згадуваного ромського депутата в ЄП Петера Поллака – ПетерПоллак-молодший, на 31-му місці кандидував Ян Герак, а на 35-му місці була Ярміла Ваньова.

Зрештою найбільшим сюрпризом цього річних парламентських виборів було перше місце партії «Звичайні люди та незалежні особистості». Вона отримала 25,02 % голосів¹² і до 150-членного словацького парламенту виставила 53 кандидатів. Між ними й згадувані вище троє представників ромської спільноти Словаччини.

Безперечно, такий стан речей є значним успіхом ромської політичної (парламентської) репрезентації в Словаччині. Не зважаючи на те, що вперше в політичній історії держави роми мають у парламенті більше як одного депутата, їхнє число не досягає відсотка ромів у словацькому суспільстві. Троє ромських депутатів у 150-членному словацькому парламенті представляє тільки 2 %, однак кількість ромів представляє згадуваніми 7-8% населення Словаччини. На завершення варто також зауважити, що в парламентських виборах 2020 року жодна з ромських політичних партій Словаччини не брала участі.

1. Atlas rómskych komunit 2019. Bratislava: Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity v spolupráci a Inštitút pre výskum práce a rodiny, 2019. URL: <http://www.minv.sk/?atlas-romskych-komunit-2019> (дата звернення: 12.03.2020).
2. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013 / A. Mušinka, D. Škobla, J. Hurtle, R. Matlovičová, J. Kling. Bratislava: UNDP, 2014. 120 s.

¹⁰У цьому випадку йдеться про нові партії, які мають неоліберальну ідеологічну спрямованість

¹¹За словацькими виборчим законодавством для того, щоб пройти до парламенту необхідно щоб коаліція двох політичних партій отримала як мінімум 7 % голосів, а коаліція трьох і більше політичних партій отримала мінімум 10 % голосів виборців.

¹²Загалом це представляє 721 166 голосів.

3. Juhaščíková I. at all. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Fakty o zmenách v živote obyvateľov SR. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2014. 172 s.
4. Jurová A. Pokus o pohľad na niektoré problémy vývoja Rómov na Slovensku v 90. rokoch. *Človek a spoločnosť*. 1999. Roč. 2. Č. 3.
5. Mušinka A. Metodika troch Atlasov rómskych komunit na Slovensku a politické zastúpenie Rómov v mestách a obciach prešovského samosprávneho kraja. *Annales Scientia Politica*. Prešov, 2019. Vol. 8. № 2. P. 79–89.
6. Radičová I. (ed.). Atlas rómskych komunit. Bratislava: IVO, 2004.
7. Tasr/Postoj. Matovič odstúpil z volieb do Európskeho parlamentu. *Denník Postoj*. Дата оновлення: 20.05.2019. URL: <https://www.postoj.sk/43605/matovic-odstupil-z-volieb-do-europskeho-parlamentu> (дата звернення: 12.03.2020).
8. Vasečka M., Jurásková M., Kriglerová E., Puliš P., Rybová J. Rómske hlasy. Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období. 1. vydání. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. 168 s.

I. Тодоров

ПОДВІЙНЕ ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання подвійного громадянства прямо чи опосередковано пов'язані з національною і міжнародною безпекою. Громадянство для людини має принципове значення, оскільки визначає її політичний і соціальний статуси, матеріальне й духовне благополуччя. Завдяки громадянству для людини розширюється суверенітет держави і особливо її можливість користуватися державними гарантіями своїх прав і законних інтересів як всередині країни, так і поза її межами. Водночас наявність подвійного громадянства може становити небезпеку загрожувати національній безпеці країни.

Громадянство є сталим правовим зв'язком людини з державою, що породжує взаємні права і обов'язки. Права людини - обов'язок держави по відношенню до свого громадянина, обов'язки людини – права держави стосовно свого громадянина (передусім, сплата податків, військова служба, тощо). У разі подвійного громадянства виникає питання, де людина має виконувати обов'язки. Існує сталий світовий досвід, що це має відбуватися в країні постійного проживання (де людина знаходиться понад 183 доби на рік), втім це має бути зафіксовано в двосторонніх угодах. Особа, що має подвійне громадянство, перебуваючи на території однієї з держав, у громадянстві якої вона перебуває, як правило, не може посилатися на свої зобов'язання стосовно іншої держави. Кожна держава, у громадянстві якої перебуває біпатрид, має право вважати його своїм громадянином і вимагати від нього виконання відповідних обов'язків. Залежно від функціональної спрямованості виділяють три основні види міжнародних договорів, спрямованих на врегулювання питань множинного громадянства: договори, спрямовані на взаємне визнання права громадян на множинне (як правило, подвійне) громадянство та врегулювання питань, що при цьому виникають; договори, спрямовані на ліквідацію множинного громадянства як явища; договори, які не забороняють множинне громадянство, але спрямовані на подолання його негативних наслідків. Подвійне, воно ж множинне громадянство – статус людини, яка одночасно має

громадянство двох або більше держав. Важливо те, що кожна з цих держав може вимагати від людини виконання всіх обов'язків.

Законодавство України про громадянство виходить з невизнання одночасної належності громадянина України до громадянства іншої держави. Хоча ще в початковій редакції ст. 10 Закону України «Про громадянство» від 8 жовтня 1991 р. було зафіксоване положення, відповідно до якого за особою, що є громадянином України, не признається приналежність до громадянства іноземної держави. Водночас, той закон припускав можливість виникнення подвійного громадянства на підставі міжнародних угод України. На сьогодні наявність за громадянином України подвійного громадянства не визнається. Водночас в Україні не передбачено відповідальність за приховування або несвоєчасне повідомлення про наявність другого громадянства у громадянина України та відсутній механізм декларування подвійного громадянства та його встановлення

За Конституцією (стаття 4) в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом [4]. Термін «єдине громадянство» не містить заборони «подвійного» або множинного громадянства. По перше: йдеться про «єдине громадянство» України, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. По друге, за цим принципом, якщо громадянин України набув громадянство іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України.

За опитуванням 2016 р. бажаючих узаконити біпатридів (осіб з подвійним громадянством) в Україні було всього 30,2% в цілому по країні. Найбільше на Сході – 47,3%. По країні в цілому проти "подвійного громадянства" – 44,9%. Цікаво, що найбільше тих, хто підтримував право мати два паспорти - в Закарпатській області - 56,8% опитаних. А в Галичині більшість вважала, що дозвіл подвійного громадянства призведе до зростання сепаратизму і розколу України – 57,5%. На Закарпатті про прямий зв'язок між розколом країни і подвійним громадянством вказували лише 5,5% [5].

На думку колишнього віце-прем'єра з європейської та євроатлантичної інтеграції Дмитра Кулеби, влада нарешті «дозріла», щоб працювати над цим питанням легалізації подвійного громадянства яке давно стало реальністю в Україні. Подвійне громадянство – це необхідність, враховуючи те, що дуже мало хто готовий відмовитися від свого первинного громадянства, маючи бажання працювати в Україні. Водночас громадянство Російської Федерації не може бути предметом визнання для українських громадян, так само і громадянство держави-постачальниць нелегальних мігрантів. Подвійне громадянство – це необхідність, враховуючи те, що дуже мало хто готовий відмовитися від свого первинного громадянства, маючи бажання працювати в Україні [1].

13 грудня 2019 р. до Верховної Ради був внесений президентський законопроект № 2590. Він дає право зберегти громадянство України

громадянам, котрі добровільно отримали громадянство іншої країни. По суті, легалізує ситуацію, що склалася. Втім, як і раніше, іноземців у громадяни України не беруть без попередньої офіційної відмови від громадянства своєї країни. Українські громадяни муситимуть заповнювати декларацію про відсутність другого громадянства у разі прийому на державну службу. Згідно статті 19 Закону України "Про державну службу", громадяни інших країн не можуть займати державні посади [3]. Проте поки не існує механізмів виявити наявність другого громадянства. В Україні не існує закону, який би зобов'язував повідомляти владу про отримання другого паспорта. Саме повідомлення може вважатися підставою для припинення громадянства, однак навіть при наявності такої процедура не відбувається автоматично. Вихід з громадянства України здійснюється тільки за клопотанням особи. Таким чином, у законі чітко зазначено неможливість для українського держслужбовця мати подвійне громадянство, у тому числі на підставі міжнародних угод. Законопроект № 2590 також передбачає розширення можливості одержати громадянство за територіальною ознакою; можливість позбавлення громадянства тільки через суд тощо.

Для отримання українського громадянства іноземцям треба буде скласти іспит з української мови та прийняти присягу. На наш погляд, варто було б додати ще іспити з історії України та Конституції України. За порушення присяги можна покарати. Зокрема, позбавленням громадянства. Присяга – це урочиста процедура. Завдяки їй набуття громадянства перетворюється на свято. Зараз пропонується такий текст: «Я, (ім'я та прізвище), набуваючи громадянство України, урочисто присягаю неухильно додержуватися Конституції України і законів України, виконувати обов'язки громадянина України та засвідчую, що у правових відносинах з Україною визнаю себе громадянином України» [6]. Цей текст схожий на присяги більшості держав світу та складений за їхнім зразком. При цьому визначається, що притягнути до відповідальності за порушення такої присяги можливо лише у разі злочину проти основ національної безпеки України. Приклади – посягання на незалежність та територіальну цілісність, а також державна зрада.

Якщо ми йдемо шляхом подвійного чи множинного громадянства, то треба вносити зміни до Конституції й чітко прописувати всі статті закону про громадянство, виходячи з прийнятої стратегії та згаданих нестиковок. Принциповим є те, що питання подвійного громадянства не можна розглядати в так званому «турборежимі». Не можна забувати, війна, що триває, вимагає обережності. Будь-який закон про легітимацію множинного громадянства можна приймати тільки в пакеті супроводжувальних законів, які чітко регламентують режим надання та функціонування громадянства України особам, які вже мають інше громадянство. Зокрема, особливо повинен бути обговорений режим прав і обов'язків, що впливають з іншого громадянства. До того ж подвійне громадянство – це до певної міри програма імміграції в Україну.

Треба було б зазначити в новому законі «Про громадянство» (і в новій Конституції!), що домовленості про взаємне набуття громадянства має бути

лише для країн ЄС та НАТО. Це відповідає конституційному положенню про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

Що стосується досвіду країн Європейського Союзу та Організації Північно-Атлантичного договору, то тут немає однозначних і тотожних підходів. Подвійне громадянство дозволяється або не заперечується в Бельгії, Фінляндії, Греції, Угорщині, Ісландії, Ірландії, Іспанії, Італії, Латвії, Литві, Мальті, Чорногорії, Швеції, Великій Британії, Сполучених Штатах Америки, ФРН. Втім, в кожній країні – власна специфіка! Не дозволяють подвійного громадянства в Австрії, Норвегії, Данії, Польщі, Португалії, Румунії, хоча і там можуть бути виключення. На наш погляд, подвійне громадянство передусім має гарантувати захищеність румунської, угорської, польської іреденти в Україні.

Що стосується Росії, то на законодавчому рівні з нею має бути прямо заборонено подвійне громадянство (через агресію і окупацію частини території!). З російського боку політика надання громадянства РФ у Криму і на окупованій частині Донбасу є частиною військових дій. Російська паспортизація носить геополітичний характер. В РФ заявляють про 500 тисяч нових громадян лише на окупованих територіях Донеччини та Луганщини. Вони потрібні Москві всередині України навіть за умов можливої деокупації. В усякому разі ці люди не проходили тривалу і складну процедуру виходу із громадянства України. Саме тому варто спеціальним Законом позбавити українського громадянства усіх власників російських паспортів, звісно для цього треба отримати повну базу даних щодо них. Бо інакше фактична легалізація подвійного громадянства з РФ якщо врахувати рівень моралі та політичної відповідальності наших співгромадян і політиків, перетворить країну абсолютно некерований і незрозумілий геополітичний простір. Відповідно, наслідки для міжнародної безпеки непередбачувані. Отже, варто вирішити питання про примусове позбавлення українського громадянства тих осіб, які отримали громадянство РФ (хоча може потребувати певних змін до Конституції).

На думку експертки з питань безпеки, міжетнічних стосунків та заморожених конфліктів Наталії Беліцер, домовленості про взаємне набуття громадянства має бути не загальним для всього світу, а на підставі двосторонніх договорів з конкретними державами. Загрози для територіальної цілісності України насправді ані з боку Угорщини, ані з боку Румунії чи Польщі не існує, незважаючи на певний пропагандистський галас... Як відомо, країна-член НАТО не може в принципі зазіхати на територіальну цілісність сусідньої країни. Тим більше, що де-факто всім відомо, що жителі певних регіонів, Прикарпаття, Закарпаття на кордоні з Угорщиною вже певну кількість років мають паспорти і України, і Румунії, чи Угорщини. Це просто було б оформлення де-факто існуючої ситуації [5].

Українська діаспора в західних країнах готова допомогти з напрацюванням шляхів запровадження подвійного громадянства. На думку Президента

Світового конгресу українців Павла Грода теж може йтися про укладання договорів між Україною та країнами ЄС та НАТО [2].

Отже, проблеми, непорозуміння між державами стосовно громадянства можуть являти загрози національній та міжнародній безпеці. Найефективнішим способом розв'язання проблем правового статусу поліпатридів в Україні є укладання з конкретними державами відповідних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, при чому виключно з країнами ЄС та НАТО (спираючись європейський і євроатлантичний вибір зафіксований в Конституції України).

1. Василь Боднар: якщо буде подвійне громадянство, діятимуть певні запобіжники щодо конфлікту інтересів. Сайт Українського радіо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91491>.
2. Діаспора готова допомогти з напрацюванням шляхів запровадження подвійного громадянства Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2733303-diaspora-dopomoze-ukraini-iz-podvijnim-gromadanstvom.html>.
3. Закон України «Про державну службу». Портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
4. Конституція України. Київ, 2019.
5. Подвійне громадянство в Україні: факти, міфи і правила існування. Протокол. Юридичний інтернет-ресурс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protocol.ua/ua/podviyne_gromadyanstvo_v_ukraini_fakti_mifi_i_pravila_isnuvannya/.
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо питань громадянства. Портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2590&skl=10.

Ю. Беззубко, Л. Беззубко

МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА ВІДНОВЛЕННЮ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Міжнародна технічна допомога (МТД) - безповоротна та безоплатна офіційна допомога у розвитку, що надається країні-реципієнту міжнародними організаціями і країнами-донорами в рамках техніко-економічного співробітництва для забезпечення сталого розвитку країни-реципієнта та здійснення позитивних перетворень у міжнародному співтоваристві.

З урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного та політичного розвитку України міжнародна технічна допомога залишається важливим фактором, який позитивно впливає на процеси відновлення Донецької області.

Інформація про отриману у 2016-2018 роках міжнародну технічну допомогу із зазначенням прогнозних показників на 2019 рік (табл. 1)

Проекти МТД, які впроваджувалися у Донецькій області у 2016-2018 рр.

Донор	2016 рік (млн. дол. США)	2017 рік (млн. дол. США) (по курсу НБУ на 01.01.2018)	2018 рік (млн. дол. США) (по курсу НБУ на 01.01.2018)	Прогноз на 2019 рік (млн. дол. США) (по курсу НБУ на 01.01.2019)
США	513,5	450,0	203,78	422,0
Канада	25,56	35,68	37,87	-
ФРН	44,2	14,98	24,28	23,6
Швейцарська Конфедерація	21,78	21,72	23,2	25,6
Королівство Швеція	26,0	28,36	22,3	22,3
Королівство Данія	6,44	9,76	15,0	19,6
Королівство Норвегія	12,33	14,86	-	-
Японія	15,31	4,85	7,41	-
Великобританія			44,4	
Європейська Комісія	326,87	218,61	247,3	213,04
ООН	202,5	140,3	89,8	105,2
ОБСЄ	1,71	2,06	2,1	2,16
МБРР	3,24	4,8	5,6	7,0
ЄІБ	-	4,04	2,36	10,6
НЕФКО	14,42	3,15	5,86	5,86
Всього	1 245,66	953,17	686,86	856,96

"-" – інформацію не надано

Джерело: [1]

Охарактеризуємо найбільш важливі напрями МТД:

1. Підтримка підприємництва. Так за фінансової підтримки ПРООН, Проекту USAID «Економічна підтримка Східної України» та Данської ради у справах біженців здійснювалася робота з надання грантів для розвитку мікро-, малого та середнього бізнесу в області. Загалом цими організаціями профінансовано реалізацію 150 проектів загальною вартістю 30,7 млн. гривень.

2. Підтримка охорони здоров'я, освіти. У рамках реалізації заходів з енергозбереження Північною екологічною фінансовою корпорацією (NEFCO) в області завершені роботи з капітального ремонту та термомодернізації закладів освіти, охорони здоров'я, вуличного освітлення у містах Бахмут, Вугледар, Добропілля, Дружківка, Мирноград, Слов'янськ. Упродовж реалізації проектів встановлені металопластикові вікна, замінені зовнішні двері на енергоефективні тощо. Загальна вартість робіт склала 4,0 млн. євро.

У напрямку «Підтримка переміщених вищих навчальних закладів» було розпочато 2 проекти за підтримки Європейського союзу загальною орієнтовною вартістю 10 млн євро»[2].

Під час дослідження було визначено наявність наступних проблем із наданням і використанням МДТ:

1. Проблеми організаційні та управлінські:

1.1. Недосконалість у сфері стратегічного планування, контролю, оцінки і моніторингу надходжень МТД;

1.2. Недостатній рівень координації діяльності:

а) між донорами та реципієнтами МДТ;

б) неузгодженості МДТ із задачами, стратегіями і пріоритетами соціально-економічного розвитку Донецької області.

2. Нормативно-правові проблеми:

2.1. Недосконалість нормативно-правового механізму отримання і використання МДТ.

З метою вирішення проблем у наданні МТД, рекомендовано здійснення наступних заходів:

1) для розвитку координації та узгодженості в наданні МТД на національному, регіональному та місцевому рівнях представляється доцільним створення спеціалізованого підрозділу в Міністерстві європейської інтеграції;

2) Фахівці спеціалізованого підрозділу з надання МТД повинні здійснювати процеси планування, реєстрації проектів МТД, бюджетування, контроль і моніторингу здійснення МТД, розрахунок всіх видів ефективності – соціальної, екологічної, економічної від використання МТД), координацію проектів на національному, регіональному та місцевих рівнях; узгодження діяльності донорів МТД згідно із пріоритетами соціально-економічного розвитку регіону, вимогами сталого розвитку..

3. Розробка та прийняття Закону України «Про міжнародну технічну допомогу», в якому будуть визначені види та форми МТД, організаційні, фінансові, нормативно-правові засади використання МТД.

4. Розробка механізму прозорості та звітності у процесах отримання, використання МТД.

Запропоновані заходи будуть сприяти ефективному використанню міжнародної технічної допомоги від країн ЄС у сфері відновлення Донецької області від наслідків військового конфлікту, подальшому її соціально-економічному розвитку з урахуванням потреб сталого розвитку.

1. Інформація щодо міжнародної технічної допомоги, що надається Україні за результатами проведеного Міністерством економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України моніторингу проектів у першому півріччі 2019 року. 2019. С.10-24.
2. Міжнародні партнери профінансували 150 грантових проектів на Донеччині// Голос України від 30.03.2020 р. URL: <http://www.golos.com.ua/news/111458>.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СТРУКТУРУВАННЯ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ РУСИНІВ

Важливим аспектом етнонаціональної політики є налагодження співпраці громадських організацій не тільки на державному, але й міжнародному рівні. Відповідна співпраця тривалий час формується в Україні в трьох напрямках: 1) завдяки міжнародному кооперуванню організацій національних меншин (наприклад, Всеукраїнський єврейський конгрес бере участь у діяльності Всесвітнього єврейського конгресу); 2) за участі представників національно-культурних товариств у налагодженні транскордонних контактів із країнами-сусідами (до прикладу, залучення представників молдовських і румунських громадських організацій при створенні євро регіонів «Нижній Дунай» в 1998 році); 3) через міжнародні зв'язки громадських організацій українських, русинських і лемківських громад у діаспорі; йдеться про діяльність Світового Конгресу Українців, Світової Федерації Українських Лемківських Об'єднань та Світового Конгресу Русинів (далі – СКР). Упродовж 2009–2015 років також використовувалася назва «Світовий Конгрес Русинів, Руснаків, Лемків» (далі – СКРРЛ) [5].

Принагідно зауважимо, що у вітчизняній науковій літературі практично немає публікацій з окресленої вище проблематики. Виняток становить хіба що науково-популярне видання Павла Роберта Магочія «Я русин был, есмь и буду...»: Выступы на Світових конгресах русинів» (2005) [7]. Нижче, на основі джерельних даних, вісторико-ретроспективному форматі, спробуємо представити специфіку формування та організаційного структурування СКР з часу його створення по сьогодні.

Перший СКР пройшов 23–24 березня 1991 року вмісті Меджилабірці на Пряшівщині. Його проведення було ініційовано словацькою русинською організацією «Русинське відродження у Словаччині» (русинською мовою «Русинська оброда на Словеньску»). Це громадське об'єднання виникло в березні 1990 року, відокремившись від «Союзу русинів-українців Чехословаччини» [4]. Засновниками СКР виступили «Русинське відродження у Словаччині», «Руска матка» з Югославії, «Стоваришення лемків» з Польщі, «Карпаторусинський науковий центр» зі США та Канади. На конгресі були присутні й представники русинських громадських організацій з Чехії та Закарпатської області України. За столом президії Першого Світового конгресу русинів у Меджилабірцях засідали: член комітету «Русинської оброди» та Ради Уряду СР для національних меншин та етнічних груп Іван Біцко, голова Василь Турок-Гетеш, голова Карпато-русинського дослідного центру в Нью-Джерсі Павло Роберт Магочій, голова Товариства карпатських русинів в Ужгороді Василь Сочка-Боржавін, голова «Стоваришіння лемків» Польщі Андрей Колча та голова Руської Матки Любомір Медеші [1, с. 128].

Відповідно Статуту новоствореного русинського альянсу було вирішено проводити зібрання раз у два роки. Журнал «Русин» мав слугувати органом

конгресу з утворенням його інтеррегіональної редакційної ради [1, с. 129]. Конгрес завершився думкою, яку висловила д-р Зореслава Митровка з Ужгорода та інші делегати: «Ми мусимо заявити на цілий світ, що хочемо жити і розвиватися – бути собою, мати право знати свою власну історію, мати право на свою мову, культуру. Але, при цьому, не забувати поважати історію, мову, культуру народу українського, який є нашим найближчим слов'янським братом, не більше і не менше» [1, с. 130].

Першим головою СКР був обраний русинський культурний та громадський діяч зі Словаччини Василь Турок-Гетеш. Відповідно він був переобраний на другому СКР у місті Криниця-Здруй (Польща), який відбувся 22–23 травня 1993 року, на третьому – в селі Руський Керестур (Сербія) 26–28 травня 1995 року, на четвертому – в місті Будапешті (Угорщина) 29 травня – 1 червня 1997 року та на п'ятому – в місті Ужгороді (Україна) 25–27 червня 1999 року [6, с. 20]. На останньому V СКР брали участь відомий український історик, академік Петро Толочко, народні депутати Іван Баранчик та Іван Мигович. Було зачитано вітання від голови Верховної Ради України Олександра Ткаченка. Деяке головою делегації русинів України на п'ятому СКР продовжував залишатися Іван Туряниця, але defactо його змінив о. Димитрій Сидор. Необхідно зауважити, що ще на другому СКР до складу русинського світового альянсу увійшла громадська організація з Угорщини «Товариство Антонія Годинки в Мадярщині», яку очолювала др. Маріанна Лявинець.

Шостий СКР відбувся у Празі (Чехія) 26–28 жовтня 2001 року. На цьому конгресі перший раз переобрали голову СКР. Ним став також представник Словаччини – Олександр Зозуляк. На сьомому СКР, який пройшов у місті Пряшеві (Словаччина) впродовж 27–28 червня 2003 року, був обраний новий голова – Андрей Копча, керівник громадської організації «Стоваришіня лемків» (Польща). Тоді ж у Пряшеві було проведено Перший Світовий Форум Русинської Молоді (далі – СФРМ). В Декларації зібрання зазначалося: «Ми з гордістю приєднуємося й усвідомлюємо той факт, що ми належимо до окремої русинської нації, яка відтепер має власну Світову раду русинської молоді й тим самим постає на новий шлях в історії русинського руху» [9]. Учасники форуму запропонували кожного року 23 серпня відзначати День молодих русинів. У Резолюції СФРМ також констатувалося, що русинська молодь буде підтримувати «зусилля русинів на Підкарпатті щодо офіційного визнання русинської національності в Україні» [10].

На сьомому СКР до складу альянсу увійшла створена у 2000 році русинська організація з Румунії «Культурне Товариство Русинів Румунії». Представив конгресну делегацію румунських русинів др. Георгій Фірцак [3, с. 40]. На восьмому конгресі, який відбувся у місті Криниця-Здруй в Польщі 24–25 червня 2005 року, був обраний новий голова русинського альянсу професор Торонтського університету в Канаді Павло Роберт Магочій, який представив Асоціацію русинських організацій США та Канади. На цьому ж конгресі окремо від сербської членської організації СКР була створена хорватська членська організація – «Дружество русинів Хорватії «Руснак». Її очолила

поетеса Любка Сегеди Фалц [3, с. 40]. Молодіжний форум змінив свого очільника – ним став представник Сербії Микола Медеши.

На дев'ятому СКР, який відбувся у місті Сігету Мармаціей (Румунія) 21–24 червня 2007 року, головою конгресу знову був обраний Павло Роберт Магочій [3, с. 40]. На цьому конгресі була затверджена символіка СКР: прапор, герб і гімн. Зокрема, гімном світового альянсу русинів стали слова «Вручення» Олександра Духновича, гербом – герб Закарпатської області (в минулому – Підкарпатської Русі, від лютого 1920 року). За основу прапора були взяті панславистські барви: зверху 50% – синя, знизу по 25% – біла та червона. Відзначимо також, що на IX-му СКР представником від України став Михайло Алмашій, голова Закарпатського науково-культурологічного товариства імені Олександра Духновича. До складу СФРМ на IX конгресі увійшла американська група молоді на чолі з Марією Сільвестрі. Головою форуму було обрано лемка з Польщі Славка Загорського.

Десятий СКР був проведений у селі Руський Керестур 4–7 червня 2009 року. Водночас один конгресний день (6 червня) пройшов у селі Петровці (Східна Хорватія), де компактно проживають етнічні русини. Головою СКР був обраний Дюра Папуга, голова «Рускої матки» з Сербії. Він, зокрема, пробув головою русинського альянсу три каденції (до 2015 року). Представником від України на десятому конгресі був обраний Микола Бобинець, голова Крайового товариства підкарпатських русинів. Тоді ж Павло Роберт Магочій став першим почесним головою СКР. На цьому зібранні організація змінила назву на Світовий Конгрес Русинів, Руснаків, Лемків (далі – СКРРЛ). Зміна була запропонована сербською групою, яка аргументувала пропозицію тим, що це синоніми субетнічних груп єдиного карпаторусинського народу. Ця назва проіснувала до 2015 року [6, с. 20]. На дев'ятому СКРРЛ молодіжний форум також змінив голову – ним став Мартін Караш, тодішній голова словацького громадського об'єднання «Молоді Русини».

Одинадцятий СКРРЛ відбувся у селі Пілішсенткерест (область Пешт, неподалік від міста Будапешта) 16–18 червня 2011 року. На цьому СКРРЛ членами форуму виявили бажання стати й представники русинів Російської Федерації – «Межрегиональная общественная организация МОО «Объединение русинов» [8, с. 36]. Але голосування за прийняття у конгрес російських русинів було провалене. Основною причиною цього було те, що ця організація неодноразово брала участь у політичних акціях, а СКРРЛ є виключно організацією культурологічного спрямування. Зауважимо, що до сьогоденного дня русини Росії так і не стали членами СКР.

Дванадцятий СКР відбувся на Закарпатті, у містах Мукачево, Ужгород, та Свалява впродовж 12–14 липня 2013 року. Тринадцятий – у місті Дева (Румунія) 18–21 червня 2015 року [8, с. 2]. На останньому головою був обраний представник Угорщини Степан Лявинець, голова громадської організації «Товариства Антонія Годинки в Мадярщині». На тринадцятому конгресі СКРРЛ молодіжна організація русинів (СФРМ) також змінила голову. Нею стала Світлана Петрецька, представниця русинського молодіжного форуму Румунії.

Чотирнадцятий СКР пройшов у місті Осіек (Републіка Хорватія) впродовж 29 червня – 2 липня 2017 року. П'ятнадцятий СКР – у місті Стара Любовня (Словаччина) 5–7 липня 2019 року. На цьому зібранні СФРМ знову змінив голову – ним став Петро Ярінчак, голова словацького громадського об'єднання «Молоді Русини».

Таким чином, СКР має вже тривалу, майже тридцятирічну історію. За цей час конгреси відбулися фактично у всіх державах-членах СКР, крім США та Канади. Також у всіх державах, членах альянсу, проводяться Дні русина, затверджені виконавчим органом СКР – Світовою радою русинів (далі – СРР). Зокрема, у Сербії – це 17 січня, у Румунії – 3 березня, в Україні – 24 квітня, в Угорщині – 22 травня, в Хорватії – 25 травня, в Словаччині – 12 червня, в Польщі – 5 грудня [2, с. 14–15]. Варто зазначити, що по сьогодні так і не затверджені Дні русина у Чеській Республіці, США та Канаді [3, с. 39].

При конгресі працюють конгресові комісії: 1) освіти; 2) культури; 3) інформації та видавничої діяльності; 4) історії; 5) туристичного розвитку; 6) статутна комісія [6, с. 16]. Відповідно, впродовж проведення самого СКР працюють ревізійна та мандатно-виборча комісії [6, с. 15]. СРР мінімум чотири рази на рік у різних країнах проводить свої засідання, які плануються під один із русинських фестивалів. Паралельно з засіданнями СРР проходять і засідання однієї з профільних комісій.

Із 2010 року СКР за особливі заслуги у розвитку русинської культури вручає премію імені першого голови конгресу, русинського драматурга зі Словаччини Василя Турока-Гетеша. Вручається премія на самому СКР або в «неконгресний» рік, у травні – в місті Криниця-Здруй (Республіка Польща) на фестивалі-бієнале, приуроченому лемківському художнику Никифору Дровняку. За цей період двічі лауреатами премії імені Василя Турока-Гетеша ставали представники від України: автор цієї статті (2012) та Заслужений працівник культури України Ольга Прокоп (2016). У 2020 році також була започаткована нова премія СКР – імені Івана Манайла у галузі живопису.

Варто зауважити, що наразі українську сторону в рамках СКР представляє Закарпатське обласне об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів» (голова Микола Бобинець) у співпраці з Закарпатським обласним науково-культурологічним товариством ім. Олександра Духновича (голова Юрій Продан).

Щодо роботи самого СКР, на жаль, наразі вона є найменш активна за всю історію альянсу. Зокрема на сьогодні СКР не має власних масмедій: відсутній сайт, на якому можна б відшукати потрібні рішення та резолюції. З початку 2016 року не видається часопис «Голос Русина». Власне, навіть для того, щоб зібрати ці матеріали, ми використовували старі підшивки цього журналу. Але так, як всієї потрібної інформації там не знайшлося, то ми звернулися за допомогою до голови громадської організації «Рускої матки» в Сербії, екс-голови СКРПЛ Дюри Папуги. Саме дякуючи його документам і особистим спогадам, вдалося відтворити факти, пов'язані з історією та організаційним структуруванням Світового Конгресу Русинів.

1. Алмашій В. Перший світовий конгрес русинів у Меджилабірцях 23–24 березня 1991 року та його передумови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Вип. 15. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. С. 125–134.
2. День Русина на Словенську – на трьох місцях. *Голос Русина. Культурно-белетристичний часопис*. 2012. гоїнік II. їісло 1.
3. Дванац Шветово Конгреси Русинох/Руснакох/Лемкох. *Голос Русина. Культурно-белетристичний часопис*. 2015. гоїнік V. їісло 1.
4. Зан М. До 30-роча організації «Общество Карпатських Русинів». *їГазета. Интернет новинка Пудкарпатських Русинїв*. Дата оновлення 16.02.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/februar20/30-rocha-okr.html> (дата звернення: 07.03.2020).
5. Зан М., Шипович Ю. Словацько-українська сполопраця русинських організації. *їГазета. Интернет новинка Пудкарпатських Русинїв*. Дата оновлення 28.11.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/november19/slovacko-ukrayinska-spolopraca.html> (дата звернення: 08.03.2020).
6. Конгресни активносци Русинох/Руснакох/Лемкох. *Голос Русина. Культурно-белетристичний часопис*. 2015. гоїнік V. їісло 3.
7. Магочій П. Р. «Я русин был, емь и буду...»: Выступы на Світових конгресах русинїв / Передм. В. Падяка. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2005. 68 с.: їл. Русин. та укр. мовами.
8. Члени Шветового Конгреса Русинох/Руснакох/ Лемкох. *Голос Русина. Культурно-белетристичний часопис*. 2015. гоїнік V. їісло 2.
9. Declaration of the First World Forum of Rusyn Youth. *Blogging the Rusyns*. URL: <http://rusyn-pop.blogspot.com/2003/07/declaration-of-first-world-forum-of.html> (дата звернення: 19.03.2020).
10. Resolution of the First World Forum of Rusyn Youth. *Blogging the Rusyns*. URL: <http://rusyn-pop.blogspot.com/2003/07/resolution-of-first-world-forum-of.html> (дата звернення: 19.03.2020).

О. Бертолон

ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ДИПЛОМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО

Дипломатичні між Україною та Угорщиною протягом 2017-2019 років надзвичайно загострилися, конфлікт, який спочатку стосувався захисту прав національної меншини та території України отримувати освіту угорською мовою, швидко поширився на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці.

Будь-які спроби вирішити конфлікт завершувалися нічим, створюючи відчуття, що сторони зайшли в глухий кут, виходу з якого немає. Це відчуття підживлюється регулярними новими загостреннями у відносинах двох країн, що, підживлювалися штучно створеними акціями країною агресором Російською Федерацією, яка вже кілька років намагається розсварити на Закарпатті українців і угорці

Однак реальний шанс на порозуміння між Києвом та Будапештом з'явився після обрання Президентом України в квітні 2019 року Володимира Зеленського.

Зокрема, угорський уряд одразу ж після обрання нового Президента, вустами свого глави МЗС Угорщини Петера Сїярто заявило, що «Зеленський - це нова надія для Будапешта», а на церемонію їнавгурації прибув особисто Президент Угорщини Янош Адер, котрий одразу ж зазначив про готовність угорської сторони провести двосторонні переговори на найвищому рівні для врегулювання «освітнього конфлікту», який тільки загострився після

ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [5].

Крім того, угорська сторона була зацікавлена у терміновому досягненні двосторонніх домовленостей із новою владою в Україні через оголошення Зеленським дострокових виборів до Верховної Ради України липні минулого року, на яких незважаючи на активну фінансову та інформаційну підтримку угорського уряду голова Товариства угорської культури Закарпаття – Василь Брензович незміг отримати перемогу при виборчому окрузі № 73 із центром у м. Виноградово, де проживала найбільша частка угорського населення на території Закарпатської області.

Однак незважаючи на всі спроби угорського МЗС та заклики політичних сил угорської національної меншини Закарпаття до команди новообраного Президента України, офіційний Київ повністю зосередився на «зовнішньополітичному фронті» на підготовці до проведення чергової зустрічі «Нормандської четвірки», що мало б відкрити перспективу закінчення військових дій на Сході України, відповідно до передвиборчих обіцянок новообраного Президента.

Після невдалих спроб щодо організації зустрічі Зеленський-Орбан, угорський уряд повернувся до тактики створення зовнішніх важелів впливу на Київ, зокрема запропросив для себе при формуванні нового складу Європейської комісії важливий портфель єврокомісара з політики сусідства та розширення ЄС.

Спочатку запропоновану прем'єр-міністром Віктором Орбаном кандидату, колишній міністр юстиції Угорщини Ласло Трочані, правовий комітет Європарламенту відмовив через конфлікт інтересів, відтак новим єврокомісаром від Угорщини став маловідомий угорський технократ Олівер Варгеї, який з 2015 року працював постійним представником Угорщини в ЄС [6].

Експерти одразу ж попередили, про подальшу тактику угорської сторони вирішувати всі конфліктні питання (мовний та освітній закони, подвійне громадянство, політичне представництво, тощо) із Україною через призму євроінтеграційних прагнень Києва, подібну тактику офіційний Будапешт уже реалізовував через постійне блокування засідання комісії Україна-НАТО на найвищому рівні, починаючи із вересня 2017 року після ухвалення нового Закону України «Про освіту».

Наприкінці 2019 року політичні відносини двох країн знову загострилися, коли Джордж Кент, високопосадовець Держдепу США, відповідальний за відносини з Україною, на допиті в рамках процедури імпичменту президента США розповів, що прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан та президент РФ Володимир Путін «активно паплюжили Україну» перед Дональдом Трампом, «заявляючи, що вона корумпована, кажучи, що Зеленський підкоряється олігархам, зокрема згадуючи про цього одного олігарха Коломойського, негативно формуючи картину про Україну і навіть особисто стосовно новообраного Президента». Пізніше, реагуючи на дану інформацію угорське

МЗС заперечило, що на травневих переговорах між Президентом США та Прем'єром Угорщини йшла мова про новообраного президента України[7].

У той же час, 03 грудня 2019 року спікер Держдуми РФ В'ячеслав Володін заявив, що до них звернулися Державні збори Угорщини з пропозицією об'єднати зусилля для того, щоб відстояти права національних меншин в Україні, у першу чергу на вивчення мови, які після ухвалення Верховною Радою закону про мову такого права позбавлені», – сказав він. У цьому зв'язку Посольство України в Будапешті звернулося до угорської сторони для перевірки зазначеної інформації і отримало відповідь, що, з огляду на те, що Державні збори Угорщини не ухвалювали таких заяв, вони ані усно, ані письмово не могли передавати таку інформацію в ході угорсько-російських переговорів на рівні парламентів[8].

Пізніше Державна дума РФ оприлюднила нібито лист голови Державних зборів Угорщини Ласло Ковера до спікер російської Держдуми Володіна щодо захисту прав угорців Закарпаття, датованої жовтнем 2017 року. Офіційний Будапешт жодним чином появу вказаного документа досі не прокоментувало.

Тим часом за Угорщиною в українському суспільстві міцно закріпився імідж недруга. Експерти-міжнародники, опитані "Українською призмою", поставили її на друге місце серед держав, ворожо налаштованих до України. Відразу після РФ, з відривом від усіх інших [9].

Після згаданих подій, новий шанс на порозуміння між Україною та Угорщиною з'явився доволі несподівано – у новорічну ніч. Новорічне привітання Президента України Володимира Зеленського зачепило за живе багатьох. Та якщо в Україні ця промова спровокувала гострі дебати, то в угорському уряді її сприйняли як "жест для відновлення добросусідських відносин" з Банкової. Для цього вистачило короткої фрази, сказаної Володимиром Зеленським угорською мовою. (Нагадаємо, серед відповідей на питання "Хто я?", один з варіантів Зеленського прозвучав угорською і означав "Житель Берегового, який береже свою рідну мову".)

Тому вже 1 січня 2020 року, в офіційний вихідний, на вітання Зеленського відреагував глава МЗС Угорщини Петер Сійярто такою заявою: «Ми вважаємо важливим і гарним жестом, що президент України говорив угорською мовою у своєму новорічному привітанні. Ми сподіваємося, що його слова незабаром будуть підкріплені діями, і що український парламент внесе зміни до законів про освіту та використання мов меншин, повернувши закарпатським угорцям ті права, які були раніше відібрані. Угорський уряд готовий вести діалог на найвищому рівні та в майбутньому надавати всю необхідну допомогу для сприяння швидкому розвитку України» [9].

У свою чергу Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан 9 січня 2020 року на підсумковій конференції за результатами 2019 року для іноземних ЗМІ назвав Україну "великою країною" і заявив, що очікує зустрічі з президентом України Володимиром Зеленським, зазначивши "Наші стосунки розірвані, це потрібно змінити, для цього потрібна особиста зустріч, і я скромно кажу, що ми чекаємо своєї черги"[7].

Реагуючи на вище зазначене, тодішній віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Дмитро Кулеба запросив голову МЗС Угорщини Петер Сійярто відвідати Україну в лютому для початку обговорення відновлення співробітництва двох країн[9].

На передодні візиту українська влада погодилася на серйозну поступку стосовно вимог офіційного Будапешта про виведення приватних навчальних закладів з-за меж 7-ї мовної статті Закону України «Про освіту», що було зроблено через ухвалення нового закону про середню освіту. Таким чином навчальний процес таких навчальних установах, Берегівський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II та церковних ліцеях гарантовано залишиться угорською і після 2023 року, що важливо для угорської сторони через значне фінансування інфраструктури вказаних закладів.

Зокрема, 07 лютого поточного року під час візиту П.Сійярто із Д.Кулебою вдалося домовитися по відновленню діяльності змішаної угорсько-української змішаною комісії із питань економічного співробітництва у березні поточного року, яка не засідала із 2013 року. За словами учасників у разі успішного його проведення воно мало відкрити дорогу до зустрічі Віктора Орбана із Володимиром Зеленським[10].

Що стосується вирішення освітнього питання, на переговорах глава МЗС Угорщини, запропонував просив українського міністра освіти Ганну Новосад визнати, за прикладом кримськотатарської, угорську "мовою корінного народу" для можливості збереження викладання більшості навчальних предметів старших класів угорськомовних шкіл Закарпатської області, а також збільшити кількість уроків української мови, у зазначених школах без впливу на інші предмети.

У обох вище зазначених пропозиціях тодішній український міністр освіти відмовила П.Сійярто, зазначивши про те, що статус «мови корінного народу» в Україні, а дітям угорської національної меншини Закарпаття довелось би сидіти у школі 7 днів на тиждень при збільшенні кількості уроків державної мови.

І лише в одному керівниця МОН погодилася з угорським міністром – вона пообіцяла вести "системний діалог з освітянами Закарпаття" про те, як саме школи меншин будуть переходити на змішану, двомовну систему навчання. Але цей намір був у Києва і до візиту угорського міністра.

Таким чином сенсі освітньої політики візит П.Сійярто до Києва виявився дуже корисним. Він допоміг офіційній Угорщині зрозуміти, що попри зміну влади в Україні підхід до питань освіти не змінився. А це означає, що подальша ескаляція не допоможе жодній столиці.

На думку політичних експертів переговори Зеленського та Орбана, які можуть відбутися вже навесні, зовсім не будуть формальністю, і політичний стиль обох лідерів дозволяє це стверджувати із певністю.

Навряд чи є сенс чекати, що прямо на цій зустрічі Орбан відмовиться від угорського вето в Альянсі. Угорщина напевно захоче пересвідчитись, що нова влада триматиме слово. Тож від домовленостей лідерів, а також від їх виконання залежатиме надто багато. Але ще більше залежить від того, хто переможе у Будапешті – ті, хто просуває загострення "до кінця", чи ті, хто

розуміє, що конфлікт зайшов у глухий кут і обом сторонам потрібне примирення [10].

Отже, після обрання Президентом України Володимира Зеленського були створені реальні передумови для врегулювання українсько-угорського дипломатичного конфлікту, зокрема нова українська влада, відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії, внесла зміни до Закону України «Про освіту», яким продовжила термін набуття дії закону до 2023 року та вивела із під дії закону приватні навчальні заклади.

Окрім того, заяви та дії засвідчили, що політика новообраного Президента України та нового складу Кабінету міністрів України направлені на шанування та дотримання прав усіх без виключень національних меншин країни, а також на встановлення добросусідських відносин із сусідніми країнами на взаємовигідних умовах.

У той же час, лютневий візит глави МЗС Угорщини до України засвідчив готовність Будапешта до пошуку компромісного рішення освітнього конфлікту із новою українською владою для розблокування євроатлантичної інтеграції Києва, чим угорська сторона грала на руку Росії, яка зацікавлена у подальшому конфлікті двох країн та дестабілізації ситуації в Україні.

У випадку успішного вирішення угорсько-українського дипломатичного конфлікту, офіційний Будапешт через свого представника у Європейській комісії зміг би надати значну підтримку Україні перед євроструктурами та міжнародними організаціями, зокрема сприяти пришвидшенню євроінтеграційних процесів та реформ в Україні, що також відповідає інтересам національних меншин, які проживають на її території.

1. Бертолон О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року) – Ужгород, 2018. С. 32-36.
3. Бертолон О. Щодо українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 8 – 13.
4. Закон України, Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380)
5. Тарасенко Н. Політичне підґрунтя суперечок навколо українського Закону «Про освіту» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3134:zakon-pro-osvitu-poshuki-kompromisu&catid=8&Itemid=350
6. «Для нас Зеленський – нова надія» – головний дипломат Угорщини про «мовний конфлікт» із Україною [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30038216.html>
7. Поразка Орбана: як Угорщину змусили змінити комісара, відповідального за Україну [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/10/1/7101393/>
8. Орбан хоче зустрітися з Зеленським, щоб змінити відносини Угорщини та України [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://espreso.tv/news/2020/01/09/orban_khoche_zustritysya_z_zelenskym_schob_zminyty_vidnosyny_ugorschny_ta_ukrayiny
9. Російсько-угорський "захист нацменшин" в Україні: у Будапешті відрікаються від заяв Кремля [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://24tv.ua/rosiysko_ugorskiy_zahist_natsmenshin_v_ukrayini_u_budapeshti_vidrikayutsya_vid_zayav_kremlya_n1243479
10. Компроміс заради НАТО: що може змінити зустріч Зеленського та Орбана [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/01/13/7105017/>
11. Умови миру для Зеленського: про що просив в Україні посланець прем'єра Угорщини [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/02/10/7106157/>

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ РУСИНІВ У СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА УКРАЇНІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ)

Проблематика так званого «третього русинського національного відродження» та «четвертої Русі» впродовж останніх 30-ти років залишається актуальною проблематикою політичної науки. Найбільш виражено політизація русинської етноідентичності проявляється у Пряшівському краї Словаччини та Закарпатській області України. На цих теренах проживає значна кількість населення, яке «пам'ятає» етнонім «русин» і не асоціює його виключно з домодерною ідентичністю українців, а іманентно проявляє її у якості маркера власної етнічної самоідентифікації.

Об'єкт студії. Русинська етнічна громада є третьою міноритарною групою Словацької Республіки після угорців і ромів. За переписом населення 2011 року вона нараховує 33 482 чол. Водночас українцями себе визначили 7 430 чол. Переважна більшість русинів і українців проживає в Пряшівському та Кошицькому краях, зокрема в районах Меджилабірці, Гуменне, Свидник, Бардейов та Стара Любовня. Кількість осіб, які задекларували русинську мову як рідну значно більша за число ідентифікованих пересом русинів – 55 469 чол., у той час як українську мову визнають рідною тільки 5 689 чол. [8]. Напротивагу цьому чисельність греко-католицьких (206 871 чол.) і православних (49 133 чол.) вірників у Словаччині дозволяє робити висновок, що в їхньому домінують автохтони-русини Східної Словаччини, які одночасно ідентифікували себе етнічними словаками [9].

На відміну від Словацької Республіки русини в Україні визнаються субетнічною (етнографічною) групою українців, тобто «меншиною у титульній нації» [4, с. 100]. Зокрема останній перепис 2001 року зафіксував 10 183 особи в Україні, які задекларували русинську ідентичність. На Закарпатті під час перепису було документально зареєстровано русинів (10 090 осіб / 0,8 % населення області), гуцулів (83 особи), бойків (25 осіб) та лемків (3 особи). Серед русинів Закарпаття 6 724 чол. назвали рідною русинську мову. Географія розселення русинської етногрупи неоднозначна: 43 % жителів, які визнали себе русинами, мешкають у містах Ужгороді та Мукачеві, 30 % – у Свалявському районі [3, с. 35]. Серед адміністративно-територіальних одиниць з найвищим відсотком русинів виділяються: с. Ганьковиця (90,54% населення), с. Неліпино (22,34%), с. Сасівка (21,81%), с. Ромочевиця (20,36%), с. Жборівці (4,18%), с. Кендерешів (2,18%), м. Мукачево (2,02 %) [1, с. 219].

Формат дослідження. Упродовж травня-червня 2018 року в рамках науково-дослідницького стажування в Інституті політології філософського факультету Пряшівського університету в Пряшеві (за підтримки Національної стипендійної програми Словацької Республіки SAIA) нами було проведено анкетне опитування словацьких та українських експертів (по 25 представників

із обидвох сторін). Головною метою стало з'ясування комплексу питань стосовно проблематики участі національних меншин у суспільно-політичному житті двох країн. Акцент був зроблений на співвідношенні загальнонаціонального та регіонального вимірів етнополітики Словаччини та України. Регіональний контекст стосується, зокрема, Пряшівського краю Словаччини та Закарпатської області України. Окремі питання експертної анкети стосувалися й проблематики етноідентифікації та громадсько-політичної участі русинських національно-культурних товариств обидвох країн.

Соціально-демографічний портрет респондентів. Серед 25-ти словацьких експертів – 16 чоловіків і 9 жінок. Більшість – викладачі, науковці (10 чол.), 6 державних службовців, 5 журналістів та 4 громадських діячів. За етнічним походженням: 14 словаків, 6 українців, 3 роми, 1 русин, 1 чех. Водночас за рідномовною ідентичністю ці ж респонденти визначилися: 16 словацькомовними (серед них 1 – з подвійною, словацько-ромською мовною ідентичністю), 5 – україномовними, 3 – русинськомовними. Серед 25-ти українських експертів збережена однотипна соціально-демографічна вибірка респондентів, подібна до словацької. Водночас за етнічним походженням визначилися 13 українців (серед них 1 – з українською та угорською ідентичністю), 4 угорців, 3 русини, 2 роми, по 1 – румун, росіянин і німець. У той же час за мовною ідентичністю україномовними є 14 респондентів, 3 – угорськомовними, 3 – русино-україномовними, 2 – ромсько-україномовними, по 1 – румуномовному, російськомовному та німецькомовному. Як бачимо, різноплановість етнічної та мовної ідентифікацій, навіть на тлі незначної вибірки респондентів, засвідчує про наявність бінарного самовизначення особистості й нетотожності етнічної та мовної ідентичностей, особливо коли йдеться про населення поліетнічних прикордонних регіонів Центрально-Східної Європи.

Результати дослідження. Опитані словацькі респонденти практично розподілилися у своїх поглядах на природу ідентичності русинів: 44 % вважають їх «окремим етносом, відмінним від українців», так само 44 % – «субетнічною (етнографічною) групою українців». Тільки 12 % не можуть визначитися в питанні русинської ідентифікації. Один респондент із невизначених навіть зауважує, що це – «самостійний» етнос, але «близький до українців». Думки респондентів віддзеркалюють реалії домінуючої самоідентифікації русинів в Північно-Східній Словаччині та етнополітичного менеджменту держави, тобто офіційне визнання русинів окремою етнічною групою, поряд із українцями.

На протигагу словацьким респондентам, більшість опитаних в Україні (44 %) визначають русинів субетнічною (етнографічною) групою українського народу; 28 % переконані у тому, що русини – окремий етнос, відмінний від українців. Водночас 28 % опитаних констатували різні варіанти стосовно того, ким є русини: 1) «українці»; 2) етнічність «українці-русини»; 3) «політична конструкція»; 4) «етнічна спільнота з невизначеним (дискусійним) статусом»; 5) «не визначився»; 6) «не знаю»; 7) «встановлення етнічності є особистою справою кожного». На наш погляд, відповіді респондентів переконують у тому,

що як власне самовизначення русинів, так ідентифікація русинів з боку представників інших етнічних спільнот, залишається наразі ситуативною, «плаваючою» ідентичністю в Україні [2, с. 156]. Цьому сприяли інтеграційні / асиміляційні процеси за часів Радянського Союзу. Відтак змінилися дві-три генерації закарпатців, які «забули» русинську етноідентифікацію предків і включилися у загальноукраїнський контекстнаціогенезу.

Словацькі респонденти в своїй більшості (52 %) визначають громадсько-політичну участь русинів у місцевих громадах «скоріш активною»; 16 % констатують «активну» участь; 16 % визначають її «скоріш пасивною»; 8 % – «пасивною», 8 % – не визначилися з відповіддю. Респонденти таким чином констатують результати активної діяльності громадської організації «Русинське відродження у Словаччині» / *Rusínska obroda na Slovensku*, на противагу організації «Союз русинів-українців» / *Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky*. Крім цього, на наш погляд, йдеться про практичний досвід русинських громадських активістів у намаганні політичної самоорганізації в рамках Піддуклянської демократичної громади / *Podduklianska demokraticka hromada* (травень 1995 року), політичних партій «Регіональний демократичний рух – Схід» / *Regionálne demokratické hnutie – Východ* (жовтень 2001 року) та «Наш край» / *Náš kraj* (вересень 2010 року) [5; 6; 7; 10].

Серед відомих політичних і громадських лідерів, які репрезентують русинську громаду на загальнонаціональному рівні Словаччини респонденти називають державного секретаря міністерства освіти, науки, досліджень та спорту, член президії політичної партії «Міст» / *Most-Híd* Петера Крайняка (8 %), відомого дипломата, колишнього міністра закордонних справ та європейських відносин Мирослава Лайчака (4 %), редактора інтернет-сайту «Лем.ФМ. Радіо Руской Бурсы», прссекретаря Округлого стола русинів Словаччини / *Okrúhly stôl Rusinov Slovenska*, радника Президента Словаччини Зузанни Чапутової з питань національних меншин Петера Медвідя (4 %), На регіональному рівні словацькі респонденти також відзначають громадську активність Петера Крайняка (20 %) та Петера Медвідя (4 %).

Стосовно питання громадсько-політичної участі у місцевих громадах Закарпатської області представників русинських національно-культурних товариств думки українських респондентів розділилися наступним чином: 48 % вказали про «скоріш пасивну» участь; 28 % – «пасивну» участь; 16 % – «скоріш активну» участь; 4 % вказали про «активну» участь із зауваженням, що йдеться про старше покоління; 4 % громадсько-політичну участь русинів визначили як «неефективну». Таким чином, у відповідях українських респондентів констатовано низький рівень включеності русинів у громадянське суспільство на рівні закарпатського соціуму. Очевидно, домінування паройкіального та підданського типів політичної культури на початку ХХІст. повинно спонукати лідерів русинських громадських організацій до роботи не тільки в культурній сфері, але і в напрямку оптимізації громадянської освіти в середовищі русинської громади Закарпаття. Наразі понад десяток русинських національно-культурних товариства часто-густо зосереджені на вузькому колі своїх

симпатиків. Одні й ті ж особи є членами, навіть очільниками (о. Димитрій Сидор) різних русинських громадських організацій Закарпаття.

У контексті сказаного вище, прикметним є те, що серед відомих політичних і громадських лідерів, представників національно-культурних товариств у Закарпатській області, лише 1 респондент називає Євгена Жупана (голова Закарпатського обласного об'єднання громадян «Народна Рада Русинів Закарпаття», колишній депутат обласної ради) та 1 опитаний – Юрія Продана (голова Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства ім.Олександра Духновича, колишній керівник апарату Виноградівської районної державної адміністрації). На нашу думку, респонденти, як і переважна більшість громадськості не вбачає у русинській ідентичності представників етнічної меншини, асоціюючи її з етнографічною складовою українського етносу, подібно до гуцулів, бойків, лемків, поліщуків. З іншого боку, це засвідчує факт перебування русинського руху Закарпаття 2010-х років у своєрідній латентній фазі громадсько-політичної активності. Радикальна діяльність відомих серед громадськості о. Димитрія Сидора та Петра Геца, на відміну від 1990-х та 2000-х років, наразі майже не проявляється у публічній сфері.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження з метою з'ясування особливостей етноідентифікації та політичної репрезентації русинів Словацької Республіки та України дозволяє зробити наступні узагальнення. По-перше, русинська етноідентичність у Північно-Східній Словаччині істотно переважає український етноідентифікаційний вибір. Цьому сприяло побутування самоназви «русини», державна етнонаціональна політика Словаччини після 1989 року, громадська самоорганізація русинів. Поряд із цим русинська етноідентичність на Закарпатті через об'єктивні причини (близькість до літературної української мови, державна етнополітика часів СРСР й на сучасному етапі тощо) знаходиться в латентному стані, в залежності від контексту проявляє ситуативність. Власне про це засвідчують результати проведеного експертного опитування.

По-друге, опитані експерти констатували відмінність громадської та політичної участі русинів Словаччини та України. Русинська громадськість Пряшівського краю є більш активною, ніж русини Закарпатської області. Безперечно, подібний *modus vivendi* зумовлений етнополітичним менеджментом Словаччини. Напротивагу цьому в Україні русинські громадські організації зосереджені на рівні пропагування культурної спадщини власної етнічності. Політизація русинства призводить до звинувачень у сепаратизмі й не сприяє самоорганізації русинів з чіткою етноідентифікацією на громадсько-політичному рівні.

По-третє, словацькі респонденти відзначають про діяльність відомих громадських і політичних лідерів русинського походження Петера Крайняка, Мирослава Лайчака та Петера Медвідя. Українські респонденти констатували громадсько-політичну активність Євгена Жупана та Юрія Продана.

Загалом аналіз засвідчує наявність двох різних моделей включення русинської громади у громадське та політичне життя. Словацька Республіка

репрезентує збалансовану національну модель соціальної інтеграції та політичної репрезентації міноритарних громад. Україна представляє пострадянську, транзитно-лібералізовану модель етнополітики. Власне тому, декларуючи рух до європейського співтовариства, в Україні в найближчій перспективі необхідно забезпечити чітку нормативно-правову базу, що стосується етнополітичного життя українського суспільства. Йдеться про Концепцію державної етнополітичної політики, оновлення Закону України «Про національні меншини в Україні», розробку та прийняття Закону «Про національно-культурну автономію в Україні». Тільки в такому випадку проблематика русинської етнічної ідентичності та її громадсько-політична репрезентація буде відповідати міжнародним, зокрема європейським стандартам.

1. Дегтеренко А. Політизація етнічності на прикладі «русинського питання» в Україні. *Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К. : «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 104 (1). С. 219–224.
2. Євтух Є. Б. Ідентичність. *Етнічність: енциклопедичний довідник* / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. С. 155–158.
3. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 31–42.
4. Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Монографія. Ужгород : ПоліПрінт, 2010. 164 с.
5. Frank M. Členovia a expredsedníčka strany Naš kraj sa dištancujú od Kollára. *Korzar*. Дата оновлення 15.11.2015. URL: <https://presov.korzar.sme.sk/c/8073930/clenovia-a-expredsednicka-strany-nas-kraj-sa-distancuju-od-kollara.html> (дата звернення: 07.03.2020).
6. Ovládnutie strany Borisom Kollárom považujú jej členovia za nezákonné. *Noviny.sk*. Дата оновлення : 16.11.2015. URL: <https://www.noviny.sk/slovensko/154620-ovladnutie-strany-borisom-kollarom-povazuju-jej-clenovia-za-nezakonne> (дата звернення: 07.03.2020).
7. Rokytka R. Novela o jazyku menšín sa nepáči strane Rusínov. *Korzar*. Дата оновлення: 01.06.2011. URL: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/5917831/novela-o-jazyku-mensin-sa-nepaci-strane-rusinov.html> (дата звернення: 07.03.2020).
8. Tab. 11. Obyvateľstvo SR podľa materinského jazyka – SODB 2011, 2001. *Štatistický úrad Slovenskej Republiky*. URL: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/65804666-cc85-4ac6-bacd-acb0bba52ed8/Tab_11_Obyvateľstvo_SR_podľa_materinskeho_jazyka_SODB_2011_2001.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHmAz&CVID=knLHmAz (дата звернення: 20.02.2019).
9. Tab. 14. Obyvateľstvo SR podľa náboženského vyznania – sčítanie 2011, 2001, 1991. *Štatistický úrad Slovenskej Republiky*. URL: https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/54eb0cba-ec99-4549-8a33-5c86eead59c1/Tab_14_Obyvateľstvo_SR_podľa_nabozenskeho_vyznania_scitanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES&CVID=knLHnky&CVID=knLHnky (дата звернення: 20.02.2019)/
10. Tilňák J. Skusenosti z innosti politickej strany Regionalne demokraticke hnutie – Vychod. *Rusini – historia, súčasnosť a perspektivy : spoločenskovedný seminár*. Prešov : Združenie inteligencie Rusinov Slovenska, 2006. S. 90–104.

В. Мондяк

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З ЄС ЧЕРЕЗ ПАРТНЕРСТВО З СУСІДНІМИ КРАЇНАМИ

Багато років українська держава пробує віднайти своє місце на міжнародній арені. Вже декілька років поспіль, наша країна хоче стати членом Європейського Союзу. Подія яка мала відбутися у Вільнюсі 29 листопада 2013 року, а саме підписання Асоціації Україна-ЄС стала поштовхом для України

зміцнити свій статус на міжнародній арені. Хоча підписання відбулося в 2014 році, проте це засвідчило, що Україна як європейська держава поділяє спільні цінності демократії і верховенства права, підкреслює свій суверенний вибір на користь майбутнього членства в ЄС відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз [3]. Україна розглядає Угоду про асоціацію як інструмент всеохоплюючої та інклюзивної підготовки до досягнення цієї мети. Тому на сьогодні для нашої держави нагальною є необхідність дотриматись всіх пунктів Угоди заради вступу до Європейського Союзу та зміцнення міжнародних відносин з сусідніми країнами. Підписана Угода про асоціацію з ЄС з має ряд вимог, яких Україна намагається виконувати. Та головним фактором звичайно ж є дотримання стабільних відносин з країнами світу, оскільки одним з найефективніших плодів праці є згуртування воєдино заради досягнення певних цілей.

Україна на сьогоднішній день веде співпрацю з багатьма країнами світу, але найважливіша співпраця полягає в спільних інтересах заради вирішення ряду питань з сусідніми країнами. І саме відносини України з ЄС варто розглянути через призму партнерства з сусідніми країнами, а саме Польщею, Угорщиною та Словаччиною. Забезпечення добросусідських партнерських відносин між Україною та її сусідами країнами-ЄС є необхідною передумовою для регіональної стабільності, а також запорукою інтенсифікації відносин з ЄС. А впродовж останніх років ці відносини не завжди мали позитивний характер, тому варто зазначити основні їх аспекти.

Дана співпраця розпочалася на початку 90-их років ХХ століття, коли згадані вище країни визнали незалежність України і були укладені двосторонні договори. Формування договірно-правової бази двосторонніх відносин відбувається протягом усього періоду розвитку і поглиблення відносин, але найбільш фундаментальними стали перші міждержавні документи, які заклали основу розвитку відносин в майбутньому.

Першою визнала незалежність України після референдуму 1 грудня 1991 р., Польща і 4 січня 1992 р. відбулося встановлення повноцінних дипломатичних стосунків. Саме перший офіційний візит Президента України Леоніда Кравчука відбувся до Республіки Польща 18 - 19 травня 1992 р. Під час візиту у Варшаві президентами України Леонідом Кравчуком і Польщі Лехом Валенсою було підписано основоположний міждержавний «Договір про добросусідство, дружні відносин та співробітництво»[2]. Важливу роль у сучасних відносинах відіграють етнічна спорідненість, близькість культур, історичних традицій, геополітичних і геостратегічних цілей, привабливості польського ринку праці для українців, членства Польщі у західних структурах. Після підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС за Польщею закріпився статус «адвоката» в цій справі. Проте двохсторонні відносини періодично погіршуються через спільне історичне минуло і різне трактування тих подій. Наступною країною сусідом є Угорщина, яка теж однією з перших визнала незалежність України. Впродовж 90-х років обома країнам вдалося створити основу цілісної системи взаємовигідного партнерства та добросусідських відносин. Вона охоплює весь комплекс українсько-угорського співробітництва

у всіх без винятку сферах, а для її реалізації розроблено дієвий механізм координації діяльності двох держав як на двосторонньому рівні, так і на міжнародній арені[8]. Після вступу Угорщини до ЄС пріоритетного значення набула активізація прикордонного співробітництва, яке концентрується на реалізації конкретних спільних проектів. Активно співпрацюють Україна та Угорщина в рамках Центральноєвропейської ініціативи (ЦЄІ) [4].

Угорщина ніколи не заперечувала європейської перспективи України, проте періодично стоїть на заваді цим прагненням. Зокрема, Угорщина почала блокувати засідання Комісії Україна-НАТО через питання освіти угорської національної меншини в Україні, а Україна мала в свою чергу претензії щодо видачі угорських паспортів українцям та щодо ідеї призначення «уповноваженого міністра, відповідального за розвиток Закарпатської області» в Угорщині. Все це погіршило відносини останніх років між країнами.

Найкращими та стабільними серед західних сусідів України є відносини з Словаччиною, які не мають взаємних претензій чи історичних непорозумінь. Однією з сфер яка відіграє важливу роль у співпраці є енергетика, яка стала локомотивом співпраці України та Словаччини. Проект реверсу природного газу зі Словаччини до України демонструє стратегічну важливість Словаччини у сфері енергетичної безпеки України [6]. Частка Словаччини в транзиті природного газу з Європи до України в 2018 році становила 81,4% (для порівняння частка Польщі – 2,9%). Спільним інтересом обох країн є також продовження транзиту російського газу в Західну Європу та протидія проекту «Північний потік 2», враховуючи перспективу його запуску через пару років[5]. Успішна в цілому українсько-словацька єврорегіональна співпраця є надійною основою міжрегіонального транскордонного співробітництва. Ефективним також є співробітництво у створенні системи акумулюючих гідроспоруд у прикордонних регіонах України, Словаччини, Угорщини, Румунії з метою відвернення загрози повеней; наявність спільних інтересів України і Словацької Республіки у використанні транспортних коридорів; ефективна співпраця у вирішенні проблем, пов'язаних з візовим режимом [1].

Сучасний стан відносин України з країнами Вишеградської четвірки, три з яких є безпосередніми сусідами були обговорені у 2019 році на міжнародній конференції в Києві, за участі представників дипломатичних місій, експертної спільноти, органів державної влади, аналітичних центрів та медіа. Головними висновками які були зроблені експертами, є наступне: 1) задля обмеження масштабу проблем у відносинах України з її західними сусідами, а також створення більш сприятливого середовища, країни повинні мінімізувати агресивну риторику по відношенню одна до іншої у внутрішніх політичних дискурсах; 2) вони повинні розширювати взаємовигідні сфери співпраці й намагатися розробляти спільні підходи, зокрема – регіональної безпеки, енергетичної безпеки та транснаціональні питання; 3) країни повинні приділяти більше уваги підтримці демократії в регіоні. І, нарешті, більше уваги варто приділяти шляхам взаємного захисту етнічних меншин [7].

Отже, проаналізувавши стан відносин України з сусідніми країнами приходимо до висновку, що ці відносини мають безпосередній вплив на

відносини України та Європейського Союзу. Оскільки існує кругообіг партнерства, який тягне за собою перспективи та можливості реалізації проектів з усіма країнами Європейського Союзу. Таким чином будується великий механізм міжнародного партнерства.

1. Артьомов І. В. Транскордонна статистика як інструментуправліннярегіональнимрозвитком / І. В. Артьомов // Моделі і механізми регулюванняєврорегіональногоспівробітництваУкраїни: монограф.; за заг. ред. І. В. Артьомова, О. М. Вашук, О. М. Руденко. – Ужгород : МПП «Гражда», 2013. – С. 209.
2. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/616_172(дата звернення14.04.2020)
3. Договір про Європейський Союз https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/994_029?lang=uk(дата звернення14.04.2020)
4. Кіш Є. Три доміанти в політичній палітрі Угорщини // Стратегічна панорама. – 1999. – № 1–2. – С. 85–99
5. Мітряєва С. І. Лібералізація візового режиму між Україною та ЄС: регіональний аспект / С. І. Мітряєва // Закарпаття: Науково-популярне видання. – 2011. – № 3.– С. 62.
6. Мітряєва С. І. Україна – Словаччина: порядок денний взаємовідносин / С. І. Мітряєва// Україна: безпековий вимір східного сусіда Словаччини / Упорядн. : Іво Самсон. – Братислава, 2011. – С. 14-18.
7. ПолітикаУкраїнищодокраїнВишеградськоїчетвірки: на шляху до кращоговзаєморозуміння та добросусідстваhttp://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/polityka_ukrayiny_shchodo_krayin_v4.pdf(дата звернення14.04.2020)
8. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004.- 480 с.

В.Гиря

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ: АСПЕКТИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ

Терор і тероризм, як засіб зведення політичних та інших рахунків, метод залякування або нав'язування своєї волі, існує давно. Точної дати народження цього лиха не знають ні історики, ні політологи. Існує думка, наче тероризм як певна система – явище доволі нове, яке постало лише наприкінці ХІХ сторіччя. У певному сенсі це так, адже тероризм, у сучасному його тлумаченні виник в кінці ХІХ – початку ХХ століття, але державним терором, терористичними актами (вбивства правителів, опозиційні рухи, які використовували радикальні методи боротьби) пронизана уся історія людства.

Як зазначає американський дослідник У. Лакер “одне з найдавніших відомих історії терористичних угруповань складала сікарії, прекрасно організована секта, яка діяла в Палестині в 66 – 73 роках н.е.” [3,с.12]. Сікарії знищили будинок священника Ананії, а також палаци представників династії Іродів, вони спалили публічний архів, щоб знищити розписки боржників. Вони спалювали зерносховища і виводили з ладу систему водопостачання в Єрусалимі. Вони були екстремістські й антиримські налаштованими націоналістами, але водночас вбачили своїх ворогів у середовищі поміркованої єгипетської і палестинської діаспори, у євреях, котрі стояли за спілку з Римом. З деяких джерел випливає, що в сікаріїв була ретельно розроблена доктрина, так звана “четверта філософія”, щось на кшталт юдейського протестантизму. Вони корилися одному лише Богу, не визнавали над собою ніякої земної влади,

відмовлялися бачити у священнослужителях посередників між Всевишнім і простими смертними. Інші автори наголошують на тому, що сікарії очолювали рух соціального протесту, налаштовуючи низи проти багатих верхів [3, с.12–13].

Сполучення релігійного месіанства і політичного тероризму було притаманне і секті асасинів, що виникла в XI ст.. В останні роки інтерес вчених до цієї секти посилювався, оскільки багато рис їхньої тактики і стратегії нагадують методи сучасних терористів. З Персії асасини здійснювали набіги на Сирію, вбивали префектів, губернаторів, халіфів.

Сучасні дослідники відзначають аскетичну дисципліну сектантів. Асасини вітали мучеництво й смерть в ім'я ідеї і твердо вірили у постання нового світопорядку [1, с.131].

Існує інша точка зору, представники якої вважають, що терор – це породження Великої Французької революції. Дане поняття увійшло в сучасну мову завдяки жирондистам і якобінцям, які об'єдналися у 1792 р., щоб змусити короля замінити колишніх міністрів лідерами ліворадикальних угруповань. Якобінський уряд запровадив систему державного терору у надзвичайних обставинах, коли в країні одночасно йшли громадянська війна (селянський заколот на півночі і федералістський заколот на півдні) і війна проти іноземної коаліції. Як відзначає відомий історик Альфред Манфред: “Сама політика боротьби штовхала якобінців на терор”. “Багаті і тирани”, жирондисти і фельяни, прихильники монархії і старого режиму менш за все були схильні здавати свої позиції без бою. Вони не тільки чинили відчайдушний опір новій, якобінській владі, яка перемогла 2 червня, а переходили у контрнаступ, встановлюючи прямі зв'язки з урядами європейських монархій і арміями інтервентів, створюючи могутню коаліцію всіх сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції [4,с.351].

Спочатку якобінці (після народного повстання 31 травня – 2 червня 1793 року) обмежилися м'якими мірами, на кшталт домашніх арештів, але після ряду вбивств: 13 червня Шарлотта Корде вбиває “друга народу” Жана–Поля Марата, 16 червня в Ліоні вбито Шал'є; та масових вбивств в Ліоні, Бордо. Тулоні якобінці змушені були піти на жорсткі міри.

Приклад Великої французької революції є дуже важливим, адже, крім того, що в той час виник і оформився термін “терор”, він є і прикладом появи спочатку опозиційного тероризму, а потім як реакція – застосування державного терору. Найчастіше все буває навпаки: спочатку держава використовує масовий і тотальний терор, а потім виникають різні терористичні групи, які вчинюють супротив такій урядовій політиці.

Дев'ятнадцяте століття привносить у теорію та практику тероризму низку нових ідей. Під впливом анархічних учень окремі особи намагаються боротись із репресивним апаратом держави. Звичайним явищем стають акти вбивств державних діячів. Водночас “новим словом” стала Марксова ідея “диктатури пролетаріату” як засобу зламу “буржуазного механізму влади” та встановлення комунізму. Хоча треба визнати, що відносини між марксизмом та тероризмом

завжди були неоднозначними. З одного боку, Маркс неодноразово засуджував терористичні методи боротьби, які, з його точки зору, не мали нічого спільного зі справжньою революцією, політичними методами боровся проти бланкістської тактики “змов”, проти анархічного бунту Бакуніна. А з іншого боку, його ідея “диктатури пролетаріату” стала джерелом терору як за 1917 – 1953 років в СРСР, так і за часів “червоних кхмерів” Пол Пота в Камбоджі [5,с.24].

Розглядаючи витoki тероризму, безумовно не можна залишити поза увагою події в Росії наприкінці ХІХ – початку ХХ століть. Якщо Велику французьку революцію можна назвати “засновницею” державного терору, то безумовно Росія є “родоначальницею” тероризму в його майже сучасному вигляді. Саме тут виникли перші терористичні організації, які є схожими на сучасні угруповання.

Організація “Народна воля” утворилася після розколу “Землі і волі” 15 серпня 1879 року. Це радикальне крило почало діяти ще задовго до свого організаційного оформлення.

Народовольці вчинили декілька невдалих замахів на царя. Після одного з яких імператор помер в Зимовому палаці 1 березня 1881 р. [2,с.89].

Потрібно відмітити, що після цього активна діяльність пішла на спад, адже народовольці бачили саме в особі Олександра ІІ причини всіх незгод в Росії, він для них був символом багаторічного тиранства, хоча історики схиляються до думки, що народовольці вбили “не того царя”, бо саме Олександр ІІ запровадив реформи, завдяки яким імперію можна було перетворити з відсталого аграрної в високо розвинуту індустріальну країну з великим потенціалом. Цар був прихильником ліберальних перетворень, але гнів вилився саме на нього.

Отже, тероризм у ХІХ столітті став масовим явищем і суттєво вплинув на російське суспільство й владу. Відіграв він значну роль і у поширенні тероризму в країнах Європи.

Все ХХ ст. по суті є історією тероризму. На початку століття терактами займались головним чином анархісти. Хвиля вбивств від їхніх рук прокотилась країнами Європи. У 1901 р. було вбито президента США Уільяма Мак-Кінлі. Хвиля терактів заповонила Росію під час революції 1905 – 1907 рр.. Нарешті, 28 червня 1914 р. сербський націоналіст, член терористичної організації “Чорна рука” Гаврила Принцип вбиває австрійського ерцгерцога Фердинанда. Цей акт запустив механізм військової історії, яка врешті призвела до Першої світової війни [5,с.24].

Під час обох світових війн та в міжвоєнний період спостерігається спад терористичної активності, вони ведуть швидше партизанську боротьбу, хоча і відбуваються вбивства державних посадовців, але вони вже рідше сприймаються як терористичні акти. Вся Європа зайнята виходом з кризи, налагодженням комунікацій, відновленням економіки, тому цей період можна назвати своєрідним “затишшям перед бурею”.

Розвиток модерного тероризму набув апогею за часів холодної війни. Саме тоді він став справді міжнародним явищем. Світ дедалі щільніше пов’язувався різними об’єктивними економічними й політичними процесами.

Нові явища породжували неоднозначну реакцію насамперед закритих суспільств, які орієнтувались на традиційні цінності [5,с.24]. В цей період особливого розвитку набуває правий та лівий тероризм в Європі та національно-визвольний тероризм.

Чергового піднесення хвиля тероризму набуває на початку ХХІ століття. В цей час зростає хвиля терористичних проявів на релігійній основі, особливо небезпечним стає ісламський тероризм.

Отже, роблячи висновок, потрібно відмітити, що тероризм – це явище, яке існує вже багато століть. Це явище існувало практично впродовж усієї історії, постійно вдосконалюючись і набуваючи нових форм та змісту, а в ХХ столітті воно стало однією з найсерйозніших проблем людства. Нема жодної країни, яка б не постраждала від рух терористів (прямо чи опосередковано).

1. Бардін О. Передісторія і генезис тероризму // Людина і політика. – 2004. – №2. – С. 130-143.
2. Дорошенко А. Терор і тероризм // Політика і час. – 1997. – № 8–9. – С. 14–21.
3. Лакер У. Витоки // Незалежний культурологічний часопис. – 2002.– № 25. – С. 6–26.
4. Мартинов А. Виклик з боку терористів // Політика і час. – 2001. – № 10. – С. 23–30.
5. Марченко Ю. На тлі ціннісної кризи. Тероризм: анатомія витоків // Політика і час. – 2003. - № 12. – С. 61–66.

С. Асланов

ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Етнополітична стабільність, як свідчить перебіг етнополітичних процесів в Україні зокрема та світі в цілому, є багатовимірним явищем, що дає можливість досліднику вивчати різні його проекції залежно від наукових завдань. У цьому дослідженні ми зосередимося на позиціонуванні етнополітичної стабільності у ширшому політологічному контексті – політичній стабільності. Дослідження політико-правових засад етнополітичної стабільності, їх подальше удосконалення неможливе без ґрунтовного вивчення базових термінів, їх розуміння у вітчизняній та зарубіжній політології, етнополітології. Усвідомлення необхідності стабілізації етнополітичної ситуації в Україні потребує наукового визначення, обґрунтування, концептуалізації та позиціонування етнополітичної стабільності в політичних процесах, а також подальшої імплементації механізмів її забезпечення в національне законодавство.

Насамперед, слід констатувати труднощі систематизації теоретико-методологічної основи для дослідження етнополітичної стабільності виключно як етнополітичного явища. Адже етнополітичну стабільність можна визначати як властивість етнополітичної системи, результат етнонаціональної політики держави, складову етнополітичної безпеки держави і навіть політичну технологію. Наразі видається актуальним пошук місця та ролі етнополітичної стабільності в суспільно-політичній, політичній стабільності. При цьому слід

брати до уваги багатоаспектність, різноплановість феномена та недостатній рівень його розробки у етнополітичній науці. У зв'язку з цим доводиться відштовхуватися від розуміння стабільності у суміжних політологічних дисциплінах.

Одразу зауважимо, що політична стабільність у західних студіях розглядається здебільшого як складова соціальної стабільності – Е. Дюргеймом, М. Вебером, В. Парето. Під політичною стабільністю узагальнено розуміють баланс соціальних груп, політичних сил, за якого вони не можуть суттєво змінити політичну систему у своїх інтересах – таким чином забезпечується стан відносної рівноваги інтересів суспільних груп та політичних акторів. І західні, і вітчизняні дослідники підкреслюють важливу роль держави та її інститутів у забезпеченні політичної стабільності. А. Хеслоп визначає політичну стабільність як стан миру в країні, який забезпечується діяльністю уряду, що приймає рішення, виходячи з забезпечення інтересів народу[1]. В. Кремень також підкреслює визначальну роль держави у забезпеченні політичної стабільності – в умовах демократичного ладу усі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів. Також формується механізм саморегулювання, у тому числі політичних відносин. На думку дослідника, саме політична система і політичний режим визначають характер політичної стабільності. В кожній країні діє механізм адаптації політичної системи до змін умов функціонування суспільства [2]. За допомогою інституційної, правової бази, формується здатність політичної системи справлятися з анархією, забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування. Постійна трансформація політичної системи, збалансованість усіх соціальних, політичних сил забезпечує політичну і суспільну стабільність в країні.

Всі ці характеристики справедливі й для етнополітичної сфери. На визначальну роль держави в підтриманні балансу етнополітичних інтересів вказує визначення етнонаціональної політики, її головних завдань. В попередніх студіях нами було запропоновано авторське визначення державної етнонаціональної політики як невід'ємної складової внутрішньої політики держави, спрямованої на регулювання сфери етнонаціональних відносин і процесів з метою формування політичної нації, забезпечення гармонійного розвитку всіх її складових: нації в цілому, національних меншин та етнічних груп, утвердження атмосфери міжетнічної толерантності у суспільстві [3]. І хоча в ньому не згадується про стабільність, очевидно, що гармонійний розвиток етноспільнот, утвердження толерантності, запобігання конфліктам не етнічному ґрунті неможливі без досягнення етнополітичної стабільності.

Однак, не слід гегемонізувати роль держави та її інституцій в досягненні політичної стабільності. Адже держава у спрощеному розумінні може бути як наслідком політичної стабільності, так і засобом її підтримання. Держава є елементом політичної системи і зазнає змін разом з нею. К. Ейк стверджує, що будь-які спроби визначати політичну стабільність повинні починатися з концептуалізації політики та політичної системи. Дослідник визначає політичну структуру суспільства як мережу політичних ролей в конкретному

суспільстві. Під політичними ролями мається на увазі категорія так званих стандартизованих експектацій, що базуються на передбачуваній, прогнозованій політичній поведінці у політичній взаємодії [4]. Тобто категорія очікувань дає можливість прогнозувати поведінку політичних акторів в певній ситуації. Оскільки політичні ролі є своєрідним механізмом контролю діяльності політичних акторів – таким чином вони формують політичну структуру як систему політичної взаємодії.

Політична структура, мережа політичних ролей, в свою чергу, утворює систему каналів або перешкод, які контролюють політичну взаємодію, політичну поведінку акторів, не дозволяючи їй флюктувати за певні межі. Таким чином, у теорії К. Ейка політична стабільність постає впорядкованим процесом політичної взаємодії. Чим більше впорядкований цей процес, тим більшою стабільністю він характеризується. Політична стабільність у цьому випадку означає, що поведінка членів суспільства та політичних акторів обмежена певними зразками, які перебувають в межах політичних ролей, очікувань. Їх порушення означає дестабілізацію політичної структури, системи політичної взаємодії. Наскільки етнополітична стабільність вписується в цю теорію? По-перше, етнополітична стабільність, без сумніву, є невід'ємною складовою політичної стабільності. Їй притаманні всі характеристики політичної стабільності – структура етнополітичної системи, взаємодія акторів в межах певних політичних ролей, характерна етнополітична поведінка акторів, яка може стабілізувати або дестабілізувати етнополітичну ситуацію.

По-друге, саме для етнополітичної стабільності характерна пряма взаємопов'язаність з етнополітичною структурою. К. Ейк стверджує, що визначити, чи є поведінка будь-яких політичних акторів, включаючи членів суспільства, стабілізуючою або дестабілізуючою можна лише у співвідношенні цієї поведінки до політичної структури, так званої мережі політичних ролей або експектацій [5]. Політична поведінка, певні дії, що дестабілізують одну політичну структуру, навпаки можуть розглядатися як стабілізуючі в іншій політичній структурі. К. Ейк переконаний, що сама по собі політична взаємодія не може вважатися врегульованою або врегульованою, такою вона постає лише відносно певної політичної структури. Всі ці ознаки справедливі для етнополітичної стабільності і приклади їх відображення в етнополітичних процесах України більш, ніж очевидні.

На підтвердження або спростування теорії політичної стабільності К. Ейка розглянемо демократичну революцію 2013-2014 років в Україні в етнополітичному контексті. На перший погляд, протести, що розпочалися наприкінці листопада в Києві на Майдані Незалежності, поведінка політичних акторів - прихильників євроінтеграції, дестабілізували етнополітичну систему держави. Адже саме дестабілізуючий ефект Єврореволюції уможливив вторгнення військ сусідньої Росії на територію Автономної Республіки Крим. Послаблення влади і країни в цілому внаслідок політичної кризи полегшило анексію півострова. Припущення щодо порушення прав людини в Україні стали приводом для збройного захисту росіян та російськомовних громадян з боку Російської Федерації в Криму. Придушення процесу євроінтеграції,

трансформації України у вільну демократичну державу (за індексом демократії Україна належить до перехідних режимів) стало головним завданням авторитарної Росії, яка побоюється вибуху невдоволення та революції серед своїх громадян. Крім того, невдоволення націоналістичним забарвленням революції призвело до протестів населення на Південному Сході України, що характеризується популярністю проросійських настроїв.

Таким чином, демократична революція, що розпочалася з протестів проти відтермінування євроінтеграції і завершилася поваленням влади та військовою інтервенцією Російської Федерації, стала чинником етнополітичної нестабільності, але тільки щодо колишньої етнополітичної структури, етнополітичної системи. Адже при цьому Єврореволюція ознаменувала серйозну трансформацію політичної структури України загалом і її етнополітичної підсистеми зокрема. Демонтаж системи колишніх політичних ролей, призвів до появи нової мережі політичних експектацій, в межах якої формуються нові зразки політичної поведінки, в тому числі етнополітичної. Єврореволюція започаткувала формування нової політичної структури, в межах якої всі вищезгадані події, негативні відносно колишньої політичної структури, слід розглядати як стабілізуючі.

Головним чином це стосується етнополітичної стабільності. Єврореволюція від самого початку мала націоналістичне забарвлення – її найактивніше підтримували і втілювали саме опозиційні праві, правочентристські політичні сили (УНА-УНСО, яка в ході революції трансформувалася в Правий сектор, ВО «Свобода», ВО «Батьківщина» Удар) та їх електорат. Націоналістичні вітання: «Слава Україні – Героям слава!», «Слава-Нації! - Смерть-Ворогам!», «Україна понад усе!», гімн України та українська символіка супроводжували всі революційні заходи та вимоги. Під українськими прапорами у супроводі гімну України протестувальники штурмували оплоти колишньої влади та захищалися від зовнішньої агресії з боку Росії. Єврореволюція, зміна влади, спроби розколоти Україну на частини, анексія Криму сприяли безпрецедентній консолідації українського суспільства, формуванню української політичної нації. Демократична революція 2013-2014 років, яка дестабілізувала політичну ситуацію в країні загалом, за кілька місяців консолідувала українських громадян ефективніше, ніж уся етнонаціональна політика держави за понад 20 років. Незалежно від національності, політичних уподобань, мови спілкування громадяни України згуртувалися в захисті національних інтересів держави. Події, які дестабілізували попередню етнополітичну систему - фактично зруйнували її, призвели до формування нової політичної структури етнополітичних очікувань, в межах якої ці події слід розглядати виключно як стабілізуючі. Таким чином, етнополітичні реалії України підтверджують теорію політичної стабільності К. Ейка, повністю вписуючись в її алгоритм.

Про те, що етнополітична стабільність є невід'ємною складовою політичної стабільності, свідчить також теоретичний доробок вітчизняних дослідників та дослідників пострадянського простору. Втім, В. Кремень вказує на важливу особливість вивчення політичної стабільності – якщо на Заході

політична стабільність, а особливо конфлікти та напруження в країнах широко висвітлюються і стали основою відповідних політичних концепцій, то в країнах, де панували командно-адміністративні системи й тоталітарні режими, питання стабільності замовчувалися [6]. Саме в Україні та пострадянських державах гостро стоїть проблема наукового осмислення стабільності, пов'язана зі складними, суперечливими процесами демократизації.

Наприклад, російські дослідники визначають політичну стабільність як стан політичної системи, що характеризується наявністю необхідних умов та факторів, які забезпечують збереження суспільством своєї ідентичності, громадянського миру та згоди на основі досягнення балансу інтересів різних соціальних суб'єктів та політичних сил, своєчасного легітимного вирішення проблем та протиріч, що виникають в сфері політики за допомогою передбачених законом механізмів та засобів [7]. Політична стабільність вважається обумовленою законами функціонування і розвитку суспільства, характером та способами взаємодії його підсистем, зміна та еволюція яких не тягнуть за собою руйнування функціональної єдності структури та їх рівноваги. Враховуючи той факт, що в політології розрізняють статичну та динамічну стабільність, російська політологія більше тяжіє до статичної стабільності, яка консервується механізмами політичної системи.

Демократична політична система є відкритою, вона може трансформуватися, пристосовуючись до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Натомість недемократичні (авторитарні, тоталітарні) режими продукують і підтримують статичну стабільність, орієнтовану на формування гомогенного суспільства, в якому регулювання забезпечується недемократичними механізмами (репресіями, порушенням прав), спрямованими на придушення опозиції, яка сприймається не як запорука еволюції політичної системи, а як фактор дестабілізації. Тому нова філософська енциклопедія Інституту філософії РАН РФ наголошує на тому, що політична стабільність забезпечується політичною системою суспільства, головним елементом якої є держава та ефективністю здійснення її функцій, яка, в свою чергу, залежить від масової підтримки громадян, а саме: 1) від ситуативної підтримки, що відображає оцінку громадською думкою конкретних рішень, які приймаються державними органами влади, публічних заяв політичних лідерів, наділених владою, та 2) системної підтримки – стійкості позитивних оцінок та думок, що свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур в цілому, зовнішньої та внутрішньої політики, що проводиться державою [8]. Важливим фактором системної підтримки постає довіра до політичних лідерів та політичного режиму.

Попри те, що Російська Федерація вважає себе демократичною державою, за індексом демократії країна перебуває на 122 місці світового рейтингу і належить до авторитарних режимів [9]. Відповідно, політична стабільність характеризується домінуванням статичних характеристик та забезпечується в країні недемократичними методами, що знаходять відображення в сучасних політичних студіях. Тому чи не єдиним елементом забезпечення стабільності визначається держава, яка для легітимації своїх дій, в тому числі для

забезпечення стабільності, намагається заручитися ситуативною та системною підтримкою громадян. Не випадково, опитування засвідчили, що 74% росіян готові підтримати дії керівництва РФ у випадку початку військового конфлікту в Україні. 77%, схвалюючи дії Росії щодо України, висловили впевненість, що відповідальність за погіршення відносин між Україною і Росією лежить саме на Києві, хоча той не вживав жодних недружніх кроків щодо Росії. Більше третини опитаних (36%) переконані, що внутрішні конфлікти на Україні призведуть до громадянської війни, тому 12% вважають, що лише введення російських військ може стабілізувати ситуацію в Україні [10]. Тому держава, що спирається на потужну військову силу, розгалужену мережу силових структур і здатна будь-якими методами придушити всі фактори нестабільності, підтримується більшістю російських громадян. Стабільність виступає індикатором стану політичного життя всередині держави та оголошується одним з головних завдань внутрішньої та зовнішньої політики.

Експерти переконані, що Росія інспірує етнополітичну нестабільність ззовні, в Україні, саме для того, щоб стабілізувати ситуацію всередині Росії. А. Ілларіонов стверджує, що російські громадяни підтримують політичний режим Росії тому, що він обіцяє і гарантує їм стабільне майбутнє, на противагу нестабільній етнополітичній ситуації, що спостерігається в сусідніх державах [11]. Загроза нестабільності, яка походить з України, згуртовує російське суспільство навколо влади та забезпечує їй підтримку недемократичних дій щодо України – військову агресію, втручання у внутрішні справи, розкол та інспірування сепаратизму Південно-східного регіону.

Однак, етнополітичній нестабільності, як і більшості етнополітичних явищ, притаманна ланцюгова дія поширення. Такою ознакою характеризується політизація етнічності, яка є одним із проявів етнополітичної нестабільності. Як стверджує О. Картунов, процес політизації етнічності неодмінно перетворюється на ланцюгову реакцію, яку надзвичайно важко зупинити і тим більш повернути у зворотному напрямку [12]. Цю ймовірність підтвердила міжнародна консалтингова фірма, що надає стратегічний аналіз світових подій - Oxford Analytica. Її фахівці прогнозують зростання нестабільності в Росії через дестабілізацію ситуації в Україні. За даними Oxford Analytica українська Єврореволюція та етнополітична нестабільність (анексія Криму, прояви сепаратизму) можуть спровокувати, по-перше, негативну динаміку в російській економіці (падіння ВВП, відтік інвестицій, погіршення стосунків Росії з США та Європою), а, по-друге, відцентрові тенденції в самій Росії [13]. В Російській Федерації спостерігається хитка статична етнополітична стабільність, яка забезпечується, з одного боку, недемократичними механізмами етнополітичного менеджменту (поступове позбавлення суб'єктів Федерації прав та будь-якої самостійності, застосування військової сили для вирішення конфліктів та гальмування відцентрових тенденцій), а, з іншого, фінансовою підтримкою лише тих місцевих еліт, які підтримують жорстко централізовану політику Москви.

Внаслідок дії вищезгаданих факторів є суттєві ризики поширення політичної нестабільності в Росії. Не випадково, в окремих регіонах Російської

Федерації після анексії Кримського півострова пройшли показові акції з приєднання окремих суб'єктів Російської Федерації до Російської Федерації. Так, 6 квітня в Хабаровську відбувся мітинг за приєднання Хабаровського краю до Росії з гаслами «За Хабаровськ в складі Росії», «В Росії добре – а в Хабаровську?» Агітуючи українців в Криму привабливими перспективами рівня життя в Росії, влада залишила поза увагою депресивні регіони, міграція з яких перевищує відтворення населення. Тому учасники акції вирішили символічно «приєднати Хабаровський край, рівень життя в якому нижчий від загальноросійського до щасливої, стабільно процвітаючої Росії». [14].

Резюмуючи, слід наголосити на тому, що етнополітична стабільність є невід'ємною складовою політичної стабільності – на прикладі теорій західних та вітчизняних дослідників було доведено, що більшість характеристик політичної стабільності притаманні її етнополітичній складовій. Водночас етнополітична стабільність, як свідчать сучасні етнополітичні процеси в Україні та сусідніх державах, є етнополітичним явищем, та відповідає аксіомам етнополітології, що певною мірою ускладнює наукове обґрунтування явища.

1. Neslor A. Political system [Електронний ресурс] / Encyclopedia Britannica. - Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/467746/political-system/36743/Public-administration#toc36745>.
2. Політологія: наука про політику: [підручник] / Горлач М. І., Кремень В. Г.— К.: Центр учбової літератури, 2009. — С 277.
3. Асланов С. А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2010. – С. 4.
4. Ake С. A Definition of Political Stability // Comparative Politics . – 1975. - Vol. 7. - No. 2. – P. 272.
5. Там же, Р. 273.
6. Політологія: наука про політику: [підручник] / Горлач М. І., Кремень В. Г.— К.: Центр учбової літератури, 2009. — С. 276.
7. Семигин Г. Ю. Политическая стабильность и безопасность // Социально-политический журнал. - 1996. - №3. - С. 15.
8. Семигин Г. Ю. Стабильность политическая [Електронний ресурс] / Новая философская энциклопедия. - Институт философии РАН РФ. - Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/2833.html>
9. Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира 2012 года [Електронний ресурс] / Центр гуманитарных технологий. - Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/03/19/5679>.
10. Соцопрос: Отношения между Россией и Украиной [Електронний ресурс] / Левада-центр. - Режим доступу: <http://www.levada.ru/category/tegi/protesty>.
11. Илларионов объяснил намерения Кремля в отношении Украины [Електронний ресурс] / Вести. - Режим доступу: <http://vesti.ua/strana/42731-illarionov-objasnii-namerenija-kremlja-v-otnoshenii-ukrainy>.
12. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: [наук.-навч. посібник] – К. : Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – С. 202.
13. Ukraine: Local crisis, global impacts [Електронний ресурс] / Oxford Analytica. - Режим доступу: <http://www.oxan.com/Advisory/Other/UkraineLocalCrisisGlobalImpacts/Default.aspx>.
14. Митинг "За присоединение Хабаровского края к России" прошел в дальневосточной столице [Електронний ресурс] / AmurMedia. - <http://amurmedia.ru/news/khabkrai/06.04.2014/348310/miting-zaprisoedinenie-habarovskogo-kraya-k-rossii-proshel-v-dalne.html>.

ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

О. Осуховський

ПОГЛЯДИ В. ЛИПІНСЬКОГО НА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Сутність українського консерватизму виразно розкрив його засновник і натхненник В. Липинський: «Непохитна вірність даній традиційній владі, дисциплінованість, відповідальність, чесність, здатність до послуху і уміння здержувати свої індивідуалістичні анархічні інстинкти, вироблена відповідним вихованням перевага розуму і волі над почуваннями і уміння керувати своїм темпераментом, прив'язаність до національної історичної традиції і одідичений з нею досвід в правлінні нацією – це основні характерні прикмети консерватистів» [7].

В'ячеслав Липинський (1882-1931) вважається найбільш впливовим представником українського консерватизму і водночас одним із найбільш оригінальних політичних мислителів ХХ ст.. Він належав до заможного польського роду. Закінчив філософський факультет Краківського університету, під час Першої Світової війни служив офіцером у російській армії. Як переконаний самостійник чимало зробив для створення Союзу визволення України, виступив одним із організаторів Української демократичної хліборобської партії. У 1918-1919 рр. був послом гетьманського уряду та УНР у Відні. Перебуваючи в еміграції, працював професором Українського наукового інституту в Берліні. Автор понад 200 наукових праць, найвидатнішими з яких є «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» (1926); «Україна на переломі. 1657-1659» (1920); «Замітки до історії українського державного будівництва у XVII столітті» (1920); «Релігія і церква в історії України» (1925) та інші.

На сучасному етапі державотворення спадщина такого видатного політолога та історика минулого, як Липинський, постає особливо актуальною для України. Навіть побіжний погляд на українську історію минулого сторіччя засвідчує, що багато з того, про що писав, що відкидав і таврував в українській дійсності цей визначний вчений і державний діяч, названий Є. Маланюком «Кантом української політичної думки»[8], залишається й донині сучасним та актуальним. Його лише необхідно осмислити в нових умовах.

Сьогодні, коли перед українською нацією постало чимало дилем щодо розв'язання нагальних питань національного самоствердження і державного будівництва, враховуючи, що за умови відновлення державності українське суспільство досі не витворило єдиної універсальної державницької ідеї, творчий доробок Липинського є надзвичайно актуальним.

Липинський у своїй концепції української монархії обґрунтовує необхідність п'яти основних підвалин, на яких ця монархія має засновуватися: 1) аристократія; 2) класократія; 3) територіальний патріотизм; 4) український консерватизм; 5) релігійний етос. Ці п'ять пунктів учений визначає, спираючись на проведену ним диференціацію типів державного будівництва, різницю між

націоналізмом «творчим і руйнуючим», націями «поневоленими і недержавними».

Перш ніж перейти до аналізу монархічно-гетьманської концепції, варто наголосити, що Липинський у своїх працях та політичній діяльності послідовно обстоював ідею незалежної української державності. Він стверджував, що «тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду та правової анархії, а без власної держави Україна залишиться навіки засудженою на злиденну вегетацію на грані між національним буттям і небуттям» [4].

Звідси випливає моральний імператив державництва. Але українці повинні добре усвідомити, що власної держави їм ніхто не подарує – ні доброзичливість сильних країн, ні плин історії; вона повинна бути виборена ними самими, власними силами. Цю тезу викладено мислителем чітко й лаконічно: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [3].

Липинський створив власну теорію української державності, дослідивши різні історичні етапи її становлення, зокрема період Української революції 1917-1920 рр. Розуміючи самотійність як перманентну та абсолютну вартість, а побудову Української держави – як найважливішу політичну проблему, він заявляв: «Я хочу, щоб була Україна, щоб був український державний лад на моїй землі, і знаю, що як не буде України, як не буде нашої Української Держави, то я і нащадки мої не зможемо на своїй землі по-людськи жити» [6]. У політичному трактаті «Нарис програми Української демократичної хліборобської партії» Липинський зазначає, що український народ жив повноцінним життям лише в ті часи, коли користувався на своїй землі всією повнотою суверенних прав. Відмова від боротьби за незалежність завжди призводила до національної руйни, до занепаду національної культури та деморалізації найактивніших політичних верств українського народу. Без такої боротьби народ перетворюється на рабів, здатних взаємно винищувати себе в ім'я чужих національно-державних інтересів [9].

Характеризуючи суть своєї національно-політичної концепції, Липинський наголошує, що вона «обіймає не тільки політичний, але соціальний і – коли хочете, – філософічний світогляд, впливаючий, з ірраціональних, стихійних хотіннь класу», до якого належав учений. Він пише: цей світогляд «опертий на логічних виводах, зроблених на підставі даних історичного досвіду... Перш за все я ніколи не уявляв собі можності існування Української Нації без власної Української Держави і в цьому основна психологічна різниця між мною і українською демократією» (лист від 16 вересня 1922 р.) [2].

Липинський, як свого часу Макіавеллі, понад усе в політиці ставить інтерес держави, причому національної держави. Він переконував, що держава є націєтворчим фактором, і що тільки тоді може створитися повноцінна нація, коли вже існує держава. Українська нація роз'єднана політично, ідейно і культурно. Щоб не загинути назавжди, вона повинна створити свою державу, свою одну національну державну ідею, таку, яку у формі національно-державної незалежності мають росіяни, поляки, чехи, угри, не кажучи вже про

інші великі культурні нації, – й одну національну культуру, таку, що об'єднує кожну націю на цілому світі в одне тіло [1].

Розвиток Української держави чи не найкрасномовніше спростовує модні гіпотези про те, що держава в сучасних умовах всезагальної глобалізації та розбудови безвізової Шенгенської зони втрачає своє традиційне значення. Національна держава, принаймні на центрально- та східноєвропейських теренах, ще довго залишатиметься основним чинником міжнародного спілкування і найважливішим показником національної ідентичності. Без усвідомлення цієї ідентичності, без чіткого уявлення про те, що є національними – державними – інтересами та пріоритетами, українці й надалі приречені перебувати на узбіччі історичного процесу й тішити своє самолюбство добрим виконанням «місії буфера» чи «санітарної зони» між Європою та Росією.

Праці Липинського – це передусім роздуми над причинами загибелі української державності 1917-1920 рр. і над шляхами до її можливого відродження. Його політичним маніфестом по праву була книга «Листи до братів-хліборобів». У цій книзі Липинський з консервативних позицій критикує Центральну Раду і Директорію. Він зазначає: «Ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну й незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролися і тому розуміється така Україна здійснитись, прибрати живі реальні форми не змогла. Натомість сотворила українська інтелігенція ідею про залежну від перемоги тієї чи іншої сторонньої сили і з цими сторонніми силами об'єднати, а внутріроз'єднану і непримириму в собі Україну, і таку розпорошену, здеморалізовану націю українську ми тепер маємо. Єсть нова руїна національна з старим поділом на різні орієнтації зовні з безнадійною й безвихідною боротьбою бувших бідних і бувших багатих усередині» [5].

Отже, В'ячеслав Липинський є одним із найбільш оригінальних політичних мислителів ХХ ст. Його політичні погляди та праці є невід'ємною частиною політичної науки України.

1. Див.: Дві концепції української політичної думки. В'ячеслав Липинський – Дмитро Донцов. Нью-Йорк, 1990. С. 94.
2. Липинський В. Твори. Архів. Студії / за ред. Я. Пеленського та ін. Т. І: Листування (А-Ж). К.: Смолоскип; Філадельфія, 2003. С. 311.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 51.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 99-100.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 226-227
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Київ – Філадельфія, 1995. С. 307.
7. Липинський В. Покликання варягів та організація хліборобів. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. Т. VII (20-і – 40-і рр. ХХ ст.). К.: Дніпро, 2001. С. 222.
9. Політологія. Кінець ХІХ - перша половина ХХ століть: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 316.
10. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-и т. Т. VII (20-і - 40-і рр. ХХ ст.); упоряд. Т. Гунчак. К.: Дніпро, 2001. С. 336-337.

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОЗРІННЯ ТА ІЛЮЗІЇ МИКОЛИ БЕРДЯЄВА

Стає очевидним, що людство перебуває в стані планетарної цивілізаційної метаморфози. Глобалізація, криза Євросоюзу, міжнародного світопорядку, духовних засад існування знов спонукають до переосмислення екзистенційних родових початків, онтологічних прозрінь. Прозріння істини є її виходом з неявного буття в світ усвідомленого людського буття. Так розширюється сфера усвідомленості, людської притомності. Поглиблюється розуміння причинно-наслідкових зв'язків, передбачення можливого, уникнення небажаного. Зростає простір свідомого вибору. Постає спіраль руслу сходження в нову якість буття. Є можливість облишити відпрацьовані шаблони мислення. Розчиняються старі форми (інститути, відносини, норми, настанови, пріоритети). Народжується і зростає світлоносність раніше не проявленого. Трансформуються всі структури. Життя оновлюється. В гносеологічному відношенні прозріння істини є вихід за межі фільтрів сприйняття. Фільтри спотворюють реальність. Вони породжують ілюзії, які сприймаються за реальність. Прозріння є усунення фільтрів з внутрішньої оптики світобачення. Свідомість просвітлюється, сприйняття очищається, примара ілюзій спадає. Реальність проявляється.

М. Бердяєв (1874-1948 р.) є автором близько 40 творів. Більшовицький вигнанець, він був знаний на Заході більше, ніж в Росії. До вислання ідеї мислителя знаходили відгук в Росії, згодом в еміграції [9]. За перебудови його праці стали друкувати і в СРСР. З утвердженням авторитаризму в Росії політико-філософські ідеї Бердяєва по суті замовчують, уникаючи їх обговорення. Напевно, це викликано: 1) втратою пострадянськими гуманітаріями навичок, компетенцій та потягу до християнської мисленнєвої традиції; 2) неприйняттям офіційною пропагандою бердяєвської ідеї сталінізму як російського фашизму, Сталіна як вождя фашистського типу [1, с. 120], критики ним ортодоксії православ'я та цезарепапізму московської церкви як опори імперської влади царів, генсеків, президентів; 3) розвінчуванням імперського характеру більшовицького «інтернаціоналізму» як закономірного наслідку деградації російського месіанства через відхід від сутнісної природи християнства з її заповітом любові і принципом «Не вбий». Для путінського режиму та апологетів ідеологами «русского мира» М. Бердяєв є ідейно неприйнятним, попри його прихильність до російського месіанства.

Дана стаття – це не археологія чи історія політико-філософської думки або ж її футурологія. Метою автора є спроба глянути на політико – філософський спадок М. Бердяєва і побачити ті відблиски істини, які прозрівав мислитель, що просвічували крізь аберації свідомості та ілюзії світоглядних настанов М. Бердяєва і які, на нашу думку, спроможні відкрити те, що академічна наука воліла б не помічати. Це спроба розкрити той бердяєвський евристичний потенціал, який наразі може прорости точками нової (з позиції

Науки Єдиного Життя) якості осягнення істини політичного, власне як і соціального, психологічного, етичного, антропологічного, історичного в їх органічному взаємозв'язку і взаємодетермінації, і відповідного зміщення пріоритетів в меті, завданнях політичного розвитку та шляхах виходу із суспільно - політичної кризи.

М. Бердяєв розглядав світ політичного і соціального через божественну онтологію. Основи людського існування, вважав філософ, закладено в божественному світопорядкові. Джерелами людського спілкування (соціального) і влади (політичного) є релігійні, духовні початки. Їх підриє веде до атомізації і розкладу суспільства і держави, бо тоді шукають не смисл життя, а тільки благ життя [7, с. 53].

Життя космічне і життя суспільне, за Бердяєвим, нерозривно пов'язані. Свідомість людська є продовженням свідомості космічної. Бердяєв не сприймає соціологізм О. Конта та К. Маркса за науку через: а) відірваність від «життя космічного, ... і ... історичного»; б) відсутність буттєвих, онтологічних основ життя [7, с. 53]; в) за відриє соціологічної свідомості від космічної свідомості; д) втрату душі історії, умертвіння її внутрішніх тайн марксистською «тайною» виробництва, зростання продуктивних сил людства, яка неуможливає осягнення тайни внутрішньої долі народів, духовного життя народів, долі людства [5, с. 17 – 18]; ж) нерозуміння залежності соціальної організації життя від приливів космічної енергії; з) атомістичне світовідчуття, яке все розкладає на людські інтереси, відкидаючи всі онтологічні реальності; е) відкидання основ онтологічного реалізму Єдиного Платона, реальності верховного Блага і Правди [7, с. 53]; є) претензії на проникнення в тайни буття обмеженого просвітницького розуму, що самостверджується, але внутрішньо роз'єданого з органічним розумом світової історії, водночас прагнучи бути над ним суддею, натомість розкладаючи першопочаткову цілісну реальність, роз'єднуючи людський дух та розум з «історичним» розумом [5, с. 13].

Це бердяєвське спростування наукових засад соціологічного позитивізму і марксизму впливає з його тези, що «вічно здійснюється таємничий ендосмос і екзосмос між життям суспільним і життям космічним» як відносини присутності соціального буття в космічному житті і незвідність космосу до соціального буття. По суті мова йде про прозріння єдиного життя Бога, космосу, суспільства і людини, з прямими і зворотними зв'язками, хоча дана теза розгортається частково [5, с. 59-77].

Онтологічними реальностями єдиного життя, прозріває Бердяєва, є Бог, космос, людство, держава, церква, нація, людина як неповторні індивідуальності [5, с. 22]. Власне людство як індивідуальність, стверджує Наука Єдиного Життя, це «орган самоусвідомлення» Землі. Завдяки такому самоусвідомленню «Земля зможе і Повинна (!) функціонувати як зріла самостійна індивідуальність в Плані Єдиного Буття...» [13, с. 5]. Всі вони, за прозрінням Бердяєва, пронизані ієрархічним початком [7, с. 55], належний прояв якого в людині приводить до святості. А святість та геніальність – два шляхи творчого самовиправдання людини, тобто те, для чого Єдиний (Бог) створив людину. І тут ще одне прозріння, яке співзвучне Науці Єдиного життя,

а саме творчості як самореалізації кожною істотою своєї божественної природи [6]. «Творчість на Благо Єдиного, продиктована дійсною закономірною Любов'ю до Єдиного Життя...приносить задоволення, породжує **Енергію** закономірного єднання з Єдиним – відповідний *розвиток* Єдиного Поля Буття» [13, с.17-18]. Власне в своїй святості і геніальності людина виявляє потенціал бути виразом образу і подоби Бога як поступове розкриття божественного в людському, піднесення людини до рівня співтворця Бога, реалізації Його задуму на (планах матерії) Землі. Неналежний прояв ієрархічних початків в людині, державі, нації, церкві (як онтологічних реальностей) деструктурує системи, підсистемами яких вони є. Коли ієрархічні початки, наголошує Бердяєв, не виконують свій обов'язок ступінчатого випромінювання світла, «знизу піднімались темні хаотичні хвилі і загрожували знести суспільний космос, знищували всякий космічний лад в суспільному житті» [7, с. 57].

Божественність ієрархічного світопорядку і значимість людини [12, с. 62] в ньому ортодоксальна наука заперечує, але Постулати Єдиного Життя її стверджують: «Бог – саморегулятивна Система Ієрархій, що здійснюють Єдине Життя». А «Ієрархія, в свою чергу, – система автономних, індивідуальних творчих свідомостей, що здійснюють Єдність Життя, згідно єдиних універсальних Законів Буття» [14]. «Ієрархічний, **якісний**, Порядок повинен бути дотриманий **завжди** і в **будь-якому аспекті** Життя Єдиного. **Всізакономірні** структури Буття одвічно відчують (**знають** цей Порядок, **Люблять** – *притягуються* до нього – і **шанують**) Його. **Кожна** структура Єдиного Буття складається із визначених даним порядком (Єдиного Життя) інших структур, які, в *свою* чергу містять в собі закономірним образом **свого** Буття власне Життя Єдиного. Будь-яка доброякісна індивідуальність повинна добровільно (за *Любов'ю* своєю до Єдиного Життя), таким образом *якісно* бути включена в Ієрархічний Порядок Єдиного Буття і у власному **дійсному** відношенні до Єдиного *відповідати* святою доцільністю для Єдиного (!) даної якості життя» [13, с. 80-81] (виокремлення оригіналу – В. Б.) .

Бердяєв впритул підійшов до усвідомлення Єдиного Життя і Єдиного Буття і системної єдності світу та функціонального енергетичного люблячого зв'язку між складовими, що розкрито Наукою Єдиного Життя: «Системна єдність тканин Світобудови і їх рівнева структурованість, взаємозалежний функціональний енергетичний обмін, здійснюваний у рамках всезагальної Єдності – засадничий принцип, що дає можливості і обмеження будь-яким проявам Єдиного Життя. Все живе, свідоме і має аспектуальну системну рівневу організацію (ієрархію) в Світобудові, що забезпечує функціональну єдність розвитку Її одиниць, які проходять відповідні життєві цикли в рамках своєї структурної організації в прямому і зворотному функціональному зв'язку Індивідуальності і Єдності» [12, с. 12].

Таке розуміння обумовленості життя соціуму і світу політичного впливало із релігійної спрямованості бердяєвського світосприйняття, пронизаного есхатологічним світовідчуттям. Бердяєв переконаний, що історія, а, отже, політика, розвиток держав та політичних інститутів є драмою, яка має свої акти від першого до останнього, свій початок, свій внутрішній розвиток,

свій кінець, свій катарсис, своє звершення [5, с. 43]. Людство єдине і має свою спільну кінцеву мету, усвідомлену тільки християнством [5, с. 46]. Це рух до суспільства святих [8, с.180] і становлення Боголюдства [8, с. 179-180; 5, с. 47]. Два процеси (релігійний та історичний) в їх єдності обумовлюють «найглибше зіткнення і взаємодію Божества і людини, Божественного Промислу, Божественного фатуму, Божественної необхідності і незбагненої таємничої людської свободи» [5, с. 47]. Ці ідеї спрямованості планетарного розвитку суголосні з Наукою Єдиного Життя, зокрема, що: а) «Структура Буття визначена, Ієрархія свідомостей здійснює Єдине Життя як в малому, так і у великому [12, с. 8]. Єдине Життя складає духовну тканину Світобудови [12, с. 12]; б) «Сердечна духовна тканина Світобудови – Ієрархія Серця – контролює роботу творців Світів по всьому своєму Представництву [12, с.16]; в) «Світ людини цілком і повністю належить Єдиному Життю, і ілюзія свободи від Його законів хрест людського Буття» [15, с. 109]; г) «Свідомість, добровільно належна Єдиному Життю, Божественна за своїм рівнем і творчими можливостями» [12, с. 15]; д) «Єдина сутність – Людство проявить свій духовний принцип і буде народжувати людей , що відповідають новим ідеалам розвитку, зародженим в духовній глибині сердець їх пращурів» [12, с.7].

Держава, влада, політика, власне соціальність у Бердяєва є похідними, вторинними щодо духовності. «Потрібно йти від духовності як первинного, до соціальності, а не від соціальності, як вторинного, до духовності» [2, с. 182]. Політичне переплітається з антропологічним і є його продуктом. Якість свідомості людини, її духовність, визначає якість політики. А людина – цілісний суб'єкт духовно – душевно – тілесного в їх єдності [3, с. 17-18], Свідомість людини динамічна, а не статична. Звужуючись чи розширюючись, відкриваючись чи закриваючись цілим світам, свідомість може виходити за межі середньо-нормального затвердіння в соціумі, набуваючи станів святості, геніальності, споглядання і творчості [3, с. 17]. Долаються межі між свідомим, підсвідомим та надсвідомим з виходом у безмежність і вічність.

Троякість людини не є протиставленням душі і тіла, які належать природі, і духа, як надприродного елемента з його духовним життям. Через дух людина єднається Богом. За торжества духу душа і тіло можуть бути піднесені в духовний порядок, спірітуалізовані. Коли дух оволодіває душею і тілом, тоді людина стає цілісною. Розуміння духа як «подуву і означає, що він є енергія, яка наче сходить в людину з більш високого плану, а не єство людини». «Дух є не природа в людині, відмінна від природи душевної та тілесної, а іманентно діюча в ній благодатна потуга (подув, дихання), вища якісність людини» [3, с. 18]. Саме дух є активним і творчим початком людини [3, с. 19].

Порушення ієрархічності духу, душі та тіла є порушенням цілісності і руйнацією людини. Людина, що складається виключно із душі і тіла, є істотою природною, індивідом. Індивід в своїй поведінці детермінований зовнішніми умовами і більше підлягає загальнообов'язковому закону. Натомість особистість, за Бердяєвим, є ієрархічна цілісність духу, душі і тіла, а, отже, категорія духовна, вільна. Це мікрокосмос, універсум, а не частина або атом якогось зовнішнього цілого (космосу, суспільства, держави і т. ін.). Вона вільна

і незалежна у ставленні до природи, суспільства, держави, матеріального світу як матеріалу для роботи духу. Вона не тільки не є егоїстичне самоствердження, а якраз навпаки. Персоналізм не означає, подібно індивідуалізму, езопової ізоляції. У глибинах духу вирує внутрішнє життя. Там відбувається небесна історія, розкриваючись і розгортаючись в земному житті, земній історії [4, с. 50]. Відбувається містерія Небесного і Земного Життя, містерія взаємодії трьох початків: перетворюючої дії Божественної благодаті в єдності з людською свободою та природною необхідністю [5, с. 76]. Звідси передчуття: повинно відбутися якесь внутрішнє зрушення [5, с. 247]. Цим зрушенням є преображення соціуму в Христі – власне другий Прихід Христа як прихід Царства Небесного. Після нього «земна історія повинна знову увійти в небесну історію, повинні зникнути межі, що відокремлюють світ поцейбічний від світу і потойбічного ... як не було цих граней ... на зорі світового життя» [5, с. 246]. Тоді «історія повернеться в глибину, як момент одвічної містерії Духу» [5, с. 248].

Держава належить гріховному світу, царству кесаря. Її принципом є примусове володарювання людини над людиною [2, с. 211]. Вона не може бути сильною і стійкою через свою дуальність, бо заражена гріхом і відображає гріх, водночас ставить зовнішні межі злій волі, борючись з наслідками гріха. Держава не схожа з Царством Небесним, де все по іншому, де замість відносин володарювання є відносини любові. Держава примусово підтримує мінімум добра та справедливості не через любов до доброти чи з доброти, а щоб уникнути хаосу і розпаду. Держава стоїть під знаком закону, а не благодаті.

Темний початок будь – якої (монархії, демократії, теократії) держави – це прагнення до сили і могутності, пристрасть владолюбства і тиранії, що потурає душею людини та її свободою. Не існує ідеальних форм держави. Всі утопії досконалої держави хибні в своїй основі. Можливі тільки відносні покращення. «Ідеальне ж, досконале життя є кінець влади людини над людиною, взагалі будь-якого примусу влади, навіть влади Божої, бо і Бог лише для грішного світу може представлятися владою» [2, с. 212].

В Царство Небесне йде і може увійти тільки особистість, а не держава, бо вона (державна) не є благодатне царство любові, і тільки частково пов'язана зі свободою і правом, з вічною тенденцією до їх порушення. Державній владі притаманні неправдивість, несвященність, деморалізуючий вплив, розковування пристрастей і безсвідомих інстинктів. Будь – яка «влада розпалює хіть» і тільки «надзвичайна моральна і духовна висота» [2, с. 212], яка вкрай рідкісна серед можновладців, убезпечує від похоті. Звідси, за Бердяєвим, у етичному вимірі влада є обов'язком і тягарем, а не правом і домаганням. А оскільки цього не дотримуються, то в явищах влади нема теофанії, тобто богоявлення.

Суспільство, держава, нація, світове співтовариство – надособистісні, колективні об'єктивні особистості. Вони є ілюзіями, породженнями об'єктивної неможливості подолати рабські пута царства природи, де людська природа відчужується. Бердяєв переконаний, що існують тільки суб'єктивні особистості, а об'єктивних нема. І тут суб'єктивна особистість постає перед дилемою – залишатися вірною власному духовному зв'язку з

Богом і обирати внутрішній духовний шлях або ж обирати зовнішній шлях об'єктивації з втратою своєї людської природи. Внутрішній духовний шлях вимагає постійного самовизначення, постійного подолання власних меж (трансцендетування) і переходу до трансуб'єктивного (духовного, але не об'єктивного) світу, що Жива Етика називає Тонким і Вогняним Світами, а християнство світами ангельськими і Вищими Світами. Власне це життя в свободі, яке веде до зустрічі з Богом, з духовною природою інших особистостей, до їх екзистенційного спілкування і творення комюнітарної спільноти, що протилежна об'єктивному світу.

Зовнішній шлях об'єктивації є внутрішнім відлученням від своєї духовної сутності і веде до об'єктивації, в поцейбічне царство кесаря з втратою особистості, відчуженням своєї людської природи, де держава і суспільство своїми формами, нормами, інститутами, відносинами, приписами занурюють людину в об'єктивний світ зла, несвободи, несправедливості і багатостороннього рабства людини (у буття, у Бога, у природи, у суспільства, у цивілізації, у держави, у церкви, у власності, у грошей, у колективізму, у націоналізму та війни).

Та навіть в історично даному світі рабства і несвободи (суспільство, держава, закон), який своїм темним громадам вкрай ускладнює простір творчості для особистості, все ж є можливість діяти внутрішньо вільно завдяки цілісності духовної природи людини – совісті (цілісності духу, душі та тіла). Совість – духовний, надприродний початок в людині, «орган сприйняття релігійного одкровення, правди, добра, цілісної істини» [2, с. 180], серцевина людської природи або «серце в онтологічному, а не психологічному сенсі слова... джерело оригінальних, першородних суджень про життя і світ» [2, с. 180], «та глибина людської природи, на якій вона стикається з Богом, де вона отримує звістку від Бога і чує голос Божий [2, с. 179]». В ній дотикаються свобода і благодать. «І те, що теологія називає дією благодаті на людську душу, є пробудження її глибини, спогад про Божественне джерело життя [2, с. 180]». Зовнішнє – соціальні групи, громадська думка, залежності (економічна зокрема) сильно спотворює, а не визначає совість. Та вони не спроможні утиснути людину як соціальну істоту, яка самовизначається із глибин духу. Тоді вона здатна бути вільною, «бути стоянням перед Богом». Власне бути соціальною чи політичною істотою означає визначати себе щодо суспільства, питань соціальних чи політичних з духовної свободи [2, с. 182]. «В дійсності, цілком достатньо просто постійне власне Знання Єдиного Життя для того, щоб всі еманції людини були позитивні, в Плані Єдиного Буття», – наголошує Наука Єдиного Життя [13, с. 15].

В нерозумінні онтологічної природи людини Бердяєв вбачав онтологічну обмеженість лібералізму, демократії, свободи та прав людини. І в лібералізмі як ідеології, і в демократії як політичній практиці зовнішня свобода, на переконання мислителя, підміняє собою свободу в духові. Саме в духові як глибині людини (власне істинній людині за Сковородою) міститься початок звільняючий. Напрошується висновок, що свобода приходить не з зовні, а зсередини, не завдяки зовнішній революції, а через духовну революцію. Не

можна звільнити раба, якщо він не звільнений внутрішньо, якщо він у полоні власних ілюзій чи пристрастей. Свобода від внутрішніх кайданів веде до царства свободи духу. А дух – це дихання благодаті, зустріч Бога і людини, прояв Бога в людині (за Бердяєвим), свідомість, запліднена любов'ю до Єдиного Життя (згідно Постулатів Єдиного Життя), Атман індусів, Свідоме Ви – чиста свідомість [10]. Тому права людини передбачають права Бога, стверджує Бердяєв, і найперше права Бога в людині, права божественного в людині, її богоподібності і богосинівства [7, с. 147].

Бердяєв додає, що безкінечність прав людини обумовлена безкінечністю людського духу, глибина якого входить в божественну дійсність [7, с. 147]. Особистість людини не самодостатня сама в собі, а передбачає буття Бога і божественних цінностей. Такі міркування дають підстави розуміти права людини як права Бога. Права людини – це право Бога виразити себе в людині і через людину, піднести людину до боголюдини. Право Бога в людині стає правом людини дозріти до богосинівства, боголюдини. Права людини – це права Бога в людині як своєму творінні і права людини як суверена власної волі добровільно внутрішньо прорости до своєї місії сина/дочки Бога, набувши ту свідомість, той розум, який є в Христі.

Держава і демократія, попри бердяєвські інвективи на їх адресу, за належних умов стають зовнішніми формами внутрішнього дозрівання громадян та всієї нації до своєї духовної якості, аж до виконання ними своєї індивідуальної та колективної (національної) благодатної місії. В цьому виправданні й роль держави та демократії. Це можливо, якщо духовні аристократи почнуть обіймати належні їм позиції в усіх сферах життя соціуму. Держава повинна бути обмежена духовним життям і підкорена духовному життю [7, с. 178], що вимагає виховання демократії. Значення демократії – в набутті досвіду життя в демократії. А вже сам досвід повинен навернути людину до Бога.

В еволюційній оптиці Бердяєва держава бере початок від божественного витоку, затьмарившись згодом в природному доккіллі. Він визнає походження фараонів від богів як провідників волі Неба, що дозволяло їм використовувати державу як інструмент приборкання нищої природи людини, допомагаючи їй та суспільству підніматись вгору еволюційною драбиною духовного розвитку. Циклічний зсув призвів до інверсії влади. З божественного інструменту Небесної ієрархії вона виродилась в об'єкт обоготворення й поклоніння в особі цезарів, які вже не володіли божественним (духовним) аристократизмом, проте претендували на нього. Християнство поклато край претензіям егоїстичної природи можновладців через світло Христа – вираз нескінченності природи людського духу. Влада, ні світська, ні історичної церкви, вже не може претендувати на всю глибину людини. Тобто, духовний ріст людини через Христа обмежив претензії держави та церкви на абсолютність щодо людини. Та допоки людина не обпалена другим приходом Христа і не прийшло Царство Небесне, примус і право, а не тільки любов повинні бути основою держави [6, с. 90]. Царству несвободи (кесаря) принципово протистоїть надісторичне царство Духа і свободи людини. Подолання дуалізму людини (роздвоєння

людини як індивіда і як особистості), світу (Царство Духу і царство кесаря) і держави (творить зло і обмежує зло правом і владою) мислитель вбачає в новій містиці, яка глибше релігії і повинна об'єднати релігії. Тоді уможлиблюється перемога над помилковими формами соціальної містики – комунізму чи держави всезагального благоденства, перемога царства Духа над царством кесаря. Отже, вихід до свободи - в месіанській есхатологічній містиці, звернутій до людей та світу в її світоглядній (нове світобачення), гностичній (набуття гнозису як живого відчуття живого Бога через подолання просвітницького розуму завдяки Логосу), методологічній (повинна стати методом і засобом очищення світу для його просування до суспільства святих), аксіологічній (цінність особистості та її духовної свободи і творчості), перетворювальній (преображення як внутрішнє обпалення людини любов'ю благодаті Логоса), праксеологічній (становлення людини відкритими дверима для приливу (експозиції) божественних енергій (космічної енергії, лібідо, Святого Духу) у фізичний світ для його піднесення до рівня Царства Божого) функціях. Без цього будь – яка спроба побудови християнської держави неминуче буде царством безособової об'єктивації і виродиться в папоцезаризм (претензії папи на верховну владу) або в цезарепапізм (підтримка московською церквою царів, генсеків, президентів).

Насамкінець, назвемо деякі неподолані Бердяєвим власні ілюзії: християноцентризм; протиставлення матеріалізму та ідеалізму; гіпертрофія церкви та релігії як інститутів звільнення соціуму і недооцінка демократії, громадянського суспільства, громадської думки та інституту моральних авторитетів; догматизм щодо: а) другого приходу Христа, який насправді є становлення колективної Христосвідомості та Буддосвідомості людства як самосвідомої індивідуальності; б) Ісуса як єдиного, а не одного з Синів Божих; заперечення реінкарнації; гіпертрофія та ілюзія щодо особистості, яка, з позиції Науки Єдиного Життя, є незакономірністю, що йде проти русла Єдиного Життя, на відміну від закономірної індивідуальності. Власне «прозріння – поглиблення внутрішнього життя, «зхлопування» особистості і виявлення себе «всередині» Єдиного Життя – повинно відбутися з кожним» [12, с. 12]; невідчуття ролі України, зокрема в звільненні росіян від імперської великодержавності, попри народження і становлення Бердяєва в Україні; зневіра в можливість держави бути інкубатором дозрівання духовно зрілих; обмеженість творчості, в якій мало місця політичній творчості як виразу божественної природи людини та суспільства.

Долаючи ортодоксію християнства та науки, Бердяєв усвідомив (прозрів): 1) наявність онтологічних реальностей (індивідуальностей), зокрема держави, нації, народу, людства, співвідносних з космічним божественним життям; 2) залежність належного чи спотвореного розвитку й функціонування держави, демократії, політики, прав людини від: а) ієрархічної якості людського розуму – дуального (роз'єданого з Єдиним Життям Єдиного через відрив душі і тіла від духу, притаманного індивіду) чи не дуального, у всій повноті вираженого в Розумі Логоса, в Розумі Христа, та властивого, за Бердяєвим, і особистості (насправді індивідуальності), коли дух, душа та тіло

єдині; б) відповідного світогляду (матеріалістичних політичних ідеологій чи містичного християнства, а насправді – особистісного чи філософії Єдиного Буття). Підійшовши впритул до поняття Єдиного Життя, Бердяєву не вдалося сповна зрозуміти індивідуальність як прояв закономірної божественної структури Єдиного та подолати ілюзію щодо особистості, яка, з позиції Науки Єдиного Життя, є незаконімірністю і підлягає корекції з боку Законів Єдиного, бо спотворює своїми амбіціями природний розвиток, зокрема політичний та існуючі політичні інститути, відносини, норми.

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. М.: Наука, 1990. 224 с.
2. Бердяев Н. О назначении человека. URL: http://www.odinblago.ru/filosofiya/berdyayev/o_paznacheni_cheloveka/7/(дата звернення: 4.03.2020).
3. Бердяев Н. А. Проблема человека. *Путь*. 1936. № 50. С. 3-26. URL: <http://odinblago.ru/path/50/1> (дата звернення: 4.03.2020).
4. Бердяев Н. А. Самопознание: (Опыт философской автобиографии). М.: Международные отношения, 1990. 336 с.
5. Бердяев Н. А. Смысл истории. Париж: Умса – press, 1969. 269 с. URL: http://www.odinblago.ru/smisl_istorii (дата звернення: 4.03.2020).
6. Бердяев Н. А. Смысл творчества. *Бердяев Н. А. Философия свободы – Смысл творчества*. М.: Издательство «Правда», 1989. С. 250-607.
7. Бердяев Н. А. Философия неравенства. М.: ИМА-ПРЕСС, 1990. 228 с.
8. Бердяев Н. А. Философия свободы. *Бердяев Н. А. Философия свободы – Смысл творчества*. М.: Издательство «Правда», 1989. С. 9-249.
9. Бердяев Н. А. Proetcontra. СПб: РХГИ, 1994. 573 с.
10. Знание вашего божественного плана через кристалльную структуру божественного руководства. URL:<http://in-path.com/znanie-vashego-bozhestvennogo-plana-cherez-kristalnuyu-strukturu-bozhestvennogo-rukovodstva/>(дата звернення: 4.03.2020).
11. Ключи братства. *Книги Единой Жизни*. Чернівці, 2011.
12. Моргунова О. А. Вехи будущего / *Книги Единой Жизни*. Чернівці, 2011. URL: [htt // postulates.org / zip/ 10/ pdf](http://postulates.org/zip/10/pdf) (дата звернення: 4. 03. 2020). *Наука Единого Бытия / Наука Единой Жизни*. Чернівці, 2009. С. 3-163.
13. Постулаты Единой Жизни. *Наука Единой Жизни*. Буква Закона. Чернівці: ВІЦ «Місто», 2014. С. 165-190.
14. Радость Бытия / *Книги Единой Жизни / Агни Йога*. Книги Будущего. Чернівці, 2011. С. 103-114.

В. Буркало

ПОЛІТИКА І СВЯТІСТЬ ЯК СЛУЖІННЯ В ПОГЛЯДАХ МАКСА ВЕБЕРА

Україна і світ, здавалось би, балансує в хиткій рівновазі. Ціннісні засади цивілізації зазнають ерозії. Олігархічний реваншизм після двох Майданів, криза Євросоюзу, російська агресія, ледь не тотальне втручання у виборчий процес сусідів та західних демократій, агресивна цинічна брехня її імперської пропаганди, підкуп західних еліт (шредеризація), торгові війни західних союзників, корупція, подвійні стандарти та офшорні оборудки світового істеблішменту на тлі бідності, знедоленості мільйонів епідемії вимагають світоглядних й етичних орієнтирів в політиці. Циклічність подібних зрушень та їх осмислення на попередніх циклових відрізках вченими та мислителями, зокрема М. Вебером, актуалізує потребу нового прочитання чи зміни ракурсу погляду на потенціал їх ідей та пропонованих шляхів одужання, пошуку облагородження та одухотворення політики. Публічна набожність політичної

еліти, її підтримка церковною верхівкою, як у випадку В. Путіна чи В. Януковича, і їх нехтування цінністю людського життя дисонує з сутністю християнства. Постає проблема політики, публічного управління і святості як служіння.

Мета даної статті – розкрити співвідносність між святістю та політикою як сфер прояву мудрості служіння людського духу, природу їх розбіжностей та міру суміжності розуміння ними служіння, можливі точки дотику і збігу та евристичний потенціал теоретичних конструкцій М. Вебера в їх аналізі.

В українському філософському просторі подолана інерція комуністичного табу на поняття «святості» [15, с. 573]. Проте категорія «святість» в наукових розвідках зустрічається доволі рідко, і політологія не виняток. Й це не дивно, з огляду на домінування матеріалістичної традиції в філософії за радянських часів та в науці загалом. Сама ж категорія має розмаїті свої виміри. Філософський, естетичний, етичний та релігійний аспект категорії «святість» були предметом аналізу М. Бердяєва [2; 3; 4; 5], П. А. Флоренського, соціологічний – П. Сорокіна, історіософський – А. Тойнбі. П. Сорокін – засновник чиказької школи соціології, досліджував соціологічні аспекти святості та її вплив на трансформацію соціуму [13, с. 128, 156-158]. В. Н. Топоров розглядав історичні аспекти святості як феномена духовної культури, пропонуючи своє тлумачення семантики агіографічних джерел [14]. В дисертації П. В. Ляшенко проаналізовано взаємозв'язок святості та краси в філософсько-етичних поглядах М. Бердяєва та Флоренського [9]. Та для нас важливим є саме політичний вимір святості, який майже не зустрічається в літературі.

З наукового рівня свідомості досягнути проблематику політики і святості намагався М. Вебер, з політико-філософського – М. Бердяєв. З падінням ідеологічної завіси творча спадщина обох мислителів стала предметом дослідницького вивчення та аналізу на пострадянському просторі. І хоча основні положення їх світобачення загальновідомі, все ж деякі інвективи та зауваги як М. Вебера, так і Н. Бердяєва залишаються в затінку, а проблематика співвідношення святості й політики як в їх творчості, так і загалом як політологічна проблема по суті не ставиться. Пояснюється це широтою охоплюваних ними проблем, глибиною аналізу, а також вибірковістю та зосередженістю дослідників на їх провідних ідеях, звиканням до властивого їм наративу, почасти й через притаманні людині, науковці не виняток, світоглядні настанови чи навіть методологічну упередженість та стереотипність мислення. В цьому зв'язку слушним є висновок перекладача праць М. Вебера українською мовою О. Погорілого: «Запорука неминущості Вебера – у його методологічній віртуозності та аксіологічному поліфонізмі. Думка його завжди цуралася догматичної однозначності, вражаючи читача своєю глибиною, афористичною формою і багатоваріантністю можливого подальшого розвитку і тлумачення. Може, саме завдяки цьому ми й сьогодні з певністю кажемо: Вебер – надовго» [11, с. 495].

Оглядаючись на еволюцію політики як явища, спостерігаємо її олюднення, гуманізацію, одухотворення. Проте в розрізі сьогоднішніх реалій –

святість політики видається як бажане, але неймовірно далеке прийдешнє. Тут «неймовірно» проступає як : а) те, чому не ймемо віри, як брак самої віри в таку перспективу; б) і як гранично мала ймовірність. В обох випадках – це погляд на проблему з нашої теперішньої перспективи, з сьогоденного нашого стану розуму, почуттів, вірувань та уяви. Коперніканський переворот з гео – на геліоцентричну оптику бачення унаочнив революційну інверсію ментально-почуттєвих станів, коли любов до істини через віру в іншу можливість розширила уяву, в якій проріс науковий тип раціональності, що змінив раціональність релігійної ортодоксії. Інтуїтивне осяяння дозволило проникнути новим ідеям в ментальні поля Дж. Бруно, Коперника. З'єднавшись з вірою в їх індивідуальному несвідомому, ідеї пройшли крізь сито раціоналізації їх власної рефлексії. Ілюзії віри відсіялись і залишились зерна, трансформовані в індивідуальні знання, що набули поширення в колективному свідомому.

В праці «Протестантська етика та дух капіталізму» М. Вебер торкався проблеми святості побіжно, аналізуючи ідеї, вартості та настанови протестантських деномінацій в їх сприянні становленню нового духу в соціумі. Кожна з них вносила свою варіативність в усвідомлення святості як стану наближення до благого життя. По суті в згаданій праці Вебера святість постає як чинник трансформації людини, окремих спільнот, соціуму та західної цивілізації загалом. На індивідуальному рівні, зауважує Вебер, святість в розумінні протестантів – це «перетворення людини завдяки сходженню на неї Божої благодаті» [8, с. 203]. Наслідком індивідуальної трансформації на соціетальному рівні, в уявленнях пуритан, є підняття людини із природного стану в стан благодаті завдяки постійній рефлексії життя [8, с. 132]. Для них рефлексія – засіб подолання «statusnaturae». Етично перетлумачивши, зазначає Вебер, Декартово«*cogito, ergosum*», пуритани раціоналізували етику і життєву поведінку, звільнивши її від ірраціональних інстинктів, залежності від впливу природи та світу речей і підпорядкували життя і дії людини певній планомірній волі, постійному самоконтролю та перевірці їх етичної значимості. [8, с. 133]. Кальвінізм, де святість постає як система, а не окремі добрі справи [8, с. 132], сприяв, за Вебером, витісненню духовної аристократії (святих) ченців поза світом духовною аристократією в миру [8, с. 135]. Організаційне переструктурування завдяки реформації призвело до перенесення раціональної християнської аскези і методики життєвого устрою з монастирів в світське професійне життя [8, с. 204]. Вебер наводить також істотні положення ідейного обґрунтування професійно – практичної значимості святості у пієтизмі: 1) методичне поглиблення віруючим стану власної святості, її зростання і контрольоване законом зростання і вдосконалення є ознакою благодаті; 2) у святому, який досягнув досконалості таким способом, діє провидіння Боже; внаслідок терплячого чекання і методичних міркувань святому відкривається Божа воля [8, с. 144]. Отже, у Вебера, святість постає не стільки в якості мало досяжного ідеалу для аскетів, скільки цінність, життєва настанова на яку дозволяє досягти успіху в праці і набути благодаті. А праця для протестантів – засіб примноження слави Божої як професійне покликання і водночас засіб

переконатися в своїй обраності. Методичність зусиль різних протестантських конфесій щодо орієнтації, по суті, на святість як системи: а) рефлексивних зусиль, як ідейне осягнення; б) етичних, як звершень в чеснотах; в) психологічних, через перетворення своїх почуттів та емоцій; г) практичних, як спрямованості на досяжності перебування в святості завдяки належному виконанню свого професійного покликання – якраз і кристалізували на певному історичному відрізку «дух капіталізму». То ж у внутрішньо – психологічному відношенні святість в її процесуальному вимірі є сублимацією ідеалу в цінність, а, відтак, в установку (з виробленням відповідних психологічних якостей та рис характеру) і засіб перетворення себе та досягнення професійного успіху.

Політико-етичний вимір поняття святості побіжно проступає в праці М. Вебера «Покликання до політики». Типологічна соціологічна конструкція Вебера така: діяльність – мета й засоби – професійні якості – сенс діяльності – віра – етос професії – етичні парадокси – моральна дилема – моральний вибір – наслідки для людини та групи зі знаком +/- для кожного з означених елементів конструктору, коли в підсумку (+) означає покликання до професії, а (–), навпаки, професійна непридатність. Специфіка діяльності обумовлює специфіку решти елементів. Нагадаємо, за Вебером, специфіка політики (легітимне використання насилля): 1) потребує від політика таких якостей: а) пристрасної відданості суті справи; б) почуття відповідальності; в) окоміра – здатність з внутрішньою зібраністю і спокоєм віддатися справі, дистанціювавшись від речей та людей, зокрема і від себе; 2) має свій сенс – служіння справі; 3) зумовлює етос з двома протилежними світоглядно – етичними максимами (етика переконання та етика відповідальності); 4) породжує етичний парадокс, пов'язаний з ціннісною орієнтацією на благо мету («шляхетні наміри») [7, с. 179] і необхідністю використання влади (засіб), «за якою стоїть примус» [7, с. 178]; 5) ставить політика перед дилемою – як досягти мети, уникаючи насильства; б) вимагає морального вибору між досягненням мети і застосуванням насильства; 7) однаково призводить до негативних наслідків за орієнтації на будь-яку з протилежних максим: а) податкового насильства, втрати гідності, затьмарення істини, розпалювання пристрасей, відмови від будь-якого спротиву, від виборювання громадянами своїх прав, врешті до втрати відповідальності за небажані непередбачені наслідки внаслідок дії каузальних, як і в науці, зв'язків абсолютної етики у випадку дотримання етики переконань; б) задоволення мотивів (забаганок) свого почту, зиску як нагороди (внутрішньої та зовнішньої) за підтримку свого вождя, супроводжуючись спустошенням, опредметненням підтримки, духовною пролетаризацією і загрозою спасінню душі за етики відповідальності.

В заданій Вебером політико – етичній топології святість вимушено постала б як інстанція вибору в ситуації дуальної колізії. Вибір будь-якої альтернативи веде до втрати святістю своєї чистоти, редукації святості до дуальної свідомості, а, отже, втрати святості як такої. Звідси висновок Вебера, що святість є поза і над політикою. Місця для святості в просторі прийняття політичних рішень нема. Вчений доволі категоричний: «Хто шукає спасіння

своїї та інших душ, той шукає його не на шляхах політики, в якій цілком інші завдання – такі, що їх можна розв'язати тільки вдаючись до насильства» [7, с. 187]. То ж в святості інший онтологічний статус і завдання.

Гіпотетично, «святий політик» залишався б святим за умови, якби він повсякчас своїм авторитетом міг би піднімати політиків та громадян за межі дуальності, попри їх потрапляння в пастку етичного парадоксу завдяки власній дуальній свідомості. Це потребує від останніх: а) або беззастережно слідувати за авторитетом, що А. Тойнбі назвав мімезисом; б) або ж вимагає від політиків та громадян внутрішньої аксіологічної революції, яка призведе до революції онтологічної. Це перехід на шкалі від «гріховності» дуальної свідомості до «святості» «віртуозів акосмічної любові до людей та доброти», перехід від сина людського до сина божого в підсумку. Сам процес аксіологічного транзиту (вихід з печери у Платона, преображення в християнській термінології, набуття стану зміненої свідомості в термінології академічної науки, набуття символічного капіталу у Бурдьє) дозволяє побачити проблемну (конфліктну) ситуацію в політиці в іншій оптиці, шукаючи вихід максимального ненасильницьки. Нова якість свідомості дозволяє це робити, бо неможливо вирішити проблему в тому стані свідомості, що її породила. Якщо свідомість суб'єктів політики не розширилась і не трансформувалась, прозріння решти не настало, внутрішня душевна конфліктність проривається на поверхню і вимагає застосування сили для її приборкання, то світоглядний конфлікт між «святим» та політичними акторами неминучий. За відсутності належної духовної висоти, політичні актори недостатньо захищені від впливу деструктивних диявольських, як їх називає М. Вебер, сил. Любов святих дезінфікує і звільняє простір від них. Насильство робить політиків та громадян вкрай вразливими щодо такого впливу. І про це, зазначає Вебер, «перші християни досить точно знали» [7, с. 184-185]. Саме цей разючий розрив в рівнях свідомості і неможливість мирно вирішувати суперечки через недостатню зрілість суб'єктів політики унеможлиблюють, як це впливає з логіки міркувань Вебера, безпосередню участь святих в політиці.

Застосування насильства – демаркаційна лінія розмежування між святістю і політикою. Пророки та апостоли, за Вебером, це ті, хто структурували поведінку людей завдяки своїм особистим якостям. Ці якості сприймалися як дар божий, харизма. Сила якостей в їх сполученні як шляхетність і утворює святість. Святість наділена силою переконання поза владним примусом, видозмінюючи поведінку тих, хто цю святість спромігся відчувати, почути чи побачити і прийняти. Харизма пророків, апостолів – відблиск святості в дзеркалах людського сприйняття, а не її квінтесенція. Харизма пророків є закономірним наслідком святості, а не її причина. Найвищим виявом святості, її квінтесенцією, як це можна зрозуміти з висловлювань Вебера є «акосмічна любов до людей та доброта» [7, с. 188], проявлені Ісусом, Франциском Асиським та Буддою. Називаючи їх віртуозами любові та доброти, свідомо чи підсвідомо М. Вебер підносить їх діяльність до мистецтва, яке передбачає гру, імпровізацію, залучення в ситуацію дії, розчинення в ній через злиття і з тим, з чим дієш (Любов'ю) і з тим, стовно кого

дієш (людьми), а не розрахунок розуму. Напевно це злиття воєдино і відчувається як благодать, її набуття, піднесення, як ентузіазм, «мана» в термінології К. Юнга, а їх носії – як ті, хто нею обдаровують, будучи самі наділені даром, який вільно і щиро віддають.

Вебер не пояснює зміст вжитого ним терміну «акосмічна любов». Можна припустити, що значення частки «а» прикметника «акосмічна», як зазвичай, вказує на дещо протилежне щодо вираженого в корені слова, подібно до «теїзм»–«атеїзм», «гностицизм»–«агностицизм», «перцепція»–«аперцепція» чи відповідно «гностик»–«агностик», джива (душа) – аджива (матерія) і т. ін. Однак таке припущення передбачає взаємозаперечення, що у випадку любові (космічної та акосмічної) вимагає прояснення. На нашу думку, під терміном «акосмічна» Вебер розуміє те, що перевершує космічне, зовнішньо проявлене і видиме, подібно до того, як Сковорода сприймав космос як зовнішнє тіло світу, а Бога – його внутрішню суть. Тоді «акосмічна любов та доброта» – божественна якість любові, яку проявляли Ісус, Франциск і Будда, і яка перевершує людську любов, водночас є її запереченням, бо людська любов умовна, а божественна безумовна. Цим Вебер наголошує на трансцендентний характер такої любові. Їх, Франциска, Ісуса, Будди, – царство «не від світу цього» [7, с. 188]. Саме ця трансцендентна якість любові є головним засобом, з яким працюють віртуози (митці) любові (чи герої любові у П.Сорокіна [13, с. 152]) і завдяки якому можна досягти спасіння душі як смислу їх діяльності в «цьому світі» [7, с. 188]. Засіб не від цього світу, проте дієвий в цьому світі. Відмінність в засобах – любов і доброта до людей і влада як примус – відрізняє святих від політиків. Політикам, з одного боку, бракує любові до людей, з другого – жертвності винести невдячність тих, турботу і піклування про кого вони виявляють. Тоді вони вимушені вдаватись до примусу. Святі і люблять безумовно, і несуть тягар невдячності («Підстав йому і другу щоку!») незрілих духом. В інтерпретації Вебера підставляння другої щоки є виразом «етики відсутності гідності», яка «має сенс хіба що для святого» [7, с. 180]. Відповідно маємо відмінні позиції розуміння гідності людини. Дані позиції відображають різні стани розуму та стани почуттів і контроль свідомості над ними. Те, що викликає усвідомлення втрати людської гідності і активізує негативні почуття у пересічної людини, святим сприймається, відчувається та інтерпретується його розумом в іншій логіці. Це логіка перевихованого розуму та перевихованих почуттів. Звідси інша реакція на біль, концентрація не на собі, не на своєму его, якого вони майже позбулись, а на реактивності розуму кривдника, інтерпретаційних особливостях його раціо, сканування його психічного стану і можливе залучення до «царства не від світу цього», до якого в нападника нема доступу через його стан свідомості, але доступ до якого є у святого завдяки акосмічній любові і контролю за власним станом свідомості. Їх любов єднає два світи, є засобом преображення насильників. Маємо позицію «здорового глузду», де зазнати кривди і не відреагувати насильством є втратою людської гідності і позицію «перевихованої», зміненої акосмічною любов'ю свідомості, коли гідність визначається спроможністю бути мостом між світами, підтримуючи і розвиваючи цілісність єдності світів, їх зближення, гармонізацію

та злиття. Різні стани свідомості, різні типи раціональності і різні сенси. Пояснюючи сенс відсутності гідності в її мирській інтерпретації для святого, Вебер уточнює: «Це означає: слід бути святим у всьому хоча б у намірах, слід жити так, як жили Ісус, апостоли, Франциск та подібні до нього, – лише тоді етика має сенс, тоді вона є втіленням якоїсь гідності. У протилежному разі – ні» [7, с. 180]. Ширше розуміння святими гідності дозволяє їм бачити онтологічну гідність будь-якої людини, навіть кривдника, допомагаючи людині набути «адекватної конструкції за їх образом та подобою» [7, с. 188]. Прикладами такої святої конструкції Вебер називає «фігури Платона Каратаєва та святого Достоевського» [7, с. 188]... Канон «Люби!» – імператив святого. Канон «Не вбий!» – для всіх, політиків також.

Однак процес такого переструктурування свідомості є тривалим, передбачає добровільність залучення до настанов духовних наставників, душевну потребу в них, що неможливо без певної готовності бути в якості учня. Політик ж має справу і з тими, для кого агресивна реактивність нерідкісна і для кого політична влада, закон і авторитет є внутрішньою потребою їх психіки [10, с. 24] як зовнішні засоби впорядкування їх поведінки. М'якість щодо них сприймається як слабкість. Та навіть проявляючи повсякчас стриманість, чимало людей збурюються в кризових ситуаціях, засвідчуючи наявність глибоких ран в своїй психіці. Тому Вебер радив зважати на реальність життя, винести внутрішньо цю реальність і внутрішньо залишатись на належній висоті. Дана висота вивисується і над масовою свідомістю, і над партійними чи корпоративними інтересами. Вона вимагає духовне, у Вебера етичне, розрізнення за межами его. Її досягає зріла людина – політик, яка має покликання до політики. Вона діє не за принципом дуальної свідомості «або»–«або», а за принципом доповнювальності «і»–«і» завдяки взаємодоповненню етики переконання та етики відповідальності. Покликання є дією святого духу на людину і її зустрічна готовність гідно відповісти на поклик. Такий висновок впливає із вживаних Вебером християнських лексем для експлікації поняття «покликання політика». «Гріх проти святого духу його [політика – В. Б.] покликання починається там, де прагнення до влади стає неділовим», зауважує Вебер [7, с. 174]. Поклик в термінології А. Тойнбі є викликом святого духу для свідомості людини. Відгук свідомості (душі) може бути позитивним – ділове прагнення до влади, або негативний – неділове, звідси гріховне. Увага непокликаного концентрується на собі як «особисте самозахоплення», а не на служінні справі. Байдужість до суті справи і безвідповідальність – два гріхи, за Вебером, в політиці. То ж байдужість, безвідповідальність, особисте самозахоплення, неділове прагнення до влади – риси характеру, які опираються святому духові. Вони роблять політика непокликаним і професійно неуспішним чи навіть небезпечним, бо він може легко стати жертвою своїх ілюзій. Для успішності потрібно, щоб святий дух ніс для людини поклик, вона його почула, позитивно відгукнулась і належно виконувала. Перебування в спілкуванні зі святим духом є запорукою успішності. Тоді прагнення до влади і її здійснення є виконанням внутрішнього обов'язку. Обов'язку не тільки перед суспільством, конкретними громадянами, а насамперед перед святим духом – іпостасю Бога, а

відтак перед Богом. В інтерпретації індуїзму такий обов'язок є дхармою, про яку згадує і Вебер. Сковорода це називає сродною працею. Чим спілкування повніше, глибше і триваліше, тим відповідальнішим, небайдужим до суті справи політик є, тим повнішим є відчуття служіння. Постійне перебування в спілкуванні є перебування в потоці святого духу. Негативні риси характеру чи недосконалі прояви свідомості переривають цей потік. Можливості самовираження стають обмеженими. Налагодження і підтримка спілкування – умова успішності і творчості. Вебер про це прямо не говорить, проте такі міркування випливають з логіки його суджень. Свідомо чи підсвідомо Вебер вказує на спорідненість між святими або ж тими, хто прагне божої благодаті і всіма людьми, які мають поклик святого духу до своєї професії, зокрема до політики. Бо благодать в християнському світосприйнятті є прояв дії святого духу, його сходження в храм людської душі. Стягати святого духу є одним із шляхів набуття святості. Святість – результат набуття «дарів духу святого», «це власна Любов до Єдиного і власна свята відповідальність за Єдине Буття» [виокр. оригіналу – 1, с. 44]. То ж професійне ставлення до праці з відчуттям служіння, хай навіть людина не усвідомлює своє спілкування зі святим духом покликання до професії, еволюційно наближає кожного до налагодження тісніших зв'язків зі святим духом і тими, хто цей дух святості випромінює як свій дар світові. Політикам, оскільки вони, за Вебером, пов'язані з примусом, потрібно про це пам'ятати свідомо.

Звернемо увагу на два моменти, які є предметом менш прискіпливої уваги політологів. По-перше, що приховує веберівський афоризм, що політика – «це могутнє повільне буріння твердих пластів», яке в кризових ситуаціях потребує «вождя», навіть «героя», а від «покликаного політика» «твердості духу»? [7, с. 191]. Відповідь, здається, очевидна, «тверді пласти» – це якість людської свідомості, точніше егоїстична неякісність свідомості. Перехід від авантюрно – грабіжницького до раціонального капіталізму, як справедливо відзначають дослідники творчості Вебера, якраз і є частковим приборканням его еліти і колективного его мас завдяки світоглядним зсувам у свідомості протестантів [11, с. 492-493]. Світоглядні зміни, з черговим частковим подоланням его, закріпились ціннісною та нормативною раціоналізацією поведінки. Послаблення его посилює світло Христа, Будди. Свідомість просвітлюється. Її шари стають витонченіші. Чесноти увиразнюються. Нова якість – христосвідомість (буддосвідомість) [6] як вияв архетипу самості за К. Юнгом [17, с. 203-238], нарощується. В цьому суть духовної революції як революції світоглядної, аксіологічної, психологічної, етичної, нормативної в їх синтезі з новою онтологією буття в підсумку. Але політика як «повільне буріння» «твердістю духу» «твердих пластів» его передбачає: а) уже наявне вивищення (світоглядне, ціннісне, психологічне, етичне, нормативне, окрім фахового) політика над груповим его еліти і его мас, уникаючи олігархізації та популізму як дуальних крайнощів; б) непохитну, тривалу, послідовну та виважену трансляцію в групову та масову свідомість набутих чеснот; в) низка таких мікро– та макрорівневих смислових революцій і є висхідною спіралі еволюції, підносячи дух людини до святості в інтерпретації екзотеричного

християнства, або ж від «синів людських» до «синів божих» в інтерпретаційній смисловій системі езотеричного християнства. По-друге, Вебер, спостерігаючи ейфорію й максималізм лівих радикалів в Німеччині в 1918 р., прогнозував три типи поведінкових реакцій після емоційних революційних збурень: а) озлоблення (ресентимент); б) міщанське самовдоволення і примирення з повсякденністю, як це сталося з більшовиками і яке ми спостерігаємо й серед деяких українських «революціонерів» (Л. Черновецький, В. Касків і їм подібні постмайданівські лідери); в) розчарування в політиці і містична втеча від світу як шлях внутрішнього преображення подібно до ченця Зосіми у Достоєвського чи преображення під благодотворним впливом Каратаєва. Перше посилює деструктивність характеру (внутрішню і зовнішню) та темних провіденційних сил. Друге – формує контреліту, зберігаючи духовний статус-кво, на подолання якого була спрямована революційна енергія. І перше, і друге в їх констеляції формують передумови наступних збурень (приклад Н. Савченко). Третє веде до здолання его (внутрішнього змія в інтерпретаційній системі казки) і самозвершення з можливим просвітленим поверненням в «печеру» політики за Тойнбі. В Україні це політичні демарші О. Зінченка, С. Вакарчука проти корупції в оточенні «революційного» президента В. Ющенка, стосовно П. Порошенка – вихід з БПП М. Томенка, Є. Фірсова, а наразі С. Заліщук, С. Лещенка, М. Наєма або опозиційна моральна твердість А. Гриценка. Отже, в духовно – психологічному відношенні, за Вебером, політика – це одна зі сфер приборкання індивідуального, групового, соціетального (елітарного і народного, яке в політичній практиці мовної комунікації зазвичай позначається як популізм) та цивілізаційного его і одухотворення свідомості громадян з новою якістю єдності. І в цьому філософський сенс її покликання. Тобто політика і святість в духовно – психологічному відношенні виконують одну і ту ж роботу – звільнення свідомості людини від егоїзму.

Таким чином, Вебер розмежовує політику і святість, вказуючи на відмінності: 1) у них різні завдання: спасіння власної та інших душ у святих, і досягнення «шляхетних намірів» з вимушеним застосуванням примусу політиками; 2) відмінні засоби: любов і доброта до людей і влада як примус; 3) різні наслідки: внутрішнє преображення людини під впливом засобу «не від світу цього» (Платон Каратаєв та святі Достаєвського як продукти такого преображення) і, зазвичай, трагізм для політика та послідовників його діяльності, оскільки факт історії: «кінцевий результат політичної діяльності... регулярно виявлявся у цілком неадекватному, нерідко парадоксальному відношенні до її первісного сенсу» [7, с. 177], що ми власне спостерігаємо в політичній та людській долі В. Януковича, в наслідках для суспільства і революціонерів-фанатиків французької революції, більшовицького перевороту, диктаторів, з їх опертям на грубу силу [13, с.147]; 4) обидві мають свою етичну сферу: абсолютна етика святості, де діють каузальні зв'язки, що вимагають належного, вільного від обмежень цього світу, рівня функціонування свідомості та етика переконання або ж етика відповідальності, як вищі форми функціонування моральної свідомості в політиці; 5) перебувають в різних світах: політика – діяльність в «цьому світі», де домінує «князь світу цього»,

тобто его [12], «антихрист», який породжує дуальну свідомість і діє з протилежної до свідомості Христа позиції розділення, а святість – це перебування в царстві «не від світу цього» (в царстві свідомості Христа чи Будди, що все єднають в Єдине Життя, або ж, за Юнгом, в царствісамості, внутрішньої духовної людини [17, с. 232], архетипом якої є Христос [17, с. 234]) «і все ж вони діяли у цьому світі» водночас [7, с. 188] (тобто підтримували своєю любов'ю цілісність роз'єданого егоїзмом світу людей); 6) переважно зорієнтовані: на внутрішні зміни через психо-ментальну і духовну трансформацію людини та соціуму святими чи на зовнішню відповідність громадян суспільним нормам, схвалених владою; 7) у них неоднаковий часовий інтервал: досягнення видимого результату «тут і тепер» в політиці і відтермінування видимих змін на невизначену перспективу; 8) різна смислова визначеність: світоглядно – смислова спрямованість люблячого перетворення роз'єднаності і розбрату «світу цього» через долучення до духовної співпраці в гармонії світів чи хитке балансування інтересів з постійною можливістю застосування насильства і ймовірною активізацією невидимих провіденційних деструктивних сил; 9) глибина та міра дієвості перетворень: братство зріднених душ в ієрархії діяльної святості чи видима коаліційна згода з наступною конкуренцією за місце в ієрархії та відповідним доступом до ресурсів (влади, власності, престижу, інформації, знань); 10) святість звільняє суспільний простір від деструктивних провіденційних сил, знеструмлює їх через неможливість доступу до паразитування на людських вадах, ставить їх перед вибором самотрансформації, посилюючи присутність ангельських світів в їх спроможності допомоги людям, а політика, в разі застосування насильства, підживлює демонічні сили, ризикуючи потрапити в залежність від них, як це показано К. Юнгом в його праці «Вотан» [16, с. 275-291]; 11) виходять і обумовлюють різні типи гідності людини: онтологічна гідність, обумовлена сакральністю божественного походження людини та політико-правову гідність людини як продукт суспільного розвитку. Відтак, 12) між ними є суттєві відмінності в розумінні мети діяльності: святі сприяють виходу людини з її печери дуальної свідомості, де панує его з його чорно-білим або сірим релятивістським мисленням і світосприйняттям, визначаючи ворога, що підлягає знищенню чи сприймаючи протилежності як однаково прийнятні за релятивізму. Чорно-білий дуалізм его вимагає насильства, релятивізм – вседозволеність і безвідповідальності. Звільнення з в'язниці его – в допомозі святими усвідомити свою «праведну» ворожість як продукт недосконалості власного стану свідомості, відтак відмова від насильства та пацифізму як дуальних крайнощів, вміння пробачити винуватцю таку ж його незрілість, побачити в ньому свого брата/сестру, не приймаючи кривди та миролюбно, проте непохитно опонуючи їй, даючи опоненту шанс до прозріння. Мета політика більш прагматична, конкретна та ситуативна.

Між ними є точки дотику та збіги векторів: 1) святість створює передумови для просвітленої політики, коли насильство і примус стають неефективними в якості засобу суспільного прогресу, а політика може посилювати потяг до облагородження життя; 2) долаючи свою інфантильність,

зрілий політик починає осягати все більшу кількість кореляційних зв'язків, відчувати цілісність системи, якій він служить, її структурно-функціональне підпорядкування і взаємодію з ієрархічно вищими і складнішими системами, самоцінність і автономність кожного, можливості творчого внеску всіх в спільну справу; 3) дистанціюючись від людей, речей та самого себе, політик змушений інвентаризувати свій внутрішній світ, дистанціюватись насамперед від свого еґо, приборкуючи внутрішнього деспота і витісняючи його своєю більш досконалою сутністю, яку Сковорода і Юнг називають внутрішньою людиною як вираз її божественного архетипу. А це вже, як зазначав Аристотель, чи то дія божественного розуму в нас, чи піднесення нашого розуму до божественного, а, отже, індивідуальне піднесення політика до рівня благодаті; 4) індивідуальне освячення святими свого внутрішнього світу акосмічною любов'ю сприяє їх гуртуванню в братства на груповому рівні, змінюючи духовний мікроклімат соціуму, посилюючи його миролюбність; 5) облагороджений політик, подібно до М. Ганді, Н. Мандели, В. Гавела, М. Джемілева або ж духовна особа (М.-Л. Кінґ, кардинал Л. Гузар) облагороджує своїх прибічників і власною мудрістю умиряє своїх опонентів, допомагає їм позбутися деструкції характеру і знайти політичні засоби подолання роз'єднання; 6) одухотворена політика відкриває перспективу масового індивідуального прозріння глибин святості людини, переорієнтовуючи її життєві цілі, патерни поведінки і екзистенційні сенси; 7) посилюється обопільна спроможність з різних напрямів (політичного і духовного) осягати Загальне Благо і реалізувати Його на новому циклічному етапі в ненасильницьких практиках солідарного планетарного життя в розмаїтті його виявів.

1. Концепт політики як покликання та професії у Вебера є синтезом релігійних (дхарма, святий дух) та світських (політика, професія) понять. Звертаючись до релігії (Бгагаватгіти, Біблії), літератури (Л. Толстого, Ф. Достоевського) та науки (економічної соціології, соціології релігії, політології, політичної економіки, історії), Вебер, враховуючи власний політичний досвід, намагався поєднати їх в понятійний конструкт, евристичний потенціал якого дозволяє звужувати і водночас розширювати той чи інших політичний аспект, змінювати ракурс, масштаб аналізу, метаболізм складових концепту, їх еластичність та метаморфози. Святість в ньому присутня як всепроникний фон (реліктове випромінювання), яка є за межами політики, проте визначає орієнтири її дорослішання, служить взірцем якості відносин, вказує на ризики, що чекають на політика, спонукає до пошуку гармонізації переконань та відповідальності, добровільного обмеження власної сваволі і набуття професійних та громадянських чеснот, що наближають і підносять до неї, а відтак гуманізують політику, одухотворяють її. Даний концепт в його тільки світському прочитанні втрачає свою повноту і цілісність, гнучкість і трансформаційний, а відтак епістемологічний та гносеологічний потенціал.

2. Політика – одна зі сфер, що в своїй онтологічній основі спрямована на одухотворення соціуму, циклічно торуючи, попри авторитарні відступи, шлях до святості («суспільства святих») завдяки приборканню елітарного і масового еґоїзму та набуття духовної зрілості соціумом.

3. За належного усвідомлення й відповідних зусиль, та зменшення насильства як засобу політики, межа між політикою і святістю може і повинна потоншуватись, з перспективою зникнення посилення управлінської гнучкості та дієвості управлінських рішень.

4. Те, що є найвищою стадією в розвитку самосвідомості політика чи державного службовця – служіння Єдиному і власному народові – вихідна, природна й необхідна атрибутивна умова святості.

5. Синтез релігій, наук, філософій без їх ортодоксії, методологічних упереджень та окремішності уможлиблює нову якість оптики бачення прийдешнього, готуючи духовну революцію з новим типом раціональності, етосу і сенсу з ймовірністю набуття мистецтва політики святості, коли служіння Єдиному і власному народу стає смыслом життя, а корупція і зловживання владою засвідчують психічну та моральну незрілість політика чи державного службовця, що перебуває у пастці власного еґо з його епічними битвами і драмами, обіграванням власної свідомості до моменту прозріння і пошуку способів звільнення від внутрішнього диктатора і піднесення до свідомості Христа, символасамості у К. Юнга.

6. Те, що є утопією для незрілих може бути: а) сенсом для тих, хто прозирає; б) і реальністю служіння Єдиному Життю для зрілих.

7. Служіння – сфера, спосіб, умова, засіб розгортання сутнісних сил людини і налагодження комунікації і співтворчості в Єдиному.

1. Атрибуты Мира / Наука Единой Жизни. Чернівці, 2010. 232 с.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека. М.: Республика, 1993. 383 с.
3. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. Сочинения: в 2 т. М.: Искусство, 1994. Т. 1. 542 с.
4. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства. Сочинения: в 2 т. М.: Искусство, 1994. Т. 2. 542 с.
5. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. М.: АСТ, 2006. 416 с.
6. Буркало В. Христосвідомість як вияв божественної природи людини в сакральних текстах Вчення Єдиного Життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія. Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. 17. Ужгород, 2014. С. 9-19.
7. Вебер М. Покликання до політики / Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К., 1998. С. 173-191.
8. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Перекл. з німецької О. Погорілого. К.: Основи, 1994. 261 с.
9. Ляшенко П. В. Красота и святость в философско-эстетических воззрениях П.А. Флоренского и Н.А. Бердяева: диссерт. ... канд. филос. наук: 09.00.04. М., 2011. 154 с. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01004936422> (дата звернення: 12.03.2019).
10. Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи К.Г. Юнга. С.-Пб.: «Ювента», 1996. 382 с.
11. Погорілий О. Читаючи Вебера / Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. К. 1998. С. 479-495.
12. Почему эго ограничивает вашу свободную волю. URL: <http://in-path.com/pochemu-ego-ogranichivaet-vashu-svobodnuyu-volyu/> (дата звернення: 12.03.2020).
13. Сорокин П. Таинственная энергия любви. *Социологические исследования*. 1991. № 8. С. 121-144; № 9. С. 144-159.
14. Топоров В. Н. Святость и святые в русской духовной культуре. В 2 т. М.: Гнозис, Языки русской культуры, 1995. Т.1. Первый век христианства на Руси. 874 с.
15. Чайка Т. Святість. *Філософський енциклопедичний словник*. К.: Абрис, 2002. 573 с.
16. Юнг К. Вотан / Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи К.Г. Юнга. С.-Пб.: «Ювента», 1996. С. 275-291.
17. Юнг К. *Аion / Избранное*. Пер. с нем. Е. Б. Глушак, Г. А. Бутузов, М. А. Собоуцкий, О.О. Чистяков; отв. ред. С. Л. Удовик. Мн.: ООО «Попурри», 1998. С. 159-246.

ЦЕРКВА. ДЕРЖАВА. ПОЛІТИКА

В. Марчук, А. Королько

УГКЦ ЯК ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ІНСТИТУЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Адекватно представити суспільне місце і державотворчу роль греко-католицизму в незалежній Україні на початку третього тисячоліття неможливо без ретельного аналізу глибинних трансформаційних процесів у релігійній сфері держави та західного регіону останніх десятиліть. Як відомо, до 1988 р. офіційна влада СРСР–УРСР здійснювала політику примусової секуляризації населення. У 1988–1991 рр. ознакою релігійної політики влади була релігійна фаворизація Російської Православної Церкви. Щоправда, в західних областях цей процес закінчився в 1989 р., його продовженням стала короткотривала фаворизація Української Автокефальної Православної Церкви. Політична поразка прокомуністичних сил на виборах до місцевих рад 1990 р. у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях стала початком періоду релігійної плюралізації. В загальнодержавному масштабі релігійна плюралізація суспільства проголошена в 1991 р., час проголошення незалежності. Однак різкий відхід державної влади від традиційної донедавна церковно-релігійної політики був викликаний не стільки демократизмом її заяв, скільки реальною загрозою значних соціальних заворушень на етнорелігійному ґрунті.

Важливою складовою національно-визвольного руху кінця 1980-х – початку 1990-х рр. став широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української Греко-Католицької Церкви, який «за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру» [1].

УГКЦ виявила виняткову життєздатність, а її духовенство і вірні – незламну віру у відновлення батьківської Церкви. Запорукою відродження Церкви було існування діючої підпільної організації. Згідно з даними Глави УГКЦ в Римі кардинала Мирослава Любачівського наприкінці 1980-х рр. її підпілля нараховувало десять ієрархів, близько тисячі священників, тисячу двісті ченців і черниць та 4,5 млн. віруючих [2]. Інші дані містять звіти офіційних органів влади: 1988 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях було 260 священників, 385 ченців і черниць та лише 100 тис. віруючих греко-католиків [3].

Рух за легалізацію УГКЦ особливого розмах набув з початком реформ Михайла Горбачова, який 1985 р. в умовах явної соціально-економічної кризи радянської тоталітарної системи розпочав радикальні зміни у політиці з метою її збереження. Було проголошено курс на демократизацію суспільства, гласність і плюралізм.

Поворотним пунктом стала зустріч М. Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій генсек заявив про скасування дискримінаційних актів

щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. Він підкреслив, що перебудова, гласність і демократія цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин [4]. До такого рішення, крім всього, спонукало ще і відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. До речі, з цієї нагоди Папа Іван Павло II у липні 1988 р. у соборі св. Петра відправив Літургію українською мовою для 15 тис. присутніх греко-католиків Заходу [5].

Щоб уникнути загострення церковно-релігійної ситуації, керівники УГКЦ у Римі здійснили спроби нав'язати контакт і порозумітися з керівництвом РПЦ в СРСР. Зокрема, 6 листопада 1987 р. кардинал М. Любачівський звернувся до православних ієрархів з пропозицією про примирення. З аналогічним закликом виступив Синод єпископів УГКЦ, що проходив у Ватикані з 24 вересня до 8 жовтня 1988 р. [6].

Зрештою, ще у серпні 1987 р. група львівських священників вийшла з підпілля і подала колективну заяву до Москви щодо легалізації УГКЦ. Цей рух, підхоплений широким загальом греко-католиків очолив єпископ з м. Івано-Франківська Павло Василик [7]. Того ж таки 1987 р., посилаючись на декларовану Конституцією СРСР свободу совісті, два єпископи і 23 священники оприлюднили заяву-звернення до Папи Івана Павла II про вихід із підпілля і прохання сприяти «всіма можливими способами справі легалізації Української Католицької Церкви в СРСР» [8]. У жовтні 1988 р. делегація Івано-Франківської єпархії підпільної УГКЦ прибула до м. Москви і вела переговори у Раді в справах релігії при Раді Міністрів СРСР щодо легалізації Церкви. Але вони закінчилися безрезультатно, оскільки влада тоді розцінювала подібні заяви і факти виходу парафій із підпілля проявами релігійного екстремізму. Більше того, за вказівкою Москви, партійні органи України намагалися нейтралізувати активність вірних підпільної Церкви. Засоби масової інформації посилили пропагандистську кампанію, щоб дискредитувати УГКЦ, терміново видруковано праці антиунійного змісту [9].

Суспільно-релігійний рух на західноукраїнських землях вливався у могутній потік загальноукраїнського національного відродження кінця 1980-х рр. Прагнення радянської влади до демократичного іміджу у світовому співтоваристві звужувало її можливості у боротьбі з ним. Москва була змушена у 1987 р. звільнити близько 300 українських політв'язнів з 350-ти, які користуючись формальними засадами гласності рішуче включалися у подальшу боротьбу з тоталітарною системою. Провідники Української Гельсінської групи, Ініціативного комітету за звільнення в'язнів сумління Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, І. Гель, М. Горинь, С. Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. Наприкінці 1987 р. недавній політв'язень Іван Гель заснував Комітет захисту УГКЦ, до складу якого ввійшли й діячі церкви. З метою активізації суспільно-політичного руху за відродження Церкви він налагодив видання часопису «Християнський голос» [10].

Каталізатором легалізації підпільної Церкви стали перешкоди владних структур у відзначенні віруючими тисячолітнього ювілею хрещення в 1988 р.

Власне тоді греко-католикам вдалося провести несанкціоновані владою масові богослуження в с. Грушеві Львівської області і с. Зарваниці Тернопільської області. Це ще раз привернуло увагу антикомуністичної опозиції та широкої громадськості до проблеми дотримання прав віруючих на свободу віросповідання в СРСР. Відтак, хвиля нових богослужінь релігійно-політичного характеру прокотилася багатьма населеними пунктами Львівщини, Івано-Франківщини і Тернопільщини.

Групи греко-католицьких ієрархів і священників неодноразово зверталися з вимогами легалізації Церкви у вищі інстанції держави і міжнародні організації. У січні 1989 р. Івано-Франківський єпископ П. Василик знову звернувся до М. Горбачова з проханням про зустріч і переговори щодо «наболілих питань, пов'язаних із організацією нашої Церкви» [11]. У травні того ж року делегація єпископів і священників УГКЦ прибули до м. Москви з петицією для М. Горбачова про відновлення Церкви, а також вели переговори у Раді в справах релігії. Коли ж делегація не отримала позитивної відповіді, група греко-католиків почала у м. Москві голодування, яке тривало до кінця листопада 1989 р. Крім того, надіслано петиції до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Особливої ваги набули акції на честь 1000-ліття хрещення Русі-України. Коли у м. Римі відбулася зустріч президента Горбачова з Папою Іваном Павлом II і встановилися дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом, стало можливим поставити питання про легалізацію УГКЦ і реєстрацію її громад на найвищому рівні. Внаслідок цих заходів Кремль погодився підготувати новий Закон про свободу совісті, який узгоджувався б із міжнародними правовими актами з проблем прав людини і релігійних свобод [12].

Відродженню УГКЦ активно сприяли українські громадсько-політичні формування: Народний Рух України, Гельсінська спілка, Український Християнський демократичний фронт та ін. Перший збір Руху у вересні 1989 р., який об'єднав у своїх рядах близько 280 тис. членів, прийняв ухвалу «Про церкви в Україні». Вона декларувала свободу віросповідання, наповнювала реальним змістом закон про відділення Церкви від держави, звинувачувала РПЦ у прислужництві комуністичному режимові, вимагала легалізації УГКЦ та засуджувала Московський патріархат за перешкоди у відродженні національних церков [13]. А втім, Другий збір Руху 1990 р., коли проблема легалізації вирішилась й розпочався процес відродження і розбудови Українських Греко-Католицької та Автокефальної Православної Церков, відзначив важливу роль релігійних чинників у державному будівництві [14].

Усвідомлюючи небезпечний для системи розвиток подій в Україні, зокрема у західних областях, партійні та правоохоронні структури запобігали наростанню греко-католицького руху. Вони покладали великі надії на православну церкву, ієрархія якої відверто виступала проти легалізації УГКЦ [15]. Отже, компартія, влада і РПЦ єдиним фронтом виступали проти відродження УГКЦ. Безперечно, верхівка РПЦ не бажала втрачати свого

впливу на західний регіон, адже в 1986 р. там було сконцентровано 1 852 з 6 747 (27%) релігійних громад РПЦ – половина із 4 418 (1988 р.) православних парафій в Україні. Повернення їх до УГКЦ могло завдати серйозного удару престижу та матеріальному становищу російського православ'я. Отож, антиунійна кампанія на державному рівні, до якої долучилися ієрархи РПЦ, тривала до кінця 1989 р. За цей час агонізуюча держава встигла передати РПЦ у Галичині близько 800 недіючих храмів, аби уникнути в майбутньому на них претензій з боку греко-католиків. Але й серед православної ієрархії не було єдності [16].

У другій половині 1989 р. характерні масові виступи греко-католиків, скоординованих ієрархами на чолі з Місцєблюстителем Архієпископа Володимиром Стернюком багатолюдними релігійними акціями. Її апогей – 100-тисячна маніфестація 17 вересня у м. Львові під гаслами легалізації УГКЦ. Процес самочинного відродження греко-католицької віри переріс у захоплення батьківських храмів. Першими в регіоні перейшли у власність УГКЦ 29 жовтня Преображенський собор у м. Львові й церква Св. Трійці у м. Щирці на Львівщині. Усвідомлюючи, що процес відродження Церкви зупинити неможливо, партійно-державні чинники намагалися скерувати його під свій контроль. 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, за якою дозволено реєструвати греко-католицькі громади, яким надавалися усі права, встановлені законом для релігійних об'єднань [17].

Архієпископ В. Стернюк скликав 23 січня 1990 р. у м. Львові церковний собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 священників. Він проголосив легалізацію Церкви, визнав неканонічним Львівським псевдособором 1946 р., висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицького духовенства, повернути Церкві її храми та визнати церковну організацію УГКЦ. Цей акт спричинив лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію греко-католицьких громад. Вже у лютому 1990 р. понад 435 заяв щодо реєстрації відновлених парафій. А до кінця року відроджено 1677 греко-католицьких громад [18]. На початку 198 р. легалізував душпастирську діяльність у Івано-Франківську єпископ Софрон Дмитерко, що за часи підпілля рукоположив понад 65 священників [19].

Вирішальне значення у процесі легалізації громад зіграла ініціатива демократично обраних місцевих рад, які попри невизначену політику Києва ухвалювали радикальні постанови й сміливо їх реалізовували. Зокрема, 4 травня 1990 р. Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла постанову «По релігійні конфесії на Львівщині», в якій визначалося порядок передання храмів відновленим конфесіям, собор св. Юра – історична резиденція митрополита УГКЦ – повертався митрополії. Львівська обласна рада пропонувала Верховній Раді УРСР розглянути питання про відновлення у правах українських національних церков [20].

На час виходу УГКЦ із підпілля і у перший період відновлення вона мала в Україні лише три єпархії: Львівську, Івано-Франківську та Мукачівську, яка через Апостольського нунція в Україні підпорядковувалась Ватикану. Вони

складали Львівську митрополію, якою керував архієпископ Володимир Стернюк, Глава УГКЦ – Верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський знаходився у Римі. 3-10 лютого 1991 р. у Ватикані зібрався останній поза Україною Синод усієї ієрархії Церкви за участю єпископів із Західної України. Він обговорив ситуацію в Україні і прийняв рішення про переїзд Глави УГКЦ до Львова [21]. Вже 30 березня митрополит М. Любачівський прибув до історичного центру УГКЦ в Україні й того ж дня провів архирейську Службу Божу в соборі св. Юра, а наступного дня був присутній на величній академії, де його вітали керівники області і тисячі греко-католиків [22].

Приїзд до України Глави УГКЦ й утвердження його на святоюрському престолі позначив остаточну легалізацію Церкви, кінець катакомбного існування і початок нової епохи в її історії. Довголітня боротьба українського народу за відродження національної Церкви завершилася перемогою.

23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», що регламентував одну з найважливіших проблем етнонаціонального розвитку суспільства. Нарешті відмінили всі заборони щодо релігії та церковних організацій і громадянам республіки законодавчо надавалися права на свободу совісті і віросповідання, інтереси віруючих та релігійних організацій поєднувалися з інтересами держави [23].

Отже, релігія набувала нового суспільного статусу, наповнювалася етнонаціональним змістом. Розпочалося докорінне переосмислення ролі й місця релігії в суспільстві і державі, повернення в побут народу обрядів, звичаїв та історичних традицій національної духовності. Низкою законодавчих актів в Україні визналися такі релігійні свята як Різдво Христове, Великдень, Трійця.

16 липня 1990 р. в умовах глибокої кризи тоталітарного режиму й розпаду СРСР, після запеклої боротьби між демократичним і комуністичним парламентськими блоками Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголосила «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах!» [24]. Спроба кремлівської військово-партійної бюрократії шляхом державного перевороту 19-21 серпня 1991 р. врятувати комуністичну імперію закінчилася провалом і прискорила остаточний розпад СРСР. 24 серпня позачергова сесія Верховної Ради прийняла Постанову та Акт проголошення незалежності України. Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією з чинними лише власною Конституцією, законами та постановами уряду [25].

Із проголошенням незалежності віруючі УГКЦ разом з вірними інших конфесій отримали можливість реалізації своїх прав, як релігійних, так і національно-державницьких. Однак у сфері церковних відносин незалежній українській державі від комуністичного режиму залишилися складні міжконфесійні стосунки. На шляху релігійного відродження взагалі, і відновлення й розбудови УГКЦ зокрема, з'явилося чимало перешкод. У ті дні в

Україні діяли три головні, найчисельніші християнські церкви: Українська Православна на чолі з митрополитом Філаретом (5031 релігійних громад) підпорядкована Московському патріархатові на правах автономії, Українська Греко-Католицька (1912 громад) на чолі з патріархом і верховним архиєпископом Іваном Мирославом кардиналом Любачівським і Українська Автокефальна Православна на чолі з митрополитом Мстиславом (811 громад) [26]. Поява на арені релігійного життя українських національних церков УГКЦ і УАПЦ суттєво звужувала вплив Російської православної церкви, тобто її екзархату УПЦ. Українізація релігійно-церковної сфери аж ніяк не влаштувала Москву, й ієрархи РПЦ усіяко чинили перешкоди у розбудові національних церков. Крім того, не склалися відносини святоюрських ієрархів з УАПЦ, яка намагалася утвердитись на західноукраїнських землях й боролася за вплив з УГКЦ. Але у складних міжконфесійних процесах, часом через гострі міжконфесійні конфлікти УГКЦ продемонструвала дійсно рекордні темпи свого відродження і розбудови. Слід зауважити, що відродження етнонаціонального та релігійного життя в західному регіоні України відбувалось в умовах опанування владних структур національно-патріотичними силами. Зокрема, у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях виконавчі органи очолили представники Руху. На виборах до Верховної Ради України демократичний блок переміг у п'яти областях: Львівській (всі 24 кандидати від Руху), Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській і Київській [27], які змушені були проводити свою політику в релігійній сфері на принципах релігійного плюралізму.

Розправа компартійної влади з Українською Греко-Католицькою Церквою, ліквідація її організаційних структур, навчальних закладів, довголітня інформаційна блокада Церкви та інші репресивні заходи радянської влади, імперська діяльність московської РПЦ, породили цілу низку проблем, які постали перед ієрархами і кліром відродженої національної Церкви. Головними з них були загальні аспекти національно-духовного відродження, піднесення ролі релігії в духовному житті суспільства, утвердження місця мирян у державотворчому процесі, в консолідації етносу в умовах незалежної України.

Насамперед необхідно було відновити й удосконалити організаційну структуру. Загалом УГКЦ вийшла з підпілля структурованою. Вона мала розгалужену мережу парафій, підпільних семінарій, які поповнювали ряди священництва, осередки монашого життя, згромаджень, а головне широкий загал відданих мирян. На час легалізації УГКЦ мала три єпархії: Львівську, Івано-Франківську і Мукачівську, яка знаходилася у прямому підпорядкуванні Ватикану. Львівська та Івано-Франківська єпархія склали львівську митрополію УГКЦ, яку до приїзду з Риму Глави Церкви очолював архиєпископ Володимир Стернюк [28].

За активною участю львівського, івано-франківського і тернопільського земляцтва розбудовувалися греко-католицькі структури на сході держави, зокрема й столиці. 1991 р. київська держадміністрація передала греко-католикам церкву св. Миколая на Аскольдовій могилі. Серед фундаторів громади були народна артистка України Ніна Бойко, професор архітектури

Лариса Скорик та інші відомі науковці, політики, митці. На думку першого пароха Ігоря Онишкевича (Чин Святого Василя Великого), ця церква «має стати храмом молитви за всіх, хто віддав своє життя за волю України, жертвував себе за Церкву Христову» і тому «має перетворитися у престол християнських мучеників» [29].

Після прибуття в Україну Верховний архієпископ кардинал Мирослав Іван Любачівський у травні 1992 р. скликав перший після 1946 р. Синод єпископів на українській землі. До Львова прибули 28 владик з України і діаспори, які обговорили нагальні проблеми розбудови Церкви. Як значне досягнення відзначено зростання греко-католицьких громад до 2700, відновлення діяльності 33 монастирів, п'яти духовних навчальних закладів [30].

Однією з болісних проблем у процесі розбудови Церкви став брак підготовки священиків високої кваліфікації. Дійсно, згідно статистичних даних за 1996 р. ситуація з наявним кліром, їх досвідом і освітою була складною. Зокрема, у Самбірсько-Дрогобицькій із 184 священиків 108 були вихідцями з духовних закладів доби вже незалежної України, 65 перейшли з Руської православної церкви і лише 11 парохів, які вийшли з підпілля, здобули освіту і висвячення до 1946 р., або пройшли вишкіл у підпільних семінаріях [31]. Ще складніша ситуація була на цей час у Тернопільській єпархії, де із 226 священиків було 160, тобто 70 %, молодих, які закінчили навчання у відроджених семінаріях. 53 парохі перейшли із православ'я і 13 вийшли з підпілля [32]. Розмаїття вишколу священицтва, неоднорідність їх освіти і досвіду роботи негативно впливали на загальний стан Церкви.

Слід відзначити, що Консисторія митрополії спільно з ієрархами Церкви в Україні та діаспорі старались поліпшити ситуацію у цій сфері. 1994 р. у м. Львові відновили Богословську академію й набрали 127 перших її студентів. При академії функціонують п'ять інститутів [33]. Серед них – історії Церкви, перший недержавний науковий заклад, що досліджував становище Церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму. В основу його діяльності покладено методикау «живої історії», тобто збору усних свідчень та їх комп'ютерний аналіз. Інститут видає збірник з церковної історії «Ковчег» (Ч. 1, 1993; Ч. 2, 2000) організував цикл «Берестейських читань», готує до друку збірники документів [34]. При академії також існує Інститут підвищення кваліфікації, у якому священослужителі поглиблюють релігійні знання.

1994 р. для греко-католиків відкрито Інститут вищої релігійної культури при Люблінському університеті (Польща), де 1996 р. навчалось 250 студентів – священиків, монахів і монахинь, 45 з них закінчили дволітній курс і отримали дипломи [35]. Всі ці заходи безперечно змінили на краще ситуацію в кадровій проблемі за короткий час процесу розбудови Церкви. Загалом 1994 р. у восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священиків [36]. Удосконалення цієї сфери діяльності продовжується. У рамках Церкви також діє шпиталь ім. Митрополита Андрея Шептицького, редакція радіо «Воскресіння», телевізійна служба ТВ «Собор», видавництво «Місіонер», «Свічадо», «Нова зоря» та ін.

Потужним імпульсом для піднесення авторитету УГКЦ, її подальшої розбудови, стали урочистості з нагоди 400-ліття Берестейської Унії. Головні ювілейні заходи відбувалися у Римі, які очолив Папа Іван Павло II, за участю усіх греко-католицьких ієрархів та кардиналів, архієпископів, єпископів Латинської Церкви. Під час відкриття 16 листопада 1995 р. Синоду єпископів УГКЦ у Апостольській Столиці оприлюднено Апостольський Лист Папи, присвячений цій історичній даті [37]. У промові на Синоді єпископів УГКЦ, звертаючись до української ієрархії, Папа закликав: «Достойні Брати! Процес оновлення, – а Ви це добре знаєте, – буде довгим і вимагатиме терпеливості та стійкості, але з певністю принесе очікувані плоди. Ви йдете правильною дорогою. Продовжуйте вести до завершення те, що Ви почали» [38].

Головні святкування Берестейського ювілею в Україні відбувалися у жовтні 1996 р. При вівтарі на площі біля Оперного театру у м. Львові кардинал Мирослав Іван Любачівський відслужив урочисту Святу Літургію. В оперному театрі на високому офіційному рівні відбулася урочиста академія, на якій оголошено вітання уряду України та почесних гостей. У них висловлювалися визнання історичних заслуг Греко-Католицької Церкви перед українським народом та національно-патріотичну, державницьку спрямованість її діяльності у період становлення незалежної України, відродження й розбудови Церкви [39].

Тоді ж, у жовтні 1996 р., митрополит-кардинал М. Любачівський скликав Собор УГКЦ. У ньому взяли участь усі ієрархи України і діаспори, які звітували про діяльність єпархій і екзархатів. Головним гаслом Собору спочатку було: «Моральне і духовне відродження України і екуменізм» [40]. Від імені уряду України синод уперше привітав голова Держкомітету України в справах релігій А. Коваль [41].

Патріарший Собор УГКЦ 1996 р. відзначив також поступ у відродженні й розвитку монаших Чинів, активна діяльність яких в Україні була традиційною до руїни 1940-х рр. Найчисленнішим і впливовим був Чин св. Василя Великого, який до 1939 р. складався з трьох провінцій (Галицька, Закарпатська та заокеанська Америко-Канадська), мав 49 монастирів і 650 ченців. На землях України комуністичний режим закрити і присвоїв всі монастирі (31), більшість із 350 монахів репресовані [42]. Після легалізації УГКЦ Василянам в Україні повернули 17 монастирів, які повністю відновили свою душпастирську діяльність, і обслуговують 62 парафії, близько 250 дочірніх церков та 9 місійних станиць у Східній Україні [43]. Величезне значення для Церкви мало відроджене Василянське видавництво, засноване зусиллями митрополита Андрея Шептицького у 1898 р. Завдяки західній діаспорі модернізована василянська друкарня у м. Жовкві, яка за короткий час видрукувала сотні книг релігійного змісту [44].

Отже, за короткий період, вже в середині 1990-х рр. Греко-Католицька Церква в цілому вирішила проблему структурування і постала перед християнським світом величною будовою з широкомасштабним релігійним життям, з напрацьованою національно-державницькою ідеологією. Вона,

маючи великий вплив на мирян західного регіону України, поступово завойовувало прихильників на сході і зайняла поважне місце у суспільстві.

1. Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко-Католицької Церкви (1987–1991). *Людина і політика*. 1999. № 3. С. 23.
2. Там само. С. 24.
3. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 41; спр. 3330, арк. 9–20; арк. 27.
4. Правда. 1988. 30 апреля.
5. Слово Святішого Отця Івана Павла II до України. Львів, 2001. С. 86-92.
6. Поступ. 2000. 13 травня.
7. Бюлетень релігійної інформації. 1997. № 13-14; Ієрархи Української Греко-Католицької Церкви в Україні. Поступ. 1999. 11 вересня.
8. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 25, спр. 330, арк. 9-20.
9. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 446.
10. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 49.
11. Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. Львів: Свічадо, 1998. С. 26.
12. Історія релігії в Україні. Київ: Знання, 1999. С. 614.
13. Літературна Україна. 1989. 19 жовтня; *Вістник Руху*. 1990. № 5. С. 20.
14. Літературна Україна. 1990. 1 листопада.
15. Правда України. 1989. 23 мая.
16. Московский церковный вестник. 1989. № 17. С. 3.
17. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, Арк. 41.
18. Васьковський В. «Горячі точки»: стан справ і шляхи врегулювання. *Людина і світ*. 1990. № 10. С. 31.
19. «Вірю, що усі з'єднаємося у Христі»: Інтерв'ю з Ординарієм Івано-Франківським Владикою Софроном Дмитерком ЧСВВ з нагоди його 80-літнього ювілею. *Нова зоря*. 1997. 27 травня.
20. Постанова Львівської обласної ради. *Людина і світ*. 1990. № 9. С. 13.
21. Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988-1999 роках. *Київська Церква*. Київ; Львів, 1999. № 2-3. С. 54.
22. За вільну Україну. 1991. Червень. Спецвипуск.
23. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Ради УРСР*. 1991. № 25. С. 656–666.
24. Зайцев О., Зайцев Ю. На шляху до незалежності. *Історія України*. Вид. 2-ге. Львів: Світ, 1998. С. 407.
25. Там само. С. 433.
26. *Людина і світ*. 1991. № 5. С. 41.
27. Зайцев О., Зайцев Ю. Вказана праця. С. 406.
28. Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988–1999 роках. *Київська Церква*. 1999. № 2-3. С. 54.
29. Онишкевич Ігор Ілля «Ми молемося за єдність українських християн...». *Нова зоря*. 1993. Вересень. Ч. 35-36.
30. *Людина і світ*. 1992. № 11-12. С. 43.
31. Там само. С. 11.
32. Там само. С. 15.
33. *Людина і світ*. 1998. № 10. С. 27.
34. Інститут історії Церкви Львівської богословської академії. Львів, 2000. 20 с.
35. Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. Львів: Свічадо, 1998. С. 5.
36. Головащенко С. Історія християнства. Київ: Либідь, 1999. С. 300.
37. Католицький щорічник 1996. Київ, 1996. С. 8-10; Місіонар. 1996. № 13. С. 8-9.
38. Там само. С. 30.
39. Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 212-213.
40. Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. Львів: Свічадо, 1998. С. XI-XII.
41. Там само. С. XXI.
42. *Людина і світ*. 1998. № 10. С. 27; Львівська богословська академія. Львів, 2000. 90 с.
43. Інститут історії церкви Львівської богословської академії. Львів, 2000. 20 с.
44. Документи патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік. Львів: Свічадо, 1998. С. 29.

СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ УГКЦ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – 1980-Х РР.

Діяльність Ініціативної групи дала підстави органам держбезпеки перейти до наступного етапу виконання загального плану з ліквідації УГКЦ. Уже у вересні 1945 р. НКДБ УРСР розробило відповідні заходи, що мали пришвидшити процес переходу священників-уніатів до Православної церкви. Передбачалося проведення єпархіальних з'їздів, на яких це питання узгоджувалося б по відповідних єпархіях. Однак неприйняття такої ідеї значною частиною священників та й самим Г. Костельником змусила чекістів врахувати тонкощі саме церковно-канонічного права.

На рівні НКДБ УРСР у грудні 1945 р. було прийнято рішення про підготовку загального церковного собору УГКЦ (Загальногалицького собору) як «єдиної канонічної форми організаційного закріплення ліквідації греко-католицької церкви і возз'єднання її з православною церквою». Як вказувалося у відповідному листі С. Савченка на адресу В. Меркулова, скликання такого «собору буде найбільш чуттєвим ударом по Ватикану, ...виб'є підґрунтя у «бандитсько-терористичного підпілля ОУН та інших націоналістичних формувань і створить передумови для використання уніатських священників в сфері православ'я для релігійно-патріотичної роботи в західних областях України». Нарком С. Савченко запевняв, що тогочасні можливості влади «повністю гарантують проведення «загальногалицького» собору в бажаному для нас напрямі» і просив виділити для проведення цих заходів 500 тис. карбованців. У кінці січня 1946 р. надійшла телеграма від В. Меркулова, в якій повідомлялося про дозвіл на проведення церковного собору, виділення понад 400 тис. крб. для забезпечення цього заходу, а також рекомендація уникати у назві собору терміну «загальногалицький» [1].

Відповідні заходи проводилися і по лінії радянських органів. У середині грудня 1945 р. у м. Києві відбулася спільна нарада уповноважених Ради в справах РПЦ та РСРК при облвиконкомах західноукраїнських областей, в якій, окрім республіканських керівників цих структур П. Ходченка і П. Вільхового, взяли участь також московські керівники Г. Карпов і І. Полянський. На цій нараді було окреслено загальний підхід щодо організації та проведення собору. Після наради пройшла ще одна у вузькому колі, на якій обговорювалися питання готовності до скликання «собору представників греко-католицького духовенства з метою офіційного прийняття і оголошення акту розриву з Ватиканом і возз'єднання з російською православною церквою» [2]. Після цієї наради Г. Карпов та І. Полянський побували на прийомі у голови РНК УРСР М. Хрущова та його заступника Л. Корнійця, де, за висновком П. Ходченка, було схвалено заходи по підготовці проведення собору.

У процесі опрацювання цієї проблеми було визначено хронологічні межі здійснення цього заходу – перша декада березня 1946 р., приурочена до так званого «тижня православ'я». Таким чином, проведення собору священників

УГКЦ з боку влади переслідувало мету узаконити за церковно-канонічним правом фактичний стан розгрому церкви, що здійснювався на той час активними методами владних і репресивних органів.

Структури НКДБ сформували розгалужену вивідувальну мережу для систематичного таємного збору інформації стосовно УГКЦ. З метою запобігання будь-яких непрогнозованих дій, з боку греко-католицького духовенства, серед священників було проведено численні арешти. За період відновлення радянської влади (з літа 1944 р. – до березня 1946 р.) «по уніатській лінії» було заарештовано 287 осіб, серед них 1 митрополит, 4 єпископи, 182 священники, 11 настоятелів монастирів, 6 дяконів, 23 ченці, 9 слухачів богословської духовної академії, решта віруючі, у тій чи іншій формі пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля або загонами УПА [3]. Під юрисдикцію Ініціативної групи Г. Костельника адміністративними методами було переведено 1 805 парафій на чолі з їх пастирями. Письмове зобов'язання про це часто вдавалося добути шляхом «індивідуальної обробки», а також в ході проведення нарад духовенства.

Таким чином, з організаційної точки зору радянських органів були створені відповідні передумови для проведення собору, на якому мали бути прийняті заздалегідь очікувані рішення. Щоб позбавити когось із священників бодай думки про можливість уникнення прямої чи опосередкованої участі у планованому дійстві, влада в черговий раз пішла на демонстративне залякування. У газетах західних областей України 1 березня 1946 р. було надруковане повідомлення Прокурора УРСР Р. Руденка про висунуті заарештованим у 1945 р. ієрархам церкви (Й. Сліпий, Г. Хомишин, М. Чарнецький, М. Будка, І. Лятишевський та ін.) звинувачення [4]. Арештованих звинувачували в активному співробітництві з німецькими властями, сприянні у «збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної армії», «в їх участі у формуванні дивізії СС «Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною армією». Такі звинувачення підпадали під кваліфікацію статей 54-I та 54-II Кримінального кодексу УРСР – «зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військовій силі СРСР, його державної незалежності, а саме: шпигунство, видача військової чи державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча чи переліт за кордон», за які передбачалася вища міра покарання – розстріл із конфіскацією майна, а за пом'якшувальних обставин – 10 років позбавлення волі теж із конфіскацією майна.

Однак в інформації до ЦК КП(б)У секретар Львівського обкому партії І. Грушецький відзначив, що значна частина віруючих зустріла повідомлення прокурора УРСР, як і звістку про проведення церковного собору далеко неоднозначно, у більшості наведених документах негативна [5].

Для підвищення рівня представництва ініціаторів проведення собору з числа духовенства було вирішено висвятити кількох з них у сан єпископів. Уповноважені рад у справах релігій та РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко і П. Вільховий у листах до Москви патріарху Алексію та екзархові України Іоанну пропонували висунути і негайно висвятити із числа священників-уніатів

хоча би двох єпископів. Серед найімовірніших кандидатур було названо найбільш прийнятними претендентами членів Ініціативної групи М. Мельника та А. Пельвецького, які зарекомендували себе надійними провідниками політики радянської влади і яких підтримував Г. Костельник [6].

На виконання цієї вимоги за поданням Ініціативної групи було підібрано до складу делегації десять, за характеристикою секретаря Ініціативної групи С. Хруцького, «найвидатніших та найавторитетніших» греко-католицьких священиків, які відбули до м. Києва. 22 лютого вони взяли участь в урочистій літургії, яку відправив митрополит Київський і Галицький, екзарх України Іоанн. Після неї відбувся постриг у монаший чин А. Пельвецького та М. Мельника. Того ж дня, під час вечірнього Богослужіння у Володимирському соборі, за участю вищих ієрархів Українського екзерхату РПЦ відбувся акт наречення кандидатів в єпископи, а 24-25 лютого проведено хіротонію (висвячення) А. Пельвецького та М. Мельника. Першого було призначено єпископом Станіславської, а другого – Самбірсько-Дрогобицької єпархій РПЦ [7].

Радянські органи всіма можливими засобами сприяли діяльності новопосвячених православних владик. Так, з утворенням Станіславської православної єпархії у межах адміністративно-територіальних районів при облвиконкомі офіційно утворений відділ у справах Російської православної церкви [8]. На той час православна єпархія РПЦ складалася лише з чотирьох офіційно зареєстрованих приходів у містах Станіславі, Галичі, Снятині і Коломиї [9].

Після вирішення завдання із забезпечення собору архієрейським представництвом, органами влади був відпрацьований порядок денний собору і чіткий план його проведення. Напередодні собору 6 березня 1946 р., на квартирі керівника Ініціативної групи Г. Костельника відбулася нарада за участю 18 священиків, на якій обговорювалися питання про порядок соборних засідань і урочистостей. Серед тем виступів: мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою; церковні питання, пов'язані із поворотом до Православної церкви; територіальний поділ єпархій і деканатів згідно з державним адміністративним поділом на області і райони [10].

Радянські органи пильно слідкували як за підготовкою до собору, так і за його ходом. Г. Карпов з початком березня щодня спілкувався з Києвом і Львовом, надсилав вказівки і рекомендації, вимагав регулярно надсилати інформації про хід собору [11]. Делегованому у м. Львів помічнику Уткіну і місцевому уповноваженому РСРПЦ у Львівській області Вишневському Г. Карпов дав доручення кожного дня з 5 по 10 березня інформувати його про перебіг подій [12].

По лінії НКДБ відповідальним за проведення собору залишався полковник С. Карін, який разом із капітаном О. Богдановим здійснювали безпосередню організацію відповідних заходів: забезпечення приїзду, поселення учасників, видачу продовольчих талонів і пайок, загальну охорону

місця проведення церковного зібрання – собору святого Юра та готелів, де селилися делегати. Загальну координацію заходів, пов'язаних із забезпеченням дотримання виробленого плану, здійснював заступник наркома НКДБ УРСР генерал-лейтенант П. Дроздецький [13].

Влада здійснювала не тільки ідеологічне й організаційне, але і фінансове забезпечення акції з ліквідації УГКЦ. Розпорядженням РНК СРСР від 24 січня 1946 р. за підписом В. Молотова з резервного фонду уряду на різні витрати, пов'язані з проведенням собору було виділено 400 тис. крб. [14].

Щодо кількості греко-католицьких священників, які підтримували Ініціативну групу напередодні проведення собору, в науковій літературі містяться суперечливі відомості. У виступі А. Пельвецького на самому соборі озвучені цифри, що до Ініціативної групи вступило 986 священників і не підтримав її діяльність 281 духовна особа [15], тобто загальна кількість священників складала 1267. За даними вітчизняного дослідника О. Уткіна Ініціативна група мала вплив на 997 священників, а всіх священників було 1270 [16]. У праці російського дослідника Д. Поспеловського стверджується, що всього греко-католицьких священників налічувалось 2000, але на волі на час проведення собору залишилося 1297, з яких 997 підтримали «возз'єднання» з РПЦ [17].

Безумовно, що достовірність усіх цих підрахунків є достатньо умовною, в основному почерпнута із радянських джерел, на що вказував і В. Сергійчук. За наведеними ним даними, на грудень 1945 р. у чотирьох галицьких областях нараховувалося 2 286 греко-католицьких громад [18], тобто навіть та частина священників, яка по факту здійснювали духовну діяльність, не могла в повній мірі забезпечити душпастирську місію в цих громадах.

За даними мандатної комісії собору, для участі в ньому було запрошено 225 делегатів-священників – членів Ініціативної групи і 22 делегати від мирян з трьох греко-католицьких єпархій (Львівської, Самбірсько-Дрогобицької і Станіславської), прибуло на собор 216 священників і 19 мирян. Запрошені священники, які не приєдналися до Ініціативної групи, брати участь у соборі відмовилися. Варто зауважити, що даними згадуваного Ю. Герича, кількість учасників була набагато меншою, ніж її представила мандатна комісія і А. Пельвецький, і не перевищувала 140 осіб [19].

Вранці 8 березня 1946 р. Львівський собор розпочав свою роботу. Процедура цього дійства у піднесено-схвальному тоні передано у тогочасному виданні «Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. у Львові», виданому одразу ж по завершенню його роботи [20]. Першим з доповіддю про діяльність Ініціативної групи виступив єпископ вже Російської православної церкви А. Пельвецький. У своїй доповіді він окреслив мету роботи собору: «До нормалізації церковного життя може нам відчинити двері тільки Собор, який ствердить наше повернення до Православної Церкви» [21].

Після А. Пельвецького з доповіддю «Про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською православною церквою» виступив Г. Костельник. Основну доповідь собору Г. Костельник розпочав з екскурсу в

історію унії, намагався переконати присутніх, що Рим систематично і послідовно використовував Берестейську унію для поглинення православ'я [22].

В основу доповіді Г. Костельника лягли положення, викладені у листах до РНК і священників в травні 1945 р. Після його виступу розпочалася «дискусія», в якій брали участь наперед визначені співдоповідачі з відредагованими текстами. Всі вони були на підтримку пропозицій оповідачів А. Пельвецького і Г. Костельника.

Після цього було запропоновано перейти до процедури голосування. Воно відбувалося у відкритому режимі, підняттям рук, причому за голосуючими спостерігали як співробітники НКДБ, так і об'єктиви кінокамер, які знімали «історичний собор» для кінохроніки. Відповідно делегати «одногосно» підтримали проект ухвали з чотирьох пунктів: «1) анулювати постанови Брестської унії 1596 року; 2) відірватись від Римської (папської) Церкви; 3) повернутися до прадідівської православної віри; 4) возз'єднатися з Всеруською Православною Церквою в радянському Союзі» [23]. Далі одностайно були прийняті ще кілька документів [24]. Головним документом була постанова собору [25].

Хоча собор вже не вирішував долю УГКЦ, бо на той час вона по суті була розгромлена, його рішення нібито легітимізували цей процес. Отже, головне заплановане завдання собору було виконане вже першого дня його роботи [26].

Наступного дня 9 березня відбувся процес церковно-канонічного оформлення переходу у православ'я. У соборі св. Юра сповідалися 12 священників, які возз'єдналися з РПЦ у м. Києві в лютому 1946 р. Собор розглянув питання «канонічного оформлення», ухваленого рішення про «возз'єднання», а під час спільної літургії, яку провели єпископи Макарій, Антоній і Михайл, владики Макарій здійснив чин «приєднання до Православної Церкви», прийнявши від 204-х делегатів-священників відречення від католицизму. Після літургії одразу ж відбулася панахида за упокій душі митрополита А. Шептицького, яку після нападів на його ім'я з боку влади, можна оцінити як поступку з боку організаторів собору цим «возз'єднанням» священникам, щоб утамувати їхню совість.

Після богослужіння собор продовжив свою роботу. Зокрема, було ухвалено низку звернень та вітальних телеграм. У «Зверненні Собору до духівництва і віруючих греко-католицької Церкви в західних областях України» наводилися мотиви ліквідації Берестейської унії 1596 р., розриву з Ватиканом і возз'єднання з Православною церквою. У зверненні до патріарха Московського і усієї Русі Алексія делегати просили «признати нашу постанову і прийняти нас до Всеруської Православної Церкви», засвідчивши його своїми підписами [27].

Насамкінець учасники собору ухвалили зміни в церковно-адміністративній, шлюбній, богослужбовій практиці. Відтепер єпархія діяла в межах існуючого обласного адміністративного поділу. Заключну частину роботи собору зайняла церемонія за участю прибулого митрополита Київського

Галицького Іоанна, екзарха України. Саме йому на руки Г. Костельник склав повноваження голови Ініціативної групи, як такої що виконала своє завдання. Митрополит зачитав вітальну Грамоту патріарха Московського, якою Греко-католицька церква приймалася в лоно Православної і вручив її Г. Костельнику [28].

Звертаючись до учасників собору, митрополит Іоанн висловив відверте прагнення Московського патріархату підпорядкувати УГКЦ, щоб значно посилити себе і свій вплив на віруючих. «Від усієї душі благаю, – закликав він, – щоб нинішнє торжество було початком повної ліквідації уніатства в нашій країні і тоді християни не тільки всієї України, але й всього нашого Союзу, будуть складати одну зв'язану взаємною любов'ю сім'ю, одно стадо під управлінням єдиного пастиря – святійшого патріарха Московського» [29].

10 березня у соборі св. Юра відбулися урочисті Богослужіння за участю гостей, інші церемоніали та спільний обід у ресторані готелю «Брістоль». Після цього делегати роз'їхалися по домівках [30].

На початку квітня 1946 р. члени колишньої Ініціативної групи Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький прибули до м. Києва, де зустрілися з М. Хрущовим та М. Гречухою. Вони вручили керівникам УРСР схвалені Львівським собором документи, мали розмову щодо доведення рішень собору до широких мас, видання книги «Діяння Львівського собору» [31].

4 квітня львівська делегація прибула до м. Москви, де її прийняв патріарх Алексій. Йому було зачитано і вручене звернення з приводу приєднання до Православної церкви. Згодом делегація була на широкому прийомі, яку влаштував Г. Карпов для патріарха Алексія, митрополита Іоанна та членів львівської делегації, очолюваної Г. Костельником. Тоді ж на місцях за підписом Г. Карпова була відправлена інструкція про реєстрацію священників і парафій у зв'язку з «возз'єднанням» Греко-католицької церкви з РПЦ, де регламентувалися порядок і процедура реєстрації, вказувалося, що «возз'єднанні» священники і диякони, а також приходи (громади) повинні реєструватися негайно [32].

У м. Москві члени делегації дали інтерв'ю кореспондентові ТАРС, в якому обґрунтовувалися не стільки церковно-канонічні, скільки політико-ідеологічні підстави його проведення. Безособові відповіді на питання більше вказували на зрадагований стиль інструктора райкому партії по ідеології, ніж на представників духовенства [33]. Після поїздки до м. Києва та м. Москви практична місія членів колишньої Ініціативної групи була закінчена.

Незважаючи на постанови Львівського собору, значна частина греко-католицьких священників продовжувала активний і пасивний опір заходам радянської влади щодо повної ліквідації УГКЦ. У квітневому 1946 р. спецповідомленні начальника Львівського обласного управління НКДБ Вороніна вищим органам влади вказувалося на численні приклади негативної реакції греко-католицьких священників щодо проведеного собору та його рішень, їхньої готовності продовжувати свою релігійну діяльність за уніатським обрядом.

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священників, які перейшли у православ'я [34]. За даними офіційної влади, до кінця 1946 р. на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священники. На Тернопільщині серед неприєднаних 55 греко-католицьких священників мотивувала свою відмову острахом перед можливими репресіями з боку націоналістичного підпілля [35].

Незважаючи на організований владою та новим церковним керівництвом тиск, частина священників та віруючих УГКЦ відмовлялася від переходу у православ'я [36]. Загалом до кінця 1946 р. перейшли у РПЦ 1111 греко-католицьких священників, з них з Львівської єпархії – 532, Перемиської – 203, Станіславської – 277, тобто всього 43 %. На думку І. Біласа, у результаті масових арештів у в'язницях і таборах перебувало щонайменше 1600 священників, а кілька сотень перейшли на нелегальний стан, багато з них продовжували пастирську службу [37].

Таким чином, Львівський собор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд і ієрархи РПЦ. Він був лише одним із етапів процесу ліквідації Греко-католицької церкви, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянзації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення собору, якщо можна так вважати, була імітація легітимності й спроба представити світовому суспільству насильницьку акцію як «вільне волевиявлення українського народу».

Але ці намагання виявилися марними, про що свідчили реакція і відгуки у пресі органів держави та численної української діаспори. Для світового суспільства було очевидним, що широкомасштабна акція ліквідації Української греко-католицької церкви, в епіцентрі якої опинився Львівський собор 1946 р. з його рішеннями, здійснена комуністичним режимом спільно з Руською православною церквою у її інтересах. Вона була спрямована проти Ватикану та католицизму й мала ціль послабити їх позиції у християнському світі.

Радянська сторона відслідковувала реакцію західного світу, старанно фіксує відгуки світової преси, формуючи на їх основі відповідні інформаційні огляди. В одному з таких оглядів наводилися витримки з різних провідних газет Європи та США, що стосувалися долі української церкви. Зокрема, американська газета «Нью-Йорк Таймс» 17 березня 1946 р. опублікувала матеріали про рішення Львівського собору та негативну заяву кардинала Тіссерана з приводу репресій проти церкви та віруючих у Західній Україні [38].

Ієрархи УГКЦ української діаспори теж засуджували радянський режим і керівництво Російської православної церкви за насильницьке протизаконне і

неканонічне приєднання уніатської церкви до православної. Від імені українців греко-католиків Канади вони заявили: «Як громадяни Канади ми вимагаємо, щоб свобода проголошена Атлантичною Хартією, розповсюджувалася на тих нещасних людей, які нині переслідуються Совітами, вимагаємо визволення і права повернутися до своїх парафій та припинення переслідування українських католиків» [39].

На підтримку гнаної УГКЦ виступили представники Української автокефальної православної церкви, яка продовжувала свою діяльність поза межами зони радянської окупації українських та східноєвропейських територій. Зокрема, учасники Другого Собору єпископів УАПЦ під головуванням митрополита Полікарпа (Сікорського), що проходив 14-18 березня 1946 р. у німецькому містечку Есслінгу-на-Неккері, ухвалили звернення до всіх християнських церков, а також окреме звернення до Католицької церкви, в якому висловлювалося співчуття з приводу насильницького приєднання греко-католиків до РПЦ. Від імені священнослужителів і віруючих Української автокефальної церкви в Північній Америці висловив протест її глава єпископ І. Теодорович, а від Української католицької церкви в Канаді – екзарх Ладика та єпископ Саварій.

Другий конгрес українців Канади у червні 1946 р. ухвалив спеціальну резолюцію, в якій наголошувалося, що він «протестує перед цілим культурним і свободолюбивим світом проти насильственного втручання совітського уряду в справі віри українського народу та використання російської православної церкви для скріплення своєї диктатури над українськими народом» [40].

Особливо болісно і обурливо сприймали розгром УГКЦ представники Закордонного Представництва УГВР та закордонних частин ОУН, а також досить численна західноукраїнська еміграція. У зв'язку з трагічними подіями на батьківщині, УГВР оприлюднила у травні 1946 р. звернення до всіх українців на чужині [41]. В іншій заяві керівництво УГВР інформувало світове суспільство, що в Україні «по-варварському знущаються большевики з релігійних почувань українського населення... Вся акція мала на меті: а) знищити греко-католицьку церкву як релігійну національну інституцію, яка дуже поважною мірою охороняє український народ від русифікаторських впливів Москви, б) терором зламати деяку частку духівництва, змусити його до співпраці з НКВД і в цей спосіб підірвати авторитет церкви серед нашого народу взагалі» [42].

Якщо говорити про позитивні відгуки щодо рішень Львівського собору, то свої привітання Московському патріарху Алексію надіслали тільки представники православних церков – екзарх Болгарії Стефан, архієпископ Нью-Йорка, Карпато-Русі та Віленський архієпископ Корнилій.

Що ж до наукових оцінок самого Львівського собору та прийнятих на ньому рішень, то і у церковних колах, що зберегли вірність унії, і в наукових дослідженнях сам він та прийняті постанови вважають нелегітимними й неканонічними. Цих підходів дотримується і більшість сучасників церковних та світських дослідників історії УГКЦ. Суть їхньої позиції зводиться до

наступного. Тогочасний собор у проведеному вигляді юридично не спроможний був вирішувати питання про возз'єднання церков. Зібрання, іменоване як собор Української греко-католицької церкви, відбулося без участі жодного з її єпископів, які перебували в тюрмах і на засланні. Це автоматично робило його неканонічним, а прийняті у такому випадку рішення були незаконними, оскільки грубо порушували встановлені Вселенськими соборами церковні закони. Тож ні одне із рішень Львівського собору за церковними канонами не можна вважати легітимними.

По-друге, Г. Костельник був призначений главою УГКЦ з правами її митрополита не Ватиканом, тобто церковною владою, а рішенням радянського режиму, який, згідно положень тогочасної конституції про відділення церкви від держави, не мав на це законних прав. Крім того, делегати собору не обиралися за канонічним правом, отже не могли юридично і канонічно представляти увесь загальний клір і вірних. На переконання історика церкви Ю. Федоріва «всякий собор, який відбувається проти волі ієрархів, без участі єпископів, не є ніяким собором. Його рішення не мають ніякого канонічного значення. Це (в теорії) визнає також Російська православна церква» [43].

На думку Ю. Герича, у відповідності з церковними законами, Російська православна церква як помісна не мала права втручатися у внутрішні справи іншої помісної церкви, тим більше Греко-католицької, підпорядкованої Ватикану. Таким чином, на його переконання, радянська влада, яка, згідно таємно укладеного плану і за допомогою репресивних органів і РПЦ ліквідувала Греко-католицьку церкву на теренах України, і офіційно скріпила цю акцію Львівським псевдособором 1946 р., брутально порушила елементарне право людини на віросповідання, визнане у всьому світі, навіть в інших тоталітарних державах [44].

Цю точку зору підтримує І. Білас, який, порівнюючи ліквідацію Київської митрополії в 1839 р. і Львівської в 1946 р. прийшов до висновку, що безпосередній провідник ліквідації УГКЦ Г. Костельник не був її митрополитом, як той же митрополит Й. Семашко, не мав ніяких повноважень для скликання собору в 1946 р., та й не звертався за їх одержанням до вищої церковної влади. Таким чином, собор 1946 р. був скликаний проти всіх і всяких правил Католицької церкви. Львівський собор ставив собі за мету ліквідувати Греко-католицьку церкву і через це не може зватися греко-католицьким. Тому всі католики були морально зобов'язані відмовитися від рішень цього собору, бо згідно з нормами Католицької церкви такий собор є незаконний. Г. Костельник не одержав також повноважень від РПЦ, бо він не був православним. Собор 1946 р. не міг бути православним також з тих міркувань, що рішення собору не торкалися православних, а інаквовірних. Отже, Г. Костельник міг одержати повноваження для скликання такого роду собору тільки від уряду УРСР. Оскільки собор 1946 р. вирішував справи великої важливості, які могли втягнути країну у міжнародні ускладнення, то ясно, що Г. Костельник не міг скликати собор на власний ризик і від власного імені. Отже, собор не є чистією приватною забаганкою, а державним заходом.

Отже, Львівський церковний собор 1946 р. став кульмінаційним моментом антиунійної політики радянської влади, спрямованої на ліквідацію греко-католицизму на західноукраїнських землях. У процесі дослідження було з'ясовано, що рішення про скликання собору приймалося не церковними діячами, навіть тими, що входили до складу Ініціативної групи, а, перш за все, органами держбезпеки. На переконання спецслужб собор як акція церковно-канонічного оформлення процесу переведення греко-католиків під юрисдикцію РПЦ мав формально завершити процес ліквідації унії в Галичині.

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західноукраїнському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративним і репресивним методами. Компартійна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, форсувала уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся в липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я [45].

Проте після нищівних ударів тоталітаризму Греко-католицька церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

Загалом катакомбний період діяльності церкви можна поділити на три етапи: 1) опір репресивним акціям влади, 1946-1953 рр.; 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953-1963 рр.; 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963-1989 рр. Найважчими, на нашу думку, були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського «собору», у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія – митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів – були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів у м. Києві, ув'язнені на довгі терміни [46]. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владики Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Микита Будка, Григорій Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито восени 1947 р. [47] Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священників та кинули їх у тюрми і концтабори [48].

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. Владними «аргументами» служили звинувачення у «співпраці» з нацистами (Й. Сліпий благословив вояків дивізії «Галичина» на боротьбу з Червоною армією), а також – з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани [49].

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського «собору» розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я [50]. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій [51]. Згідно інформації із Львівської

області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшли до світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков – до 269, тобто удвічі лише за 1946 р. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 1947 р. ліквідовано Малоберезнянський і Боронявський монастирі, а 173 парохі з 299 відмовилися залишити рідну церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан [52].

І все ж за активною участю правоохоронних органів більшість греко-католицьких парафій перетворено в православні. Зокрема, в 1946 р. православними стали 1685 храмів, 1947 р. – 222, 1948 р. – 56, 1949 р. – 327; в 230 «невозз'єднаних» храмах церковну службу припинено [53].

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії – своїх наступників: єпископів Микиту Будку (1877-1949) і Миколу Чарнецького (1884-1959), архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала чину Редемптористів Й. де Вохта [54]. Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. Й. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов'язки керівника митрополії він поклав на о. І.Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер від побоїв. Обов'язки підпільного керівника церкви взяв на себе о. М. Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М. Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання [55]. Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин [56]. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії отців С. Лукача, С. Ваповича та І. Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г. Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. Г. Балагурко, С. Лукач та І. Слезюк були заарештовані, звинувачені «за співробітництво з німцями», «організацію нелегального єпископату», «нелегальні зв'язки з Ватиканом» та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С. Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Теодор Ромжа напередодні трагічної загибелі висвятив на єпископа Олександра Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір (помер 1983 р.) [57].

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у м. Львові було вбито одного із «ініціаторів» «собору» 1946 р. о. Гавриїла Костельника.

Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН (вбивця В. Паньків нібито наклав на себе руки) і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Секретаря «групи» Сергія Хруцького виселили у Кемеровську обл. Ще одного «ініціатора» невдовзі отруїли в потязі, коли він повертався з м. Москви. Не своєю смертю померли й інші учасники групи [58]. Наступ на священництво ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Ярослава Галана у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь УГКЦ. Зафарбовувалися навіть греко-католицькі ікони [59].

Незважаючи на фізичні погрози силових структур лише половина (116 із 235) греко-католицьких священників Закарпаття до 1949 р. прийняли юрисдикцію Московського патріархату. Тому в березні 1949 р. влада ініціювала звернення «До всесеснішого духовенства і всіх побожних вірних греко-католицької церкви на Закарпатті», яке підписали настоятелі шести церков і монастирів на чолі з архидияконом Іринеєм Кондратовичем (1881-1957), колишнім членом Компартії Угорщини (1919). Ці священники виконували аналогічні функції, що й група Г. Костельника у м. Львові. А вже 28 серпня 1949 р. група із 35 священників проголосила ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єдналася з РПЦ. Того ж дня про цю «радісну» акцію довідалися тисячі віруючих, що традиційно збиралися на свято Успіння Богородиці до Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі в м. Мукачевому [60]. І лише майже 80 парафій з 44 церквами Мукачівської єпархії, що опинилися 1944 р. у межах Словаччини, були оформлені в Апостольську адміністрацію Мукачівської єпархії (генеральний вікарій А. Тинк), яку Рим канонічно підпорядкував юрисдикції Пряшівського єпископа [61].

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні – відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні – офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів [62].

Керівництво ОУН і УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення краян у православ'я, відверто погрожувало новонаверненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священників [63]. Значна кількість священників, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям. Монахи Гошівського монастиря лікували поранених повстанців, збирали для них гроші [64]. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївок ОУН 63 парохі відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священники повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я [65].

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я 1 124 священників і передати РГЦ близько 2 500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР 1948 р. ліквідовано греко-католицькі парафії у Румунії, а в квітні 1950 р. заарештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-католицької церкви у Чехословаччині, багатьох монахів вивезено до концтаборів, а вірних насильно повернено до православних парафій (близько 100 із 300 священників перейшло у православ'я). Засуджені на довічне ув'язнення єпископ Павло Гойдич помер у в'язниці; єпископ-помічник В. Гопко був звільнений лише під час «празької весни» 1968 р., коли Греко-католицька церква легалізувалася [66]. У 1944-1956 рр. фактично призупинено діяльність греко-католицьких громад й на території Польщі (лише 1967 р. створено Генеральний вікаріат, 1991 р. – Перемиську єпархію, 1996 р. – Перемисько-Варшавську митрополію УГКЦ) [67].

Чи не найбільший опір чинили тоталітарній владі монахи, серед них лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії та утиски, до кінця 1940-х рр. на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині – шість греко-католицьких монастирів (Підмихайлівці, Гошів, Войнилів, Станіслав) [68]. До чоловічого і жіночого монастирів у Гошеві Болехівського району постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицькі громади було вже ліквідовано. Відтак священники та монахи продовжували релігійну діяльність як парахи, катехити.

Занепокоєння такою ситуацією уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий виклав 29 вересня 1949 р. у доповідній Микиті Хрущову. А на початку грудня того ж року його прийняв заступник голови Ради міністрів УРСР Леонід Корнієць, з яким обговорено «пропозиції про ліквідацію всіх монастирів». Відтак «уповноважений» підготував пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на Львівщині, а 9 грудня 1949 р. Л. Корнієць надіслав голові Львівського облвиконкому Семену Стефануку «вказівки для вжиття заходів» [69]. Однак він не дуже прагнув йти проти громадської думки. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в с. Суховолі (до 1952 р.) та м. Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органів радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер-служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід, 29 з них загинули в засланні [70]. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працювати як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священниками та мирянами [71].

Таким чином, до початку 1950-х рр. радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко-католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором для українців-католиків у Західній Європі. Як свідчить довідка уповноваженого в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР

П. Вільхового від 6 жовтня 1949 р. у західних областях закрито всі існуючі греко-католицькі храми, зокрема у Дрогобицькій – 658, Станіславській – 567, Львівській – 522, Тернопільській – 539, Чернівецькій – 2, Волинській – 2, а також більшість монастирів [72]. А втім, лише третина священників перейшли на православ'я, 15 % врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля [73].

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в м. Жовкві на Львівщині у 1946-1949 рр. змінилися вісім священників [74]. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священників. За наступних чотири роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священників [75].

Поширеним явищем стала відправа православними священниками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ [76].

Митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й церкві, яка завжди віддано служила своєму народові [77]. Разом із митрополитом відбували тоді заслання десятки опозиційних священників, які продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях.

Смерть Й. Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію церкви. Того ж року зафіксовано появу перших скарг віруючих і духовенства про повернення причтових будинків, що були передані колгоспам і різним організаціям. Москва в особі «реформатора» Л. Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим [78], про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М. Підгорному, надісланий до м. Києва в січні 1961 р. [79]. У неволі митрополит написав ґрунтовну «Історію Вселенської церкви на Україні», яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

27 березня 1953 р. з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув'язнених до п'яти років. А вже вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення «трійок» НКВС і «особливої наради НКВС-МДБ-МВС СРСР, від чого постраждала більшість репресованих греко-католиків. Відтак у період хрущовської «відлиги» до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священники [80]. До березня 1957 р. у Галичину прибули 65,5 тис. українців, чимало священників. 6 серпня 1956 р. у листі до голови Комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і її патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від

віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно з Конституцією [81].

Отож, слід погодитися із дослідниками в тому, що 1953 р. можна вважати останнім роком внутрішньої кризи, в якій опинилася репресована церква після так званого Львівського «собору» [82].

Репресованих священників-уніатів матеріально і морально підтримувало римо-католицьке духовенство Закарпатської, Дрогобицької та Львівської обл. Для католиків східного обряду в дні православних свят нерідко проводилися церковні служби за греко-католицьким обрядом [83].

Велике значення мало для катакомбної церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М. Чарнецького до м. Львова в 1956 р., єпископа І. Лятишевського – до м. Станіслава, а єпископа О. Хіри – до м. Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М. Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священників. Ще 280-300 священників він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до рідної церкви, офіційно залишаючись поки що на службі [84]. Єпископ І. Лятишевський (1870-1957), хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священників на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість неvoz'єднаних парохів у області зросла до 84 [85]. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священники відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких церков [86]. Поширеним явищем стало спільне прослуховування релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання опозиційного духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М. Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священників УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М. Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН і УПА та зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М. Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть «ворожу радянській владі діяльність», підтримують зв'язок із митрополитом Й. Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу [87].

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися

очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали «моральною базою оунівського підпілля» [88]. Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. Спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР 10 квітня 1959 р. ухвалило секретну постанову про посилення роботи для «ліквідації залишків унії в західних областях УРСР», що передбачала активізацію Московської патріархії православного священства супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога православ'я і натхненника «холодної війни», боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників [89]. Однак вказана контрпропаганда була малоефективною.

Проти беззаконня в СРСР виступала й міжнародна громадськість. У грудні 1962 р. на зустрічі з М. Хрущовим посланець президента США Н. Казенс передав прохання Д. Кеннеді і Папи Івана XXIII звільнити митрополита Й. Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до м. Риму, де взяв участь у II Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у м. Москві, він висвятив на єпископа редемптористського ігумена Василя Величківського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі [90].

У Римі розгорнув активну діяльність митрополит Й. Сліпий. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св. Климента Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії – духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу «Богословія». Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й. Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької церкви і кардиналом. Призначення Й. Сліпим В. Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. В. Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у м. Львові: Служебниць, Василіянок і св. Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у м. Львові він зустрічався з генеральним вікарієм у м. Перемишлі В. Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й. Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В. Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників – І. Чорнія, Н. Дейнеку, П. Козака та Й. Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й. Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіян, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені [91].

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви в 1960-х рр. було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М. Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Відтак, назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких – у м. Ризі й м. Каунасі. Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом [92]. Успішно склавши іспити перед старшими священниками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В. Величковський, В. Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані «старі» священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священники діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у м. Львові – в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священники, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священництвом, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської «відлиги» та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В. Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників отців А. Зофійовського та І. Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником редемпториста о. Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (1893-1973), який висвятив помічником і наступником о. С. Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О. Хіра. За підрахунками о. Б. Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількасот греко-католицьких священників, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро церкви становили монаші чини – близько 240 василіян, студитів, редемптористів. Були висвячені 40 священників, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені храми, запрошували для служби підпільних священників. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков [93].

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо

боротьби як із «нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів», так і з релігією взагалі. 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священників П. Городоцького у м. Львові і Р. Бахталовського в м. Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В. Стернюка, у помешканнях десятків священників і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа Володимира Стернюка. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення [94].

Зустріч М. Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священники й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 1970-х рр. Москва розгорнула широку кампанію боротьби з «українським націоналізмом». Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С. Дмитерко та І. Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників І. Кривого та П. Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політики Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л. Брежнєв у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського «собору» 1946 р. [95].

Незважаючи на переслідування й арешти, 9 вересня 1982 р. було утворено «Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви». Нею керували пізніше заарештовані й ув'язнені дисиденти Й. Тереля та В. Кобрин, який налагодив видавництво «Хроніки Католицької церкви в Україні». Активізувався й рух за легалізацію церкви, до якого долучалася Українська Гельсінська група та інші опозиційні структури [96].

Протягом 1980-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у м. Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником став Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У

засланні в Казахстані помер єпископ Олександр Хіра.

Внаслідок демократизації СРСР наприкінці 1980-х рр. були звільнені майже всі політв'язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права і свободи людини. Створений 1987 р. у м. Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал «Християнський голос», організовував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В. Стернюк, С. Дмитерко, І. Маргітич. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси-України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення [97].

Отже, у 1950–1980-ті рр. більшість греко-католиків зберігали віру батьків. Сотні священників продовжували душпастирську нелегальну діяльність, яка активізувалася наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. після повернення значної частини ув'язнених з сибірських таборів і поселень. Репресована церква була виразником загальнолюдських цінностей, на відміну від офіційної РПУ, що була елементом ідеологічної політики тоталітарної системи. Проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову та демократизацію суспільства створили умови для церковно-релігійного відродження в УРСР, чим сповна скористалися політична опозиція та мільйони віруючих. Релігійна опозиція підготувала ґрунт для заключного етапу боротьби за демократизацію суспільства, повернення її народу в лоно світової цивілізації.

1. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 497-498.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1639. Арк. 149-150.
3. Ліквідація УГКЦ (1939-1946): документи радянських органів державної безпеки. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 2. С. 518.
4. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 330.
5. ДАЛО. Ф. П-3. Спр. 424. Арк. 48-51.
6. ЦДАГО України. Ф-1. Спр.1638. Арк. 130-135.
7. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 324-326.
8. ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 9.
9. ДАІФО. Ф. Р-389. Спр. 3. Арк. 5.
10. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35-36.
11. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн.2: Документи і матеріали. К.: Либідь – Військо України, 1994. С. 300.
12. Там само. С. 301.
13. Сердюк Н.С. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944-1949 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». К., 2006. С. 14.
14. ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 4. Арк. 20-23.
15. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. – Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 61.
16. Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій. *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 109.
17. Поспеловський Д. Православная церковь в истории Руси, России и СССР: учеб. пособ. М.: Библиейско-богословский институт Св. Апостола Андрея, 1996. С. 218.

18. Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. *Український історичний журнал*. 1996. № 4. С. 112.
19. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88.
20. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 35.
21. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. 650 с.
22. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 65.
23. Там само. С. 75.
24. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. / Ю. Герич // *Календар «Світла»*. – Торонто; Нью-Йорк, 1995. – С. 256-257.
25. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 127-128.
26. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 364-365.
27. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 133, 137-139, 141-145.
28. Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. Львів: Видання Президії Собору, 1946. С. 118-122.
29. Там само. С. 125.
30. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 365-366.
31. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 218.
32. ДАЛЮ. Ф. Р-1332. Оп. 1т. Спр. 5. Арк. 9.
33. Львівський церковний собор: документи і матеріали. 1946-1981. К., 1984. С. 98-99.
34. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. С. 324.
35. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946-1989). Тернопіль, 2003. С. 34-35.
36. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів/ упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 417-418.
37. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз. К.: Либідь, 1994. Кн. 1. С. 130.
38. ДАЛЮ. Фонд П-3. оп.1.Спр.439. Арк. 46-47.
39. Гайковський М.І. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / упоряд.: Гайковський М.І. Львів: Місіонер, 2006. С. 390.
40. Швець І. Збірник. Статті, доповіді, промови. Сідней, 1996. С. 189.
41. Релігія в житті українського народу: зб. матеріалів. Мюнхен; Рим; Париж, 1966. С. 288.
42. Там само. С. 289.
43. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. Торонто, 1967. С. 315.
44. Герич Ю. Як відбувався «возсоединительний собор» у Львові 8 березня 1946 р. *Календар «Світла»*. Торонто; Нью-Йорк, 1995. С. 88-91.
45. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України У боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 72-75.
46. Від прокурора УРСР. *Вільна Україна*. 1946. 1 березня.
47. Пушкаш Л. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. Львів, 2001. С. 77-135; Судоплатов П. Разведка и Кремль. Москва, 1996. С. 299-300; Баран В. Україна: новітня історія(1945-1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.
48. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 311-312, 315.
49. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 1, спр. 4, арк. 79.
50. ДАІФО. Ф. 4648, оп. 4, спр. 4, арк. 40.
51. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 315.
52. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 8, арк. 34; Бендас Д. Священники мученики, сповідники вірності. Ужгород, 1999. С. 72-74.
53. Баран В. Україна: новітня історія(1945-1991 рр.). Львів, 2003. С. 72.
54. Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. Івано-Франківськ, 2002. С. 125-128; Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 93.
55. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemyśl, 1998. S. 312.

56. Rublowa N. Świadectwo wiary... *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 5. Przemysl, 2000. S. 123-127.
57. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 491.
58. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 106; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 3613, арк. 1-2.
59. Винниченко І. Україна 1920-1980-х рр.: депортації, заслання, вислання. Київ, 1994. С. 62; ДАТО. Ф. Р.3270, оп. 2, спр. 17, арк. 30.
60. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 80, арк. 31; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 126-129; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 155.
61. Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. Рим; Київ, 1997. С. 324.
62. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 1, спр. 6, арк. 123; ДАТО. Ф. П-1, оп. 1, спр. 2345, арк. 76.
63. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.
64. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 13, арк. 1-14.
65. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38.
66. Ісиченко І., архиеп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200; Пекар А. Нариси історії, церква Закарпаття. Т. 2. С. 282-380; Магочі П. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька церква? *Ковчег*. Ч. IV. Львів, 2003. С. 170-173.
67. *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski(1918-1989)*. Т.1 / Pod red. R. Drozda. Slupsk; Warszawa, 2000. S. 159-184; Drozd R. *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*. Warszawa, 2001. S. 30-307; Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. Перемишль; Львів, 2002. С. 14-22.
68. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 80, арк. 34; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 96-105.
69. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 232; ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 97-99.
70. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 94; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 253-260.
71. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Буенос-Айрес; Львів, 1999. С. 188.
72. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 220.
73. Ісиченко І., архиеп. Історія Христової церкви в Україні. Харків, 1999. С. 200-201; Архів УСБУ по Львівській обл. Спр. о. Матея (Шипітки). П-34395, арк. 57, 69, 107, 269.
74. ЦДАВО України. Ф. 4648, оп. 3, спр. 70, арк. 28.
75. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 38-50.
76. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 95.
77. *Мартирологія українських церков*. Т. II: Українська Греко-католицька церква. Торонто; Балтимор, 1987. С. 470.
78. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 151.
79. Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. 4, ч. 1. Рим, 1996. С. 1-3; Архів Служби безпеки України. Спр. 87, т. 10, арк. 278; т. 5, арк. 295.
80. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 285-288; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 146-147; Арсенич П. Йосиф Сліпий та його соратники – репресовані священники. *Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність*. С. 126-127.
81. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4263, арк. 202-205.
82. Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 143.
83. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 236; Пашенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава, 2002. С. 168-169.
84. Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець. Львів, 1997. С. 61.
85. ДАІФО. Ф. Р-389, оп. 2, спр. 18, арк. 102-103.
86. Андрухів І. Галицька Голгофа. Івано-Франківськ, 1997. С. 55-56.
87. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4081, арк. 2-5.
88. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 24, спр. 4263, арк. 288-300.
89. ЦДАГО України. Оп. 24, спр. 5028, арк. 65-67.
90. Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського. *Нова зоря*. 1997. 27 травня; Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Київ, 2001. С. 402, 403, 404, 412, 416, 422.
91. Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowieństwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 4. Przemysł, 1998. S. 323.
92. Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хрес та Господнього в Бучачі 1712-1996. Львів, 1997. С. 135.
93. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*.

1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 102.
94. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. С. 306.
95. Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989). *Календар «Благовіста»*. 1998. Гурово Іловецьке, 1998. С. 114.
96. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. С. 318; Історія України. Вид. 2-е. Львів, 1998. С. 381-401.
97. Дідула П. Щоб не зрадити ідеї патріархату. *Патріархат*. 2002. № 3. С. 12-13.

В. Марчук, Н. Марчук

УГКЦ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Відродження незалежності України викликало хвилю національного та релігійного піднесення, переосмислення ролі Церкви у формуванні національно-державницької ідеології суспільства, яке звільнилося від пут тоталітарної системи. Духовною основою державотворчого процесу є українська національна ідея, яка консолідує націю для вирішення складних проблем відродження. Саме у цій сфері в історії України протягом віків Церква відіграла визначальну роль. «Унікальність та універсальність Християнської Церкви як чинника державотворчої діяльності українського народу, – наголошує архієпископ УАПЦ Ігор Ісіченко, – в період відродження держави забезпечує збереження етнонаціональної самобутності, сприяє консолідації суспільства, виступає гарантом присутності нації у світовій християнській цивілізації» [1]. Розбудова суверенної держави нерозривно пов'язана з утвердженням ідеологічної єдності і національної свідомості українського народу як необхідних чинників досягнення державницьких прагнень.

Непохитну позицію УГКЦ у цій проблемі підтримав Другий Всесвітній форум українців, який відбувся в м. Києві в серпні 1997 р. за участю президента України Леоніда Кучми, делегатів української світової спільноти й представників національних Церков. У своєму виступі Л. Кучма наголошував: українському народу необхідно глибоко усвідомити національну ідею, сформуванню й перейнятися національно-державницькою ідеологією, щоб не звернути з обраного шляху незалежності [2]. У документах Форуму відзначалося, що «відродження та зміцнення самостійної національної Української держави на давніх етнічних українських землях» вимагає, насамперед, «відродження національної, державницької свідомості українського народу... без цього українська самостійна держава – примара». У резолюції ще раз наголошувалося: «Загальноукраїнською національною ідеєю, що здатна об'єднати всіх громадян України,... служити збереженню і зміцненню української державності має стати цілеспрямоване формування громадянського суспільства в Україні» [3].

З формуванням національно-державницької ідеології тісно пов'язана проблема взаємовідносин між Церквою і державою, яка має глибокі історичні коріння. У цьому плані слід відзначити позитивну роль Християнської Церкви Володимира Великого у справі консолідації українського етносу і зміцнення держави Київської Русі-України. Православна церква часів козаччини й

Хмельниччини брала участь у національно-визвольних рухах українського народу й розбудові держави. Але в умовах втрати державності, після 1686 р., коли Київська митрополія перейшла у підпорядкування Московського патріархату, вона стала зряддям антиукраїнських сил й перестала бути носієм української національної ідеї. Отож, лише Греко-Католицькій Церкві шляхом Берестейської унії вдалося в умовах бездержавності, експансії Західної і Східної Церков зберегти національну окремішність, втілювати у життя українську церковну політику, продовжувати боротьбу за реалізацію української національної ідеї і державності. Визначну роль вона зіграла в епоху національного відродження в Галичині в другій половині XIX ст., про що зазначалося в попередніх розділах праці. «В Галичині у XIX– на початку XX століть, – відзначала Любов Кияновська, – саме священники розбудили в українському народі свідомість своєї Нації, заклали такі важливі суспільні інституції, як школа, театри, наукові осередки – аналогів такого феномену немає у жодній країні Європи. На цьому загальному тлі найважливіше місце належить митрополиту Андрею Шептицькому» [4].

Національно-державницькі аспекти в діяльності українських Греко-Католицької і Православної (насамперед автокефальної) Церков у добу визвольних змагань 1917-1920 рр. спрямовувалися на реалізацію природного права українського народу на державність у формі УНР і ЗУНР, піднесення національної свідомості українського етносу і ролі Церкви у цих процесах. У своєму виступі у храмі св. Петра в Римі з нагоди 50-річчя Першолистопадового зриву 1918 р. у Галичині Верховний Архієпископ УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий наголошував: «Призначення українського народу на землі є боротьба за українську державу, за християнську державу своєї нації». Згадуючи відновлення незалежної української держави – ЗУНР, він відзначав: «Це був могутній акт, яким ми нав'язали до славних попередніх часів Святослава, Володимира, Ярослава, Данила й інших і почали думати їх державницькими думками. Наш український народ став знову в ряди вольних народів і в сім'ї незалежних держав... Цей зрив благословила наша Церква, бо вона молилася за нього – за створення своєї держави, за її утвердження і розбудову... Ідея відновлення української держави мусить бути провідною у всіх наших думках, змаганнях, стражданнях і досягненнях. Піднесений державний стяг Соборної України нехай повіває над всіма нами на віки вічі!». Якщо в Галичині новоутворена держава в листопаді 1918 р. мала свою національну УГКЦ, то в УНР постало питання про незалежну від Москви Церкву. «Якими б успішними в майбутньому не були наші здобутки та досягнення в площині політичної боротьби, – писав С. Петлюра, – все ідею нашої державної незалежності «по руках і ногах» буде в'язати оця залежність в площині церковній, вражаючи й підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу» [5].

Взаємовідносини Української православної Церкви з відновленою національною державою УНР цілком відповідали ситуації, тобто Церква підтримувала її всіма можливими суспільно-моральними заходами. У привітанні православного духовенства С. Петлюрі в березні 1921 р. наголошувалося, що тісне єднання Церкви і держави витікає з національно-

державницької концепції УПЦ, яка спільно з народом бореться за волю України. «Тісне єднання держави і церкви, – підкреслено в привітанні, – єдина умова нашого національного та державного життя» [6]. Слід відзначити, що тодішні ієрархи Православної церкви, і особливо міністр віросповідань УНР І. Огієнко, пізніше митрополит Іларіон, дотримувались концептуального погляду, що в умовах незалежної держави повинна бути незалежна національна церква, тобто автокефальна. Ця ідея найгрунтовніше викладена у листі Всеукраїнської православної церковної Ради до голови Директорії від 25 травня 1920 р. «Державність України матиме під собою лише тоді міцний ґрунт, коли український народ матиме свою власну, цілком незалежну національну церкву.., – наголошували автори листа. – Мета цього руху завжди була і тепер є одна: утвердження автокефальної соборноправної, національної української церкви, яка разом з тим мусить бути однією з головних підвалин державності українського народу» [7].

Отже, ієрархи УПЦ намагалися позбавитися залежності від Московського патріархату, російського церковного централізму, здійснити заходи щодо демократизації, впровадження за прикладом УГКЦ богослужінь рідною українською мовою, відродити національні обряди, звичаї, традиції, що декларував декрет УНР про автокефальність. Характерним явищем для того часу був виступ православних громад Вінниці влітку 1920 р., які просили С. Петлюру вислати до більшовицької Москви проросійських єпископів Амвросія і Пимена, оскільки вони видали наказ «за всяку ціну не допускати ніякої українізації церкви». Віруючі просили заснувати УАПЦ з тим, щоб «виховувати українську людність у національному дусі та прямувати до автокефалії української церкви» [8]. Зауважимо, що ці погляди єдності православної церкви і держави у державотворчому процесі УНР, а також Української держави гетьмана П. Скоропадського, поділяли далеко не всі ієрархи. Міністр віросповідань Гетьманського уряду О. Лотоцький, визнаючи ідею автокефальності, наголошував на чіткому розмежуванні функцій держави і церкви у бік обмеження її втручання у світські справи. Першоїєрарх УАПЦ В. Липківський вважав неможливою ідентифікацію нації з православною релігією, оскільки український народ – це поняття політичне, територіальне, державне але не віросповідне [9]. Значний внесок у концепцію взаємовідносин між Церквою і державою зробив своєю глибокою працею «Релігія і церква в історії України» В. Липинський. Насамперед він відкидає цезареналізм і чітко визначає сфери діяльності Церкви (духовна) і держави (матеріальна), визначає важливу роль Церкви у боротьбі за державність, називає національною, українською ту, яка «зможе навчить своїх вірних в їх боротьбі за Українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадянської моралі» [10]. Взагалі ж концепції українського православ'я доби визвольних змагань щодо державотворення, участі Церкви у вирішенні економічної, культурної, виховної, просвітницької програм держави достатньою мірою не обґрунтовувалися і не впливали на державотворчий процес, у той час, коли УГКЦ, навіть в умовах бездержавності свою національно-державницьку

доктрину не тільки опрацювала, але й творила матеріальну базу втілення у життя своїх ідей у вигляді національних, кооперативних, наукових, культурно-просвітницьких організацій, а головне – величної будови національної Церкви.

Розглянемо коротко національно-державницькі погляди митрополита А. Шептицького. Як відомо, уже на початку ХІХ ст. серед греко-католицького духовенства в Галичині з'явилися широко освічені, пройняті інтересами не лише своєї Церкви, але й, насамперед, національними інтересами українського народу діячі, які своєю діяльністю сприяли розвитку української національної ідеї. Найбільш вагомий внесок у формування національно-державницької ідеології УГКЦ зробив митрополит Андрей Шептицький, який протягом майже півстоліття новітньої історії України був провідником Церкви і речником інтересів українського народу й світського національного життя. Його заслуги у поєднанні церковних інтересів з національними високо оцінюються вітчизняними й зарубіжними науковцями. Провідне становище в суспільстві митрополитові забезпечували його непохитне прагнення присвятити своє життя і діяльність українському народу, яке він неодноразово висловлював і реалізовував у повсякденні, а також рівень науковця європейського виміру. Написавши численні наукові праці церковного і світського характеру, він згуртував навколо себе найвідоміших у Галичині вчених, серед яких були теологи Й. Сліпий і П. Філяс, історики І. Крип'якевич і І. Скрутень, мистецтвознавець І. Свенціцький, археолог Я. Пастернак, юрист Р. Ковшевич, філософ М. Конрад та інші представники української наукової еліти, які зробили помітний внесок у розвиток національної ідеї.

«З приходом у 1900 році на митрополичий престол Києво-Галицький Владики Андрея, – відзначав львівський науковець Михайло Гайковський, – на чолі Церкви і народу з'явилася людина, яка спричинилася до духовного і національного відродження України, в першу чергу Галичини, і вивела упосліджений в Австро-Угорщині та в Росії український народ на європейську, власне, і на світову політичну арену. З його приходом в Галичині розпочався регенераційний процес державницького відродження української нації» [11]. Його діяльність базувалася на глибокому усвідомленні того, що в Україні доля народу і Церкви нерозривно пов'язані між собою. Християнська релігійність українців здавна визнана феноменом у світовому суспільстві.

Присвятивши своє життя і діяльність інтересам українства, митрополит А. Шептицький розробив чільну національно-державну доктрину Греко-Католицької Церкви. Насамперед відзначимо його Меморандум щодо майбутнього устрою Української держави від серпня 1914 р. після того, як австрійські війська займуть території підросійської України. Звертаючись до австрійського уряду, він писав: «Нам слід вирішити потрійне завдання: військової, правової і церковної організації краю... для того, щоб ці області якнайповніше відторгнути від Росії і надати симпатичного для населення характеру національної області, незалежної від Росії. Для цієї мети слід використати усі придушені Росією традиції України, і настільки міцно відродити їх у свідомості народних мас, щоб ніяка політична комбінація не була б в силах знищити наслідки нашої перемоги» [12].

Щодо військової організації на землях України, митрополит вважав необхідним побудувати її на живих традиціях запорізького козацтва, створити українське військо з усіма національними зовнішніми ознаками і духом. Це мало сприяти розвитку національного руху у зросійщеному зденаціоналізованому краї. За думкою митрополита доцільно було відродити інституцію гетьманства [13]. Він пропонував докорінно знищити російську державну систему, її імперське законодавство, впровадити австрійські закони з урахуванням особливостей українського національного менталітету, що відразу залучило б Україну в правовий європейський простір [14].

У справі церковної організації митрополит передбачав насамперед «відділити по змозі найповніше Українську Церкву від Російської.., відірвати духовенство від політично-поліційної діяльності на чисто церковний і християнський ґрунт». Він наголошував, що в Українській державі повинна зберегтися національна Церква з її традиційними обрядами, звичаями, які складають духовну цінність народу, позбавлена московських впливів. Таким чином, розроблено «досконалий план реорганізації Української православної церкви, – слушно зауважує М. Гайковський, – який не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької Церков, а ставив її в ранг самоуправних, автокефальних Церков» [15].

Отже, ще на початку Першої світової війни митрополит А. Шептицький проголосив національно-державницькі прагнення українського народу й виклав стратегічний план розбудови держави, який базувався на міцному підґрунті: національному війську, європейському правовому полі й Українській Церкві. Зауважимо, що саме за ці погляди російські власті після окупації Галичини інспірували наступ на УГКЦ. В одному із московських архівів виявлено донесення Департаменту поліції, у якому зазначалося, що у національному русі за «відторгнення усієї України від Росії... велику роль відіграло за останнє десятиліття уніатське духовенство під керівництвом Митрополита графа Шептицького» [16]. Державницькі ідеї митрополита певною мірою реалізувалися з утворенням у листопаді 1918 р. Західно-Української Народної Республіки. Він особисто брав участь у процесі її утворення і розбудови, був разом з єпископами Г. Хомишином і Й. Коциловським членом Української Національної Ради – представницького органу Республіки.

Глава УГКЦ щиро вітав проголошення Акту 30 червня 1941 р. про відновлення незалежної Української держави. У пастирському листі до духовенства і вірних від 1 липня 1941 р. він писав: «Зачалася Нова Епоха в житті Державної Соборної Самостійної України ... Український Нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідності і життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в якім би міг розвинути усі Богом собі дані сили» [17]. У іншому пастирському листі від 5 липня того ж року митрополит закликав: «Усі, що почувуються Українцями і хочуть працювати для добра України... нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах

солідарності і усильної праці всіх Українців, повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній державний організм» [18]. Як відомо, ці надії глави УГКЦ і всього українського народу не здійснилися: самостійна Україна не вписувалася у геостратегічні плани як Й. Сталіна, так і А. Гітлера. Німецька окупаційна влада розгорнула широкий наступ на український національний рух, репресуючи його учасників. За цих надзвичайно складних і важких для народу умов німецької окупації, великої війни, митрополит А. Шептицький, будучи хворим, вже на схилі життя опрацював і залишив нащадкам документ, який підсумовував національно-державницьку думку Греко-Католицької Церкви у середині ХХ століття. Це декрет до духовенства «Ідеалом нашого національного життя», відомий під іншою назвою «Як будувати рідну хату?», написаний у грудні 1941 р. і стверджений Архієпархіальним Собором 1941 р.

Насамперед він визначає державно-соборне прагнення вірних: «Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина» і пророче стверджує: «Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне право – вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати» [19]. У подальших розділах цієї глибоко наукової праці викладено, якою повинна бути Українська держава-Батьківщина, – перш за все – могутньою і монолітною, здатною «поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів», а головне, забезпечити «громадянам правдиве і стаłe щастя», що сприятиме необхідній умові державотворення – консолідації суспільства від родини й громади до суспільно-політичних спільнот, товариств, об'єднань, кооперативів, профспілок, «зв'язаних сильними зв'язками солідарності» [20].

Будівничим Української держави владика радить глибше аналізувати засади національного життя, здобути глибокі знання законів його розвитку «і нашому народові, а хоч би тільки вірним передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадської праці людини» [21]. По-сучасному виглядає концепція митрополита А. Шептицького щодо державного проводу України. Він вважає, що лише народ повинен обирати, зокрема «плебісцитами чи референдумами форми влади: монархічну, олігархічну чи демократичну. Кожна з них служить насамперед інтересам народу, «встановляє справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру і загальному добру, та безсторонне і незалежне судівництво», забезпечує свободу людини, участь у владних структурах якомога більше громадян. Водночас він аналізує існуючі державні системи, зокрема, монархічну, республіканську й тоталітарну, попереджаючи «не йти за фальшивими гаслами революції і соціалізму, які ведуть до анархії, неволі, нужди і руїни» [22].

Вагомою аргументацією митрополит розвінчує радянську тоталітарну систему, «в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін)..., вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиницям не залишає ніякої свободи» [23]. Між

іншим, таку ж оцінку держави соціалістичного устрою прозорливо дав Іван Франко, який називав її «величезною народною тюрмою», де верховоди зосереджують «в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти» [24]. А втім, Митрополит А. Шептицький реально оцінював демократичні системи країн Заходу, не приховував їх вад, зокрема, демагогічний характер декларованих та не завжди реалізованих соціальних обіцянок, але порівнюючи їх з тоталітарними режимами нацистської Німеччини та більшовицької Росії, робив висновок: «Тиранія найбільше шкідлива, тому що при несправедливій владі, чим більше в ній єдності, тим то більше народові шкодить», оскільки «демократія і свобода ... можуть запевнити народу мир, добробут і щастя» [25].

Глава УГКЦ боровся за єдність українського народу і Українських Церков, які, на жаль, відзначав він «у релігійному житті поділено, як наш народ». На його думку, єдність і могутність держави у великій мірі залежали від виховної праці духовенства, від Церкви взагалі, які займали важливе місце в системі формування моральних цінностей вірних, їх національної свідомості і державницького мислення. Відтак він визначав великі і відповідальні завдання перед духовенством, вимоги у сфері їх душпастирської праці. Виокремлено також інші чинники впливу на формування національно-державницької ідеології українського етносу: родину, громаду, добровільні товариства і спільноти людей. Водночас зауважено, що позитивна їх роль залежить від того, наскільки вони діють вільно, «користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції». Тому Українська держава повинна вважати їх свободу «найважливішою справою» [26]. Підняті у пастирському листі проблеми єдності українських Церков, як важливу передумову державотворення, розглядаються у наступному параграфі праці.

«Піклування про долю України, – відзначає відомий релігієзнавець Анатолій Колодний, – проймало все свідоме життя митрополита Андрея – від Божого поклику стати монахом-василіянином до останнього подиху» [27]. І з цією думкою важко не погодитися.

Розглянемо участь УГКЦ в процесі утвердження української державності. Характеризуючи значення Церкви у державотворчому процесі в Україні, слід пам'ятати, що соціально-політичні і економічні аспекти суспільного життя тісно пов'язані з релігійними. Спроба комуністичного режиму протягом 70-ти років усунути Церкву з суспільного життя, або ліквідувати взагалі, як це сталося з українськими національними Церквами, виявилася марною. Після проголошення незалежності України вплив Церкви на суспільство значно посилюється, її національно-державницька ідеологія отримала визнання, бо відповідає вимогам часу. Трансформуються церковно-державні відносини, оскільки провідні чинники держави усвідомили, що сучасні політичні, економічні та культурні процеси, як слушно зауважує київський політолог і релігієзнавець Сергій Здіорук, «не можуть бути вирішені без урахування релігійних рухів і церковних формувань... Україна не зможе ефективно організувати свою безпеку й реалізацію національних інтересів, доки

Українська Церква як Церква Національна, котра стоїть на сторожі духовності і моральності української нації, не займе належне їй місце» [28].

Як уже зазначалося, релігійне життя українства народу в ХХ ст. зазнало нищівної руйнації. Першого удару після жовтневого 1917 р. більшовицького перевороту завдав декрет Леніна від 2 лютого 1918 р. про відокремлення церкви від держави і школи, який був засуджений Поміським собором РПЦ як початок гоніння на Церкву. VIII з'їзд більшовиків 1919 р. прийняв рішення про наступ на «релігійні забобони», а постанови партії і уряду СРСР 1929 р. розгорнули повний розгром церкви, зокрема ліквідацію УАПЦ, масові репресії духовенства. Відновлена за німецької окупації УАПЦ, як і УГКЦ – національні Церкви України ліквідувалися як колаборантські й ворожі радянському режимові. Незважаючи на лояльність тоталітарній системі, РПЦ постійно піддавалася утискам. КПРС як пануюча партія войовничого атеїзму вважала непорушним обов'язком кожного комуніста, діяча партноменклатури брати участь у боротьбі з релігією. І лише після 1985 р. у ході горбачовських реформ політичної влади, звільнення режиму від грубих спотворень і деформацій розпочалися позитивні зміни у церковно-державних стосунках. Найважливішими з них були відродження українських національних Церков УГКЦ і УАПЦ, які зробили вагомий внесок у здобуття Україною незалежності. Соціологічні дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України засвідчили, що напередодні історичного Всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. ідею незалежності української держави підтримували 97,4 відсотка греко-католиків, 96,9 відсотків представників УАПЦ [29]. «Слід відзначити, – писав голова Державного комітету у справах релігії В. Бондаренко, що УГКЦ з перших днів свого відродження знову стала важливим чинником суспільного розвитку. Відтак захід України як регіон розвиненої культури зіграв велику роль у відродженні і становленні молодій української держави» [30].

Зауважимо, що жорстоко переслідувана, після 40 років глибокого підпілля, Греко-Католицька Церква продовжувала генерувати українство національно-державницькими ідеями, боролася за цивілізовані церковно-державницькі стосунки. У дискусіях Другого Ватиканського собору 1965 р. щодо «Заяви про релігійну свободу» кардинал Й. Сліпий, владика А. Роборецький та інші греко-католицькі ієрархи внесли низку пропозицій до цього документу. Він регулював стосунки між державою і Церквою, зокрема проголошував право особи на свободу релігії й обмеження втручання держави, рішуче засуджував заборону релігії, право батькам виховувати своїх дітей згідно релігійних переконань та ін. [31].

Демократичні процеси, які розпочалися 1991 р. й продовжуються сьогодні в Україні, за висловом О. Шуби, «найбільшою мірою знайшли свій вияв у етнонаціональній та релігійно-церковній сферах. Бурхливе етнонаціональне та релігійне відродження вимагало спрямувати його у правове русло й потребувало розробки відповідних політико-правових засад» [32]. Головні зусилля держави і українського суспільства скеровувалися на подолання

наслідків попередніх режимів, насамперед, стосовно релігії, Церкви та віруючих, відновлення релігійних інституцій у необхідних для церковного життя масштабах. «Прийняття Конституції України – відзначив президент Леонід Кучма у виступі на Всеукраїнському християнському форумі, 1997 р. – закріпило високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та віросповідань. За роки незалежності держава довела своє неухильне прагнення до співпраці з Церквою, всіляко підтримує служіння, скероване на зміцнення морального здоров'я нації» [33].

Дійсно, долаючи тяжку спадщину минулого, Україна у посттоталітарний період зробила багато для забезпечення правового статусу Церков, розвитку релігійного життя. Одним із перших прийнятих незалежно від Москви законів, був Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». У його основі лежить право людини на свободу совісті і віросповідань, право батьків виховувати своїх дітей у відповідності з власними переконаннями та ставленням до релігії. Держава взяла на себе обов'язки подолання негативних наслідків минулого, створення належних умов для функціонування Церкви. Проголошений принцип відділення Церкви від держави не відкидає їх тісної співпраці у всіх сферах суспільного життя, вимагає взаємної праці і відповідальності. Зауважимо, що у ході державного будівництва та у зв'язку з прийняттям Конституції означений закон вдосконалюється. Так, у серпні 1996 р. на засіданні Верховної Ради України розглядався законопроект про внесення змін до Закону. До цього, зокрема, спричинилися також Європейська конвенція прав людини, процес формування і структуризації самостійних релігійних організацій, унормування міжконфесійних стосунків та ін. [34]. З метою реалізації державної політики у релігійній сфері, при Кабінеті міністрів України засновано Державний комітет у справах релігії. Він співпрацює з релігійними організаціями в Україні, допомагає їм разом з місцевими органами влади вирішити складні питання міжконфесійних відносин, забезпечити функціонування церковних структур, забезпечити виконання відповідних державних законодавчих актів. Таким чином, держава зацікавлена у повноцінному відродженні релігійного життя в Україні. Вона розраховує, насамперед, на національні українські Церкви, зокрема, УГКЦ з її потужною структурою і національно-державницькою ідеологією. Адже історія свідчить, що етнонаціональне відродження і піднесення держави, політичне пробудження народу значною мірою залежить від ідеології і практики Церкви. Одним із таких позитивних прикладів стали вибори Президента України 1999 р., коли більшість електорату, насамперед у західному регіоні з його високою релігійністю, підтримали кандидата – державника Леоніда Кучму.

Слід відзначити, що національно-державницька ідеологія УГКЦ підтримується українськими політичними партіями, які стали на позицію державності. Серед них партії правого, правоцентристського спрямування, а також ОУН. Всупереч деяких тверджень в українській політичній думці, що ідеологія українських націоналістів заперечує християнський вибір, не ґрунтується на християнських засадах, факти свідчать про протилежне. Ще у маніфесті від грудня 1940 р. ОУН наголошувала, що бореться «за гідність і

свободу людини, за право визнавати одверто всі переконання за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісті» [35]. Її провід стверджував, що ідеологія українського націоналізму, боротьба за національно-політичне визволення України, побудову незалежної соборної української держави співпадає з християнською ідеологією, прагненнями УГКЦ, що Церква і релігія, на відміну від політики тоталітаризму, – абсолютно необхідні вартості нації і національної держави. До речі, ОУН виступала проти відділення церкви від держави, за впровадження релігії в навчальних закладах, визначаючи в Україні лише дві – Греко-Католицьку і Українську православну Церкву, виступає за їх об'єднання і подальше відмежування від Москви й зближення з Римом.

Державницька політика УГКЦ, УАПЦ і УПЦ Київського патріархату викликає обурення з боку Компартії України. Її провідник П. Симоненко з цього приводу у статті «Комуністи про церкву та її роль у житті сучасної України» в травні 1999 р. ствердив, що його партія не сприймає католицизму в будь-якій формі. «Католицький Захід, – пише він, – ворожий православному геокультурному просторові», що існуванню релігії наших предків загрожує католицизм, ще одним джерелом загрози є уніатство, тобто УГКЦ. Лідер комуністів високо оцінює Львівський псевдособор 1946 р., схвалює його рішення про ліквідацію УГКЦ і взагалі відмовляє греко-католикам у праві на існування. Компартія виступає за непорушну єдність Православних церков України і Росії, закликає до боротьби з силами, які відривають Українську Церкву від Москви і вважають своїм союзником Українську Православну церкву Московського Патріархату [36].

УГКЦ продовжує вважати формування національно-державницької ідеології важливим напрямом своєї суспільної роботи. У зверненні до вірних і громадськості України «Про завдання християнина в сучасному суспільстві» від 12 березня 1999 р. єпископи УГКЦ наголошували: «Нашу державу не врятують наймудріші, найсправедливіші закони чи укази, ринкові реформи чи інші засоби, якщо не буде належного числа громадян, які ті приписи та заходи будуть сумлінно сповнювати» [37]. Цим ще раз стверджено суспільну важливість громадянського миру і громадянської відповідальності за зміцнення державності й становлення сучасної української нації.

З розвитком людського суспільства соціальні проблеми постійно ускладнюються. З поглибленням різниці між багатими й бідними, містом і селом, з посиленням національних факторів виникли протиріччя, напруженість між спільнотами та суспільними верствами. Ієрархи Церкви, класики її соціальної науки задовго до К. Маркса і Ф. Енгельса на релігійних засадах створили вчення з соціальних проблем. Фундатори комуністичної ідеології К. Маркс і Ф. Енгельс та їх послідовники В. Ленін і Й. Сталін проголосили єдиний шлях вирішення проблем – поділ суспільства на ворожі класи і насильницькі революції в усьому світі.

Для розв'язання складних соціально-політичних проблем, які загострилися в епоху індустріальних революцій у Європі та на зламі XIX – XX ст., Церква проголосила інші шляхи, які викладалися Апостольським Престолом. Наприкінці XIX ст. у офіційно-моральному вченні Вселенської Церкви

з'явилися перші соціальні енцикліки Папи Лева XIII, у яких давалася відповідь на соціальні, політичні і економічні проблеми часу. У 1891 р. виникла велика соціальна Хартія Церкви «Нові речі», про яку сучасний історик Церкви о. Іван Музичка писав: «Лев XIII своєю енциклікою почав сучасну проповідь Церкви щодо соціального питання. Він засудив комунізм, базуючи свої твердження на природному праві людини і на гідності людської особи, «до якої сам Бог ставиться з великою пошаною» [38]. Енциклік проголошувала, що лише на засадах справедливості, правди, свободи і любові можливе вирішення складних соціальних проблем. Зауважмо, що зазначена ця та ще п'ять соціальних енциклік Папи Лева XIII були своєчасно перекладені і опубліковані у м. Львові серед декретів Провінційного Собору 1891 р. й спричинилися ієрархам УГКЦ у їх діяльності в Галичині [39].

У добу грандіозних воєнних і соціально-політичних катаклізмів ХХ ст. Апостольський Престол неодноразово відгукувався енцикліками з соціальних проблем в складних умовах, зокрема, після Першої світової війни і більшовицької революції в Росії. Зазначмо, що папське соціальне вчення розвивалося видатними ієрархами, серед яких чільне місце належить Главі УГКЦ митрополитові Андрею Шептицькому. Серед папських енциклік цієї тематики слід відзначити Івана XXIII «*Pacem in terris*», у якій даються важливі аспекти церковного вчення щодо стосунків між державами, людиною і політичною спільнотою, пріоритет прав людини і особи взагалі. Важливим документом Церкви з цієї проблеми є Конституція Другого Ватиканського Собору 1965 р. «Радість і надія», вперше звернена до всіх людей світу. «Також і в економічно-соціальному житті, – писав, пізніше опираючись на текст Конституції папа Іван Павло II, – треба пошановувати й розвивати достоїнство і повноту призвання людської особи, як теж добро цільної спільноти. Людина справді є центром і ціллю всього економічно-соціального життя» [40].

У посланні «О квестії Соціальной» (1904) А. Шептицький попереджав, що у деяких питаннях доктрина соціалістична збігається з церковною й служить оманом для народу. Водночас він критикував соціалістів, які не визнають право людини на власність, «хотіли би відібрати і замінити на спільну власність все, що було набуто чи то легальним спадком, чи працею рук, чи працею інтелектуальною, чи вкінці ощадністю». Для цього вони «підбурюють убогих проти багатих і ставляють принцип, що треба знести всяке приватне посідане, установити вспільну власність, а заряд її віддати представителям громад, або начальникам держави», й таким чином «наміряють дійти до абсолютної рівності економічної і суспільної всіх людей через знесення приватної власності». Митрополит прозорливо називає комуністичну теорію утопічною, бо вона зробила працюючу людину «невольником суспільності, котрий не має права з своєї праці який-небудь хосен відносин, єсть змушений працювати на саме лиш утриманне» [41]. Піддано також гострій критиці соціалістичну доктрину, яка проголошує і здійснює «владсть держави над родиною» і особою, тоді як держава «повинна лише опікуватися правами одиниць».

На противагу соціалістичній митрополит А. Шептицький виклав соціальну програму Церкви, яка охоплювала всі сторони економічного порядку й базувалася на християнських засадах. Однією з головних умов вирішення соціальних проблем він визначив не заклики до боротьби між класами, котрі проголошують марксиста, а необхідність усунути «братню борбу верств суспільних» й слідувати закону Божому, який «людей єднає, адже «Люди всі суть собі братами, природно мають жити не в борбі, але в згоді і любові ... Капітал і праця не стоять в сущній і природній суперечності». Митрополит відкидає марксову економічну теорію, за якою праця є товаром. Він вважає фальшивими твердження, яке «уважає працю за товар, котрої вартість означає пропорція попиту і продажі» [42].

Розвитку соціально-економічної думки в Україні на зламі XIX і XX ст. сприяв взаємовплив світських і християнських доктрин. «Під впливом реальних соціально-економічних процесів, – зауважив Степан Злупко, – церковна ідеологія насичувалася економічними ідеями, а світські економічні доктрини, погляди і програми більше уваги приділяли етичним, моральним, загальнолюдським цінностям у трактуванні еволюції господарських форм і її перспективи» [43]. Отже, соціальна спрямованість Церкви, практична діяльність ієрархів і священства давала позитивні наслідки. Втім, крім митрополита А.Шептицького ці проблеми піднімали у своїх працях й інші діячі УГКЦ. Зокрема, на полеміку І. Франка з А. Шептицьким відгукнувся відомий теолог і філософ Гавриїл Костельник науковою працею «Границі демократизму», у якій розглянув аспекти рівності людей соціалізації майна, громадських свобод, взаємин держави і Церкви. Він обстоював думку, що приватна і суспільна власність взаємно доповнюютьс я й мають право на існування. Більше того, він вважав можливим втручання держави у сферу власності, її обмеження і проведення земельних реформ. «Де, отже, переважаюча частина населення є нуждарями, там суспільний порядок відступив від природного призначення землі зі згляду на піддержку людського життя» [44]. Таким чином, Г. Костельник, враховував реалії часу й радикальні зміни в суспільстві після першої світової війни.

З відновленням незалежності України і відродженням Греко-Католицької Церкви в нашому суспільстві склалася нова ситуація. Після довголітнього перебування українських земель на становищі напівколонії в тоталітарній радянській системі розгорнуто процес формування повнокровного українського макросоціуму на національній основі з власною соціальною структурою, інституціями й самостійного вирішення соціальних проблем народу. Однак він виявився дуже складним і болісним. Адже «довголітня московська неволя, – зазначав колишній діяч УНР І. Мазепа, – скалічила український нарід: знищила його нормальну соціальну будову, і підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства» [45]. Реалізація могутніх суспільних потенцій українського народу, реформи на шляху України від тоталітарного режиму до правового демократичного громадянського суспільства, до країни розвиненої ринкової економіки

гальмуються рештками старих інституцій та ідей, відсутністю чітких соціальних, політичних та економічних орієнтирів. У процесі відродження новітньої української державності ще недостатньо враховується потужний вплив духовних аспектів, моральних чинників, які складають основу християнської релігії і є одним із головних напрямків діяльності Церкви. Між тим, у період економічної кризи, падіння життєвого рівня народу, зниження моральності, байдужість певної частини суспільства до національно-державницьких прагнень як ніколи потребують використання ідеологічних і релігійних чинників.

Саме тому відроджена Греко-Католицька Церква живе проблемами народу, впроваджує у життя свою соціальну доктрину в нових умовах. «Церква розвинула свою власну суспільну науку, – наголошує о. Іван Шевців, – яка є нічим іншим, як тільки кодифікацією і пристосуванням до питань часу вічних принципів права і Євангелії, щоб люди знали, як поступати у всіх пунктах, де соціальне життя входить у контакт – зустрічається з мораллю. І саме тому, а не з мотивів економічних або політичних, Церква засудила всі системи, що йдуть у контрасті з цими моральними принципами» [46].

Слід відзначити, що нинішнє керівництво України розуміє, що чимало вагомих проблем у ході розбудови української державності неможливо вирішити без участі Церкви, яка поширює вплив на українське суспільство. Як вже зазначалося, ядром соціальної доктрини УГКЦ є прагнення до гармонії індивідуальних і суспільних інтересів, що співпадає з концепцією відновленої держави. Тож Християнська концепція соціального устрою суспільства на принципах духовної сутності людини має стати надійним дороговказом самовдосконалення людини і суспільства у XXI ст.

1. Ісіченко Ігор, владика. Виступ на науковій конференції. *Визвольний шлях*. 1995. № 11. С. 1301.
2. *Визвольний шлях*. 1997. № 10. С. 1169.
3. Там само. С. 1175.
4. Кияновська Л. Пам'яті митрополита Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 1999. № 6. С. 133-134.
5. Петлюра С. Статті. Київ, 1993. С. 213.
6. ЦДАВО України. Ф. 1072, оп. 1, спр. 3, арк. 159.
7. Там само. Арк. 12.
8. Рибачук М. Ф., Уткін О.І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. Київ, 1995. С. 8.
9. Там само. С. 9.
10. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Київ, 1995. С. 11.
11. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки дивізії митрополита Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 2000. № 1(7). С. 44.
12. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 102, оп. 1, спр. 131, арк. 109.
13. Там само. Арк. 110.
14. Там само.
15. Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки дивізії митрополита Андрея Шептицького. *Київська Церква*. 2000. № 1(7). С. 45.
16. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Т. II. Церква і суспільне питання. Кн. 2. Львів, 1999. С. 639.
17. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність ... Т. I. С. 517.
18. Там само. С. 518.
19. Там само. С. 519.
20. Там само. С. 520.
21. Там само. С. 521.
22. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи ... С. 77.
23. Там само.
24. Франко І. Твори в 50 томах. Т. 45. – С. 341–342.

25. Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати Рідну Хату? ... С. 5.
26. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність ... Т. II, кн. I. С. 528.
27. Колодний А. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати. *Київська Церква*. 2000. № 1(7). С. 49.
28. Здіорук С. Національна церква у контексті державотворення в Україні. *Розбудова держави*. 1994. № 1. С. 56.
29. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ, 1999. С. 161.
30. Бондаренко В. Українська держава: співпраця на новому етапі. *Людина і світ*. 1998. № 7. С. 26–27.
31. Сапеляк А. Українська Церква на Другому Ватиканському соборі. Львів, 1995. С. 162-163.
32. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. Київ, 1999. С. 162-163.
33. *Людина і світ*. 1997. № 5-6. С. 29.
34. *Людина і світ*. 1998. № 2. С. 28-30.
35. Бедрій А. Український націоналізм і християнство. *Визвольний шлях*. 1962. № 1. С. 43.
36. Симоненко П. Комуністи про церкву та її роль у житті сучасної України. *Голос України*. 1999. 26 травня.
37. *Людина і світ*. 1999. № 3–4. С. 33.
38. Музичка І., о. Вступне слово до збірника. *Церква і соціальні проблеми*. Енцикліка «Сотий рік». Львів, 1993. С. 7.
39. Додаток до Чинностей і Рішень руского провінціального Собору в Галичині, отбувшегося во Львові в р. 1891. Львів, 1897. С. 97-199.
40. Музичка І., о. Вступне слово до збірника. *Церква і соціальні проблеми*. Енцикліка «Сотий рік». Львів, 1993. С. 7-8.
41. Шептицький Андрей митрополит. О Квестії Соціальной. *Церква і суспільне питання*. Кн. I. С. 147.
42. Шептицький Андрей митрополит. О Квестії Соціальной. *Церква і суспільне питання*. Кн. I. С. 167-176.
43. Злупко С. Вплив Енцикліки «Нові справи» на становлення і розвиток християнсько-демократичної економічної думки в Україні *Церква і соціальні проблеми*. Енцикліка «Сотий рік». Львів, 1993. С. 50.
44. Костельник Г. Границі демократизму. Львів, 1919. С. 63-64.
45. Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917-1960. Мюнхен, 1965. С. 35-56.
46. Шевців Іван, о. Збірник. Статті, доповіді і промови. Сідней, 1996. С. 41.

М. Палінчак

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЕСІЙНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ

Проблема державно-церковних відносин в Україні досліджується багатьма дослідниками. В Україні церква та держава відокремлені одна від одної. Але розвиток державно-церковних відносин в країні був непростий. Особливо важким було становище церкви в радянський період. Проблема відносин між державною владою та релігійними організаціями відноситься до актуальних тем сучасної політичної науки. Вони завжди були надзвичайно важливими, але, мабуть, ніхто не заперечуватиме, що ці питання є стократ важливішими для теперішньої України та Закарпаття безпосередньо. Українська держава та українська церква у своїй історії нерозривні. З прийняттям Україною християнства вони здійснювали взаємний вплив одне на одного: держава на церкву, а церква – на державу.

Дану тему досліджувало багато вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед них: Власовський І., Воронин О. О., Гудима А. М., Данилець Ю.В., Міщанин В.В., Костащук І., Синько М., Стоцький Я. В., Огієнко І. І., Резеш Й.Й., Слобідський Серафим, Ленцик В. та інші.

Метою даної роботи є проаналізувати державно – церковні відносини в Україні та Закарпатті, зокрема.

Наш народ по-своєму сприйняв християнство після його хрещення князем Володимиром у 988 р.

З прийняттям християнства в Україні постала й постійна організація церковного управління, яка називалася митрополією, з центром у Києві. Сюди прибув перший митрополит, тут перебували його наступники. На той час це була церква всієї княжої держави, але найтісніше вона була пов'язана з українською землею та нашими предками, які на ній жили. Київська митрополія стала церквою виключно українського і білоруського народів, коли московська церква самовільно (без згоди Царгороду) поставила в 1448 р. свого власного митрополита і тим самим відокремила від церкви-матері в Києві. А 10 років по тому Московський Собор формалізував цей акт сепаратизму. Цей акт самовільного проголошення автокефалії був виразно неканонічний, але його не оспорювали з огляду на політичну силу тогочасної Московської держави.

Київська митрополія залишалася безперервно церквою українського народу впродовж усіх тисячі років її існування, і тому їй і тільки їй з повною підставою належить назва Українська православна церква. Київський Собор 1621 р., скликаний у добу тяжкої боротьби православних українців з унією, підтвердив цю думку і пішов ще далі, пов'язавши початки православної церкви в Україні з благовістям апостола Андрія Первозваного. «Святий апостол Андрій, – зазначено в постанові Собору, – перший архієпископ Константинопольський, патріарх Вселенський і апостол Український; на Київських горах стояли ноги його, і очі його Україну бачили, а уста благословляли, і насіння віри він у нас насадив. Воістину Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол» [Цит. за : 20, Т. 1, с. 8].

У контексті цього дослідження особливо важливо наголосити на тому, що від самого початку утворення в Україні церкви з ініціативи державної влади існував тісний союз між церквою і державою. Держава надавала допомогу Христовій церкві, а церква, зі свого боку, дбала про авторитет державної влади серед народу і про моральний вплив на владу християнських ідеалів. Літопис зберіг слова одного з митрополитів до київського князя: «Княже! Ми поставлені в руській землі від Бога стримувати вас від кровопролиття» [25, с. 368].

Впродовж семи століть православна церква в Україні жила самостійним життям, пов'язана лише формальною підпорядкованістю церкві-матері в Царгороді, від якої вона прийняла Христову віру.

Синодальний період історії російської церкви, що тягнувся довгих 197 років (1721-1918) і приніс українській церкві повне поневолення, був грубо неканонічний. Фахівці в галузі церковного права не один раз ставили питання, чи ця російська церква синодальної доби була канонічною, й вирішували його негативно – канонічною вона не була [20, Т. 2, с. 203, 212]. А коли так, то не була канонічною та законною й уся діяльність цієї церкви, в тому числі всі її насилля над українською церквою.

З незалежної, високорозвиненої, тісно зближеної з народом, самобутньої Київської митрополії московські царі та їхня церква швидко зробили «не-особу». Всупереч обіцянкам про широку автономію, які були дані православній

церкві в Україні під час зміни юрисдикції, Москва швидко взялася ліквідувати її самостійність і самобутність. Київську митрополію було перетворено – спочатку практично, а потім і формально – на звичайну єпархію російської православної церкви. Споконвічну в Україні практику вибору митрополита та єпископів соборами було скасовано: кандидатів на вакантні єпископські кафедри призначав Святійший Синод і затверджував цар. З 1799 р. на Київському митрополичому престолі не було жодного українця [4, с. 26].

В підсумку московський «цезарепапізм» завершився проголошенням царя головою церкви.

В Україні було заборонено друкувати церковні книжки, відмінні від тих, що видавалися в Росії. У богослужінні було наказано вживати російську вимову; цієї русифікаційної практики російська православна церква тримається в Україні (за винятком Галичини) та Білорусі до наших днів. Було заборонено проповідувати українською мовою. До проповідництва Москва й надалі продовжувала ставитися з неприхильністю, а якщо священик хотів проповідувати, він міг робити це лише чужою народів російською мовою [25, с. 411-413].

У XIX ст. нівеляція православної церкви в Україні пришвидшилася. Священики, яких в Україні наприкінці XIX ст. налічувалося близько 12 тисяч, мали служити справі русифікації. Єпархіальні єпископи укомплектовували свою адміністрацію з росіян або зі зросійщених українців, близьких їм за духом. Священиками до більш значних та важливіших церков також призначали росіян. У багатьох українських парафіях опинилися люди з Росії, які ні за мовою, ні за культурою, ні за духом не мали нічого спільного з народом, якому вони мали служити. В той саме час талановитих священиків з України висилали до завойованих царськими військами неросійських народів для співучасті в їхньому «обрусінні» [25, с. 413]. Тобто, політика «приборкання» України йшла в парі з остаточним «приборканням» української національної церкви аж до її повного занепаду.

Вчені виокремлюють такі істотні риси, властиві державно-церковним відносинам в Україні впродовж XVIII – початку XX століть: одержавлення церкви на всіх рівнях, перетворення її на складову державного виконавчого механізму зі статусом духовного міністерства; виконання церквою низки державних та інших невластивих церкві функцій; фактична втрата церквою незалежного від державних структур становища, її вимушено апологетична щодо самодержавних акцій роль; проголошення самодержавно-великоросійського варіанту православної церкви панівною; державна політика ототожнення православ'я та російської нації; правова меншовартість інших націй та релігій тощо [1, с. 607].

Питання про відновлення незалежної української православної церкви стало знову актуальним у 1917 р., коли було повалено царат і в Україні спалахнуло полум'я національного руху. Домагання унезалежнення церковно-релігійного життя, українізації церкви, повернення їй соборного устрою і «недопущення на єпископські кафедри великоросів» висловлювалися на єпархіальних соборах та інших форумах по всій Україні. Наприкінці 1917 р.

було створено Всеукраїнську церковну раду для скликання Всеукраїнського церковного собору. Що малося на меті, ясно і недвозначно сказано у зверненні до українського народу організаційного комітету ради: «Вільний народ український! ... Ти повинен негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян і відновити на ньому давню незалежність Української Церкви, стверджену Переяславським трактатом і незаконно знищену Московщиною!» [12, с. 408-409].

Усвідомлення потреби незалежності української православної церкви було настільки поширене до часу скликання в жовтні 1921 р. першого Всеукраїнського православного церковного собору, що на цьому історичному соборі питання автокефалії навіть не дискутувалося. У прийнятих собором канонах урочисто стверджується: «Українська православна церква, яку примусово і протиканонічно московська царська влада позбавила автокефалії, яка морально і канонічно завжди залишалася автокефальною, а ухвалою Всеукраїнської Православної Церковної Ради від 5 травня 1920 року фактично відновила свою автокефалію повністю, є автокефальна, ніякому духовному урядові інших православних Церков не підлегла і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Святого Духа. Українська православна церква, як автокефальна, є вільним членом Всесвітньої Соборної Апостольської Православної Церкви і лишається в непорушному братерському єднанні з усіма православними церквами» [12, с. 136-137]. Собор постановив визнати аморальним і антиканонічним актом примусове підбиття української церкви під зверхність Московського патріархату, що знищило дух її вільної творчості. «Це було не тільки ґрунтовне порушення канонів..., але й порушення самого духу Христової науки про любов, рівність та братерство» [12, с. 137] – заявила Всеукраїнська православна церковна рада у зверненні до духовенства України у грудні 1921 р. Єдиним можливим шляхом для української православної церкви було повністю незалежне, вільне від будь-якого підпорядкування життя, і на цей шлях вона стала.

Комуністичний режим швидко усвідомив, що духовно-моральна сила і національно об'єднуючий вплив незалежної української церкви на народ становлять небезпеку для його мети – створення суспільства без Бога, християнської моралі, національної свідомості. Автокефалія стала в очах влади рівнозначною з крамольними в такому суспільстві націоналізмом і сепаратизмом, «контрреволюцією» та «петлюрівщиною». На сфабрикованому в 1930 р. процесі Спілки визволення України у причетності до нібито антирадянської діяльності цієї фактично неіснуючої організації було обвинувачено всю Українську автокефальну православну церкву. До 1937 р. єпископат церкви, майже все духовенство були знищені. Не обминули «караючого меча революції» й миряни, які активно виступали за автокефальну церкву в Україні. 27 листопада 1937 р. було розстріляно митрополита Василя Липківського [6, с. 194].

Зі сказаного випливає, що українська церква і релігія були для комуністів чи не найбільшим ворогом, більшим ніж християнство перших століть для тодішньої влади. Антицерковну істерію на просторах СРСР викликало

проголошення у вересні 1937 р. ЦК ВКП(б) «безбожної п'ятирічки», упродовж якої з релігією та церквою мало бути «покінчено».

Знищена під час сталінського терору, українська автокефальна православна церква знову відродилася під час Другої світової війни. Відродилася спонтанно, волею народу, який, незважаючи на два десятиліття жорстоких гонінь, не втратив віри в Бога та відданості рідній церкві. За одне лише літо 1942 р. у Східній Україні було засновано понад тисячу українських православних парафій [2, с. 234-235]. І зростання їх кількості, напевне, тривало би, якби не дедалі більші утиски з боку окупантів. Жертвами німецького терору впало понад 100 українських православних священників і церковнослужителів. Німці спалили на самій лише Волині щонайменше 14 сіл і 17 церков, у деяких випадках із замкнутими в них людьми [3, с. 98-99].

Після повернення в Україну радянської влади в 1943-1944 рр. в ній цілковито запанувала Російська православна церква, очолена Московським патріархатом.

Першою жертвою більшовицько-сталінського політичного геноциду стала Українська греко-католицька церква. Удар насамперед падав на єпископат, без якого церква існувати не може. 11 квітня 1945 р. у Львові було заарештовано митрополита Й. Сліпого, у Станіславові (нині Івано-Франківськ) – єпископа Г. Хомишина, у Перемишлі (нині Пшемисль, Польща) – єпископа Й. Коциловського, без жодного протесту польської влади і духовенства. Всі вони були засуджені. Крім митрополита Й. Сліпого, який мучився у в'язницях і на засланні 18 років, ніхто з них не повернувся на волю.

Тепер настала черга самої церкви. Під безпосереднім тиском влади у Львові 8-10 березня 1946 р. було скликано так званий «собор», на який прибули заздалегідь підібрані 214 священники та 19 світських осіб. Зміст його «роботи» зводився до термінового вирішення двох основних питань: розрив зв'язків із Римом і перехід церкви під владу Московського патріарха. З погляду канонічного права як католицької, так і православної церков, названий собор, а також синод православної церкви були повністю нелегальними актами. На синоді не було жодного католицького єпископа, адже всі вони були ув'язнені. Православна церква не мала жодного права скликати синод існуючої ще Української греко-католицької церкви. Але для московського патріархату і радянського режиму питання легальності не мало жодного значення, оскільки в них не було жодної пошани до канонічного права [15, с. 19]. Отже, Львівський собор 1946 р – це не лише трагічна віха в історії греко-католицької церкви в Україні. Однаковою мірою це й трагедія православної церкви взагалі, оскільки саме їй в особі Московської патріархії тоталітарним режимом було відведено роль могильника іншої церкви.

У 1949 р. радянський уряд зліквідував Українську греко-католицьку (уніатську) церкву в Карпатській Україні, анулювавши Ужгородську унію від 1646 р. Карпатську Україну, яка була до війни у складі Чехо-Словаччини, в 1945 р. було включено до СРСР. Закарпатський єпископ Теодор Ромжа помер у листопаді 1947 р. за таємничих обставин. Більшовики імітували нещасний

випадок, але коли єпископ залишився живим, його отруїли у шпиталі [15, с. 194].

Отже, після насильної ліквідації греко-католицької церкви в 1946-1947 рр. Московська патріархія підпорядкувала собі всі її єпархії та парафії в Західній Україні. Маючи в Україні повну монополію церковної діяльності, традиційно шовіністична Російська православна церква протягом десятиліть після Другої світової війни провадила послідовну політику тотальної денаціоналізації церковного життя.

Православна церква в Україні була повністю підпорядкована Москві. Єпископів на єпархії в Україні призначав Священний Синод Московської патріаршої церкви. Всі рішення щодо церковного життя приймалися в Москві. Назва «екзархат України» практично означала лише територію, на якій знаходилися єпархії, що ні в чому не відрізнялися від подібних єпархій у решті Радянського Союзу. Митрополит Київський і Галицький не був першоієрархом і духовним керівником самобутньої церкви – він був, за словами українського діаспорного письменника і громадського діяча О. Воронина, – намісником церкви-поневолювача у церкві-колонії.

Ознаки ослаблення напруги в державно-церковних і особливо державно-православних відносинах з'явилися лише наприкінці 1980-х років. Релігійні спільноти поступово почали виходити з-під партійно-державного контролю й діяти у незалежному режимі.

У 1989 р. в Україні було відроджено автокефальний рух. На початку 1990 р. Всеукраїнський собор Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), що відбувся в Києві, затвердив факт відновлення УАПЦ та ухвалив рішення про створення її патріархату. Першим патріархом було обрано митрополита Української православної церкви в США Мстислава (Скрипника).

Прагнучи обмежити поширення УАПЦ і враховуючи процеси національного та релігійного відродження в Україні, керівництво Російської православної церкви (РПЦ) реорганізувало свої структури в Україні. Український екзархат РПЦ було перейменовано в Українську православну церкву на правах автономії. Внаслідок цього виникла Українська православна церква, залишаючись складовою частиною Московського патріархату. Частина українського духовенства на чолі з митрополитом Філаретом після проголошення незалежності України поставила питання перед керівництвом РПЦ про повну автокефалію. Не одержавши, однак, згоди, у 1992 р. вона об'єдналася з УАПЦ та утворила Українську православну церкву (УПЦ) Київського патріархату. Проте ряд єпископів УАПЦ не підтримали нового об'єднання і після смерті глави УПЦ Київського патріархату Мстислава в 1993 р. знову проголосили УАПЦ, головою якої було обрано патріарха Димитрія. У свою чергу, собор УПЦ Київського патріархату обрав митрополита Володимира патріархом Київським і всієї Русі-України (1993-1995 рр.). Після його смерті УПЦ Київського патріархату очолив митрополит Філарет, якого було обрано патріархом. Таким чином, нині в Україні діють три православні церкви – УПЦ Київського патріархату, УАПЦ та УПЦ Московського патріархату [26, с. 96].

Тож в умовах масштабних суспільнополітичних перетворень, що відбувалися в СРСР наприкінці 1980х – початку 1990х рр., тоталітарна радянська політика щодо релігії і церкви зазнала краху. 23 квітня 1991 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який суттєво вплинув на релігійну ситуацію в Україні. Цим законом визначалися основні засади і принципи державно церковних відносин, права та обов'язки держави щодо віруючих і релігійних організацій, а також віруючих і релігійних організацій щодо держави.

Важливе значення мало закріплення на законодавчому рівні таких положень і принципів як відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви, рівність усіх релігій, віросповідань і релігійних організацій перед законом, рівність громадян незалежно від їхнього ставлення до релігії, заборона надання привілеїв чи обмежень за ознаками релігійних чи інших переконань, набуття релігійними організаціями права юридичної особи, захист державою законних прав та інтересів віруючих і релігійних організацій.

Кожному громадянину гарантувалося право на свободу совісті, яке включало в себе свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будьяку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання і діяти відповідно до них. Держава не втручалася у внутрішні справи та діяльність релігійних організацій. Релігійні організації, у свою чергу, не виконували державних функцій. Зважаючи на тяжку радянську релігійну спадщину, одним із завдань закону було «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви» [10].

Релігійним організаціям надавалося право участі у громадському житті, провадження ними суспільно значимої діяльності, використання нарівні з громадськими об'єднаннями засобів масової інформації. На громадян, які працювали у релігійних організаціях та на створених ними підприємствах, поширювалася дія законодавства про працю, оподаткування, державне соціальне страхування [10].

Після проголошення 24 серпня в 1991 р. незалежності України у неї з'явилися нові можливості для визначення і втілення у життя власної релігійної політики, відродження та розвитку релігійно церковного життя, розбудови цивілізованих відносин між державою і церквою.

Стратегія держави на повноцінне забезпечення релігійних прав і свобод в подальшому знайшла своє відображення в Конституції України (1996 р.). Деякі положення, що містилися у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (відокремлення церкви від держави і школи від церкви, право кожного на свободу совісті і віросповідання, випадки його обмеження та ін.), були закріплені на конституційному рівні. Релігійний плюралізм в українському суспільстві визначався конституційною формулою «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [14]. У разі, коли виконання військового обов'язку суперечило релігійним переконанням громадянина, Основний Закон надавав право заміни його альтернативною (невійськовою)

службою [14]. Порядок проходження цієї служби визначався Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [11].

З урахуванням поліетнічності та поліконфесійності українського суспільства, держава взяла на себе конституційний обов'язок щодо сприяння розвитку релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України. З метою уникнення етнонаціональних та міжконфесійних конфліктів, забезпечення миру і злагоди в українському суспільстві,

Конституцією України заборонялося «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на... розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі» [14].

Таким чином, в Україні з'явилася правова база для формування такої моделі державно церковних відносин, яка передбачала надання широких релігійних свобод. Обмеження права на свободу совісті і віросповідання, відправлення релігійних культів, релігійну діяльність встановлювалися лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [14].

В подальшому було прийнято ще низку галузевих законодавчих та інших нормативноправових актів, наслідком чого стало створення правової системи, яка всебічно регламентувала відносини держави і церкви, діяльність релігійних організацій у різних сферах суспільного життя.

Таким чином, із здобуттям Україною незалежності колишня конфронтаційна модель державно церковних відносин була зруйнована і закладені основи для формування партнерських відносин між державою і церквою.

Кожна з релігій отримала можливість відкрито заявити про своє існування, безперешкодно здійснювати свою культову і поза культову діяльність, розбудовувати власну інфраструктуру, вільно спілкуватися з одновірцями за кордоном.

Як бачимо, українське суспільство характеризується конфесійною багатоманітністю, яка є виявом реального забезпечення закріплених у Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» права на свободу совісті та віросповідання, а також принципу релігійного плюралізму [14; 10].

Згідно з даних Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, які були представлені у Звіті про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2019 р. релігійна диференціація в Україні виглядає наступним чином:

- Кількість релігійних громад: 35162;
- Монастирі - 531, ченці і черниці - 6794, місії - 368, братства – 83;
- Священнослужителі, у т.ч. іноземці - 32619/918;
- Духовні навчальні заклади - 204, у т.ч. вищі/середні - 136/68, в них слухачів (денна/ заочно) - 7939/9947;
- Школи, у т.ч. загальноосв. /недільні – 13211 - 16/13195;
- Масмедіа, у т.ч. друковані/ аудіовізуни/ електронні – 530 - 341/22/167 [21].

Разом з тим, поліконфесійність українського суспільства спричиняє конкуренцію між релігіями, яка в умовах відсутності належного рівня міжконфесійної толерантності здатна спричинити напругу у суспільстві.

Нині протистояння має місце у відносинах православних церков між собою, православних, з одного боку, римо та грекокатоликів, з другого, традиційних релігій з неорелігіями. В цих умовах для України актуальним є діалог, спрямований на формування у віруючих міжконфесійної толерантності, досвід зарубіжних країн, де мирно уживаються між собою представники різних релігій.

Рівень міжконфесійного протистояння могло б значно знизити належне забезпечення релігійних організацій культовими спорудами. Адже нині потреба у них задовольняється приблизно на 67 відсотків. Така ситуація не знімає з порядку денного питання про повернення релігійним організаціям у власність або у користування усіх культових споруд, які ще й досі використовуються не за призначенням. При цьому не втрачають актуальності й проблеми почергового використання храмів різними релігійними організаціями та нового культового будівництва.

То ж це зберігає певний потенціал конфліктності, основою якої є майнове питання, основною причиною чого є недостатня забезпеченість релігійних організацій культовими спорудами (лише 75,5 %). Їх активне будівництво та повернення колишніх храмів, що використовувалися не за призначенням, протягом останніх десятиліть значною мірою пом'якшили цю проблему. Слід наголосити, що Україна, вступаючи до Ради Європи, взяла на себе зобов'язання щодо реституції колишнього церковного майна. Згідно з п. XI висновку Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) № 190 (1995), Україні було рекомендовано врегулювати «правове розв'язання питання про повернення церковної власності» [5, с. 65]. В рекомендаціях ПАРЄ від 24 квітня 2002 р. № 1556 (2002) Україні було нагадано про необхідність «гарантувати релігійним інституціям, власність яких було націоналізовано в минулому, реституцію цієї власності в належні строки або, якщо це неможливо, справедливу компенсацію» [23, с. 65].

Слід також відзначити, що в Україні в цьому напрямі вже зроблено чимало: до 2008 р. церкви було повернуто у власність або передано в користування біля 3,6 тис. культових будівель та понад 12 тис. предметів церковного вжитку [19, с. 69-70]. Церква залишається єдиним суб'єктом, по відношенню до якої застосовується реституція. Прийнято чимало нормативно-правових актів, що покликані завершити реституцію церковного майна. Розроблено проект Закону України «Про повернення культового майна релігійним організаціям» [24, с. 76-80].

Показовим у цьому відношенні є досвід країн Центрально-Східної Європи, в яких цю проблему на державному рівні в основному вирішили.

На відміну від пострадянських країн держави Центрально-Східної Європи чітко визначили коло об'єктів та способи їх повернення церкви. Кожна із країн постсоціалістичного простору виробила власну стратегію реституції церковного майна, що є зрозумілим в силу різних релігійних традицій та різних

вихідних умов. Приклад країн Центрально-Східної Європи в питаннях повернення майна релігійним організаціям показує, що цей процес є болючим як для церкви, так і для держави. Важко встановити єдині правила для випадків, які вимагають нетипових рішень. Разом з тим, досвід країн Вишеградської четвірки засвідчує, що Україні для завершення реституції церковного майна необхідно провести повну інвентаризацію культових будівель, створити єдиний реєстр об'єктів, які належить повернути церкві. Важливо передбачити джерела та процедуру фінансових компенсацій для відшкодування збитків, завданих особам у зв'язку з проведенням процедур повернення майна.

На даному етапі розвитку однією із особливостей сучасної релігійної ситуації в Україні є конфесійний регіоналізм, який полягає у різній концентрації певних релігій в окремих регіонах. Хоча усі регіони України в основному є поліконфесійними, в деяких із них виразно домінують окремі релігійні організації.

Боротьба за храми в окремих населених пунктах України нерідко переростає в відкриті конфлікти, сутичками між віруючими. Якщо Українська православна церква Київського патріархату вважає цей процес цілком закономірним і кваліфікує його як «об'єднання знизу», то Українська православна церква Московського патріархату « захоплення храмів». За безпосередньої підтримки Російської православної церкви вона намагається задіяти всі важелі для «захисту канонічного православ'я», недопущення відходу від неї парафій, храмів, майна.

Місцеві органи влади, посиляючись на відокремленість церкви від держави, намагаються не втручатися у цей процес. До того ж, як показало, Інтернетопитування, 74,7 відсотка респондентів заявили, що визначати конфесійну належність храму повинна парафіяльна рада разом з настоятелем та парафіянами [27].

Важливим історичним процесом свідком, якого є Україна є надання автокефалії Українській православній церкві. Цей процес є наслідком багатостолітньої боротьби українського народу за свою духовну незалежність, не залишилося осторонь цього процесу і Закарпаття.

Закарпаття є особливою територією на якій в порозуміння проживають різні релігійні деномінації. Це історико – етнографічний регіон, де протягом століть взаємодіють представники різних народів і конфесій у смузї етнічного і політичного прикордоння з румунами, угорцями, словаками і поляками. Релігійно – церковне життя краю має свої особливості, адже тут переплітаються не лише політико – економічні інтереси, але і релігійні інтереси сусідніх країн. На території Закарпаття зареєстровано багато релігійних конфесій, напрямів, течій, серед них:

1. Українська православна церква КП, МП.
2. Греко – католицька церква.
3. Свідки Єгови (поділ на український, угорський, румунський округи).
4. Закарпатська реформатська церква (з'явилася у краї в XVI-XVII ст., діє автономно, центр - Берегово.).

5. Римо - католицька церква. (Поява у кінці XI ст., діє автономно, центр - Мукачево).
6. Церква Євангельських християн – баптистів.
7. Союз християн віри євангельської України (п'ятидесятники).
8. Союз євангельських християн (суботники) (Поява у 40-і роки ХХ ст., діє автономно).
9. Церква адвентистів сьомого дня (Поява у 1912 р.).
10. Церква християн сьомого дня (Поява на початку ХХ ст.).
11. Церква адвентистів – реформістів (Поява у 1914 р., центр – село Олександрівка).
12. Іудаїзм. (Автономна община, з'явилася у ХVІІ ст.).
13. Союз вільних церков християн віри євангельської України.
14. Методистська церква (20-і р. ХХ ст.).
15. Буддисти.
16. Церква Ісуса Христа останніх днів та інші.

Станом на 1 січня 2019 р. на Закарпатті 1977 релігійних організацій біля 37-и віросповідань, течій та напрямів, 1860 громад з них зареєстровано 1739 (не діючі 13), з яких 151 релігійних громад діють без реєстрації своїх статутів відповідно до частини третьої статті 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», 7 духовних навчальних закладів, 1076 – шкіл, 1993 священнослужителів, серед яких 82 іноземці.

Станом на 1 січня 2019 року в Закарпатті діють:

- 1977 релігійних організації 37-и віросповідань, течій та напрямів, з яких 151 релігійна громада діє згідно частини третьої статті 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» – без реєстрації статуту,
- 61 монастир,
- 7 духовних навчальних закладів,
- 9 місіонерських товариств,
- 7 релігійних братств, 3 центри та 15 управлінь.
- при релігійних громадах функціонує 1076 недільних шкіл. Богослужбову діяльність здійснюють 1993 священнослужителі, серед яких 82 іноземці [21].

Віруючі задовільняють свої молитовні потреби у 1602 культових спорудах та приміщеннях, пристосованих під молитовні, з яких у власності релігійних громад перебувають 1346 храмів та молитовних будинків, у користуванні – 101, ще 155 будівель пристосовано під молитовні.

За період незалежності з 1991 по 2018 роки віруючими збудовано 733 культові споруди. Упродовж 1992 - 2018 років з 281 виявленого об'єкта колишньої церковної власності релігійним організаціям області повернуто 127 [21].

Найбільшою за кількістю релігійних організацій залишається Українська Православна церква - 670 релігійних організацій. Другу позицію займає Мукачівська греко-католицька єпархія – 466 організацій. Закарпатська реформатська церква - 117, а Мукачівська дієцезія римо-католицької церкви – 102 релігійні організації. До складу Закарпатської єпархії Української Православної церкви Київського патріархату входять 54 релігійні громади та

один монастир. Українська Автокефальна Православна церква в області об'єднує 24 релігійні громади та єпархіальне управління.

Кількість зареєстрованих протестантських релігійних об'єднань за станом на 1 січня цього року складає 531 релігійну організацію. Відповідно до зареєстрованих статутів діють 14 іудейських релігійних громад, 6 інших православних релігійних громад, 2 громади язичників, по одній – буддистів, мусульман, Товариства Свідомості Крішни та Вірменської апостольської церкви.

Що ж стосується загальної релігійної диференціації краю. Найвпливовішими за авторитетом, рівнем впливу і найбільшими за конфесійним складом в області є УПЦ та УПЦ КП. УПЦ є домінуючою у всіх районах області, за виключенням Берегівського району (де вона становить приблизно 17% від загальної кількості зареєстрованих в районі.).

За часів СРСР православна церква в Україні була під тотальний контролем комуністів. А вже після 22 січня 1946 р. коли Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено подання Президії Верховної Ради УРСР про утворення Закарпатської області у складі УРСР. Було прийнято постанову про введення з 25 січня 1946 року на території Закарпатської області законодавства Української Радянської Соціалістичної Республіки.

І відповідно «... в Закарпатті набували чинності Конституція СРСР 1936 року та Конституція УРСР 1937 року» [17, с. 37]. І згідно із законодавством СРСР відповідно Декрету Раднаркому «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 29 січня 1918 р. – в Радянському Союзі церква була відокремлена від держави.

Але не зважаючи на це радянське керівництво намагалося контролювати діяльність церков та втручалось в церковне життя (прямим свідченням цього є вбивство єпископа Т. Ромжі і ліквідація греко-католицької церкви.). Варто відмітити, що в особливо складних умовах була православна церква на Закарпатті в часи сталінщини 1946 -1953 рр. А вже православним християнам довелося пристосуватися до існування в атеїстичному СРСР. Діяльність церкви була під тотальним контролем, адже за діяльністю релігійних організацій контроль здійснювали на Закарпатті дві структури: рада у справах Руської православної церкви; рада у справах релігійних культів [8].

Католицизм представлений в області – греко - католицькою церквою і римо-католицькою церквою. Українська греко – католицька церква після православ'я займає друге місце за поширеністю в області. Заснована 1596 р. представлена в Закарпатті Мукачівською єпархією. У кінці XI ст. на Закарпатті з'явилася римо – католицька церква, наразі представлена в області та Мукачівською дієцезією.

Гострі конфліктні ситуації між православними та греко – католиками наразі не виникають, як це було за часи комуністичної влади, коли державотворці намагалися використати давні суперечки православних та греко – католиків, в справі ліквідації ГКЦ на західноукраїнських землях, конфлікти між ними були спровоковані центральною комуністичною владою, але здебільшого вони стосувалося майна (1945 – 1946 рр.) [7]. Найчастіше

конфлікти відбувалися в селах, де не було вирішено релігійні питання. «Кожний державно-політичний режим для свого утвердження на Закарпатті проводив вигідну для пануючої держави церковну політику. Для цього поряд з використанням міжетнічних суперечностей, ставка робилася і на міжконфесійні відмінності...» [16, с. 127].

Протестантські громади також набувають значного поширення на Закарпатті, проте їхня частка в різних районах області неоднакова. Незважаючи на те, що в радянська часи після створення в 1944 р. Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР на чолі з І.В. Полянським радянське керівництво розпорядилося встановити контроль за протестантськими громадами, а для більшого контролю й маніпулювання радянське керівництво сприяло об'єднанню протестантських конфесій, наслідком було утворення Спільки християн баптистів на чолі з Всесоюзною Радою євангельських християн і баптистів (ВР ЄХІБ). Приєднання до цієї організації і реєстрація, давали практично єдину можливість цим громадам існувати [9, с. 86]. Наразі в час сьогодення, всі протестантські течії вільно функціонують на теренах Закарпаття і ведуть помірний релігійний діалог з іншими релігійними громадами краю.

Також в краї поширена реформаторська церква, яка з'явилася ще в XVI – XVII ст. – одна з представлених на території України церков кальвіністського напрямку, абсолютну більшість віруючих на Закарпатті цього напрямку складають угорці, а церква діє у 8 районах [13, с.113]. У Берегівському, Виноградівському, Мукачівському, Ужгородському і Хустському р-нах Закарпатської обл. Входить до Співдружності реформаторських Церков Карпатського басейну.

Але обласною державною адміністрацією, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування докладаються зусилля щодо повернення колишніх культових будівель греко-католицьким релігійним громадам, релігійним громадам римо-католицької церкви, Закарпатської реформатської церкви, євангельських християн-баптистів та ін.. Релігійні організації національних меншин майже на 90 % забезпечені культовими спорудами. Їм надається допомога та сприяння у здійсненні зв'язків з одновірцями за кордоном [22].

В Закарпатті спостерігається високий ступінь довіри до релігійних організацій, в області і надалі забезпечуватиметься проведення державної політики щодо релігії й церкви, дотримання прав і свобод та забезпечення громадянам права на вільне задоволення своїх потреб.

Проаналізувавши міжконфесійні відносини на Закарпатті можна стверджувати про міжконфесійну злагоду між різними церквами, конфесіями та течіями, які існують на Закарпатті. На території краю є багато екуменічних церков, приміщень, де по черзі священнослужителі різних конфесій проводять богослужіння. І це не приводить до виникнення гострих суперечок та дискусій між конфесійними громадами.

1. Академічне релігієзнавство : Підручник / Під ред. А. Колодного. К. : Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк: Саунт Баунд Брук, 1966. 345 с.

3. Власовський І. 10 літ тому. *Український православний календар на 1953 рік*. Видання Української Православної Церкви в США. С. 98-99.
4. Воронин О. О. Автокефалія Української Православної Церкви / О. О. Воронин. Кенсінгтон: Воскресіння, 1990. 64 с.
5. Висновок ПАРС № 190 (1995) щодо вступу України до Ради Європи. Страсбург. 1995. 25 вересня. *Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід*: Збірник наукових матеріалів. К., 2007. С. 65.
6. Гудима А. М. Релігієзнавство: Підручник. Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. 262 с.
7. Доповідні записки уповноваженого Ради у справах релігійних культів Петра Лінтура про релігійну політику на Закарпатті (1945 – 1946 рр.). [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kocvar8/subor/05_Miscanin.pdf
8. Данилець Ю.В., Міщанин В.В. Православна церква на Закарпатті в часи «сталінщини (1946 – 1953 рр.)». [Електронний ресурс] / Режим доступу: [file:///C:/Users/home/Downloads/Nvuust_2013_1_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/home/Downloads/Nvuust_2013_1_9%20(1).pdf)
9. Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки / І. В. Шерстюк. *Історична пам'ять*. 2012. Вип. 28. С. 85-92.
11. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*, 1991, № 25, ст. 283.
12. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу». *Відомості Верховної Ради України (БВР)*, 1992, № 15, ст. 188.
13. Історія релігій в Україні: в 10 т. / А. Колодний, Р. Крижанівський. Київ; Дрогобич : Коло, 2003. Т. 10: Релігія і церква років незалежності України. 2003. 612 с.
14. Костащук І., Синько М. Релігійна сфера Закарпатської області. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://collectedpapers.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/696_024_Kostaschuk_2.pdf
15. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (БВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
16. Ленчик В. Українська Католицька Церква в Советському Союзі. *Російщення України* : Науково-популярний збірник. К. : Видання УККА, 1992. С. 187-200.
17. Макара, Микола, 1997. Питання релігійної політики в діяльності Народної Ради Закарпатської України (ХІ.1944-1.1946 рр.). *Ужгородській унії – 350 років*: Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.). Ужгород, С. 127-130.
18. Макара М.П. Встановлення на Закарпатті Радянської політичної системи. *Нариси історії Закарпаття*. Том III (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С. 35-72.
19. На Закарпатті перша парафія УПЦ МП перейшла до нової української церкви. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/na-zakarpatti-persha-parafiya-upc-mp-perejshla-do-novoyi-ukrayinskoji-cerkvi>
20. Новиченко М. Р. Повернення церковного майна як пріоритет державної політики щодо релігії та церкви. *Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації*. К. Світ знань, 2007. С. 69-70.
21. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви / І. І. Огієнко. У 2-х т. К. : Україна, 1993. Т. 1. 147 с.; Т. 2. 418 с.
22. Релігійно – інформаційна служба України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/
23. Резеш Й.Й. Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно – церковних відносин в Закарпатській обл. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://centerkylytr.pp.ua/2018/05/05/1649/>
24. Релігія та зміни у Центральній та Східній Європі: Рекомендація ПАРС № 1556 (2002). *Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід*. Збірник наукових матеріалів. К., 2007. С. 65-67.
25. Про повернення культового майна релігійним організаціям: Проект Закону України. *Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід*: Збірник наукових матеріалів. К., 2007. С. 76-80.
26. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий: Підручник для сім'ї та школи. Вид. 3-є. К. : Видавничий відділ УПЦКП, 2004. 654 с.
27. Стоцький Я. В. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988-1998). Тернопіль: Астон, 1999. 120 с.
28. Церква. Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/30152uaprcprijnyalavoyuyurisdikciyumonastirupcmr.html

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В СЛОВАЧЧИНІ

На початку ХХІ ст. характер державно-церковних відносин є однією з головних ознак рівня демократичного розвитку і держави, і певного релігійного напрямку, оскільки вони безпосередньо пов'язані із здійсненням (чи нездійсненням) принципу свободи совісті як одного з головних складових фундаментальних прав і свобод людини. Сучасний стан державно – церковні відносини в Словаччині відповідають принципам свободи совісті та основним фундаментальним правам і свободам людини

Однак, одним з найбільш трагічних періодом в історії церкви на словацькій землі був комуністичний (1945–1989 рр.). І, «...лише після листопада 1989 р., коли відбулася «оксамитова» революція, зміни у безправному становищі церков і домінацій стали частиною суспільно-політичних зрушень» [2, с. 106]. Як наслідок церкви в країні знову здобули незалежність, і водночас перед ними відкрилися великі можливості для зміцнення їхнього становища у словацькому суспільстві. Згодом відбулася одна з найвизначніших подій для країни, яка змінила хід її історії, 1 січня 1993 р. відбувся мирний розподіл Чеської та Словацької Федеративної Республіки на дві незалежні держави і на політичній карті світу з'явилася Словацька Республіка, як незалежна держава. Після отримання незалежності права і свободи людини і громадянина в Словаччині утверджуються в країні [2, с. 106].

В Словаччині «...на основі Конституції республіки, визнаних міжнародних принципів релігійної свободи, документів ООН, які декларують свободу віросповідання, сторони дійшли згоди про те, що Словацька Республіка визнає та підтримує зареєстровані церкви та релігійні організації як незалежні та автономні суб'єкти права. Зареєстровані церкви мають право створювати організації зі статусом юридичних осіб. Влада забезпечує охорону їхніх маєтків та свободу їх розвитку» [3, с. 230].

Особливості державно – церковних відносин в країні відповідають загальним принципам свободи та прав людини, та є демократичними. В країні забезпечена свобода віросповідання та рівність всіх релігійних громад перед законом. Основними принципами державо – церковним відносинами в Словаччині є:

- Свобода думки, совісті, релігії і віри гарантується. Це право включає право змінювати релігію або віру і право утримуватися від релігійної приналежності.
- Кожна людина має право висловлювати чи не висловлювати свою думку публічно.
- Згідно з 24 статті Конституції Словаччини: «Кожна людина має право на свободу вираження релігійного переконання або віри поодиночці або спільно з іншими, в приватному порядку або публічно, за допомогою богослужіння, релігійних служб або церемоній і участі в релігійних настановах» [4].

- Для реєстрації релігійної громади в Словаччині необхідно щонайменше 20 000 прихильників – громадян країни або постійних її мешканців. Серед зареєстрованих церков в Словаччині: Апостольська церква, Баптистський Союз, Центральний союз єврейських релігійних громад, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів, Чехословацька гуситська церква, Євангельська церква Аугсбургського віросповідання, Грецька (візантійська) католицька церква, Новоапостольська церква, Стара католицька церква, Православна церква, Реформаторська християнська церква, Релігійна громада Свідків Єгови, Римо-католицька церква, Церква адвентистів сьомого дня, Об'єднана методистської церква та інші [5].
- Фінансові субсидії від держави можуть отримувати тільки офіційно зареєстровані спільноти.
- Словаччина має ратифікований конкордат Апостольською Столицею, згідно до якого державними святами в цій країні проголошено католицькі свята, а укладений в костьолі шлюб визнається офіційним. Словацький уряд підписав з Ватиканом ще дві угоди, щодо армії та сфери освіти.
- Жодна релігія не має статусу офіційної та не користується, якими-небудь привілеями і не може бути визнана головною в країні.
- Основний закон Словаччини проголошує Словацьку Республіку державою, нейтральною в стосунках з будь-якою релігією та ідеологією [1, с. 81].
- За рахунок коштів державного бюджету частково відшкодовуються витрати на функціонування єпископських адміністрацій, центральних органів церков та релігійних громад.
- З державного бюджету надається допомога і благодійній католицькій організації «Caritas», що йде на утримання харитативних будинків, які знаходяться під її патронатом. Як відомо, основним джерелом існування цієї організації є власні джерела та пожертвування прихожан, дотації та гранти для реалізації проектів соціальної та харитативної діяльності надаються з фондів Міністерства праці, соціальної політики та сім'ї Словацької Республіки.
- Церкви мають право отримувати фінансову допомогу на реконструкцію унікальних сакральних об'єктів та збереження культурної спадщини від державного фонду культури «Pro slovakia» [7, с. 112-115].
- Держава та церква в країні є відокремленими.

Що до загальної характеристики сучасних державно – церковних відносин та релігійної диференціації в Словаччині, згідно опитування Pew Research Center:

- 63% населення Словаччини католики, також в країні проживають греко-католиків, православні, невелика кількість мусульман та євреїв. Досить значна кількість в країні атеїстів;
- 25 % відсотків не належать до певної релігійної групи;
- 23% зазначають, що релігія має вплив на їхнє життя;
- 31 % відвідують служби кожен місяць [6].

Отже, державно – церковні відносини в Словаччині, як і в більшості країн Європи відповідають демократичним принципам, не порушують права та

свободи людини і громадянина, не пригнічують жодну релігію та церкву, і надають їм рівні права.

1. Палінчак М.М., Лешанич М.М. Правове регулювання майнових державно-церковних відносин в країнах Центрально-Східної Європи. *Серія ПРАВО*. Випуск 24. Том 1. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. С. 77 – 84.
2. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви в Словацькій Республіці. *Політологія Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. Вип 5. 2013. С. 106 – 110.
3. Палінчак М.М. Держава і церква у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центральної Європи та України) : Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 408 с.
4. Constitution of the Slovak Republic. URL: <https://www.vop.gov.sk/constitution-of-the-slovak-republic> (дата звернення: 26.03.2020)
5. Religion. URL: <https://www.euraxess.sk/en/main/info/living/daily-life/religion> (дата звернення: 27.03.2020)
6. Kelsey Jo Starr. Once the same nation, the Czech Republic and Slovakia look very different religiously. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/02/once-the-same-nation-the-czech-republic-and-slovakia-look-very-different-religiously/> (дата звернення: 25.03.2020).
7. Taylor Ch. A secular age. Cambridge, MA : Harvard univ. press, 2007. 896 p.

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ

С. Ісаєвич

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ

Психологічна наука і практика активно включена у вирішення різного роду проблем та здійснює пошук відповідей на виклики сьогодення. У таких умовах особливо гостро постають проблеми формування психологічної культури як основи професійного становлення особистості майбутнього фахівця в галузі психології. У зв'язку з чим важливо звернутися до питання психологічної культури особистості, її стійкості, динамічності та інших характеристик. Психологічна культура має важливе значення у процесі міжособистісного спілкування та сприйняття людьми один одного. Тому необхідним є розвиток та цілеспрямоване формування такої психологічної культури, яка забезпечувала б усвідомлену вибірково інтеріоризацію трансльованих соціумом цінностей та настанов і їх аутентичне вираження у межах малих соціальних груп, що слугуватиме умовою збереження здоров'я особистості.

Як відмічають психологи С. Л. Рубінштейн, О. О. Бодальов, Ю. Н. Кулюткін, Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель, Р. М. Грабовська та інші, психологічна культура включає не тільки знання з психологічних дисциплін та вміння їх використовувати в психологічній роботі з учнями та клієнтами, але й бачити за зовнішніми ознаками душевний стан людини, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис та якостей характеру, темпераменту, вміння орієнтуватися в психологічних ситуаціях, оцінювати їх, аналізувати, будувати взаємини з іншими людьми, вибирати відповідні способи спілкування з учнями, колективом учнів, впливати позитивно на психіку школярів, сприяти їх гармонійному розвитку. Психологічна культура за визначенням О. О. Бодальова – це вміння розбиратися в психології інших людей, емоційно відгукуватися на їх поведінку та стани, застосовувати такі засоби впливу, що відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного з них. Тільки тоді, коли студент-психолог набуде вмінь та навичок встановлювати ефективні контакти з учнями, клієнтами, вести з ними діалог, розуміти їх психологічний стан можна говорити про психологічну культуру [2, 3]. На думку таких психологів, як Р. М. Грабовська, Н. В. Чепелева виховання високої психологічної культури студента, майбутнього психолога, передбачає формування психологічного мислення, вміння оперувати теоретичними знаннями в аналізі психологічних ситуацій, вміння приймати рішення в певних психологічних обставинах, в ситуаціях спілкування, вміння аналізувати свою поведінку, діяльність, свої якості, тобто психологічна культура – це база професійного становлення особистості студента- психолога, основа його самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення [1, 2]. Отже, психологічна культура – це багатогранне поняття, що включає в себе певну структуру,

компоненти якої строго ієрархізовані, тобто нижчі прошарки структури підпорядковані вищим, що пов'язані з більш складними психічними новоутвореннями, які чітко відрізняються від структури, наприклад якостей особистості вчителя, вихователя, наставника. Ці психологічні особистісні новоутворення, що характерні саме для психолога, як людини, що вивчає психіку, душі інших людей, повинні бути сформовані вже в процесі навчання в навчальному закладі. Структурні новоутворення, що повинні бути розвинені у студента, який опановує спеціальність «Психологія», можна, на думку багатьох фахівців, звести до трьох конструктів: розвиток психологічної свідомості, самосвідомості, адекватної самооцінки та рівня домагань тобто «Я- концепції», образу «Я»; психологічні якості особистості, що притаманні людині саме цього фаху: терпеливість, чуттєвість, емпатійність, відкритість, етичність тощо; третій конструкт структури психологічних новоутворень пов'язаний з розвитком вмінь дивитися на іншу людину як на особистість, бачити її індивідуальність, психічний стан, емоційно-вольові, інтелектуальні прояви, розуміти її [2, 3].

На нашу думку ці три конструкти доповнюють структуру психологічної культури, конкретизують шляхи до гармонійного розвитку особистості студента, майбутнього психолога. Особливу роль в цьому процесі відіграє спілкування з викладачем, який повинен сприяти розвитку цієї системи структурних новоутворень в особистості студента, майбутнього психолога, оскільки відомо, що тільки особистість може сформувати особистість, а викладач для студента-психолога – взірць для наслідування [4, 5].

Мета дослідження – розкрити значення психологічної культури особистості для професійного становлення майбутніх фахівців в галузі психології, представити результати емпіричного дослідження. Результати дослідження. Нас цікавить, який вплив чинить викладання психологічних дисциплін на формування психологічної культури майбутніх фахівців. В процесі нашого дослідження були поставлені наступні завдання: проаналізувати поняття «психологічна культура»; виявити основні структурні конструкти психологічних новоутворень в особистості студента, майбутнього психолога; провести пілотне дослідження з метою вивчення уявлень студентів-психологів про психологічну культуру людини; аналізуючи результати пілотного дослідження, що проведено на спеціальності «Психологія», ми помітили наступну тенденцію. Розходження психологічних структурних компонентів феномену психологічної культури, їх незбалансованість, що спостерігались на перших курсах спеціальності «Психологія» та після проходження спеціальних психологічних практик старшокурсниками зменшується. Спостерігається тенденція до вмотивованості на більш високі досягнення в отриманні результатів аналізу психологічних ситуацій, як в вербальному плані, так і в реальній моральній поведінці студента, його моральних вчинках. Важливим показником є становлення особистості майбутнього фахівця-психолога, а також набуває певного рівня мотивація на успішність діяльності, психологічна готовність до набуття досвіду вирішувати

ситуацію, виявляти самосвідомість при самоаналізі та взаємоаналізі якостей особистості іншої людини.

За результатами дослідження у 75% респондентів перших курсів та в 30% студентів старших курсів були виявлені труднощі особистісного становлення студента-психолога. Аналіз відповідей студентів свідчить про вплив особистості викладача та спілкування з ним. Низький рівень психологічних знань на молодших курсах гальмує формування психологічних новоутворень конструктивної психологічної культури. Студентам перших курсів бракувало знань для самоопису своїх особистісних якостей, як майбутнього фахівця-психолога, а тому частіше виділяли ті якості, які характеризують вчителя, вихователя. Так, першокурсники вважали, що для професійної придатності та культури досить бути такою людиною, яка добре вчиться, з цікавістю опановує зміст навчання, багато читає, є дисциплінованою, спокійною, неконфліктною, користується авторитетом, але може не бути лідером, має високу самооцінку, викликає до себе симпатію. Аналіз цих висловлювань студентів показує, що структурні компоненти психологічної культури майже не виділено, уявлення про професію психолога поверхові, не досить глибокі, фрагментарні, потребують структурування, індивідуалізації, конкретизації.

В той час, як уявлення про структурні компоненти новоутворень, що відносяться до феномену психологічної культури, у студентів старших курсів більш свідомі, чіткі, кристалізовані. На перше місце ними виділяються такі структурні новоутворення, як самосвідомість та психологічна свідомість, орієнтування на думку співрозмовника, довірливість, самокритичність, самоконтроль, толерантність, екстравертованість, уважність до особистості іншої людини, самостійність мислення, любов до дитини, впевненість, професіоналізм, взаєморозуміння, професійне визначення [5].

Таким чином, отримані результати ще раз підкреслюють необхідність розвитку в нашій країні неперервної психологічної освіти як запоруки успіху у формуванні її громадян як творчих особистостей. В процесі профвідбору в школі та під час вступу до вишу необхідно виявляти складові конструкти, що сприяють розвитку новоутворень в структурі психологічної культури студентів, майбутніх психологів. Облагородженню людських стосунків, взаємин у спілкуванні, засвоєнню моральних понять, прояву та реалізації моральних вчинків людини повинна сприяти саме психологія в системі її галузей. Висока психологічна культура взаємин, спілкування сприяє підвищенню психологічної компетентності, професійній майстерності, фаховій підготовці студентів за різноманітною професійною спрямованістю, а особливо студентів-психологів. Сучасний процес формування у майбутніх фахівців психолого-педагогічної культури потребує професійного розгляду на міждисциплінарному рівні. Це в свою чергу забезпечить формування психолого-педагогічної культури також і в широкій громадськості як в нашому регіоні, так і в державі в цілому.

1. Чепелева Н. В. Психологічна культура майбутнього вчителя. К.: Наукова думка, 1989. 342с.
2. Чепелева Н. В. Розвиток професійної компетентності майбутніх практичних психологів. *Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки*: Тези доповідей. Київ-Рівне: Ліста. 998. С. 23-33.

3. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства і особливості саморегуляції практичного психолога. *Психологія*. Збірник наукових праць. Вип.2. Київ, 1998. С. 18-25.
4. Переверзева В., Пахомова О. Роль спілкування з викладачами в розвитку у студентів-психологів психологічної культури взаємин. К.: Наукова думка, 2004. 221 с.
5. Ісаєвич С. І. Психологічна культура як база професійного становлення особистості майбутнього фахівця з психології. *Науковий вісник УжНУ*. Педагогіка. Соціальна робота. Випуск 25. Ужгород, 2012. С. 83-85.

М. Кухта, Д. Роман

ЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Сучасні суспільні умови актуалізують ті чинники та механізми соціалізації, які забезпечують оперативне й раціональне входження молоді в самостійне життя.

Мета статті – розкрити вплив політичного чинника та чинника корпоративної культури на процес соціалізації сучасних студентів в умовах суспільних трансформацій.

Реформування суспільної системи, яке наразі характерне для України, актуалізує нові ідеї й цінності життя, в тому числі й політичного, але не пропонує шляхи їх реалізації. Із складним завданням пошуку модернізованих механізмів соціалізації стикається найбільш активна і вразлива до змін студентська молодь. У модернізованому суспільстві нове покоління приймає досвід попередників не абстрактно, не в контексті загальноприйнятих традицій і шаблонних установок, а на основі критерію раціональності й практичної доцільності. Однак через брак досвіду молодої людини і відсутність кваліфікованої допомоги збоку, як правило, цей процес відбувається спонтанно, шляхом спроб і помилок.

Зважаючи на це, проблеми політичного виховання студентської молоді все частіше стають предметом наукового інтересу значної кількості вчених, з-поміж яких О. Безпалько, М. Боришевський, І. Жадан, І. Зверева, А. Капська, С. Кривонос, Л. Лепіхова, М. Лукашевич, С. Максименко. Їх праці присвячені аналізу різних аспектів впливу політичного чинника на процес соціалізації, узагальнена мета якого полягає в тому, щоб допомогти молодій людині адаптуватися в доволі захаращеному інформаційному потоці локальних і глобальних криз, оволодіти досвідом минулих поколінь, вибудувати власний вектор освіти й професійного росту, вибрати найприйнятніші механізми інтеграції в соціум.

Зазначимо, що політична соціалізація – це процес становлення індивіда як суб'єкта політики, формування в нього особистісних якостей, ціннісних установок, поведінкових моделей, що дозволяють адаптуватися до даної політичної системи і виконувати в ній певні функції [6]. Варто наголосити на двобічності цього процесу: з одного боку, суспільство в процесі політичної соціалізації формує людину як громадянина, з іншого – індивід у процесі соціалізації творчо впливає на розвиток існуючих політичних відносин, поступово трансформуючи саме суспільство.

Сучасним українським студентам, на думку фахівців, притаманний цілий спектр неприйнятних для представників старшого покоління поведінкових і ціннісних орієнтацій: меркантильність і цинічний практицизм, орієнтація на цінності західної культури, зростання амбітності, енергійності, рішучості й високого рівня конфліктності. Завдання навчального закладу полягає в спрямуванні зазначених якостей на формування активної, соціально зрілої, інтелектуально потужної особистості фахівця з раціональним мисленням і життєвим прагматизмом [3].

Найбільш прийнятною для українських реалій вважається плюралістична модель політичної соціалізації, що передбачає свободу вибору і політичних уподобань, водночас створення молодіжних політичних об'єднань, які репрезентують національну й громадянську самоідентифікацію тощо. При цьому зберігається висока автономність особистості у виборі політичних позицій, їх довільна заміна, а також можливість керуватися в цьому процесі внутрішніми, часто неусвідомлюваними, перевагами й переконаннями.

Конструктивним підходом до вирішення досліджуваної проблеми вважаємо усвідомлення молоддю свого місця в типологізації політичної соціалізації: демонстративний політичний нігілізм, маніфестація негативної оцінки будь-яких політичних інститутів, явищ і процесів; пасивна споглядальна позиція щодо політичного життя (індиферентне ставлення до політики); принципово позитивне, але непостійне визнання власної участі в політичних процесах (політична активність зумовлена прагматичними мотивами, конформістською позицією або з примусу); усвідомлена постійна і прогресуюча особистісна активність; повне інтегрування в політику [3].

Важливо, що будь-який образ політичної соціалізації молодої людини не є статичним і може змінюватися під впливом різних чинників: зміна регіону або країни проживання, перехід в інший соціальний статус, професійна необхідність, трансформація світоглядної позиції в процесі набуття вищої освіти. Остання позиція вказує на необхідність посилення цілеспрямованої педагогічної підтримки студентів у підвищенні рівня політичної соціалізації, що наразі корелює зі світовим досвідом, оскільки в умовах динамічного соціуму освіта відіграє важливу роль у діагностуванні суспільного «здоров'я» та пошуку оптимальних шляхів гармонізації взаємовідносин між державою та громадянським суспільством.

Зазначимо, що низький рівень політичної соціалізації студентської молоді здатний провокувати ескалацію взаємодії між соціальними групами, політичними партіями, деформуючи суспільні взаємозв'язки. Завдання вищих навчальних закладів полягає в кваліфікованому педагогічному супроводі соціалізації молоді на етапі здобуття вищої освіти і коригуванні впливу політичного чинника на його перебіг. Ігнорування зазначеного чинника й недооцінка важливості такої роботи сприяють виникненню в молоді девіантних поведінкових моделей та оцінних стереотипів, релятивної моралі, що за своєю суттю не співвідносяться з демократичними цінностями. Крім того, невирішеність основних проблем соціально-економічного, суспільно-

політичного та культурно-духовного характеру на державному рівні провокує прояви протестної поведінки певної частини української молоді.

Динамічні трансформаційні процеси, пов'язані з інтеграцією України в європейський освітній простір і ринок праці, академічна мобільність студентів, реформа загальноосвітньої і вищої школи, приведення критеріїв якості української освіти до світових стандартів актуалізують ще один чинник соціалізації, що спонтанно проявляється в молодіжному середовищі – корпоративна культура: «Сучасне українське студентство характеризується появою феномена корпоративності в поглядах, поведінці, суспільних проявах, а також в радикалізмі, готовності брати участь у революційних перетвореннях і відвертих соціальних «авантюрах», що притаманні міжнародному студентству» [4, с. 26].

На важливість формування корпоративної культури студентів як майбутніх фахівців вказують К. Бровко, С. Ковалевський, А. Линенко, Н. Морзе, В. Огнев'юк та ін.

Ідея корпоративності як етики поведінки зародилася на початку ХХ ст. з необхідності підвищення продуктивності праці в умовах повної вичерпаності технологічного ресурсу. Японські фахівці замінили його дуже потужним, але надскладним у застосуванні – людським ресурсом. На основі останнього по часі розвивається ідея корпоративної культури як синтезу двох начал: західного, орієнтованого на винятковий індивідуалізм і прагматизм, та східного, де вища цінність людини означає безмежне злиття із суспільством [2].

Оскільки ми розглядаємо корпоративну культуру в контексті соціалізації студентської молоді, то вважаємо доцільним взяти до уваги наступне її тлумачення: «Корпоративна культура є засобом професійної самореалізації людини, соціальної адаптації і здатності до самоконтролю й самодисципліни, які прищеплюють почуття відповідальності, дотримання правил етикету і культури спілкування» [1, с. 3].

Спираючись на подане визначення і послуговуючись тезою дослідників про те, що корпоративна культура забезпечує готовність до соціального діалогу [7], можемо стверджувати, що вона водночас є механізмом або інструментом соціалізації і вимагає прояву таких індивідуальних якостей, як умотивованість до успішної професійної діяльності, моральність, відповідальність, самоідентифікація з організацією, колективом. Зазначені якості дозволяють зробити припущення про корпоративність як важливу особистісну характеристику фахівця, для формування якої найбільш оптимальним, на нашу думку, є період здобуття вищої освіти й наближення до обраної сфери діяльності.

Завдання вищого навчального закладу полягає в організації педагогічної підтримки, в змістовому розумінні якої сучасні вчені спираються на відомі психологічні концепції: а) «відносин, які допомагають» К. Роджерса; б) «персоналізації» А. Петровського; в) «надситуативної активності» В. Петровського; г) «посилення існування іншого» С. Рубінштейна. В широкому розумінні педагогічна підтримка полягає в створенні сприятливих умов для розвитку моральної свідомості студентів, розкриття й реалізації їхніх задатків,

формування здатності до самостійних дій та морального самовизначення [5, с. 112].

Ефективними умовами формування корпоративної культури особистості виступають: усвідомлення індивідом потреби в корпоративній культурі, кваліфіковане методичне забезпечення цього процесу і відповідна мотивація, безперервність та послідовність процесу формування корпоративної культури, можливість самореалізації особистості через громадську роботу в межах навчального закладу й поза ним [8, с. 44].

Очікуваним результатом педагогічної підтримки з формування корпоративної культури студентів виступає здатність до співпраці, до роботи в команді, високий рівень стресостійкості, сили волі тощо. Такий комплекс якостей, закладений на етапі навчання у вищому закладі освіти, забезпечує студентам успішну професійну адаптацію, а в майбутньому – самовираження і самоствердження в обраній сфері діяльності. Це означає, що випускник навчального закладу як фахівець з перших кроків самостійної професійної діяльності усвідомлює власну роль у корпоративній культурі колективу, яка визначається стилем функціонування організації і виявляється в поведінці, судженнях, взаємостосунках, способах вирішення проблем [7, с. 3].

Отже, корпоративна культура вимагає дотримання відповідної поведінкової моделі і професійної етики кожного члена колективу. Чим вищий рівень корпоративної культури особистості, тим ефективніше вона продукується у зміст та характер спілкування з іншими суб'єктами організації та формування культурних норм поведінки.

1. Дмитренко М. Й. Корпоративна культура у констеляціях пізнього модерну: філософсько-антропологічні експлорації: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. філос. наук: 09.00.04. – Харків, 2014. 31 с.
2. Корпоративна культура: Навчальний посібник. Під заг. ред. Г.Л. Хата. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 403 с.
3. Розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця [Монографія] / Т.О. Дмитренко, К. В. Яресько, Т. В. Колбіна, С. В. Копилова та ін. Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2014. 424 с.
4. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: Автореферат дис. докт. пед. наук: 13.00.05. Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Л., 2004. 42 с.
5. Свириденко І. М. Педагогічні умови виховання вірності в особистісних взаєминах студентів вищих навчальних закладів: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Житомирський державний ун-т імені Івана Франка. Житомир, 2012. 273 с.
6. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. Київ, 2002. 230 с.
7. Юрченко В. В. Корпоративна культура організації. Навчально-методичний посібник. Київ, 2014. 44 с.
8. Kovalevsky S. V., Kosheva L. V. Research the Corporate Culture of Students Using Neural Network Models. *American Journal of Neural Networks and Applications*. 2015. Vol. 1, No. 2. P. 43–47.

ІДЕЯ ВСЕБІЧНОГО ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ТВОРЧОМУ ДОРІВКУ СОФІЇ РУСОВОЇ

В основі визначення мети виховання упродовж віків був і залишається ідеал всебічно розвиненої особистості, що включає: високі моральні якості людини, її розум, працелюбність, красу, фізичну силу і витривалість. При цьому в українській етнопедагогіці стрижневою основою виховного ідеалу стала мораль як система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Закономірною і зрозумілою за таких умов є увага визначних педагогів минулого і сучасності до проблем морального виховання. Питання мети, завдань, змісту формування моральних почуттів, уявлень, моральної поведінки людини були і у сфері досліджень видатної вченої-педагога, знаної представниці української культури Софії Федорівни Русової. При цьому проблему морального виховання педагог у своїх працях («Дошкільне виховання», «Моральне виховання в позашкільній освіті», «Моральні завдання сучасної школи», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Моральні завдання сучасної школи», «Деякі про український моральний тип: Де шукати його зразків», «Сучасна мрія виховання», «Суспільні питання виховання» та ін..) розглядає у нерозривній єдності із загальнолюдськими та загальнонаціональними потребами, а також у тісному зв'язку з інтелектуальним розвитком дитини, з проблемами фізичного, трудового, естетичного виховання.

Аналіз педагогічної спадщини С. Русової засвідчує, що у розгляді проблем реалізації морального виховання вона була послідовницею Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, К. Д. Ушинського, а також активно популяризувала у працях ідеї своїх сучасників – О. Декролі, М. Монтесорі, Д. Дьюї, П. Ф. Лесгафта та багатьох інших зарубіжних і вітчизняних учених.

С. Русова стверджувала, що моральне виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно починається із наймолодшого віку дитини та здійснюється цілеспрямовано, систематично, ґрунтується на національній основі. У праці «Теорія і практика дошкільного виховання» зазначила:(тут і далі цитуємо мовою оригіналу):«Моральне виховання не може проводитися якимось окремо: ним має бути проп'яте все навчання, все життя»[2, с. 230]. Розкриваючи теорію виховання, Софія Русова погоджувалась із своїми видатними попередниками – Я. А. Коменським, Д. Локком, Ж. Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. Фребелем – і стверджувала, що «перший обов'язок перед нашим вихованцем – це психологічне знання дитини» [3, с. 21], обстоюючи таким чином принципи природовідповідності та дитиноцентризму у педагогічному процесі. На думку педагога, «перший шлях до виховання морального – це ознайомлення з питомими інстинктами дитини, на них треба спиратися, сприяти розвиткові деяких із них, припиняти розвиток інших, як шкідливих чи для приватного, чи для громадського життя» [2, с. 185].

В основі виховання, як вважала Софія Русова, лежить інстинкт дитини до соціального об'єднання. Дитина почуває себе в соціальному осередкові, як у повітрі, і як тіло росте, вдихаючи повітря, так і духовні сили дитини ростуть, вбираючи в себе елементи соціального оточення [2, с. 194, 197]. «Лише в спільності, в спільному житті всіх людей складається моральний і юридичний закон, моральні завдання та обов'язки. Випрацювати ідею добра є спільне завдання, але працюють коло цієї роботи окремі особи, бо бути добрим я можу лише за моїм власним бажанням; через це виховання має дати дітям такі умови життя, такий напрямок розвитку, що сприяв би розумінню добра і зміцнив би волю дитини лише для добрих вчинків, корисних для громадянства» [3, с. 17]. Так соціальне виховання, починаючи від найпростішого наслідування дитиною свого найближчого оточення, доходить до широких ідеалів, до глибокої свідомості як громадянина, як члена держави, як сина свого народу [2, с. 207].

На думку С. Русової, важливим завданням шкільного виховання є формування характеру особистості. «Людину ми найбільше цінуємо не за її знання, а за її характер – він найбільше важить у відносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага» [2, с. 229].

У своїх педагогічних працях С. Русова детально проаналізувала як принцип індивідуалізації виховання, що спрямовується на формування індивідуальної моральної свідомості кожної дитини, так і принцип соціалізації виховання: «людина стає людиною лише в громаді» [3, с. 17]. Слушно зазначила, що «соціальне виховання не повинно паралізувати індивідуальності, навпаки; але соціальний інстинкт повинен ставити їй певні обмеження; в громадському вихованні складається гуртова свідомість, громадське єднання, охорона спільних інтересів» [2, с. 197]. Погоджуємось із думками вченої про те, що виховання спрямовується на розвиток здібностей дитини, формування індивідуальності особистості. «Адже, як би наслідування не впливало на дитину, як би тісно вона не була зв'язана із соціальним оточенням, розуміння добра і зла, правди і неправди кожна дитина має виробити сама власними зусиллями, бо тільки своє власне розуміння дає дитині змогу, виростаючи, бути завше «чесною з собою», незалежно від поглядів свого оточення... Оригінальність кожної особи занадто коштовна річ – її треба берегти і тільки допомагати їй знайти свій певний незалежний шлях до добра» [2, с. 230].

Дослідниця у своїх працях грамотно обґрунтовує принцип комплексного підходу у формуванні всебічно гармонійно розвиненої особистості, вказує на взаємозв'язок у реалізації завдань морального, розумового, фізичного, трудового, естетичного напрямів виховання на національній основі. Усвідомлюючи соціальну роль виховання, застерігала: «яке виховання ми дамо нашим дітям сьогодні, широко одіб'ється завтра в усьому характері нашого національного життя» [4, с. 111].

Наголошуючи на необхідності цілеспрямованого виховання із раннього віку, зазначала, що навчання також необхідно спрямовувати на формування позитивних рис характеру, розвиваючи при цьому увагу, розумові здібності дитини, створюючи умови для виявлення нею ініціативи, проводячи заняття, які викликають інтерес та вимагають від дитини самостійної активності. «Треба

привчати дитину обмірковувати свої вчинки і чужі, використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, давати дитині змогу в різних обставинах життя виявляти свою мужність, добре серце і правдиве поведження, підтримувати у дитини віру в саму себе» [2, с. 230]. Про необхідність виховання у школярів міцної волі і ясного розуму, як основи моральності, С. Русова пише у статті «Моральні завдання сучасної школи»: «Ці моральні почуття може сформувати лише таке виховання, яке ґрунтується на поєднанні вільного розвитку особистості «під дисциплінованим керуванням», і колективного життя, яке б не нівелювало особистості учня» [4, с. 114]. Найвищим мірилом моральності вихованців української школи педагог визначила відданість ідеї національного державотворення, невіддільність «жадним компромісам», міцність волі і ясне розуміння свого громадського обов'язку і чесного його виконання. Актуальною і в наш час є думка про те, що українському народові «...в тяжких умовах його життя потрібна духовна еліта, видатні особи, яких так бракувало Україні... в цілому історичному її житті, і таку еліту може й повинна готувати національна школа» [4, с. 117].

Відмінною особливістю педагогічної концепції С. Русової було органічне поєднання естетичного і морального напрямів виховання як взаємопов'язаних компонентів виховного процесу. У процесі морального становлення особистості дитини важливого значення С. Русова надавала живому спілкуванню з природою та естетичним враженням, якими збагачується духовна природа особистості під час такого спілкування. Дослідниця зазначала, що «коли дитину оточує краса, для неї цілком зрозуміла і приваблива, вона впливає на її настрій, нахилиє на добре поведження» [2, с. 231].

Обов'язковою умовою, джерелом естетичного виховання в розумінні С. Русової є і загальний вигляд дитячого садка та самих вихованців: кімната дитячого саду повинна бути чиста, з білими стінами, на вікнах вазони з квітами, на окремому столику акваріум із рибками, гарними водоростями. На стінах портрети письменників, на них вишивані біленькі рушники, віночки з живих або паперових квіток, ніде ані порошинки... У всьому повинна бути чистота, охайність. Ці риси С. Русова вважала першими моральними звичками дитини [2, с.231].

Через сприйняття краси у людини формується емоційно піднесене ставлення до природи, людини, світу речей, розвивається повага до людської праці, яка, на думку вченої, має моральний, естетичний і психологічний вплив на дитину. Педагог зазначала, що як тільки діти приходять до садка, вони мають витерти свої стільчики і столики, полити водою квіти, далі дітям треба почистити ті скрині або клітки, де живуть їхні звірятка, нагодувати їх, нагодувати рибок в акваріумі, і тоді тільки діти можуть взятися за свої розваги... Біля кожного міського дитячого садка має бути чималий садок або город, де діти могли б садити квітки, городину і спостерігати їх зростання та умови, в яких вони найкраще виростають... Яку радість діти відчувають, виплекавши свою квітку, свій огірок, скільки краси можуть вони створити серед своїх квітників [2, с. 216, 219]. Така праця, як слушно вважала педагог,

сприяє фізичному, моральному та естетичному розвитку дитини. «Об'єднана праця дитячого гуртка так само, як і спільні ігри дітей, зміцнять їх товариські взаємні відносини і утворять найкращий осередок для їх соціального розвитку» [2, с. 220].

Актуально сьогодні звучать практичні рекомендації Софії Русової щодо реалізації комплексу виховних завдань, які вона висловила у праці «Нова школа соціального виховання» [3, с. 50]. Визначальну роль у виховному процесі відводила педагогу: «зразок учителя – головний моральний вплив» [3, с. 50]. Однак, як вона слушно застерігає, щоб «вести дитину до такого суцільного морально-естетичного і розумового розвитку, треба щоб і вчителі в школах і керівниці в дошкільних установах мали відповідну підготовку, широку свідомість соціальних і моральних ідеалів». [2, с. 231]. Актуальним на сьогодні залишається розуміння Софією Русовою високої місії педагога «В наші часи бути гарним педагогом – це бути справжнім реформатором майбутнього життя України, бути апостолом Правди і Науки. Тільки великим зусиллям таких апостолів Україна матиме чесних діячів – патріотів, вмілих практичних робітників і соціально об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу» [2, с. 231].

Гуманістична позиція Софії Русової виявилася і у запереченні фізичних покарань: «Ніколи не вживати кари або погрози, а саме головне – любити дитину і заслужити її любов, – от головний ґрунт, на якому виховання може досягти своєї ефективності» [2, с. 230].

Важливими джерелами і водночас підґрунтям ефективного морального виховання дітей і молоді С. Русова визначила любов до матері й батька; любов до рідного краю і до Батьківщини; любов до Бога, як до найвищого морального ідеалу, любов до ближнього. У праці «Теорія і практика дошкільного виховання» зазначала, що сучасна педагогіка не звертає належної уваги на формування в дітей релігійних почуттів, але цьому приділяли велику увагу всесвітні педагоги – Песталоцці, Коменський, Фребель, вважаючи віру у Бога основним джерелом морального виховання. За її переконанням, саме релігія творить у душі дитини етичний ідеал: «Бог є на світі (бо є предвічна краса і добро), і я мушу всім своїм життям наближатися до його досконалої доброти і правди» [2, с. 205].

Чималу роль у формуванні моральних почуттів і уявлень педагог відводила фольклору, літературі, історії рідного краю. Так, у статті «Дещо про український моральний тип: Де шукати його зразків?» вона підкреслює, що в «народній поезії ми находимо велике джерело для моральної синтези нашого народу». У ній вона радить шукати зразки моральних типів для наслідування українською молоддю – тип матері, як реалізацію ідей гуманності, правди, любові, організованого ладу у житті громадським і родинним – для жінки, та тип козака – реалізацію лицарського духу, сміливого, невідступно відданого своєму народові героя – для чоловіка. Актуально сьогодні звучить заклик Софії Русової «Замість шукати чужих зразків, різьбим характери нашої молоді на типах народом викоханих, історичною традицією усвячених: найвища людяність, як прикмети материнського духа, лицарська сміливість і відданість

ідеї, як прикмети мужчини – ідеальні типи, якщо йдеться про визволення поневоленого народу» [5, с. 62, 67].

Дієвим засобом виховання дошкільників Софія Русова вважала художнє слово, рекомендуючи для читання та розповіді дітям художні твори сповнені шляхетного героїзму та перемоги альтруїзму. «У таких коротких, добре проведених розмовах у дітей може справді витворитися розуміння добра й зла, і в літературних образах діти привчаться знаходити для себе зразки-ідеали» [1, с. 170].

Таким чином, за допомогою літературно-мистецьких вражень, спілкування, створення атмосфери спільного товариського життя, засобами гри, праці вчена звертала особливу увагу на вироблення у дошкільників моральних звичок, а саме: звички до порядку, звички до чистоти, доброго товаришування, стриманості, уважності, мужності, що значною мірою впливає на інтелектуальний і моральний розвиток дитини. Жодна дитина не народжується з готовою ідеєю морального обов'язку, відзначала С. Русова, але чим жвавіше живе в особистості почуття симпатії, тим міцніше та легше розвивається в ній почуття соціального обов'язку. Справу виховання бажано якнайчастіше пов'язати з природними нахилами дитини та з вимогами життя, в якому дитина перебуває, зі світоглядом її народу, з психологією її нації. Національне виховання дітей дає певний ґрунт для зміцнення моральних сил дитини – й відродження душі народу [4, с.112].

Отже, Софія Федорівна Русова зробила вагомий внесок у розвиток дошкільної освіти, зокрема реалізації ідеї всебічного гармонійного розвитку дітей дошкільного віку. Центральною фігурою в концепції С. Ф. Русової є особистість, дитина з її природними задатками, здібностями, потребами. У працях ученої знаходимо її міркування щодо визначення понять «особистість», «індивідуальність», з'ясування умов, чинників і шляхів формування та розвитку особистості дитини дошкільного віку. Плідні науково-педагогічні ідеї С. Русової покладено в основу розробки нормативних документів, що регулюють дошкільне виховання і забезпечують його ефективність. Праці Софії Русової – не тільки історичний факт, але й цілком сучасний із сьогоднішніх позицій погляд на проблеми дошкільної освіти, визначення її цілей, завдань, основних принципів побудови змісту, форм і методів формування всебічно гармонійно розвиненої особистості дитини.

1. Русова Софія. Нові методи дошкільного виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 162 – 171.
2. Русова Софія. Теорія і практика дошкільного виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 171 – 258.
3. Русова Софія. Нова школа соціального виховання // Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.2 / За ред. Є.І.Коваленко. Київ.: Либідь, 1997. С. 16-105.
4. Русова Софія Моральні завдання сучасної школи // Софія Русова. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З.Нагачевська. ІваноФранківськ: Гостинець, 2006. С.111 – 117.
5. Русова С.Ф. «Що про український моральний тип: Де шукати його зразків?» // Софія Русова. З маловідомого і невідомого. Ч. 1: «Несторка української педагогічної літератури...» / упоряд. О. Джус, З. Нагачевська; автор вступ. статті З.Нагачевська. ІваноФранківськ: Гостинець, 2006. С.61 – 67.

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ

Проблемі педагогічного спілкування й комунікативної компетентності фахівців освітньої сфери присвячені теоретичні й емпіричні дослідження багатьох українських і зарубіжних учених: О. Бодальова, Н. Волкової, В. Добровича, В. Кан-Каліка, В. Козубовської, І. Максименка, В. Семиченко, О. Савченко, Ю. Шевчука та інших.

Аналіз зазначених праць засвідчує: комунікативні уміння вчителя/вихователя є показником кількох аспектів успішної педагогічної діяльності, зокрема: професійної майстерності, що виражається в опануванні комунікації як засобу реалізації дидактичної та виховної мети навчально-виховного процесу; загальної ерудиції; оптимального стилю спілкування, який забезпечує взаємодію з учнями на основі співпраці; здатності до суб'єкт-суб'єктного взаємосприйняття.

Загалом термін «компетентність» тлумачиться як якісно своєрідне поєднання здібностей (якостей, ознак, параметрів), від яких залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності [5, с. 64]. Відносно педагогічної діяльності компетентність означає єдність теоретичної і практичної готовності в обраній сфері діяльності, що характеризує рівень професійності педагога [5]. І. Зязюн називає компетентність першоосновою професійності вчителя, яка, на його думку, досягається комплексністю знань, а саме: вмінням синтезувати матеріал, аналізувати ситуації спілкування, осмислювати суть явищ, обирати адекватні засоби взаємодії [2]. А. Дербеньова й А. Кунцевська під комунікативною компетентністю педагога розуміють синтез теоретичних і практичних знань з реалізації управлінської, інформативної, емотивної, фатичної функцій у процесі навчально-виховної діяльності [1, с.35]. Визначаючи спілкування як сукупність міжособистісних зв'язків у процесі спільної діяльності, В. Семиченко ставить комунікативність в один ряд з інтеракцією й перцепцією як важливими трьома аспектами взаємовпливу і взаєморозуміння [4]. Це означає, що в кожному акті спілкування одночасно реалізуються обмін інформацією, взаємний емоційний вплив та самооцінка суб'єктів взаємодії, що й створює труднощі педагогічної взаємодії.

Як і будь-яка з професійних компетенцій комунікативна компетентність учителя й вихователя визначається трьома складовими: когнітивною, операційною, мотиваційною. Когнітивна вказує на рівень професійної поінформованості, тобто володіння теоретичними знаннями. Операційна – на володіння механізмами їх упровадження в практику навчання та виховання. Мотиваційна пов'язана зі ставленням учителя/вихователя до обраної сфери діяльності, усвідомленням власної статусної ролі, домінуючої особистісної спрямованості. Зазначені складові реалізуються в професійній діяльності вчителя загальноосвітньої школи чи вихователя дошкільної установи на різних

рівнях: учитель – учень, учитель – учитель, учитель – адміністратор, учитель – батьки учнів та ін.

Значні можливості для формування комунікативної компетентності студентів, як підтверджує досвід викладання, мають творчі завдання інтерактивного спрямування. На практичних заняттях нами апробовані окремі з них, зокрема: дискусії, ділові і рольові ігри, моделювання, експерт-аналіз, супервізія, шерінг/рефлексія [1]. На кожне заплановане заняття викладач заздалегідь розробляє дискусійне питання з теми, що дозволяє формувати вміння вибудовувати аргументацію власного бачення студентом комунікативної проблеми. У межах дискусії використовуємо прийом «диспут», що передбачає поділ групи на дві мікрогрупи, яким надається певне твердження, що стосується теми заняття. Одна група готує аргументи «за», інша – «проти». Презентація думок відбувається у формі діалогу: аргумент першої групи й контраргумент другої.

Варто підкреслити, що синхронно з формуванням комунікативної компетентності в студентів формуються діалогічні вміння, здатність слухати співрозмовника, які є структурними компонентами педагогічної культури.

Рольові чи ділові ігри використовуються з метою заглиблення студентів у проблему через нестандартні ситуації і програвання ролі, наприклад, класного керівника важковиховуваного підлітка, завуча школи в конфліктній ситуації на рівні «школа – сім'я», батьків, які потребують кваліфікованої консультації вчителя тощо.

На завершальному етапі модуля доцільно використовувати шерінг/рефлексію, коли студенти звітують про отриманий на заняттях досвід спілкування і можливості його застосування в майбутній педагогічній діяльності. Педагогічні рефлексії на практичних заняттях доцільно пов'язувати з тематикою занять та актуальними для освітнього середовища проблемами. Особливо захоплюють студентів рефлексії над проблемами саморозвитку, самовиховання, самоосвіти, самокорекції, які проектуються на обрану сферу діяльності.

Ефективним вважаємо метод моделювання ситуативної взаємодії, коли конструюється професійна ситуація і безпосередньо на занятті відбувається пошук варіантів її конструктивного вирішення. На таких заняттях допускається демонстрація деструктивних професійних позицій педагога, оскільки студентам надається можливість аналізу помилок у спілкуванні вчителя із суб'єктами змодельованої ситуації і визначення шляхів їх подолання.

Метод експерт-аналізу дозволяє долучати студентів до експертної оцінки педагогічних проблем. З цією метою їм пропонуються комунікативні ситуації професійного спрямування, фрагменти відеозаписів епізодів шкільного життя учнів, уривки з художніх текстів тощо. Студенту надається можливість висловити власне бачення педагогічної проблеми: поцінувати позиції учнів та педагога, визначити нераціональні рішення, деструктивну поведінку тощо.

Отже, виконання творчих завдань зміщує активність у бік студента, а викладачу відводиться пасивна роль супервізора, що передбачає

кваліфікований педагогічний супровід і консультативну підтримку студентів як на підготовчому етапі, так і безпосередньо на занятті.

1. Дербеньова А.Г., Кунцевська А.В. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів. Харків: видавнича група «Основа», 2009. 191 с.
2. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
3. Изучение профессиональной компетентности педагогов: Методические рекомендации. Калуга, 1994. 39 с.
4. Семиченко В.А. Психология общения. Киев: Магистр-S, 1998. 152 с.
5. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко И.А., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие. Москва: Школа-Пресс, 2000. 512 с.

V Науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин».

ISBN 978-617-7868-22-3

До наукового збірника увійшли матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин», яка проходила на факультеті суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Науковці порушили актуальні питання політичної науки, історії, соціології, культурології, педагогіки, психології та релігієзнавства.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

Підписано до друку 15.09.2020 р. Формат 60x84/8.
Тираж 80 прим. Ум.друк.арк. 18,6. Зам. № 18
Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ФОП Роман О.І., 88000, м.Ужгород, пл. Ш. Петефі, 34/1
Тел.: 0509771656, e-mail: danulosi.druk@gmail.com

ТОВ «РІК-У»
88000, м.Ужгород, вул.Гагаріна, 36.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників,
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 р.